

Наргиза АББАСОВА,

старший преподаватель Ферганский государственный университет;

На основе отзывов Профессор ФерГУ, д.п.н Т.А.Эгамбердиева

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ В ОБУЧЕНИИ ПОСЛОВИЦАМ И ПОГОВОРКАМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Аннотация

Данная статья рассматривает проблему лингводидактики, в частности использования технологии обучения в сотрудничестве направленной на изучение пословиц и поговорок английского языка в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, методика преподавания, учащиеся, сотрудничество, определенный, учебный, материал, коммуникативный, развитие, использование, способствовать.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARINING INGLIZ TILIDAGI MAQOLLARI VA SO'ZLARINI O'QITISHDA HAMKORLIKDA O'QITISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada lingvodidaktika, xususan, umumta'lim maktablarida ingliz tilidagi maqol va matallar hamkorlikda o'rganishdagi texnologiyalariga qaratilgan ishlatish muammolari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqolalar, matallar, o'qitish metodikasi, o'quvchilar, hamkorlik, aniq, o'quv, material, kommunikativ, rivojlanish, ishlatilish, ta'sir ko'rsatmoq.

THE USE OF LEARNING TECHNOLOGY IN COOPERATION IN TEACHING PROVERBS AND SAYINGS OF THE ENGLISH LANGUAGE TO STUDENTS OF SECONDARY SCHOOLS

Annotation

This article examines the problem of linguodidactics, in particular, the use of teaching technology in cooperation aimed at studying proverbs and sayings of the English language in secondary schools.

Key words: proverbs, sayings, teaching methods, students, cooperation, specific, educational, material, communicative, development, use, contribute.

Вступление. Технологии обучения, как это уже отмечалось, основаны на субъект-субъектных отношениях (где и учитель и ученик являются субъектами). При таком походе педагогическое воздействие существо становится гораздо менее явным и в конечном итоге замещается педагогическим взаимодействием, т.е. скоординированной совместной деятельностью учителя и ученика, направленной на достижение строго определенных целей и результатов педагогического процесса.

Анализ литературы по теме (Literature review). Исчерпывающая, на наш взгляд, характеристика принципов технологии обучения в сотрудничестве дана Л.Т. Ахмедовой: «Основными принципами технологии обучения в сотрудничестве являются: 1) одно задание для всей группы; 2) одно поощрение на группу; «награды» группа получает одну на всех в виде балльной оценки (отметки), какого-то поощрения, сертификата, похвалы или других видов оценки совместной деятельности; 3) распределение ролей на каждого ученика; 4) индивидуальная (персональная) ответственность каждого ученика, это означает, что успех всей группы зависит от вклада каждого участника, что предусматривает помощь членов команды друг другу; 5) равные возможности каждого учащегося в достижении успеха, т.е. каждый участник приносит своей группе очки, которые он зарабатывает путем улучшения своих собственных предыдущих результатов. Сравнение, таким образом, проводится не с результатами других учеников этой или других групп, а с собственными, ранее достигнутыми. Это дает равные возможности продвинутым, средним и отстающим школьникам в получении очков для своей

команды» [Ахмедова, 2016, с. 67-68]. Исходя из этого, можно сделать вывод, что технология обучения в сотрудничестве в значительной мере не только обеспечивает эффективное освоение знаний, умений и навыков по иностранному языку, но и в предельной степени способствует социализации личности.

Методология исследования (Research Methodology). Важно отметить и то обстоятельство, что технология обучения в сотрудничестве в известной степени прошла проверку временем, т.е. имеет длительную традицию применения в развитых странах, на что указывают многие современные исследователи: «Обучение в сотрудничестве (cooperative learning) использовалось в педагогике довольно давно. Оно является важным элементом прагматического подхода к образованию в философии Дж. Дьюи (1970), его проектного метода. Обучение в малых группах использовалось в Западной Германии, Нидерландах, в Великобритании, Австралии, Израиле, Японии. Но в основном технология обучения в сотрудничестве была детально разработана тремя группами американских педагогов из университета Джона Хопкинса (Р.Славин), университета Миннесота (Роджерс Джонсон и Дэвид Джонсон), группой Дж. Аронсона, Калифорния» [Якимович, 2015, с. 109]. Однако наш выбор данной технологии как наиболее предпочтительной при решении задач, стоящих перед настоящим исследованием, продиктован не только и не столько этим обстоятельством. В технологии обучения в сотрудничестве нас привлекают собственно методические особенности как таковые, которые, на наш взгляд, в максимальной мере адекватны задаче формирования

лексической компетенции учащихся общеобразовательных школ на материале пословиц и поговорок английского языка. Основанием для подобного предположения является то, что корпус пословиц и поговорок, в отличие от целостного учебного текста, легко фрагментируется, дифференцируется по различным основаниям (по тематическим группам, наличию тех или иных лексических явлений и др.). Кроме того, пословицы и поговорки чрезвычайно легко вписываются в моделируемую на занятии учебно-коммуникативную ситуацию, в разрешение которой включаются учащиеся, коллективно конструируя, продуцируя новые знания, а не потребляя их в уже готовом виде.

Анализ и результаты (Analysis and results).

Рассмотрим конкретные методы, используемые в рамках технологии сотрудничества в порядке возрастания их значимости для результатов обучения иностранному языку. К ним относится следующее:

1. Методы «Пила» и «Пила-2». Суть метода «Пила» (Jigsaw) описывается во многих научных исследованиях и учебниках по методике преподавания иностранных языков. Ср.: «На уровне формирования речевых умений адекватной поставленной методической задаче моделью является учебное взаимодействие "Пила", которое характеризуется увеличением числа контактов внутри группы и между группами, наличием тесного взаимодействия членов разных групп. Каждый член группы получает отдельную часть общей работы и становится в ней экспертом или вся команда работает над материалом, который является подзаданием темы, над которой работает весь класс. Сам характер деятельности внутри моделей требует владения каждым членом группы средствами и способами формирования и формулирования собственных мыслей по выполняемому заданию и понимания мыслей партнеров по группе(ам)» [Иванова, 2003, с.10-11]. Важно подчеркнуть, что каждому из участников отводится для разработки определенный аспект рассматриваемой проблематики, т.е. небольшое индивидуальное задание. Поэтому и возникает метафора пилы: каждый участник подобен отдельному зубу в полотне (или сегменту в цепи) пилы. Нагрузка, приходящаяся на отдельный зуб, обычно невелика, но совместные усилия всех зубьев приводят всю пилу к поступательному продвижению вглубь древесины. Точно также результатом обобщения результатов индивидуальных усилий учащихся становится освоение изучаемой темы группой в целом.

Метод «Пила-2» (Jigsaw-2) является развитием той же идеи, однако с некоторыми изменениями порядка реализации. По поводу отличий метода «Пила-2» от его прототипа Л.Т. Ахмедова указывает следующее: «1. Вместо того чтобы каждый член малой группы получал отдельную часть общей работы, вся малая группа работает над одним и тем же заданием. Но при этом каждый член группы получает задание, которое разрабатывает особенно тщательно и становится в ней экспертом. 2. Проводятся встречи экспертов из разных групп. 3. В конце занятия все ученики проходят индивидуальный контрольный срез, который и оценивается. Результаты учеников суммируются. Малая группа, сумевшая достичь наивысшей суммы баллов, награждается» [Ахмедова, 2016, с. 72-73]. Образно выражаясь, происходит «укрупнение зубьев пилы» с пропорциональным сокращением их количества. Это во многом облегчает задачу педагога на этапе оценки, которая перестает быть индивидуальной, а становится групповой.

Из содержания приведенных выше цитат также следует, что метод «Пила» требует наличия у учащихся некоторой языковой базы, которая позволяла бы им излагать свои мнения во время так называемой «встречи экспертов» поэтому их применение является целесообразным лишь на продвинутом этапе обучения иностранному языку.

2. Методы «Учимся вместе» и «Учимся вместе - 2». Метод «Учимся вместе» (Learning Together) по многим параметрам сближается с методом «Пила». Здесь также производится деление класса на малые группы, в которые входит примерно одинаковое количество учащихся с высокой, средней и низкой успеваемостью. Важным критерием подбора членов малых групп является их психологическая совместимость. Далее, каждой из подгрупп предлагается для разработки один из частных аспектов рассматриваемой темы, причем в задачу учителя входит рассчитать предлагаемую нагрузку так, чтобы она была выполнима для данной конкретной группы и для входящих в него учеников. Иначе говоря, в методе «Учимся вместе» в полной мере реализуются черты личностно-ориентированного подхода к обучению, поскольку индивидуальная самостоятельная работа ученика здесь является базовым, узловым элементом.

В этом смысле применение метода «Учимся вместе» во многом напоминает процесс научного познания, где, с одной стороны, бывают абсорбированы достижения множества других исследователей, а с другой, требуется самостоятельное конструирование нового знания каждым конкретным ученым. Именно по этому принципу строится рабочий процесс на уроке, когда каждый учащийся воспринимает результаты работы группы и одновременно сам предлагает свои идеи, варианты решения проблемы, концепцию подготавливаемого группового ответа.

Подчеркнем, что для успешной реализации данного метода в особенности важна проблема мотивации учащихся, т.к. перед учителем стоит задача побудить учащихся к активному поиску информации и еще более активному размышлению.

Наконец, взаимная зависимость членов группы в предельной степени актуализирует их навыки социализации, т.е. способности эффективно реализовать свою индивидуальность, находясь в социуме (в данном случае – в малой группе). Учителю необходимо делать на этом акцент, предлагая ученикам гласно производить самооценку и оценку партнеров по группе. Заметим также, что при этом оценка со стороны учителя выставляется всем членам группы одинаково, независимо от их индивидуальных достижений. Это позволяет воспитать в учащихся чувство личной ответственности за степень успеваемости других.

Резюме и предложения (Conclusion/Recommendations). С нашей точки зрения, включение игрового элемента в структуру того или иного метода технологии обучения является методически оправданным, и, вероятно, позволяет говорить о существовании некоторых, условно говоря, синтетических методов, сочетающих в себе черты технологии обучения в сотрудничестве и игровых технологий обучения. Все эти свойства и функции рассмотренных методов и приемов технологии обучения в сотрудничестве, на наш взгляд, могут непротиворечиво коррелировать с проблематикой формирования лексической компетенции на материале английских пословиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. - Т.: Fan va texnologiya, 2016. – 296 с.
3. Немов Р.С. Психологический словарь. – М.: ВЛАДОС, 2007. - 560 с.
4. Кўчибоев А.К. Чет тиллар ўқитишнинг амалий методикаси (Ўқув-услубий қўлланма). – Самарканд, 2012. – 91 б.
5. Иванова Е.В. Пословичная концептуализация мира (На материале английских и русских пословиц): Дисс. ... доктора филол. наук. – СПб., 2003 415 с.
6. Якимович И.Г. Возможности использования технологии обучения в сотрудничестве на практических занятиях в вузе // Вестник БГУ. 2015. №2. С. 108-111.
7. Бельдиян В.М. Научно методические проблемы обучения фонетике современного русского языка. – Ташкент: Фан, 1980. – 148 с.
8. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т./Сост. Егоров С.Ф. – М.: Педагогика, 1989. Т.4. – 528 с.
9. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке. – М.: Высшая школа, 1980. – 120 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2015. – 713 с.

UDK:681.14:371.3

Botir ABDULLAYEV,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali o'qituvchisi.
E-mail: botirabdullayev1994@gmail.com

TDPU p.f.n dots M.Mamarajabov taqrizi asosida

INTELLECTUAL SYSTEMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND THEIR TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT

Аннотация

This article addresses the issues of developing the ability of higher education students to use intelligent systems. The article discusses the features of intelligent systems and the importance of their use. The role of intelligent systems in today's development and their impact on the educational process have been studied.

Keywords: Intellect, artificial intelligence, intelligent systems, security, technology, scale, features.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ И ТЕХНОЛОГИЯ ИХ РАЗРАБОТКИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы развития умения студентов высших учебных заведений использовать интеллектуальные системы. В статье рассматриваются особенности интеллектуальных систем и важность их использования. Изучена роль интеллектуальных систем в современных перспективах развития и их влияние на образовательный процесс.

Ключевые слова: Интеллект, искусственный интеллект, интеллектуальные системы, безопасность, технологии, масштаб, функции.

TA'LIM JARAYONIDA INTELLEKTUAL TIZIMLAR VA ULARNI ISHLAB CHIQISH TEXNOLOGIYASI

Аннотatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining intellektual tizimlardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Maqolada intellektual tizimlar xususiyatlari va ulardan foydalanish ahamiyati haqida fikrlar bildirilgan. Intellektual tizimlar bugungi kundagi o'rni rivojlanish istiqbollari hamda ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganilgan.

Keywords: Intellect, sun'iy intellekt, intellektual tizimlar, xavfsizlik, texnologiya, masshtablik, xususiyatlar

Kirish (Introduction). Dunyoda ro'y berayotgan o'zgarishlar ta'lim berish ustuvor vazifalardan biri ekanligini ko'rsatmoqda. Texnologiyalarning taraqqiy etish jarayonida ta'limni axborotlashtirish, o'quvchilarga zamonaviy usullar bilan samarali o'qitish metodlarini yaratish bugungi kunning dolzarb mavzusiga aylangan. An'anaviy ta'lim berish shakllaridan ko'ra zamonaviy yondashuvlar asosida o'quvchilarga masofaviy ta'lim berish, ta'lim jarayonida so'nggi texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkil etish pedagoglarning o'z ustida yanada ko'proq ishlashiga bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga turtki bo'lmoqda. Bu borada o'quvchilarga web texnologiyalarga asoslangan elektron ta'lim muhitidan foydalangan holda darslarni tashkil etish samarali usullardan biri ekanligini tajribalarimizdan ko'rishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yilning 17-fevraldagi «Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-4996 sonli qarorida "Raqamli O'zbekiston — 2030" Strategiyasiga muvofiq hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash, raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid ustuvor vazifalarni belgilangan[1]. Natijada sohada olib borilayotgan tub islohotlarni amalga oshirishning huquqiy asoslari yaratildi va intellektual

tizimlardan foydalangan holda ta'lim berish uchun sharoitlar ta'minlandi.

Intellektual tizimlar bugungi kunda eng rivojlanayotgan sohalaridan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari yordamida barcha ishlab chiqarish korxonalarida, transportni boshqarish tizimida, ta'limda, tibbiyot sohalarida va xalq xo'jaligidagi barcha sohalarida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari intellektual tizimlar yordamida yaratilmoqda. Hozirgi kunda rivojlangan davlatlarda aqlli ko'chalar, haydovchisiz o'zi yurar transport vositalari hamda ishlab chiqarishda robotlar yordamida tayyorlanayotgan mahsulotlar orqali intellektual tizimlar rivojlanayotganini ko'rish mumkin.

1950-yillarda Alan Tyuring inson tomonidan yaratilgan tizim qachon "aqlli" bo'ladi degan savolga yechim taklif qildi. Tyuring taqlid o'yinini taklif qildi, bu test inson tinglovchining mashina yoki boshqa odam bilan suhbatini ajrata olish qobiliyatini o'z ichiga oladi. "Agar bu farq topilsa, bizda aqlli tizim yoki sun'iy intellekt mavjudligini tan olishimiz mumkin" deb ta'kidlaydi. Shuni esda tutish kerakki, intellektual tizim yechimlariga e'tibor 1950-yillarga borib taqaladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Intellektual tizimlar tadqiqotchilar uchun yangi so'z va yangi texnologiya emas. Intellektual tizimlar - bu zarur bilimlar bazasiga, harakatlar algoritmgiga, intellektual qo'llab-quvvatlashga ega bo'lgan va shu tufayli inson yordamisiz muammolarni hal qiladigan axborot-hisoblash tizimi[3]. Intellektual qo'llab-quvvatlash deganda biz har tomonlama

qo'llab-quvvatlash, jumladan, dasturiy ta'minot va texnik ta'minot, algoritmik va matematik hisob-kitoblarni yordam sifatida tushunamiz. Zamonaviy inson hayotining bir qismi bo'lgan intellektual tizimlarning asosiy xususiyati shundaki u faqat sohaga oid bilimlar emas, balki ma'lum muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilimlar deb hisoblanadi. Barcha turdagi murakkablikdagi muammolarni hal qilish imkon beruvchi intellektual tizimlar quyidagilarga qodir bo'lgan tarzda ishlab chiqilgan[4]:

- har xil darajadagi murakkablikdagi muammolarni inson qanday bajarayotganiga o'xshash tarzda bajarish;
- o'rganish; tizimlashtirish, solishtirish, tushuntirish, tahlil qilish, umumlashtirish, qarorlarda, harakatlarda tajriba orttirish.

Bugungi kunga kelib intellektual tizimlar yuqori darajada rivojlanib bormoqda. Google, Facebook, IBM va Amazon kabi yirik kompaniyalar intellektual tizimlar bilan ishlamoqda va ajoyib ixtirolar yaratmoqda hamda turli sohalarga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Jumladan:

Marketing. Intellektual tizimlar marketing sohasiga eng ajoyib tarzda ta'sir qildi. Chakana savdo korxonalari bugungi kunda marketingning nozik usulini topdilar. Sun'iy intellekt asosidagi tavsiya tizimlari e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydigan mukammal takliflarni berishga juda mos keladi. Amazon kompaniyasi xaridorning oldingi xaridlariga, Netflix ilgari ko'rilgan film syujetlari bo'yicha tavsiyalar berishi bularning barchasi mijozlarning xarid ma'lumotlari asosida korxonalar tomonidan amalga oshiriladigan marketing strategiyalarini ishlab chiqib amaliyotga joriy qilindi.

Bank ishi. Intellektual tizimlar bank ishiga yo'l oldi va firibgarlikni aniqlash, mijozlarni qo'llab-quvvatlash, kredit to'lovlari bo'yicha qarzdorliklarni aniqlash kabi vazifalarni bajarish nuqtai nazaridan keskin o'zgarishlar kiritdi. Ish haqi, yoshi va oldingi kredit karta tarixiga asoslanib, taniqli banklar ma'lumotlardan foydalanadilar. Shuningdek, yetakchi banklar o'tmishdagi potensial mijozlarning firibgarlik amaliyotlarini aniqlash uchun Sun'iy intellekt va Deep Learning texnologiyalariga tayanadi va ular oldindan tegishli choralarni ko'rish orqali ularni oldini oladi.

Moliya. Moliya sektori gullab-yashnamoqda, chunki u moliyaviy bitimlar va qimmatli qog'ozlar bozori savdosini belgilaydigan bashorat qilish uchun bilimlar bazasiga tayanadi. Xatolar uchun imkoniyat yo'qligi sababli, moliyaviy tashkilotlar fond bozori savdosi va foydani yaxshilash uchun intellektual tizimlar tomonidan yaratilgan bashoratlarga tayanadi.

Qishloq xo'jaligi. Qishloq xo'jaligi dunyodagi eng qadimgi kasb turlaridan biri bo'lgan. Fermerlar bugungi kunda qishloq xo'jaligining aniqligi va mahsuldorligini oshirish uchun intellektual tizimlar tendentsiyalaridan foydalanmoqdalar. Intellektual tizimlar asosida ilg'or texnologiyalarini qo'llagan holda qishloq xo'jaligi uchun turli hil ilovalar yaratilmoqda. Bunday ilovalar tuproq hususiyatlarini va unumdorlik ko'rsatkichlarini aniqlab bashorat qilib aniqlamoqda. Bu esa o'z navbatida soha mutahassislarining mushkulini oson qilib, yuqori samaradorlikka erishishga zamin yaratmoqda.

Sog'liqni saqlash. Bu intellektual tizimlardan foydalanish bilan rivojlanayotgan yana bir sohadir. Sun'iy intellekt diagnostika sohasida bashorat qilishda katta rol o'ynadi. Intellektual tizimlar asosida sohada tub burilish yasaldi. Bilimlar bazasiga tayangan holda bemorlarni diagnostika qilish orqali kasallikni aniqlash va uni bartaraf etishda aniqlik va tezkorlikka erishildi.

Ta'lim. Intellektual tizimlar ta'lim sohasiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Rivojlangan davlatlar ta'lim muassasalarida intellektual tizimlarga asoslangan ta'lim dasturlari o'quvchilarning rivojlanishini doimiy real vaqt rejimida baholash, shuningdek, o'quvchilar ko'rib chiqishlari mumkin bo'lgan fanning muayyan qismlari uchun faol yo'l-yo'riqlar yoki ular maslahatlashadigan qo'shimcha manbalar bilan shaxsiylashtirilgan o'quv platformalarini amaliyotda qo'llay boshladi. Shu va boshqa yana bir qancha sohalarga intellektual tizimlar kirib bormoqda.

Intellektual tizimlarni o'rganmoqchi bo'lgan o'quvchilar turli fan sohalaridagi bilimlarni tushunish va birlashtirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak, jumladan:

Dasturlash asoslari
Ma'lumotlar tuzilmalari
Algoritmash asoslari
Sun'iy intellekt
Fizika
Axborot texnologiyalari

Bundan tashqari, matematika fanidan fundamental bilimlar ham juda muhimdir. Hozirgi vaqtda intellektual tizimlar texnologiyasini tushunadigan va uni haqiqiy muammolarga qanday qo'llashni biladigan insonlarga talab yuqori. Intellektual tizimlar bo'yicha tadqiqotlar olib borayotgan olimlar bu bo'yicha turli xil fikrlarni keltirib, intellektual tizimlar bo'yicha izlanishlar olib bormoqda.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Pupkov K. A. va Konkov V. G. "Интеллектуальные системы" nomli kitobida intellektual tizimlarning beshta asosiy sinfga ajratib ko'rsatgan [5]:

Inson aql-zakovati o'zining funktsional maqsadi bilan amalga oshiriladigan biologik intellektual tizim. Bularga insonning biror maqsadga erishish yo'lida intellektual aql-zakovatidan foydalanib qabul qilgan qarori;

Tashkiliy-jamoaviy intellektual tizimi. Funktsional maqsadga ega bo'lgan jamoaning strategik va tezkor qarorlarni qabul qilishda bir guruh insonlarning ishtiroki;

Avtomatlashtirilgan aqli tizim - funktsional maqsadli va kompyuter omilining ustunligi bilan inson-kompyuter intellektual tizimi;

Sun'iy intellekt tizimi - o'zining funktsional maqsadiga ega bo'lgan, inson funktsiyalarini bajaradigan texnik aqli tizim. Masalan, ekspert tizimi, vaziyatni boshqarish tizimi, korporatsiya, firma, universitet ishini rejalashtirishda qaror tayyorlash uchun mantiqiy hisoblash tizimi va boshqalar;

Intellektual tizimlar muhiti - aqli tizimlarning yagona qoidalariga muvofiq bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan jamoaning intellektual tizimi. Masalan, bozor, elektron savdo, internet tarmoqlari va boshqalar.

1-rasm. Intelektual tizimlarni yaratishga qo'yilgan talablar.

Intelektual tizimlarni yaratish jarayoni murakkab hisoblanib, u o'z navbatida bir necha talablarga javob berishi lozim. Bunday talablar yaratilayotgan tizimni ishonchli va xafvsizligini ta'minlab, uning yuqori samaradorlikda ishlashiga erishiladi. Buni yuqoridagi 1-rasmda ko'rishimiz mumkin.

Xavfsizlik. Intelektual tizimlar xavfsizlikni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak. Agar yaratilayotgan intellektual tizimda shaxsga oid ma'lumotlar shuningdek moliyaviy yoki to'lov kartalari kabi ma'lumotlarni yoki maxfiylik qoidalari bilan himoyalangan har qanday shaxsiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan bo'lsa, bu tizimda xavfsizlik ayniqsa muhimdir.

Ishonchlilik. Yuqori ishonchlilik va barqarorlikni ta'minlaydigan tizimda ishonchli ma'lumotlar bilan to'ldirish maqsadga muvofiqdir. Bundan ham muhimi, intellektual tizimlar arxitekturasini saqlab turish qobiliyatidir. Oddiy qilib aytganda, hech kim sinovdan o'tmagan texnologiyadan foydalanishni hohlamaydi. Ayniqsa, bugungi kunda axborot huruji bo'layotgan bir davrda.

Masshtablilik. Intelektual tizimlar asosida yaratilgan tizim aniq arxitektura ega bo'lishi lozim. Ushbu tizimdan foydalanishning aniq treyektoriyasi ya'ni, ma'lum bir soha yoki fan tarmog'ida ishlab chiqish kerak aks holda, tizimdan to'liq foydalana olmaydiz. Yaratilayotgan tizim ushbu muammolarni hal qiladigan va kerakli resurslarni ta'minlaydigan arxitektura birlashtirilgan bo'lishi kerak.

Moslashuvchan. Intelektual tizim arxitekturasining turli darajalari bo'ylab yagona platformaga ega bo'lishi tizimning samaradorligini, izchilligini va bashorat qilish imkoniyatini beradi. Tizim foydalanuvchisining hohish va talablari asosida tizimni ishlab chiqilishi, integratsiya va moslashuvchanlikni ancha soddalashtiradi.

Intelektual tizimlar sohasidan xabardorlik. Dastavval zamonaviy intellektual tizimlar nima qila olishi mumkinligi bilan tanishish lozim. Intellektual tizimlarning asosiy tushunchalari bilan tanishish uchun mavjud onlayn ma'lumotlar va resurslarning bo'yigidan foydalanish maqsadga muvofiq. Intelektual tizimlar bo'yicha bilimlarni oshirishning oson yo'llari sifatida bu sohada faoliyat ko'rsatayotgan platformalar tomonidan taklif qilinadigan ba'zi masofaviy seminarlar va onlayn kurslarni tavsiya qiladi.

Tizimda intellektual tizimlar hal qilishi mumkin bo'lgan muammolarni ko'ra olishlik. Asosiy bilimlarga ega bo'lgandan so'ng, har qanday loyiha uchun keyingi qadam turli g'oyalarni o'rganishni boshlashdir. Loyihaga intellektual tizim imkoniyatlarini qanday qo'shish mumkinligini hisoblab ko'rish kerak bo'ladi. Eng muhimi, loyihada intellektual tizimlar muammolarini hal qilishi yoki ko'rsatilgan qiymatni taqdim etishi mumkin bo'lgan maxsus foydalanish holatlarini yodda tutishi kerak. Intelektual tizimlarni to'liq tatbiq etishni boshlashdan oldin nimaga qodirlikni va texnologiya nuqtai nazaridan nimaga ega emasligini bilishi kerak.

Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadi-ki, intellektual tizimlardan foydalanish, ularni yaratish va amaliyotga tatbiq etish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Intelektual

tizimlar ko'pgina rivojlangan davlatlarda anchagina ilgari lab ketgan. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida hamda ta'lim sohalarida rivojlanayotganligini ko'rishimiz mumkin. Intelektual tizimlarni yaratish va ulardan foydalanishda horijiy tajribalarni o'rganish va uni o'zimizga moslab shakllantirishga bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishimiz sohada olib borilayotgan ishlarimizning izchilligini ta'minlaydi.

Yuqoridagi texnologiyalar asosida intellektual tizimlar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lalilar:

Ekspert tizimlar. Intelektual tizimlar dasturiy ta'minotining birinchi muvaffaqiyatli modeli doirasida ekspert tizimlar paydo bo'ldi. Birinchi marta ular 1970-yillarda ishlab chiqilgan va keyin 1980-yillarda takomillashtirilgan. Intelektual tizimlar asosida ekspert tizimlar inson mutaxassisining qaror qilish aqliga taqlid qiluvchi kompyuter tizimiga ayladi. U buni foydalanuvchi so'rovlari nuqtai nazaridan fikrlash va tushunish qoidalarini amalga oshirish orqali bilim bazasidan bilim olish orqali amalga oshiradi. Ekspert tizimlarining samaradorligi to'liq ekspertning bilimlar bazasida to'plangan bilimlariga bog'liq. Bunda qancha ko'p ma'lumot to'plangan bo'lsa, tizim samaradorligini oshiradi. Google qidiruv tizimidagi imlo va xatolar bo'yicha ko'rsatmalar berishi ekspert tizimlarga misol bo'la oladi. Ekspert tizimlarning asosiy xususiyatlari ishonchli, tushunarli va yuqori darajada bajarilishini o'z ichiga oladi.

Bulutli texnologiyalar bilan bog'liqligi. Intelektual tizimlarning keyingi xususiyatlari bulutli texnologiyalar bilan aralashuvdir. Har kuni bunday katta hajmdagi ma'lumotlar to'xtab qolsa, ma'lumotlarni jismoniy shaklda saqlash katta muammo bo'lar edi. Intelektual tizimlar qobiliyatlarini tashkilotlarni yanada samaraliroq, strategik va aqlga asoslanib boshqarish uchun biznes bulutli texnologiyalar muhitida ishlaydi. Microsoft Azure va Google Cloud bulutli texnologiyalarning taniqli serverlaridan biridir.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va qayta ishlash. Hozirda axborot almashinuvi kun sayin o'sib bormoqda. Intelektual tizimlar ma'lumotlarni yig'ibgina qolmay, balki avvalgi tajribalari yordamida tahlil qilib qayta ishlaydi. Ma'lumotni qabul qilish - bu turli xil manbalardan ma'lumotlarni xotiraga ko'chirish, tahlil qilib qayta ishlash tushuniladi. Intelektual tizimlar, neyron tarmoqlari yordamida bunday ma'lumotlarning katta miqdorini tahlil qiladi va undan mantiqiy xulosa chiqarishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/ Recommendations).

Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadi-ki, intellektual tizimlardan foydalanish, ularni yaratish va amaliyotga tatbiq etish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Intelektual tizimlar ko'pgina rivojlangan davlatlarda anchagina ilgari lab ketgan. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida hamda ta'lim sohalarida rivojlanayotganligini ko'rishimiz mumkin. Intelektual tizimlarni yaratish va ulardan foydalanishda horijiy tajribalarni o'rganish va uni o'zimizga moslab shakllantirishga bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishimiz sohada olib borilayotgan ishlarimizning izchilligini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yilning 17-fevraldagi « Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4996 sonli qarori.
2. Гаврилова, Т.А., Хорошевский, С.В. Базы знаний интеллектуальных систем: учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 344 с.
3. Козлов, А.Н. Интеллектуальные информационные системы: учебник Ф.А.Н. Козлов; Мин-во с-х. РФ, ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА. – Перм, 2012. – 278 с.
4. Тихомиров Н.П. Интеллектуальные системы в экономике: Учебное пособие. – СПб. Питер, 2012. – 144 с.

-
5. Ямшанов, Артем Вячеславович “Модели и методы параллельных вычислений для построения отказоустойчивых диагностических тестов в интеллектуальных системах с когнитивной компонентой” 2017 avtoreferati
 6. Джексон П. Введение в экспертные системы. - М.: «Вильямс», 2001. – 224 226с.
 7. Романов, В.П. Интеллектуальные информационные системы в экономике: Учебное пособие.-.: «Экзамен»,2003. – 496 с.
 8. Nig'matov.H. “Sun'iy Intelekt tizimlari”. O'quv uslubiy majmua. Toshkent 2013-yil 82-96betlar
 9. Корнеев В.В., Гарев А.Ф. и др. Бази данных. Интеллектуальная обработка информации. - М.: «Нолидж», 2000. -282 с.
 - A. Colmerauer, P. Roussel, The birth of prolog, in HOPL-II: The second ACM SIGPLAN Conference on History of Programming Languages, New York, NY, USA (ACM, 1993), pp. 37–52

УДК:37.091.33:811.161.1

Розанна АБДУЛЛАЕВА,
ТТА доценти, п.ф.д.
E-mail: rosanna67@mail.ru

Наргиза ЭШБАЕВА,
ТТА ўқитувчиси
E-mail: .kamilka@gmail.com

Доцент кафедры узбекского и иностранных языков Ташкентской медицинской академии
На основании обзора Джураева А.Х.

СЛОЖНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ: УЧЕБНЫЕ РЕСУРСЫ И ПОТРЕБНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В настоящей статье анализируются сложности при обучении русского языка в медицине. Авторы анализируют потребности и ожидания обучающихся, предлагают способы улучшения качества и объединения имеющихся ресурсов при их использовании для развития языковых навыков, которые будут необходимы будущим врачам.

Ключевые слова: русский язык медицине, медицинская терминология, потребности обучающихся

DIFFICULTIES IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE AT A MEDICAL UNIVERSITY: LEARNING RESOURCES AND STUDENT NEEDS

Annotation

This article analyzes the complications of teaching the Russian language in medicine. The authors analyze the needs and expectations of students, suggest ways to improve the quality and pool available resources which are used to develop the language skills that future doctors will need.

Keywords: the Russian language in medicine, medical terminology, learners' needs.

TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA RUS TILINI O'QITISHDAGI QIYINCHILIKLAR: TA'LIM RESURSLARI VA TALABALAR EHTIYOJLARI

Аннотация

Ushbu maqolada tibbiyotda rus tili fanining o'qitilishidagi qiyinchiliklari tahlil qilinadi. Mualliflar talabalarning ehtiyojlari va kutilayotgan natijalarni tahlil qiladilar, hamda sifatni yaxshilash yo'llarini taklif qiladilar. Kelajak shifokorlar uchun zarur bo'lgan til ko'nikmalarini rivojlantirishda mavjud bo'lgan resurslarni birlashtiradilar.

Kalit so'zlar: tibbiyotda rus tili, tibbiy terminologiya, talabalarning ehtiyojlari.

Введение. Русский язык в медицине значительно развился за последние десятилетия. Основная цель ресурсов (таких как книги и учебники, а также словари и глоссарии) - помочь изучающим русский, в нашем случае студентам медицинских вузов Узбекистана.

Однако анализ имеющихся ресурсов выявил наличие двух основных проблем: первая связана с выбором единого учебника медицинского русского языка, который полностью покрывает разнообразные потребности пользователей русского языка для студентов-медиков, и, с другой стороны, разнообразие доступных ресурсов делает работу преподавателя русского языка трудоемкой.

Однако эти трудности следует рассматривать как вызовы, которые преподаватель может превратить в преимущества при разработке учебных материалов, деятельность, при которой необходимо следовать двум направлениям: это выбор темы, в освоении которых студент должен следовать определенным шагам и в организации процесса презентации занятия.

Таким образом, общий процесс разработки материалов должен начинаться диагностики знаний студента, и в итоге процесса обучения должен сформироваться специалист, полностью соответствующий требованиям рынка труда.

Методология исследования. Потребности специалистов в современной медицине сосредоточены не только на навыках чтения, письма, слушания и беглого

русского языка, но и на способности общения таким образом, которое будет оценено их будущими коллегами в рабочей среде.

Потребности и студентов, и специалистов направлены на то, чтобы изучение русского языка было направлено обучение, успех которого был сертифицирован с помощью международных признанных критериев.

Это ставит под сомнение эффективность имеющихся учебников русского языка, а именно, насколько они эффективны в подготовке студентов и специалистов к общению в аутентичной рабочей среде.

Как пишет Н.А. Серегина, в процессе обучения русскому языку в медицинских высших образовательных учреждениях необходимо ознакомить студентов «с различными источниками профессиональных знаний в области медицины, которые доступны на русском языке: учебники, конспекты, справочники, энциклопедии, интернет-ресурсы различного назначения в области медицины и здоровья».

При этом попутно встает задача овладения необходимым лексическим минимумом и сопутствующими навыками поиска и систематизации информации, которые способствуют повышению их профессионального уровня». [1]

Другой важной характеристикой русского в медицине является способность реагировать на меняющиеся политические, экономические и социальные

тенденции, и эта гибкость требует постоянной адаптации к различным контекстам. Поэтому работа преподавателя русского медицинского языка становится еще более сложной, поскольку его/ее обязанность - идти в ногу с меняющимися потребностями и вооружать обучающихся необходимыми навыками, чтобы эффективно работать на русском языке в постоянно меняющейся рабочей среде.

Идея написания этой статьи является следствием работы со студентами-медиками, и попытка направить их в процессе правильного усвоения точной медицинской терминологии и развития необходимых языковых навыков.

Анализ и результаты. Анализ нескольких курсов медицинского русского языка показал, что не существует единого учебника, который мог бы обеспечить полноценное обучение будущих профессионалов. Причина этой проблемы тесно связана со студентами. Они поступают в академию с разным языковым образованием, следовательно, с разными языковыми потребностями, не все первокурсники имеют уровень В1. Следовательно, им необходимо сначала улучшить свои навыки аудирования, разговорной речи, чтения и письма для общего русского, и только затем получает развитие языковых способностей в медицинской терминологии. Другой причиной является тот факт, что студенты первого курса не знакомы с медицинской лексикой на своем родном языке, и поэтому преподаватель медицинского русского языка оказывается в положении, объясняющем различные вопросы, связанные с медициной, даже если он / она не специалист в области медицины. Решения вышеупомянутых проблем во многом зависят от преподавателей и от того, как методом они разрабатывают материалы для курса медицинского русского языка.

Первый шаг в разработке материалов — это всестороннее изучение потребностей, с которыми сталкивается при знакомстве с медицинской лексикой, с учетом интересов студентов с разными языковыми уровнями, общей целью которых является изучение и эффективное использование специализированной терминологии. В этой ситуации студентам низкого уровня рекомендуется пройти курс начального (элементарного) уровня, прежде чем приступить к изучению курса русского медицинского.

Мотивация повышения общих языковых навыков заключается в том, что изучение языка для специальных целей требует определенного уровня общих языковых навыков в качестве предварительного условия при усвоении медицинской лексики. Поэтому студенты должны быть вооружены этими общезыковыми навыками, чтобы должным образом применять на практике специализированную терминологию, которой они должны овладеть до того, как начнут свою трудовую жизнь.

Использование письменной и устной речи в стационаре, умение составление официальных писем, использование литературы на русском языке становится проблемой и одной из жалоб, поступающих от работодателей, которые больше не могут позволить себе иметь сотрудников, «обучающихся на работе», особенно когда это включает в себя базовые языковые навыки.

После того, как студенты полностью овладевают навыками аудирования, разговорной речи, чтения и письма, они могут продолжить обучение, которое предполагает знакомство с терминологией. Мотивация продолжать изучать русский медицинский и даже общаться с зарубежными коллегами, предполагает высокий уровень языковой квалификации.

На этом этапе возникает проблема доступных учебников русского языка, а именно их соответствие

потребностям студентов. Как мы уже упоминали, преподаватели сталкиваются с проблемой выбора подходящих учебных материалов. Отправной точкой должен быть объем и содержание материалов, которые подчинены этим потребностям.

Одним из преимуществ является то, что у студентов есть конкретная цель обучения, и это помогает преподавателю выбирать подходящие учебные материалы для удовлетворения насущных потребностей студентов. Таким образом, преподаватель может выбирать темы, которые, ликвидируют проблемы в языке и готовят базу к усвоению медицинской терминологии.

Проблема обучения медицинской терминологии в процессе преподавания студентам-медикам русского языка как неродного обуславливается следующими моментами:

в каждом языке действует собственная система норм, избирательно применяемая к различным ситуациям и другим характеристикам речи;

языковая реализация любого высказывания обусловлена не только системой языка, но и узусом, традициями, этикетом, что составляет национально-культурное своеобразие речи;

при общении в поликультурной среде важно принимать во внимание существующие различия в способах оформления высказывания не только в изучаемом и родном языке, но и различный характер национально-культурных норм речевого поведения и общения [1].

Медицинская терминология по своей структуре очень сложная, она включается в себя как медицинские, так и парамедицинские термины, которые в сумме составляют несколько сотен тысяч. Многочисленность медицинской терминологии объясняется несколькими причинами, прежде всего она связана со структурно-алгоритмическим характером процессуального прохождения практики врачевания.

Структура медицинской терминологии усложняется еще и тем, что она сопредельна с другими отраслями науки, непосредственно связанными с медициной. Так, можно выделить медицинские термины, которые по существу относятся к биологической или фармацевтической науке.

Кроме того, медицинская терминология разграничивается и по отдельным отраслям медицины, в частности: анатомии, гистологии, эмбриологии, терапии, гигиены, хирургии, гинекологии, эндокринологии, судебной медицины, травматологии, психиатрии, стоматологии, эпидемиологии, педиатрии, дерматологии, иммунологии, онкологии, биологии, генетики, микробиологии, ботаники, биохимии и др.

Информации о заболеваемости, причинах смерти и др. периодически публикуется Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ) в «Систематическая классификация болезней и проблем, связанных со здоровьем» (последнее издание в 10-м пересмотре было выпущено в 1995 г.). В данном документе «аккумулируется обширная диагностическая терминология (названия болезней, патологических состояний и т. п.) с указанием кода», анализ которой свидетельствует о том, что наиболее распространенными являются медицинские термины, относящиеся к анатомии, гистологии, патологоанатомии и патологофизиологии, клинике, фармацевтике. [2]

Очевидно, что медицинская терминология в каждой из перечисленных отраслей медицины «отражает определенную научную классификацию понятий, принятую в данной науке. Вместе с тем термины из разных субсистем, взаимодействуя друг с другом,

находятся в определенных смысловых отношениях и связях на уровне макротерминосистемы».[2]

Выводы и предложения.

Лингводидактические основы медицинской терминологии студентов медицинских вузов в процессе преподавания русского языка как неродного подразумевают основные положения обучения:

русский язык необходим студентам-медиками для специализированной деятельности в русскоязычной среде;

профессионально-ориентированное обучение медицинской терминологии студентов-медиков требует от русиста-предметника наличие базовых понятий и представлений о медицине, которые отражены в обучающем материале;

эффективность обучения студентов-медиков медицинским терминам на русском языке подразумевает ситуативный контекст профессионального употребления терминологии;

ситуативный контекст обеспечивается работой с языковым материалом, включающем в себя частотные в медицинской профессиональной речи лексические и синтаксические единицы; учебный словарь медицинских терминов на русском языке, вбирающий в себя необходимый минимум основного терминологического аппарата медицинской науки; глоссарий основных понятий русского языка, позволяющий овладеть знаниями об основных языковых особенностях русского языка, необходимых в процессе его изучения;

обучение медицинским терминам на русском языке должно быть построено на основе принципов доступности и преемственности в обучении, с учетом возникающих трудностей усвоения медицинских терминов;

языковой обучающий материал должен подбираться в соответствии с содержанием, методами и средствами обучения русскому языку, что в свою очередь обуславливается дидактическими целями и задачами обучения, этапом обучения, умственно-познавательными способностями студентов-медиков, лингводидактической деятельностью преподавателя и т.п.;

изучение медицинских терминов при обучении медицинской терминологии в процессе преподавания студентам-медикам русского языка как неродного направлено на выявление и описание их семантических свойств, отличных от значения соотносимых с ними единиц в узбекском языке;

в основе обучения медицинской терминологии студентов медицинских вузов в процессе преподавания русского языка как неродного лежит учет многочисленности медицинских терминов, соотносимость их с разноплановыми отраслями медицины, классификации медицинских терминов по лексико-тематическому, морфолого-синтаксическому и прагматическому признакам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Серегина Н.А., Елисеева О.Е. Использование сетевого словаря рки для студентов-медиков // Минск: «ИВЦМинфина»– URL: <http://elibr.bsu.by/handle/123456789/154161>
2. <http://biofile.ru/bio/5564.html>.
3. Браун, Г., Райс, С. Использование профессионального английского языка - Право. - Кембридж: Издательство Кембриджского университета, 2008. - 340 с.
4. Дэй, Джереми и Кройс-Линднер, А. Международный юридический английский. - Кембридж: Издательство Кембриджского университета. 2006. - 285 с.
5. Дудли-Эванс, Тони и Джо Сент-Джон. Разработки на английском языке для конкретных целей. Междисциплинарный подход. - Кембридж: Издательство Кембриджского университета, 1998. - 380 с.
6. Мороз, Андрей. Английский для юристов. - Oxford: Oxford University Press, 2009. - 275 с.

UDK: 372.723.

Икром АБДУРАСУЛОВ,

Тошкент давлат педагогика университети мустақил изланувчиси
e-mail: ikromabdurasulov077@gmail.com

н.ф.ф.д, PhD F.Отамуродов тақризи асосида

OLIIY TA'LIM TASHKILOTLARI TALABALARINING MADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma'naviyatli kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, oliy ta'lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan ijtimoiy soha, oliy ta'lim tashkilotlari talabalarining madaniy kompetensiyalarini rivojlantirish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, pedagogika, metodika, innovatsiya, madaniy kompetensiya, yangi pedagogik texnologiya.

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация

В данной статье определены приоритеты системного реформирования системы высшего образования в Республике Узбекистан, качественно процесс подготовки самостоятельно мыслящих, современно мыслящих и высоконравственно мыслящих, самостоятельно мыслящих, высокодуховных кадров, новый уровень, модернизировать высшее образование, развивать деятельность высших учебных заведений, социальную сферу на основе передовых образовательных технологий, развитие культурологических компетенций студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: компетентность, педагогика, методика, инновация, культурологическая компетентность, новая педагогическая технология.

DEVELOPMENT OF CULTURAL COMPETENCES OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Annotation

This article identifies the priorities for the systemic reform of the higher education system in the Republic of Uzbekistan, qualitatively the process of training independent-minded, modern-minded and highly moral-minded, independent-minded, highly spiritual personnel to raise it to a new level, modernize higher education, develop the activities of higher education institutions, the social sphere based on advanced educational technologies, the development of cultural competencies of students of higher education institutions.

Key words: competence, pedagogy, methodology, innovation, cultural competence, new pedagogical technology.

Introduction. The problems of modern society are increasingly posing before each person the task of self-determination, the development of their active life position, moral choice. Determination of one's own value orientations, attitudes towards one's traditions and culture, past and future - all this becomes not an abstract theory, but an urgent need of today, the survival of all mankind depends on it. A new type of culture is needed, focused on the person, on the humane values of society. A new education is needed that preserves all the best of the accumulated traditions and creates adequate principles for the entry of the young generation into a new era[1].

Modernization is a social and cultural process that includes work to create a new system of values and new models of education. Modern information civilization forms a new system of values. At the center of it, as noted, is a freely self-fulfilling individual, capable of a flexible change in the ways and forms of life. An analysis of published materials on the problem of modernization shows that competencies and competencies are considered as the basis for a new structure of values for updating the content of education[8].

Restructuring the structure and content of higher education, new requirements for the educational level of specialists and their competitiveness in free employment, dictated by the conditions of modern society, determine the need for high-quality training of cultural specialists. In the age

of globalization, the fundamental cultural foundations of the functioning of society and self-determination of the individual are being eroded. As a result, the penetration of destructive cults and asocial values is increasing. In this regard, strengthening the spiritual immunity of the younger generation, building up the cultural and moral layer of society are the undoubted priorities of the educational and social policy of modern Uzbekistan. And at the forefront of this work today should be graduates of universities of culture and arts, conducting pedagogical activities, who, in the essence of their work, are called upon to preserve and develop the culture of society, to form the spiritual, moral, and creative potential of the younger generation by means of their art[6].

Literature review. In domestic pedagogy and psychology, the definition and composition of these units of education renewal are contained in the works of V.I.Baidenko, V.A.Bolotova, G.A.Vorobyova, I.A.Zimney, G.I. Ibragimova, V.A.Kalney, A.M.Novikova, D.Mamontova, G.V.Selevko, V.V.Serikova, A.V.Khutorsky, S.E.Shishov and others. The competence approach is also clearly indicated in the works of Russian psychologists P.Y.Galperin, V. V.Davydov, V.D.Shadrikov, I.S.Yakimanskaya. Orientation towards the development of generalized knowledge, skills and methods of activity was the leading one in their work. The work of foreign researchers is also enlightened by the issues of commanding a competency-based approach to education.

The conceptual apparatus that characterizes the meaning of the competence-based approach in education has not yet been established. However, some significant features of this approach can be identified. The competence-based approach is a set of general principles for determining the goals of education, selecting the content of education, organizing the educational process and evaluating educational results. Competences were classified by many researchers A.V.Khutorskoy, M.Choshanov, S.E.Shishov and others[4].

The essence of the concept of "value orientations", their place in the structure of personality, functions, age characteristics, mechanisms of formation in the learning process are developed within the framework of the axiological approach in the philosophical one (A.G.Zdravomyslov, D.A.Leontiev, V.P.Tugarinov, V.A.Yadov and others), psychological (L.I.Bozhovich, I.V.Dubrovina, L.R.Yarullina, and others), pedagogical (M.G.Kazakina, A.V.Kiryakova, T.N.Malkovskaya and others) literature. Many researchers have identified approaches to the selection of values in a holistic educational process (V.A.Karakovsky, R.M.Rogova) and the content of education (I.K.Zhuravlev, I.Y.Zorina, I.Y.Lerner, etc.). In the analyzed literature (O.S.Bogdanova, A.A.Gorbatkov, B.Dodonov, I.V.Dubrovina, M.G.Kazakina, N.A.Kirilova, A.V.Kiryakova, T.N.Malkovskaya, Y.R.Saarniit and others) presents a description of the stages[3].

The sustainable development of the Uzbek society in the face of new challenges of our time requires a cultural worker to have a high degree of education, possession of fundamental knowledge and a wide range of skills in organizing a cultural and developing environment for the life of children. Obviously, the system of training in the universities of must meet the highest educational standards, be universal in nature, ensure the formation of key competencies of a specialist as the basis of his professional skills and personal growth.

The issues of competent training of a worker are actively considered in modern pedagogical research. In particular, they note the need to improve the general educational and pedagogical components of training as a guarantee of successful activity (L.F.Afonchenko, V.A.Bolotov, V.V.Bolochagina, V.M.Gaponenko, I.A.Zimnyaya, D.A.Ivanov, T.E.Manger, N.A. Parshikov, I.V.Prokofieva, T.I.Reizenkind, A.P.Tryapitsyna, T.A.Nadakhovskaya, I.D.Frumin and etc.).

Today, a new paradigm of merging education and culture is being established. She believes that the future specialist is formed not so much by consuming the values of culture, but by learning the ability and ability to translate these values in future work. At the same time, the process of transferring cultural values is possible through educational activities (A.I.Arnoldov, E.V.Bondarevskaya, B.C.Bibler, G.Kh.Wright, I.M.Ilyinsky, V.A.Slastenin, V.A.Sitarov, V.V.Serikov, Y.V.Senko, N.F.Talyzina, A.V.Khutorskoy, E.I.Shiyanov and others). According to this paradigm, the cultural competencies of a specialist are presented as his educational competencies, expressed in the ability of the subject to constant growth, cognition and self-development through the knowledge and skills formed by him to learn himself and teach others. It is obvious that in this ability lies the key to achieving the professionalism and skill of a cultural worker who, by creating himself, shapes others[9].

Research Methodology. A set of research methods was used to solve the set tasks and test the initial assumptions. Theoretical methods: complex theoretical analysis, categorical synthesis, modeling. Empirical methods: observational (participant observation), diagnostic (testing), survey, questionnaire, interactive (collective-group, search methods), praximetric method (study of documentation and performance results), formative experiment, peer review method. Methods

of mathematical statistics: comparative analysis of data, percentage ratio, analysis of the significance of differences[7].

Analysis and results. An analysis of the literature on the problem of the competency-based approach in education showed that among all the proposed classifications of key competencies, there is no mention of such competence that would consider changes in a person's personality in the process of creating not only cultural products, but also changing oneself as a product of culture. Cultural creativity defines a range of special competencies that express a person's readiness to navigate in the space of culture in terms of mastering and creating its values.

Culture has a number of inherent functions, the main of which is human-creative. The culture of a given era includes both results and methods of activity, not only creative, but also reproductive, culture is not only the production of things and ideas in their isolation from man, it is the production in the process of creativity of man himself in all its richness and versatility his social connections and relations, in the whole integrity of his social being[5].

Creativity is a way of developing culture, and every culture is a way of creative self-realization of a person. Because of this, the comprehension of other cultures enriches us not only with new knowledge, but also with new creative experience. The versatility of aspects of human creativity results in cultural diversity and the cultural process unfolds in time and space as a unity of diversity.

The analysis of the theory and practice on the problem revealed the following contradictions between meyaad:

- the need of students for creative self-realization and the limited conditions of the education system;

- the growing role of the development of students' competencies and competencies, and the lack of pedagogical research on the conditions under which the development of key competencies of students takes place;

- existing classifications of key competencies of students and the lack of competencies in them with a transpersonal level, focused on cultural creativity.

The foregoing made it possible to formulate the research problem: what are the conditions for the development of students' cultural-creative competencies?

Meanwhile, many workers who are engaged in pedagogical work lose the ability to learn over the years. As a result, their professional experience oscillates, does not meet the requirements of the time and they cannot serve as an attractive cultural example for the younger generation. The reason for this may be not only low motivation for self-change, but also the insufficient educational potential of their professional training. In addition, the orientation of the pedagogical activity of future workers, assuming the one-sided nature of the changes expected from students, leaves them in a static position of "eternal" competencies. As a result, professional and personal growth is conserved for many workers; they cannot conduct a full-fledged dialogue with the younger generation[10].

There is a certain contradiction in the activities of a worker, which lies in the fact that, while dealing with the values of culture as eternal values, he cannot fully translate them on the basis of eternal competencies. This requires competencies of a different order, thanks to which a specialist can constantly replenish his knowledge, improve his skills and abilities. This circumstance is explained by the fact that only a specialist who constantly improves his level of training, increases his educational potential can perceive the experience of culture and convey it in his work. In this regard, for universities of culture and arts, the task is to form dynamic competencies that meet the task of constant personal growth of a specialist and his self-realization in culture. It is, therefore, about the development of educational competencies.

At the same time, an analysis of the current practice of professional training in universities reveals a number of the following contradictions:

- between the universal nature of culture and the highly specialized dominant training of workers in the field of cultural education;

- between the creative nature, the formative purpose of the activity of a worker of culture and the performing and reproductive orientation of professional training;

- between the need for intensive familiarization with the values of the culture of the younger generation and the readiness of future cultural workers to conduct educational and pedagogical activities in the children's environment[10].

Thus, the existing contradictions in the practice of professional training of specialists in the field of education indicate the need to expand the range of their educational opportunities and abilities, which explains the choice of this research topic[1].

Conclusion/Recommendations. The research problem is formulated as follows: what are the conditions for the formation of educational competencies necessary for the successful professional and personal development of students of the university?

The solution of the problem posed determines the purpose of the study.

The object of the research is the educational process in the university of culture and arts.

The subject of the research is educational competencies in the system of professional training of students of the university.

The idea and organization of the study implied the following hypothesis: the formation of educational competencies of students of the university will be successful if:

- the integration of knowledge and experience of educational work, as well as the readiness of students for future creative and pedagogical activities, are the basis for the concept of educational competencies;

- cognitive and communicative spheres, the sphere of creativity and the sphere of aesthetic growth of students are components of educational competencies;

- the educational environment of the university is aimed at the development of the student as a subject of knowledge and his professional and personal development;

- the pedagogical technologies used in the educational process take into account the individual psychological characteristics of students.

In accordance with the problem, purpose, object and subject of the study, the following tasks were set[9].

1. To study the state of the problem of the development of educational competencies of the individual on the basis of the established psychological and pedagogical scientific approaches.

2. To reveal the concept of educational competencies as a target category for training specialists in a higher education institution to determine their functions, composition and development criteria.

3. Develop a model for ensuring educational competencies in the preparation of students of the university.

4. To identify the pedagogical conditions for the development of educational competencies of students of universities.

The value system is an ideal purposeful and self-organizing system. Understanding the mechanism of functioning of the system is connected with the explanation of two interrelated processes: information exchange (with the environment and within the system) and management (purposeful impact of the external environment and self-government of the system). A larger system in relation to values is culture. Values are the core of culture, its backbone factor. All human culture is nothing but realized values. However, the relationship between value systems and culture is dual or mutual. A person who is the subject of a value relationship is genetically linked to culture.

The value orientations of education are also divided by levels: universal, national, regional, group, individual[4].

At the universal level, the value orientations of education are expressed in the desire for the survival of mankind, the creation of a single universal educational space, for greater mutual understanding and integrity of the human community.

At the national level - in the preservation of the ethnos, the transmission of the national cultural tradition, the construction of a nationwide educational space, and the maintenance of a high level of national security[2].

At the regional level - in the reproduction of the human region type, the preservation of the cultural specificity of the region, the construction of a regional educational space. At the group level - in meeting the needs for professional and general cultural development, creating opportunities for continuous education and self-education. At the individual level - in the formation of a person capable of conscious self-development, being the subject of nature, culture, the creator of himself. Values are realized in the value-oriented activity, the process of formation of values in the structure of the subject. Examples of value-oriented activities that contribute to the development of student value orientations are teaching and research activities, participation in educational projects and the performance of creative tasks.

REFERENCES

1. Chen G., Starosta W. The Development and Validation of the Intercultural Communication Sensitivity Scale // Human Communication, 3, 1-15. 2008.
2. Berry D.V., Purtinga A.H., Sigall M.H., Dasen P.R. Cross-cultural psychology. Research and application. Kharkov, 2007
3. Izard K.E. Psychology of emotions. St. Petersburg, 2006
4. Matsumoto D. Psychology and culture. St. Petersburg, 2003
5. Abdulla Avloni. Turkish gulistan or morality. -T.: "Teacher", 1996.
6. Abu Nasr Faroobi. A city of noble people. -T.: "People's Heritage named after Abdullah Qadiri", 1993.
7. Abu Rayhon Beruniy. Proverbs. -T.: "Young Guard", 1973.
8. Ahmedov B. The teachings of Amir Temur. T.: Gafur Gulom Publishing House of Literature and Art, 2001.
9. Kenjabaev A. An important factor in increasing the effectiveness of pedagogical technologies. Methodical manual. T. —Navro'z. 2012.
10. Nishonova S. National values and harmonious human education. People's education. -T, 1999, №3. - p.16-19

УДК: 378.046.

Zuxriddin ABSAMATOV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil izlanuvchisi;
E-mail: zuxriddinabsamadov@gmail.com;

QarDU p.f.d. R.D.Shodiyev taqrizi asosida

KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA YONDASHUVLARNING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada kasbiy kompetentlik tashhisi shakllanishning mohiyati va xarakteristiklari haqida fikrlar keltirib o'tilgan. Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta'siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashtirish malakasini nazarda tutadi. Bularning barchasi shaxsning ma'lum bir kasbga bo'lgan kompetentligi deb qaraladi.

Kalit so'zlar: dinamikasi, nostandartligi, kuzatuvchanlik, kompetent, chegaralarning ta'siri, produktiv, kretiv, kretiv fikrlash, individual hodisa.

THE ROLE OF APPROACHES IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract

The article discusses the essence and characteristics of the formation of professional competence diagnosis. The cognitive activity of the educator is determined in many respects by the complexity, dynamics, non-standardity of the objects studied, the influence of the boundaries that separate social events, their search, uncertainty, which implies observation, and the ability to model the interlocutor's inner world. All of this is considered an individual's competence in a particular profession.

Keywords: dynamics, non-standard, observability, competence, the influence of boundaries, productive, creative, creative thinking, individual phenomenon.

РОЛЬ ПОДХОДОВ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются сущность и особенности диагностики формирования профессиональной компетентности. Познавательная деятельность воспитателя во многом определяется сложностью, динамикой, нестандартностью изучаемых объектов, влиянием границ, разделяющих социальные явления, их поиском, неопределенностью, предполагающей наблюдение, умением моделировать изучаемые явления. внутренний мир собеседника. Все это считается компетенцией человека в той или иной профессии.

Ключевые слова: динамика, нестандартность, наблюдаемость, компетентность, влияние границ, продуктивное, творческое, творческое мышление, индивидуальный феномен.

Kirish. Bugungi kundagi ta'limda olib borilayotgan islohotlar biz tadqiqotimizda ham aniq maqsad qilib belgilab qo'yilgan. Ishimizning dolzarbligi shundaki globallashtirish raqobatbardosh zamonda biz yoshlarning ertangi kun talablariga to'laqonli javob bera oladigan, produktiv va kretiv fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalab chiqarish provard maqsadimiz ekanligi va shu maqsad yo'lida bir qator ilmiy tadqiqot va yangi innovatsion metodlarni o'z tajribalarimiz orqali sinovdan o'tkazib, ularning kamchiliklari va ijobiy tamonlarini farqlagan holda o'z ta'lim jarayonimizda qo'llab kelmoqdamiz [1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu insonning turli sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellekt va ahloqiy rivojlanishidir. Jahonning rivojlangan davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta'limdagi islohotlar jarayonida mustaqil ta'limni rag'batlantirish muhim yo'nalish sifatida kelmoqda. Pedagogning kasbiy layoqatligini tarbiyalash fenomenini tadqiq qilishga bir qator olimlarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Bu mualliflar kasbiy layoqatlilik – ishonchlilik sifatleri bilan birgalikda o'qituvchining kasbiy – individual hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrni olg'a surganlar [2]. O'z navbatida, kasbiy layoqatlilik tushunchasi, V.A.Slastenin ta'kidlaganidek, pedagogning pedagogik faoliyatini amalga

oshirishga nazariy hamda amaliy tayyorligining birligini ifodalaydi va uning kasbiy shakllanganligini tavsiflaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta'limda kompetentlik: ma'naviy, motivatsion, intellektual va amaliy jihatdan o'z-o'zini rivojlantirish, irodaviy va hissiy jihatdan o'z-o'zini boshqara olishga qaratilgan. Talaba shaxsiy manfaatleri va imkoniyatlariga ko'ra faoliyat usullarini egallaydi, bu unga o'zida zamonaviy mutaxassisga xos bo'lgan shaxsiy sifatlarini rivojlantirish, tafakkurini, madaniyati va xulqini shakllantirishga yordam beradi [3].

“Kompetentlik” tushunchasining mohiyati. Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo'sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o'zida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur. Ayni o'rinda shu va shunga yondosh g'oyalar yuzasidan so'z yuritiladi [4].

Inglizcha “competence” tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita “qobiliyat” ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorini namoyon etishni” yoritishga xizmat qiladi.

“Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan [5]. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o’zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o’zaro munosabatlarda yangi yo’l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to’la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo’nalish bo’yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o’zlashtirilishini nazarda tutadi [1]. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o’rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o’z faoliyatida qo’llay bilishni taqozo etadi.

Tahlil va natijalar. Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo’ladi: murakkab jarayonlarda; noaniq vazifalarni bajarishda; bir-biriga zid ma’lumotlardan foydalanishda; kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo’la olishda.

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis: o’z bilimlarini izchil boyitib boradi; yangi axborotlarni o’zlashtiradi; davr talablarini chuqur anglaydi; yangi bilimlarni izlab topadi; ularni qayta ishlaydi va o’z amaliy faoliyatida samarali qo’llaydi.

Quyida kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatning mohiyati qisqacha yoritiladi.

1. Ijtimoiy kompetentlik - ijtimoiy munosabatlarda faollik ko’rsatish ko’nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub’ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik - kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo’lib, ushbu kompetentlik negizidapsixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko’zga tashlanadi. Ular o’zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

1) psixologik kompetentlik - pedagogik jarayonda sog’lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o’z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

2) metodik kompetentlik - pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to’g’ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo’llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo’llash;

3) informatsion kompetentlik - axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yig’ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o’rinli, samarali foydalanish;

4) kreativ kompetentlik - pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondashish, o’zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

5) innovatsion kompetentlik - pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g’oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish;

6) kommunikativ kompetentlik - ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo’lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta’sir ko’rsata olish.

7) Shaxsiy kompetentlik- izchil ravishda kasbiy o’sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o’z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

8) Texnologik kompetentlik - kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg’or texnologiyalarni o’zlashtirish,

zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

9) Ektremal kompetentlik - favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to’g’ri harakatlanish malakasiga egalik [2].

Pedagog olimlarning ishlarida kompetentlikni pedagogik nuqtai nazardan yanada kengroq va sinchiklab o’rganish imkonini beradigan turli jihatlar va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o’rganib chiqilgan.

S.E. Shishov tomonidan kompetentlikning quyidagi ta’riflari keltirilgan:

-o’qish o’rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy layoqatlilik;

-bilim va vaziyatlar o’rtasidagi aloqani o’rnata bilish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo’lini topish (kompetentlik deb aytish uchun biror bir vaziyatda namoyon etiladigan taqdirdagina joiz bo’ladi).

Bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o’ziga xos o’rin tutadi. Ayniqsa ta’limni modernizatsiyalash bilan bog’liq islohotlarning joriy bosqichida kasbiy pedagogik faoliyatga moslashish muammosi yanada yaqqol namoyon bo’lmoqda.

Kasbiy kompetentlik tashhisi kasbiy shakllanishning mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proektiv o’quvlar guruhlarini kiritish lozim. Pedagogning bilish faoliyati ko’p jihatdan o’rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta’siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashirish malakasini nazarda tutadi.

Pedagogning kasbiy tarbiyalanganlik layoqatligini tadqiq qilishga bag’ishlangan asarlarda uning quyidagi turlari bilan farq qilinadi:

- maxsus tarbiyalanganlik layoqatligi – kasbiy faoliyatini yetarlicha yuqori darajada egallaganlik, o’zining kelgusi kasbiy rivojlanishini loyihalash qobiliyati;

- ijtimoiy tarbiyalanganlik layoqatligi birgalikdagi kasbiy faoliyatni, hamkorlikni va shuningdek, mazkur kitobda qabul qilingan kasbiy muloqot uslublarini egallaganlik, o’z kasbiy kasbi natijalari uchun ijtimoiy mas’ullik.

Kasb ta’limi o’qituvchisining kasbiy kompetentligi, irodaviy sifatlar, intellektual salohiyat, hissiy sifatlar, amaliy ko’nikmalar, o’z-o’zini boshqara olish layoqatlarining o’zaro bog’liqligi va shaxsning ijtimoiy-madaniy faollik darajasini aks ettiruvchi individual sifatlar asosida shakllantiriladi.

Evropa davlatlarida shakllangan an’anaga muvofiq kasbiy malaka mutaxassisning kompetentligi, uni shakllantirishga qaratilgan ta’lim tizimi esa – bilim, ko’nikma va malakalar darajasi bilan o’lchanadi.

Kasb ta’limi o’qituvchisini tayyorlashda muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni e’tirof etish mumkin:

- zamonaviy talablarga javob bera oladigan me’yoriy va o’quv-metodik hujjatlar (davlat ta’lim standarti, namunaviy o’quv rejalari, ishchi o’quv rejalari, namunaviy o’quv dasturlari, ishchi dasturlari, darsliklar, o’quv qo’llanmalar, metodik tavsiyanomalar, qo’shimcha maxsus adabiyotlar, ko’rsatmali vositalar, dars ishlanmalari, loyihalar va boshqalar)ning mavjudligi;

- ilmiy pedagogik xodimlar (professor, dotsent, o’qituvchi, malakali o’quv ustalari, texnik xodimlar)ning bilim, ko’nikma va malakalarining yuksakligi, kasbiy kompetentlik darajasining yetarlicha shakllanganligi hamda ilmiy salohiyatga ega bo’lishi;

- o’quv jarayonining moddiy-texnik (o’quv binolari, o’quv auditoriyalari, o’quv ustaxonalari, amaliy-laboratoriya

jihozlari), axborot texnologiyalari (radio, televidenie, kompyuter, nusxa ko'chirish qurilmalari, laboratoriya asbob-uskunalar, audio, video, multimediya, trenajyorlar, kinoproektorlar, diaproektorlar, videoproektorlar, texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokazolar) jihatdan yetarlicha ta'minlanganligi;

- ijtimoiy va o'quv-texnologik jihatdan qulay muhit (o'qituvchilar, talabalar, rahbarlar hamda talabalar, shuningdek, talabalarining o'zaro munosabatlari mazmuni, yo'nalishi, maqsadlar birligi va boshqalar) yaratilganligi;

- tashkiliy hamda o'quv-amaliy faoliyatning izchil, uzluksiz hamda tizimli yo'lga qo'yilganligi.

«O'qituvchining kasbiy kompetentligi» tushunchasiga berilgan ta'rif va tavsiflarni umumlashtirib, uni quyidagicha talqin etish mumkin: O'qituvchining kasbiy kompetentligi –

pedagog faoliyatida kasbiy kompetentlik muhim jihatlaridan biri bo'lib, pedagogning faqatgina kasb va kasbiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq barcha ehtiyoj, qobiliyat, mahorat, bilish va qiziqishlarini ifodalaydi.

Buning uchun u: ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga moyil bo'lishi; ijodiy izlanishlarning samaradorligi o'qituvchining pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog'liq bo'lishini esda tutishi lozim.

Xulosa va takliflar. Kasbiy kompetentlikni shakllantirishda to'la kasbiy shakllanishga intilishi, pedagogik texnologik vaziyatlarni idrok etishi, shu jumladan kasbiy qiziqishlari doirasi kengaytirilishi o'zini takomillashtirishda talab paydo bo'ladi. Kasbiy bilimlar, ko'nikmalar, malaka va qobiliyatlarga, ularni namoyon etishga ko'pchilik talabalarda chuqur va doimiy qiziqish paydo bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Turg'unov S.T. va boshqalar: "O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta'lim muassasasi rahbarlarining funktsional vazifalari". T. 2011y.
2. Sharipov Sh., Muslimov N., Ismoilova M.: "Kasbiy ta'lim pedagogikasi". Metodik qo'llanma. – T. 2005 y.
3. Muradilloevich, I. U., Tanzilovch, O. K., Anvarovich, A. A., & Baxodirovna, S. I. (2020). Improvement of teaching methodology by using modeling programs of engineering education in higher education of uzbekistan. Journal of Critical Reviews, 7(14), 81-88.
4. Khimmataliev, D. O., Olmov, K. T., Abdullaeva, R. M., Ergashev, B. B., & Chulponova, K. T. (2021). Mechanisms of professional competence development in future teachers based on pedagogical and technical knowledge. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 2950-2958.
5. Olimov K. T. (2019). Introduction of dual training in the system of continuous professional education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7(12), 509-512.
6. Esanpulatovich Z. C. BASES OF USING PROJECT TECHNOLOGY IN THE CONDITIONS OF DIFFERENTIATION OF EDUCATION //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2 кн. Кн. 2: Процесс воспитания.- М.: Гуманит. изд. центр Владос, 1999.-256 с
8. Антропова М.В. и др. Дифференцированное обучение: педагогическая и физиологическая оценка//Советская педагогика. - 1992. - № 9-Ю. - С. 23-28
9. Кирсанов А.А. Индивидуализация учебной деятельности школьников. -Казань: Татаркнигоиздат, 1980. - 207 с
10. Унт Н.Э. Индивидуализация и табакалштириш обучения. - М.: Педаго-гика, 1990.-192 с.

УДК: 37.018

Жасурбек АЗАМОВ,

Қўқон давлат педагогика институтини в.б., доценти, ю.ф.д (PhD)

E-mail: jasurbekazamov@mail.ru

Фаргона давлат университети доценти, п.ф.н. Д.Ю.Қамбарова тақризи асосида

MECHANISMS OF IMPROVING INSTITUTIONAL AUTONOMY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

The article is based on the globalization of the world economy and the related changes in the world as a mechanism for improving the institutional autonomy of the organization and management of higher education institutions.

Keywords: institutional function, University of Geneva, academic freedom, staff autonomy, ideal independent university, funding surplus, global education

МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ АВТОНОМИИ ВУЗОВ

Аннотация

В основу статьи положена глобализация мировой экономики и связанные с ней изменения в мире как механизм повышения институциональной автономии организации и управления высшими учебными заведениями.

Ключевые слова: институциональная функция, Женевский университет, академическая свобода, автономия персонала, идеальный независимый университет, профицит финансирования, глобальное образование.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИ ИНСТИТУЦИОНАЛ АВТОНОМИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕХАНИЗМИ

Аннотация

Мақолада жаҳон иқтисодиётининг глобал қўлам касб этиб бориши ва бутун дунёдаги боғлиқ ўзгаришлар олий таълим муассасаларини ташкил этиш ва бошқаришнинг институционал автономиясини такомиллаштириш механизми асосланган.

Калит сўзлар: институционал вазифа, Женева университети, академик эркинлик, кадрлар автономияси, идеал мустақил университет, молиялаштириш профицити, глобал таълим

Кириш. Бугунги глобал таълим маконида ОТМлар фаолиятининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, ходимларга алоҳида талаблар қўядилар ва кадрларни танлашнинг махсус тизимини муттасил такомиллаштириб боришга мажбурдир. Бундан ташқари, ОТМлар кўпинча интеллектуал кадрлар ўртасида рақобат юқори бўлган халқаро бозорда иштирок этувчи ягона давлат муассасалар ҳисобланади ва кадрларни самарали танлаш учун, саралаб олинган кадрларга иш ҳақи ва имтиёзлар ҳажминини аниқлаш учун ОТМ эркинлигига асосланувчи мослашувчан кадрларни танлов тизимига эҳтиёж сезмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Женева университети профессорлари ОТМларни мустақил фаолият юритиши ва институционал автономияни яратишига доир доктрина ишлаб чиқди ва унда: “идеал мустақил олийгоҳ – раҳбар танлаш эркинлигига; бошқариш моделини танлаш эркинлигига; илмий тадқиқотлар объектини танлаш эркинлигига; талабаларни қабул қилиш эркинлигига; ижтимоий буюртмани танлаш эркинлигига; мулкка ва уни бошқариш ҳуқуқига; қўшимча манбалардан олинган маблағлардан фойдаланишда эркинликка эга бўлиши керак”[1], дейилган.

Бошқа бир мексикалик олим И.Ордорика олий таълим автономиясини қуйидаги ўлчовларда баҳолайди:

1. Лавозимларга ички мезонлар бўйича тайинлашни қамраб олувчи сиёсий автономия;

2. Таълим олиш ҳуқуқига эга бўлиш, академик эркинликлар ва сўз эркинлигини қамраб олувчи академик автономия, худудий автономия;

3. Ўқиш учун тўланган, иш ҳақи соҳасидаги сиёсат ва бошқа параметрлардан тушган воситалардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган молиявий автономия[2].

Олий таълим муассасаларининг ҳокимият билан эркинлик учун кураши ўрта асрларда талаба ва ўқитувчиларнинг бошқа шаҳарларга чиқишларидан бошланган. Академик эркинлик аъёнасининг илдиэлари узоқ тарихга эга. Университет эркин институт сифатида ўрта асрларнинг маҳсули ва XI асрнинг охирида Европадаги биринчи олийгоҳ бўлган Болония Университетининг пайдо бўлиши унинг бир кўринишидир. Болония, кейинроқ Парижда барпо этилган ва ўқитувчилар назоратида бўлган университетдан фарқли равишда талабалар назорати ўрнатилган ўрта аср олий ўқув юртининг тимсоли бўлиб қолди. Университет мустақил ташкилот бўлганлиги сабабли талабалар шаҳар ҳокимияти билан самаралироқ келишиб олишлари ва мактаб бошқармасини назорат қилишлари мумкин эди[3]. XX асрнинг бошларигача университетлар ўз юрисдикция(суд қилиш ҳуқуқи)сига эга эди.

Академик эркинлик тарафдорлари томонидан академик автономия унинг институтцион шакли сифатида назарий асоси ишлаб чиқилган. У қуйидаги низомилардан иборат эди:

Биринчидан, бу олий таълим муассасасининг билимлар ва ҳақиқат манбаи, тўловчиси, савдочиси, елтувчиси сифатидаги алоҳида вазифасини асослаш.

Иккинчидан, академик эркинлик мантиқан “ташқи назоратдан эркинлик”ни тақозо қилади: мустақил кузатиш, ошқора верификация ва очиқлик, фикрлар баҳси.

Учинчидан, бу постиндустриал жамият шароитларида олий таълим муассасасининг ролининг ошиши.

Бошқа бир олим Р.Стиксвех фикрича, олий таълим муассасаларининг институционал автономиясини академик тузилмаларнинг маълум соҳалар ва институционал шароитларда берилган вазифалар бўйича мустақил қарорлар қабул қилиш қобилияти сифатида; кадриятлар тизимини ва маконини тизимлаштирувчи ва олимларнинг ҳаракатчанлигига ёрдам берувчи интеллектуал капитал ҳаракатининг маълум шакллари ўрнатишни; ўқитувчи ва талабалар даражасида баҳолаш мезонлари ҳақида қарорлар қабул қилишни; академик тизимнинг стратегик вазифалари ва мақсадларини аниқлашни; келажакдаги ривожланиш учун ўта муҳим бўлган бошқа ижтимоий соҳалар билан алоқаларни йўлга қўйишни; қабул қилинган қарорлар ва жамиятда акс этувчи, бўлиши мумкин бўлган натижалар учун масъулиятни ўз зиммасига олишни таърифлайди[4]. Яна бир олим П.Кильмансег “автоном олийгоҳлар демократиянинг муҳим элементини барпо қилишда иштирок этади, демократиянинг таркибий қисми, тадқиқот ва ўқитиш эркинлигини ўзига хос институционаллаштириш ҳисобланади”, деб таъкидлайди[5]. Автономия ва коллегиаллик академик фаолиятда иштирок этиш тузилиши ва сиёсатини белгилайди. Улар биргаликда олий таълим институтларида демократик жараёنни концептуаллаштириш имкониятини беради[6].

ОТМнинг бошқарув автономияси кадрлар автономияси элементларини бирлаштиради. Унга кўра:

– бошқарув органига ташқи аъзоларни танлаш ва киритишни;

– ички тузилмани (факультетлар, кафедралар, бўлимлар ва б.) шакллантиришни;

– мустақил юридик шахсларни ташкил этишни;

– лавозимга танлаш ва лавозимдан четлаштириш тартиблари ва мезонларини мустақил ишлаб чиқиш, юқори лавозимли мансабдор шахсларнинг (раҳбар ходимларнинг) ваколат муддатларини белгилаш;

– ходимларни танлаш ва жой-жойига қўйиш (иш талаблари, танлов тартиблари, иш ҳақи, ходимларни рағбатлантириш ва ишдан бўшатиш шартлари).

ОТМнинг академик автономияси ҳам ўқув ва илмий фаолият билан боғлиқ масалаларни қамраб олади. Унга кўра:

– қабул қоидаларини ва ОТМда таҳсил оладиган талабалар сонини белгилаш;

– академик дастурларнинг мазмунини ва ўқитиш тилини белгилаш;

– ихтисослик бўйича ўқув дастурларини яратиш ва ёпиш;

– таълим сифатини таъминлаш учун ислохотлар қилиш ва уни баҳолашда агентликларни танлаш қобилияти билан белгиланади.

Тадқиқот методологияси. Бугунги кунга келиб, ОТМларнинг молиявий мустақиллик даражасини баҳолаш имконини берувчи кўрсаткичларнинг энг тўлиқ рўйхати Европа университетлари ассоциацияси мутахассислари томонидан тақлиф этилган. Шундай қилиб, Европа ОТМлари институционал автономияси доирасида молиявий автономиянинг 6 асосий кўрсаткичлари аниқланди:

- захираларини шакллантириш ва давлат молиялаштириш профицити сақлаб имконияти;
- ўқиш тўловларини белгилаш имконияти;
- ўзлаштириш имконияти;

– молиявий бозорларга (қимматли қоғозлар бозорларига) маблағларни инвестициялаш имкониятини чамалаш имконияти;

– акция ва облигацияларни чиқариш имконияти;

– кўчмас мулкка эгалик қилиш ва уни тасарруфга олиш имконияти[7].

Бу кўрсаткичлардан фойдаланиш даражасига қараб олий таълим муассасаларининг молиявий мустақиллик даражасини баҳолаш имконини берди. Албатта, бу мезонлар турли мамлакатлардаги ОТМларнинг молиявий имкониятлари рўйхатини қамраб олмаслиги мумкин. Бироқ, ушбу кўрсаткичлардан фойдаланиш турли мамлакатларнинг олий таълим тизимини молиявий автономлик даражасини таққослашга имкон яратади. Улар олий ўқув юртлари фаолиятини ташкил этиш доирасида қонун ҳужжатларида назарда тутилган ОТМларнинг асосий молиявий имкониятларини ҳисобга оладилар. Демак, ОТМларнинг молиявий автономияси уларнинг молиявий эркинлиги ва имконияти билан белгиланади.

ОТМларнинг асосий молиявий имкониятларини таққослаб, нафақат турли олий таълим тизимларининг молиявий мустақиллиги даражасини баҳолаш мумкин, шу билан бир қаторда турли мамлакатлардаги ОТМларнинг молиявий автономиясини таъминлашдаги мавжуд анъаналар ва моделларни кўриб чиқиш мумкин. Бунда, олий ўқув юртларида муайян молиявий имкониятнинг мавжудлиги уларнинг молиявий мустақиллиги даражаси билан қай даражада боғлиқлигига асосий эътибор қаратилади. Пиратордида, ОТМларига автономия беришнинг жаҳон тажрибасини батафсил ўрганиш, бизга умуман институционал автономия ва хусусан молиявий автономияга Ўзбекистон олий ўқув юртларини ўтиш механизмларини ишлаб чиқиш имконини беради.

ОТМларнинг молиявий автономияси қуйидагиларни ўз ичига олади:

– захирасини шакллантириш ва давлат

молиялаштириш профицитини сақлаш;

– таълим тўловларини белгилаш;

– молиявий бозорларда қарздорлик ва инвестиция;

– акция ва облигацияларни чиқариш;

– ОТМ томонидан эгалланган ер ва биноларга эгалик қилиш ҳуқуқи билан белгиланади.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда олий таълим тизимидаги академик эркинлик, молиявий мустақиллик уларда ўқиш учун шартнома тўловларини ҳам мустақил белгилаш ҳуқуқини бермоқда. Молиявий мустақиллик асосида ОТМлар ўзининг йиллик ҳаражатлари ва у асосида ҳар бир талабанинг шартнома тўлови қанча бўлишини ўз белгилашига зарурат туғдирмоқда. Аслида, ўқитиш тўловларини мустақил тасдиқлаш масаласи энг мунозарали масалалардан биридир, чунки процессуал автономиянинг бу кўрсаткичи олий таълимнинг мавжудлик кўрсаткичларига сезиларли таъсир кўрсатади. АҚШнинг кўпгина штатларида давлат университетларига ўқиш тўловларининг миқдорини белгилашда баъзи эркинликлар берилган. Бироқ шунга қарамай, ҳукумат кўпинча бу тартибга муайян чекловлар киритади. Мисол учун, Олий таълимга киришни таъминлаш учун ҳукумат қуйидаги чораларни кўриши мумкин:

мамлакат фуқаролари бўлган бакалаврият талабалари учун шартнома асосидаги тўлов қийматини белгилаш ваколатини сақлаб қолиш, чет эл талабалари бўлган магистрлар учун шартнома тўловларини белгилаш имкониятини қолдириш;

ҳар бир оиланинг ўртача даромадидан келиб чиқадиган ва инфляция даражасига асосан шартнома тўловларини оширишнинг йиллик фоизига рухсат бериш;

фақат илмий тадқиқот институтларида шартнома тўловларини мустақил оширишга рухсат бериш, бошқа ОТМларда шартнома тўловларини назорат қилишни ўзида сақлаб қолиш.

Хулоса ва таклифлар. Автоном, молиявий ресурслар учун рақобатлашувчи ОТМлар фаолияти янада самаралироқ бўлади ва айнан автономия, рақобат уйғунлиги ОТМларни янада ривожлантиради. Агар автономия рақобатдан маҳрум бўлган муҳитда берилса, ОТМ ўз фаолиятининг умумий кўрсаткичларини

яхшилашдан кўра автоном мақомидан бошқа мақсадларда фойдаланади. Шу билан бирга, агар улар етарли даражада автономияга эга бўлмаса, ОТМлар ўртасидаги рақобатни рағбатлантиришдан фойда йўқ. Шундай қилиб, ҳозирги даврда ОТМларининг автономияси – нафақат олий таълимда бошқарувни демократлаштиришни ривожлантиришнинг кўрсаткичи, шу билан бирга олий таълим тизимининг рақобатбардошлигини оширишнинг объектив шартидир.

АДАБИЁТЛАР

1. Stichweh R. (1994) Wissenschaft, Universität, Profession — Soziologische Analysen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
2. Ordorika I. (2003) The limits of university autonomy: Power and politics at the Universidad Nacional Autónoma de México // Higher Education. Vol.46. No.3. P.361–388.
3. Берман Г.Ж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: 1994. – С.127-153. Rashdall H. The universities of Europe in the Middle Ages. Oxford, 1936. Vol. 1. – P.87-267.
4. Kielmansegg P. G. (1983) The university and democracy. LA: University of California Press.
5. Buchbinde rH. (1993) The market oriented university and the changing role of knowledge // Higher Education. Vol.26. No.3. P.331–347.
6. Felt U., Glanz M. (2003) University autonomy in Europe: Changing paradigms in higher education policy. Special case studies decision-making structures and human resources management in Finland, France, Greece, Hungary, Italy, The Netherlands, Spain and the United Kingdom. University of Vienna.
7. Estermann Th., Nokkala T., Steinel M. University Autonomy in Europe II. The scorecard. – Brussels: European University Association, 2011
8. Qurbonov, J. A. (2019). Social-pedagogical content of intellectually cultural pointh. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(5), 437-442.
9. Egamberdiyeva, T. U. A., & Qurbonov, J. A. (2020). Diagnostics of formation and development of intellectual culture among students. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(4), 512-519.
10. Akmaljonovich, K. J. (2019). The necessity of developing intellectual culture of students by the subject of philosophy. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).

Бахтиёр АЛИМДЖАНОВ,

к.и.н., докторант Института Востоковедения им. Абу Райхана Беруни

E-mail: balimdjanov@gmail.com

Тошкент кимё-технология институти профессори, с.ф.д., Ойбек Очилович тақризи асосида

ACTIVE OPERATIONS OF THE TASHKENT BRANCH OF THE RUSSIAN-ASIATIC COMMERCIAL BANK

Abstract

The article discusses the basics of activities and functions of the Tashkent branch of the Russian-Asian Commercial Bank (1910–1917). In Soviet historiography, banks were understood as an instrument of "colonialism" both Western and Russian. The author, based on archival data, proves that the financial institutions of the Russian Empire took into account local specifics and encouraged the production of export-oriented products. The author in the article actively uses interbank correspondence, annual reports of the director of the branch, as well as audit materials of the Tashkent branch. For the first time in historiography, the active operations of the bank were studied.

Keywords: Tashkent, Russian Empire, Central Asia, Turkestan, Russian-Asian Bank, active operations.

АКТИВНЫЕ ОПЕРАЦИИ ТАШКЕНТСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ РУССКО-АЗИАТСКОГО КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Аннотация

В статье рассматриваются основы деятельности и функции Ташкентского филиала Русско-Азиатского коммерческого банка (1910–1917 гг.). В советской историографии банки понимались как орудие «колониализма» как западного, так и российского. Автор, основываясь на архивных данных, доказывает, что финансовые институты Российской империи учитывали местную специфику и поощряли производство экспортноориентированной продукции. Автор в статье активно использует межбанковскую переписку, ежегодные отчеты директора филиала, а также материалы ревизии Ташкентского отделения. Впервые в историографии исследованы активные операции банка.

Ключевые слова: Ташкент, Российская империя, Средняя Азия, Туркестан, Русско-Азиатский банк, активные операции.

RUS-OSIY TIJORAT BANKINING TOSHKENT FILIALINING FAOL OPERATSIYALARI

Annotatsiya

Maqolada Rossiya-Osiyo tijorat bankining Toshkent filiali (1910–1917) faoliyati asoslari va vazifalari haqida soʻz boradi. Sovet tarixshunosligida banklar gʻarb va rus tillarida "mustamlakachilik" vositasi sifatida tushunilgan. Arxiv ma'lumotlariga asosanib, muallif Rossiya imperiyasining moliyaviy institutlari mahalliy xususiyatlarni hisobga olganligini va eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarishni rag'batlantirganligini isbotlaydi. Muallif maqolasida banklararo korrespondentsiyalardan, filial direktorining yillik hisobotlaridan, shuningdek, Toshkent filialining audit materiallaridan faol foydalanadi. Tarixshunoslikda birinchi marta bankning faol operatsiyalari o'rganildi.

Kalit so'zlar: Toshkent, Rossiya imperiyasi, O'rta Osiyo, Turkiston, Rossiya-Osiyo banki, faol operatsiyalar.

Введение. История банков и банковского дела в Туркестане и среднеазиатских ханствах фактически не изучена, и освещена фрагментарно в свете концепции «монополистического капитализма». Частично исследовано учеными деятельность Госбанка, Русско-Азиатского и Волжско-Камского банков в Туркестанском генерал-губернаторстве [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13]. Самым крупным банком в регионе, который имел разветвленную сеть филиалов (13 филиалов) по всей Центральной Азии считался Русско-Азиатский коммерческий банк (до 1910 г. Русско-Китайский банк). Нужно отметить, что Русско-Азиатский банк старался взять в свои руки хлопководство и промышленное производство.

Город Ташкент считался административным центром Туркестанского генерал-губернаторства, где проживало более 300 тыс. человек (1916 г.). «Промышленность здесь развита более чем слабо, а торговля рассчитано преимущественно на местное потребление» [14], писали ревизоры банка в 1916 г. Банковские эксперты надеялись, что постройка Семиреченской железной дороги «привлечет сюда миллионы пудов хлеба, орошение же Голодной степи,

даст все новые площади для посева хлопка» [14]. Ревизоры считали, что эти два фактора станут катализатором экономического развития Ташкента и Сырдарьинской области Туркестанского генерал-губернаторства. Хлопок Ташкентского региона (80%) скупали и продавали в Москву торговые фирмы, такие как Потеляховское, Вадьяевское, Персидское т-ва, Торгопро, В. Алексеев, Ярославская, Тверская мануфактуры, бр. Шлосберг, администрация Ю. Давыдова. Все эти фирмы вели свою деятельность независимо от банковского кредита, кроме фирмы Ю. Давыдова, которая сотрудничала с Азовско-Донским коммерческим банком. Из крупных чистачей скупавших хлопок выделялись бр. Виленкины, бр. Вадьяевы, С.Р. Гилодо, бр. Яушевы и М.Д. Ягудаев. Все чистачи сотрудничали с банками, например, бр. Виленкины и бр. Вадьяевы были тесно связаны с кокандскими филиалами коммерческих банков; С.Р. Гилодо и бр. Яушевы с Азовско-Донским банком; М.Д. Ягудаев с Кокандским отделением Русско-Азиатского и Русского для Внешней торговли банками [14]. Из-за того, что ферганский хлопок стоил дороже, чем ташкентский, ферганские фирмы вывозили в Фергану хлопок из Ташкента и продавали его под маркой

ферганского хлопка. Таким образом, коммерческие банки в Ташкенте фактически не участвовали в хлопковых операциях. Самым крупным монополистом в хлопковой спекуляции выделялось Вадьяевское товарищество. В 1916 г. это товарищество пыталось «захватить в свои руки чуть ли не все свободные заводы района» [14].

В Ташкенте функционировали следующие банки: Азовско-Донской, Волжско-Камский, Государственный, Русско-Азиатский, Общество Взаимного кредита. Основной клиентурой банков были местные торговцы, с оборотом от 1 до 10 тыс.р. Все клиенты брали одновременно кредиты у всех банков. Из банков самый лучшие условия предлагал Волжско-Камский. «Волжско-Камский, писали ревизоры, как и в других местах, имеет возможность предлагать своим клиентам наивыгоднейшие условия» [14]. В Ташкентском филиале Русско-

Азиатского банка ставки были самыми высокими (10–15%). Таким образом, банки играли значительную роль в экономической жизни Ташкента, финансируя непосредственно среднюю и мелкую торговлю.

Основная часть. Ташкентский филиал Русско-Азиатского коммерческого банка был основан в 1903 г. С самого начала своего функционирования в Ташкентском филиале преобладали вексельные операции в ущерб товарным. «Среднее за 13 лет сальдо составило: по вексельным операциям – 1.994 тыс.р., по товарным операциям – 331 тыс.р.» [14], отмечали ревизоры в 1916 г. Ревизоры в своих отчетах настаивали, чтобы филиал сократил вексельный учет, и развивал товарные операции. Невзирая на все экономические трудности, показатели Ташкентского филиала банка росли ежегодно и стабильно отражали реальное положение дел (см. таблицу 1).

Таблица № 1. Общие обороты Ташкентского филиала Русско-Азиатского банка [15]

Годы	Обороты	Вступительный баланс
1910	194.681.532 р. 54 к.	Нет сведений
1911	161.440.445 р. 30 к.	3.238.102 р. 55 к.
1912	211.282.166 р. 16 к.	3.487.068 р.
1913	236.895.395 р. 80 к.	4.661.650 р. 11 к.
1914	223.306 р. 909 р. 02 к.	5.561.983 р. 57 к.
1915	346.497.005 р. 74 к.	3.595.925 р. 27 к.
1916	585.965.419 р. 88 к.	3.723.745 р. 72 к.

Как видно из таблицы № 1, в годы Первой мировой войны обороты банка достигли наивысшей точки. Резкое увеличение оборотов банка в 1916 г., можно объяснить спекулятивным бумом охватившим Туркестан и общей инфляцией.

Ниже (таблица 2), мы можем понять характеристику основных операций Ташкентского филиала Русско-Азиатского банка.

Таблица № 2. Основные показатели по главнейшим операциям за 1903–1915 гг. [16]

Годы	Выдачи по вексельной операции	Выдачи по товарным операциям	Списания
1903	1.532 тыс.р.	147 тыс.р.	----
1904	3.292 тыс.р.	458 тыс.р.	----
1905	4.393 тыс.р.	857 тыс.р.	9.551 р.
1906	6.674 тыс.р.	1.636 тыс.р.	4.247 р.
1907	7.446 тыс.р.	1.869 тыс.р.	1.002 р.
1908	7.125 тыс.р.	136 тыс.р.	9.952 р.
1909	6.523 тыс.р.	1.321 тыс.р.	21.716 р.
1910	6.433 тыс.р.	1.391 тыс.р.	14.588 р.
1911	5.954 тыс.р.	1.106 тыс.р.	6.798 р.
1912	6.610 тыс.р.	1.334 тыс.р.	96.714 р.
1913	7.789 тыс.р.	1.994 тыс.р.	56.190 р.
1914	3.871 тыс.р.	945 тыс.р.	57.088 р.
1915	2.277 тыс.р.	1.086 тыс.р.	126.785 р.
Всего	69.919 тыс.р.	14.200 тыс.р.	404.631 р.

Как видно из таблицы 2, вексельные операции банка преобладали в 4–5 раза товарных кредитов. За 15 лет на учет векселей было потрачено почти 70 млн.р., а на торговые операции 14,2 млн.р. В следующей таблице (таблица 3) отражены ежегодные сальдо по основным (активным) операциям Ташкентского филиала банка.

Таблица № 3. Сальдо по главнейшим операциям за 1903–1915 гг. [16]

Сальдо на 1 января	По вексельным операциям	По товарным операциям
1904 г.	859 тыс.р.	73 тыс.р.
1905 г.	795 тыс.р.	63 тыс.р.
1906 г.	1.423 тыс.р.	251 тыс.р.
1907 г.	1.778 тыс.р.	810 тыс.р.
1908 г.	2.271 тыс.р.	52 тыс.р.
1909 г.	2.430 тыс.р.	302 тыс.р.
1910 г.	2.229 тыс.р.	302 тыс.р.
1911 г.	2.264 тыс.р.	233 тыс.р.

1912 г.	2.553 тыс.р.	262 тыс.р.
1913 г.	2.936 тыс.р.	567 тыс.р.
1914 г.	3.091 тыс.р.	1.024 тыс.р.
1915 г.	2.367 тыс.р.	207 тыс.р.
1916 г.	1.648 тыс.р.	263 тыс.р.
На 19.04.1916 г.	1.267 тыс.р.	469 тыс.р.

Таким образом, нужно отметить, что Ташкентский филиал в основном зарабатывал учетом векселей. По учету векселей банк взимал с клиентов 10–10,5%. Основные клиенты (почти 85%) по учету векселей были мелкие торговцы из Старой части города Ташкента. Например, в 1915 г. вексельный портфель банка распределялся следующим образом: от 1 тыс.р. до 5 тыс.р.

Таблица № 4. Учет векселей [17]

Годы	Учено	Поступило процентов	Убытки
1910	2.849.376 р. 28 к.	139.735 р. 19 к.	30.234 р. 27 к.
1911	3.391.774 р. 32 к.	143.305 р. 40 к.	–
1912	4.267.966 р. 79 к.	163.305 р. 87 к.	–
1913	4.127.415 р. 49 к.	171.711 р. 22 к.	49.523 р. 64 к.
1914	3.374.077 р. 86 к.	152.380 р. 51 к.	56.862 р. 65 к.
1915	2.182.556 р. 99 к.	103.276 р. 07 к.	87.590 р. 04 к.
1916	1.434.134 р. 94 к.	60.169 р. 21 к.	–

Нужно отметить, что в 1915 и 1916 гг. вексельные операции сократились почти вдвое. Это было связано с банкротством местных купцов и инфляцией. «Учено векселей в 1915 г. на сумму 2.182 тыс.р., отмечал ревизор, опротестовано – 113 тыс.р. или 5,18%, из коих списано на убыток – 87.600 р. или 4,02%» [18]. В 1916 г. по учету векселей на убыток было списано долги следующих клиентов банка: А. Абдувахитбаева на сумму 10.589 р. 17 к., Т. Абдурашитова – 2.658 р. 32 к., М.У. Мир Камилова – 378 р. 83 к., М.А. Мир Пулатбаева – 780 р. 18 к., Тюрю Ходжаевы братья – 4.130 р. 35 к., Мавлянбаев А. – 242 р. 45 к., М. Расул Мухамедова – 762 р., К. Шамсутдинова – 17.854 р. 75 к., М. Календарева – 15.528 р. 64 к., М.И.

– 114 кредитов на 400 тыс.р., от 5.001 до 10 тыс.р. 44 кредита на 381 тыс.р., от 10.001 р. и выше 30 кредитов на 1.071 тыс.р. Всего 188 кредита на 1.852 тыс.р. Только около 10% клиентов банка (Туркестан, Черняев, Аулиеата, Перовск и др.), были не из города Ташкента. В следующей таблице (таблица 4) показаны основные показатели учета:

Рубенчика – 338 р. 44 к., Торговому Дому бр. Боруховым – 460 р. 24 к. Сумма всех списанных долгов составила 53.723 р. 37 к. Инспектор в 1916 г. отмечал, что «сожалеть об упадке вексельной операции вряд ли приходится» [19], так как вексельные клиенты были неблагонадежными. Несмотря на все жалобы и упреки ревизоров и инспекторов, вексельная операция оставалась самой выгодной для Ташкентского филиала банка.

После учета векселей, Ташкентский филиал Русско-Азиатского банка выдавал клиентам онкольные (до востребования) ссуды и кредиты. В таблице 5, отражены основные показатели онкольных ссуд и полученные по этим кредитам доходы.

Таблица № 5. Активные операции (онкольные ссуды) Ташкентского отделения Русско-Азиатского банка [20]

Годы	Выдано но под залог ценных бумаг	Пол учено процентов	Выдано под железнодорожные дубликаты, коносаментов и товаров	Получе но процентов	Выдано под обеспечение векселей	Пол учено процентов
1910	24.53 4 р.	148 р. 99 к.	1.019.121 р. 26 к.	9.151 р. 67 к.	2 млн.р.	Нет сведений
1911	18.24 1 р. 40 к.	85 р. 88 к.	812.898 р. 22 к.	14.271 р. 88 к.	2.215.32 2 р. 85 к.	56.9 17 р. 96 к.
1912	27.93 5 р. 94 к.	118 р. 73 к.	1.242.390 р. 84 к.	Нет сведений	2.343.63 2 р. 18 к.	Нет сведений
1913	4.518 р. 48 к.	Нет сведений	1.774.553 р. 54 к.	Нет сведений	3.662.11 5 р. 11 к.	Нет сведений
1914	3.568 р. 94 к.	Нет сведений	809.533 р. 65 к.	Нет сведений	497.678 р. 14 к.	Нет сведений
1915	18.87 5 р. 40 к.	312 р. 17 к.	1.138.205 р. 91 к.	27.559 р. 80 к.	95.239 р. 55 к.	56.6 14 р. 93 к.
1916	150.7 66 р. 45 к.	Нет сведений	6.678.865 р. 10 к.	120.189 р. 22 к.	969.165 р. 76 к.	Нет сведений

Кроме того, банк с 1915 г. начал выдавать онкольные ссуды под торговые обязательства. Например, в 1915 г. клиентам было выдано 153.778 р. 47 к. По онкольным ссудам преобладали очень крупные кредиты торговым фирмам,

например, в 1916 г. три фирмы (бр. Яшевы, Ю.Давыдов, генерал Иванов) были должны банку по онкольным кредитам 1.245 тыс.р., что составляло 50% всего общего актива отделения [21].

Ташкентский филиал банка также выдавал клиентам срочные ссуды под залог товаров и драгоценностей. В таблице 6, отражены операции банка по срочным ссудам.

Таблица № 6. Активные операции (срочные ссуды) Ташкентского отделения Русско-Азиатского банка [22]

Го ды	Выдано под залог ценных бумаг	Получен о процентов	Выдано под залог товаров и товарных документов	Получено процентов
1910	8.810 р.	334 р. 27 к.	340.859 р. 41 к.	8.046 р. 46 к.
1911	5.380 р.	270 р. 36 к.	293.046 р. 58 к.	6.978 р. 78 к.
1912	23.505 р.	Нет сведений	287.129 р. 37 к.	Нет сведений
1913	17.220 р.	Нет сведений	218.872 р. 60 к.	Нет сведений
1914	14.670 р.	Нет сведений	135.264 р. 10 к.	Нет сведений
1915	43.144 р.	1.147 р. 21 к.	207.006 р. 50 к.	2.311 р. 96 к.
1916	20.018 р. 50 к.	Нет сведений	536.147 р. 07 к.	Нет сведений

Таким образом, нужно отметить, что активные операции банка заключались в учете векселей, выдачи онкольных и срочных ссуд и кредитов. Наибольший доход банку приносили учет векселей и операции с онкольными ссудами.

Заключение. Ташкентский филиал Русско-Азиатского банка, по мнению ревизоров, к 1916 г. не смог занять лидирующее место в Ташкентской экономической жизни. «Неудачи» Ташкентского филиала объяснялись тем, что почти до 40% активов отделения составляли ликвидационные счета, то есть не использовались по назначению. Если учитывать тот факт, что в товарные

операции было инвестировано только 16% всех активов, так как большее 500 тыс.р. было вложено в сандонинное дело генерала Иванова, которое пока не приносило дохода. Ревизоры предлагали изменить кредитную политику отделения и понизить ставки по ссудам и кредитам, чтобы привлечь больше клиентов. Также ревизоры предлагали филиалу привлечь внимание к товарным операциям, в основном к операциям с хлопком. Задуманные планы оздоровления Ташкентского филиала не случилось из-за национализации банка в 1918 г. декретом советской власти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминов А. М. Экономическое развитие Средней Азии (Колониальный период). – Т.: Госиздат УзССР, 1959. – 298 с.
2. Вексельман М. И. Российский монополистический и иностранный капитал в Средней Азии (конец XIX – начало XX в.). – Т.: Фан, 1987. – 145 с.
3. Гиндин И. Ф. Банки и экономическая политика в России (XIX – начало XX в.). Избранное. Очерки истории и типологии русских банков. – М.: Наука, 1997. – 622 с.
4. Кастельская З. Д. Из истории Туркестанского края (1865-1917). – М.: Наука. 1980. – 123 с.
5. Китанина Т. М. Военно-инфляционные концерны в России 1914-1917 гг. Концерн Путилова-Стахеева-Батолина. – Л.: Наука. 1969. – 179 с.
6. Махкамова Н. Р. Социальная структура общества на территории Узбекистана: традиции и трансформации (конец XIX в. – 30-е годы XX в.). – Т.: Aloqachi, 2009. – 323 с.
7. Потапова Н. Ю. История предпринимательства в Туркестане (вторая половина XIX – начало XX в.). – Т.: УМЭД, 2011. – 152 с.
8. Садыков А. С. Экономические связи Хивы с Россией во второй половине XIX – начале XX вв. ТашГУ. Вып. 296. – Т.: Изд. Наука УзССР, 1965. – 183 с.
9. Юлдашев А. М. Аграрные отношения в Туркестане (конец XIX – начало XX вв.). – Т.: Узбекистан, 1970. – 256 с.
10. Хотамов Н. Б. Роль банковского капитала в социально-экономическом развитии Средней Азии (начало 90-х гг. XIX в. – 1917 г.). – Душанбе: Дониш, 1990. – 319 с.
11. Яго К. Русско-Китайский банк в 1896–1910 гг.: международный финансовый посредник в России и Азии // Экономическая история. Ежегодник. 2011/2012. Под ред. Л.И. Бородкина, Ю.А. Петрова. – М.: МГУ, 2012. – С. 293–314.
12. Crisp O. The Russo-Chinese Bank: An Episode in Franco-Russian Relation // The Slavonic and East European Review. Vol. 52. 1974. – P. 197–212.
13. Quested R. The Russo-Chinese Bank a Multinational Financial Base of Tsarism in China. – Birmingham, 1977. – 225 p.
14. Отчет инспекторов Банка Б. Лукодянова и Р. Тальма о ревизии деятельности Ташкентского отделения на 14 марта 1916 г. // Российский государственный исторический архив (далее РГИА). Ф. 630. Оп. 1. Д. 555. Л. 1–6 об.
15. Отчеты Ташкентского отделения банка за 1910–1916 гг. // РГИА Ф. 630. Оп. 1. Д. 552. Л. 2, 15 об., 33 об., 51 об., 74 об., 75, 117 об., 135 об.–136.
16. Отчет инспекторов Банка Б. Лукодянова и Р. Тальма о ревизии деятельности Ташкентского отделения на 14 марта 1916 г. // РГИА. Ф. 630. Оп. 1. Д. 555. Л. 2 об.
17. Отчеты Ташкентского отделения банка за 1910–1916 гг. // РГИА. Ф. 630. Оп. 1. Д. 552. Л. 2, 17, 35, 53, 54, 65, 76, 77, 87, 119, 120, 130, 137, 148 об.–149.

18. Отчет инспекторов Банка Б. Лукодянова и Р. Тальма о ревизии деятельности Ташкентского отделения на 14 марта 1916 г.// РГИА. Ф. 630. Оп. 1. Д. 555. Л. 7 об. – 10 об.
19. Отчеты Ташкентского отделения банка за 1910–1916 гг.//РГИА. Ф. 630. Оп. 1. Д. 552. Л. 162–162 об.
20. Отчеты Ташкентского отделения банка за 1910–1916 гг.//РГИА. Ф. 630. Оп. 1. Д. 552. Л. 3 об., 19 об.–20, 37 об.–38, 55 об.–56, 78 об.–79, 121 об.–122, 130, 139 об.–140, 148 об.–149.
21. Отчет инспекторов Банка Б. Лукодянова и Р. Тальма о ревизии деятельности Ташкентского отделения на 14 марта 1916 г.//РГИА. Ф. 630. Оп. 1. Д. 555. Л. 30 об.
22. Отчеты Ташкентского отделения банка за 1910–1916 гг.//РГИА. Ф. 630. Оп. 1. Д. 552. Л. 4, 21, 39, 52, 80, 123, 130, 141.

Damira ATABAYEVA,
TVCHDPI Biologiya kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: atabayeva.1982@mail.ru
BUXDU professori H.T.Artikova taqrizi ostida

THE EFFECT OF NORMAL PHYSIOLOGICAL SLEEP ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF A CHILD'S AGENDA

Annotation

This article describes the activity and properties of the hormones melatonin, cortisol, serotonin in the body, which control the sleep secreted by the pineal gland during the day and night biorhythms. the role of high activity, high mood, high level of mastery of sciences.

Keywords: immunity, nervous system, melatonin, cortisol, serotonin, pineal gland, hormones, stress, sleep, reflex, protein, hygiene, trigger, mood.

ВЛИЯНИЕ НОРМАЛЬНОГО ФИЗИОЛОГИЧЕСКОГО СНА НА РОСТ И РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА

Аннотация

В данной статье описывается активность гормонов в организме человека, такие как: мелатонина, кортизола, серотонина, контролирующих сон, выделяемый шишковидной железой, в течение дневных и ночных биоритмов, роль высокой активности, высокого настроения, высокого уровня овладения науками.

Ключевые слова: иммунитет, нервная система, мелатонин, кортизол, серотонин, эпифиз, гормоны, стресс, сон, рефлекс, белок, гигиена, триггер, настроение.

BOLANING KUN TARTIBIDAGI NORMAL FIZIOLOGIK UYQUNING O'SISH VA RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Аннотация

Ushbu maqola kunduzgi va tungi bioritmda epifiz bezidan ajralib chiqadigan, uyquni nazorat etuvchi melatonin, kortizol, serotonin garmonlarining organizmdagi faoliyati, xususiyatlari bayon etilgan bo'lib, bu garmonlarning bola organizmining jismonan va psixologik sog'lom, imunitetining mustahkam bo'lishida, tetik yurishida, aqliy faoliyatining, kayfiyatining ko'tarinki, fanlardan o'zlashtirish ko'rsatkichining yuqori darajada bo'lishidagi o'rni to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: иммунитет, нервная система, мелатонин, кортизол, серотонин, эпифиз, гармон, стресс, уйку, рефлекс, оқсил, гигиена, тетик, kayfiyat.

Kirish. Uyqu-organizm uchun zarur fiziologik jarayon bo'lib, u nerv sistemasi va butun organizmning normal faoliyatini taminlaydi. Uyqu aqliy faoliyat uchun ham juda zarurdir. Meyordagi uyqu, bolaning jismonan sog'lom o'sishi va rivojlanishiga, aqliy faoliyatning normada bo'lishiga, tetik yurishiga va sog'lom fikrlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [1,3,5]. Ko'p holatlarda onalar farzandlarini o'z vaqtida uxlatishmaydi, rejimga tushmagan turli vaqtlarda bolani uxlatadi. Ular normal fiziologik uyqu to'g'risida ma'lumotga ega emas. Ota-onalar uyquning o'z vaqtida, belgilangan normada bo'lmashligi turli salbiy holatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lishintushunmasligi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ota-onalar shuni bilishi kerakki uyquning miqdori va sifati bolaning jismoniy va psixologik sog'lig'iga va uning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolaning yetarlicha uxlashi va ertalab belgilangan vaqtda uyquga to'yan holda uyg'onishi bolaning sog'lom o'sib rivojlanishini ta'minlaydi.

Ota-onalar quyidagilarga e'tibor berishlari kerak:

Bolaning yoshiga mos kun tartibini tuzish;

Kun tartibining asosiy elementlaridan biri uyquning bola organizmidagi rolini tushunish;

Maktab yoshidagi bolaning uyg'onish vaqtini soat 6:30 dan kechiktirmay tashkil etish;

Bolaning bir vaqtda uxlashga yotishga o'rgatish; 4-7 yoshli bolalar uchun

tungi uyquning davomiyligi 11 soat, 8-10 yosh - 10 soat, 11-14 yosh - 9-9,5,

soat, 15 yoshdan katta - 8 soat;

Kechki ovqatni uxlashdan 2-3 soat oldin tanavvul qilishni ta'minlash;

Yotishdan oldin xonani doimo shamollatish;

19:00 dan keyin turli xil salbiy emotsiyaga berilishini oldini olish (televizor oldida uzoq vaqt o'tirishga yoki kechqurun kompyuterda o'ynashga yo'l qo'ymaslik);

Tush vaqtida bolaning uxlashini ta'minlash: 4-7 yoshli bolalar uchun - 2,5

soat; 7 yoshdan katta - 1,5 soat;

Yotishdan oldin shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilishni kun tartibiga kiritish va bolada shartli refleks hosil bo'lishini ta'minlash.

Unutmangki, uxlash shunchaki dam olish emas! Bu, shuningdek, tananing imkon qadar faol o'sib borayotgan vaqti.

1-rasm. Tinch, osuda uxlayotgan bola.

Esingizda bo'lsin! Muntazam ravishda uyquning tartibsiz bo'lishi asab tizimining charchashiga, samaradorlik va konsratsiyaning pasayishiga, tananing himoya kuchlarini zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

Uyquga qo'shimcha ravishda, bir faoliyat turini boshqasiga o'zgartirishdan iborat bo'lgan faol dam olishning yana bir turi mavjud. Aqliy mehnatdan jismoniy mehnatga o'tish miyaning ilgari ishlagan markaz hujayralariga dam beradi va ilgari dam olganlarni ishlaydi. Organizm doimo

faoliyatda bo'ladi ya'ni kunduzi va kechki ritmlarda faoliyat yuritadi. Inson organizmini uyquni ta'minlab beruvchi garmonlardan biri melatonin hisoblanadi [7].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Oliy nerv faoliyatining eng qiziqarli holatlaridan bittasi uyqu va sergaklikning almashinib turishidir. Uyqu organizm uchun zarur fiziologik jarayon bo'lib, nerv sistemasi va butun organizmning normal fiziologik faoliyatini ta'minlaydi, bolaning sog'lom o'sib, rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [5].

O'quvchi qanchalik yosh bo'lsa, mehnat qobiliyatini tiklanishi uchun shunchalik ko'p vaqt kerak bo'ladi. O'quvchining yoshiga qarab tungi uyquning fiziologik me'yorlari belgilangan. Uyqu asab tizimini toliqib qolishdan saqlaydi va organizmni tetkash tiradi, jismoniy va ruhiy holatini faollashtiradi [10].

Ish qobiliyatini kun bo'yi yuksak darajada saqlab qolish uchun o'quvchilarga kunduzi 1,5-2 soat uxlab olib, keyin bir soat ochiq havoda sayr qilish tavsiya etiladi [8,9]. Uxlaganda organizmdagi hamma a'zo va to'qimalar, jumladan, bosh miya po'stlog'i orom oladi. Nerv hujayralari oziq moddalar zaxirasiga to'lib, quvvat yig'adi, organizm yangi mehnat kuniga tayyorlanadi. Odam qattiq va miriqib uxlashi uchun ma'lum bir soatda yotishga o'rganishi, uxlashdan 1-1,5 soat oldin hech qanday aqliy ish bilan shug'ullanmasligi kerak. Uyquga qoniqmaslik o'quvchilarning ish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uxlashdan oldin xonani shamollatish, xona harorati 16-17 °C bo'lganda deraza yoki fortokhkanini ochib qo'yish kerak [11].

Uyqu vaqtida melatonin garmoni ishlab chiqariladi. Melatonin ko'pincha uyqu gormoni deb ataladi, chunki u asosan tunda ishlab chiqariladi. Tanadagi uning darajasi qanchalik baland bo'lsa, odam uxlashni xohlaydi. Boshqacha qilib aytganda, aynan shu gormon bizga qachon uxlash va qachon uyg'onish kerakligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida maktabning boshlang'ich sing o'quvchilaridan kun tartibini aniqlash anketa so'rovnomasi olindi va olingan so'rovnomasi asosida kun tartibining asosiy elementi uyqu tahlil qilindi, o'quvchilar bilan savol-javob o'tkazildi, o'quvchilarning kun davomidagi fiziologik holati kuzatildi va o'quvchi faoliyatini tahlil qilindi. Mana shu usullardan foydalanib, o'quvchilarning uyqu gigienasiga amal qilishi aniqlandi.

Bola kun tartibining asosiy elementlaridan biri normal fiziologik uyqu organizmning sog'lom o'sib, rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolaning yoshiga xos fiziologik uyqu normasiga amal qilmaslik o'sish va rivojlanishga va aqliy faoliyatning pasayishiga, qiziqishning yo'qolishiga, xotiraning susayishiga, bolaning kun davomidagi aqliy va jismoniy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Epifiz bezdagi biokimyoviy potsesslar sikln kun va tun almashinuvini aks ettirganligi sababli bu siklik aktivlikni organizmning o'ziga xos "biologik soat" deb hisoblashadi. Bolaning organizmi me'yordagiva biologik soatga asosan uyxlash organizmni toliqishdan saqlaydi. Kun davomida tetik yurishini ta'minlaydi.

Organizm tabiiy bioritmarga muvofiq ishlaydi. Qadim zamonlardan ota-bobolarimiz quyosh chiqqanda hech qanday signalsiz turishgan, quyosh botganda uxlashga yotishgan. Bu jarayon bekorga emas, balki juda katta ahamiyatga egadir. Ayrim odamlar o'zlarini "boyog'li" ga o'xshatib yarim tundan keyin uxlashadi va ertalab quyosh ancha chiqib bo'lgandan so'ng uyg'onishadi, natijada boshi og'riydi va kayfiyati bo'lmaydi, ishtaxasi yo'qoladi. Ular o'zlariga savol berishadi. Nima uchun boshim og'riyapti, ishtaham, holim, kayfiyatim yo'q?

Bu masalani tushunish uchun melatonin qanday ishlab chiqarilishini tushunish muhimdir. Melatonin garmonini - epifiz bez ishlab chiqaradi.

Epifiz bezi, uyqu gormoni uchun mas'uldir va garmoning ishlab chiqarilishi faqat to'liq qorong'ulikda amalga oshadi. Kechasi epifiz melatoninga bo'lgan kunlik ehtiyojning taxminan 70% ni ishlab chiqaradi, ishlab chiqarishning eng yuqori darajasi soat 23:00 dan 3:00 gacha bo'lgan vaqtga to'g'ri keladi [7].

Yorug'lik ko'zning to'r pardasiga etib borishni to'xtatganda, miya melatonin ishlab chiqarish uchun signal yuboradi. Gormon asta-sekin qonga so'riladi va tananing barcha hujayralariga o'tkaziladi. Tana harorati pasayadi, odam uxlashni boshlaydi.

Ertalab soat 2:00-3:00 ga kelib melatonin ishlab chiqarish kamayadi. Shu bilan birga, buyrak usti bezlari asab tizimini qo'zg'atuvchi kortizol gormonini ishlab chiqarishni boshlaydi.

Ertalab soat 6:00-7:00 ga kelib uning qondagi kontsentratsiyasi maksimal bo'ladi, ya'ni aynan shu vaqtda odamlar uyg'onadi. Agarda shunday holat bo'lmasa, kortizol stress gormoniga aylanadi. Shuning uchun asabiy taranglikni bartaraf etishning eng yaxshi usullaridan biri erta uyg'onish va ertalabki badantarbiya mashqlarini bajarish hisoblanadi [3,7,9].

Melatonin ishlab chiqarilishi bevosita boshqa gormon - serotoninga bog'liq bo'lib, u kun davomida ishlab chiqariladi. Aytishimiz mumkinki, serotonin melatoninning antonimidir, chunki u faqat quyosh nurida ishlab chiqariladi.

Ularning orasidagi bog'liqlik juda oddiy: serotonin qancha ko'p ishlab chiqarilsa, melatonin shunchalik ko'p ishlab chiqariladi. Bunday holda, birinchi gormon ikkinchisidan kam emas. U ichak peristaltikasini nazorat qiladi, tashvish va quvonch tuyg'ularini tartibga soladi va tanadagi yaralarni davolash uchun tomirlarni toraytiradi. Serotonin, shuningdek, uyqu va uyg'onishni boshqaradigan miya qismlarini ham rag'batlantiradi.

Melatoninning organizmdagi roli. Melatoninning funktsiyalari juda xilma-xildir:

- tanadagi qarish jarayonini sekinlashtirish;
- o'sish gormoni darajasini tartibga solish;
- stress va asabiy zo'riqlash bilan kurashish;
- tana yog'ini kamaytirish;
- immunitet tizimining normal ishlashini ta'minlash;
- ishtahani nazorat qilish.

Tananing saraton hujayralari rivojlanishiga qarshilik ko'rsatish qobiliyati, uning qon bosimini, gormonal darajasini va ovqat hazm qilish tizimining faoliyatini tartibga solish qobiliyati melatonin darajasiga bog'liq. Gormon uyqu ritmini tiklash, kunduzgi uyquni kamaytirish va kechqurun uxlashni osonlashtirish uchun javobgardir [5,7,9].

Shuning uchun bola kun tartibidagi to'laqonli uyquga amal qilishi organizmdagi fiziologik jarayonlarning normada borishini ta'minlaydi. Bola kun davomida tetik va faol bo'ladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Kun tartibining asosiy elementlaridan biri normal fiziologik uyquning bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishiga ta'sirini o'rganish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kun tartibi o'rganildi.

Birinchidan boshlang'ich sing (1-4-sinf) o'quvchilarning kun tartibiga amal qilish darajasi aniqlandi;

Ikkinchidan o'quvchilarning kun tartibining tarkibiga kiruvchi asosiy elementlardan biri normal fiziologik uyquga amal qilish darajasi o'rganildi.

Tajriba Toshkent viloyati, Farg'ona viloyati, Surxondaryo viloyatlarining boshlang'ich sinflarida olib borildi.

Tajriba maktabi sifatida Toshkent viloyati Qibray tumaniga qarshli 28, 6-sonli umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilari olindi.

Farg'ona viloyati Farg'ona shahridagi 10-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi va Farg'ona tumanidagi 40-sonli umumiy o'rta ta'lim maktablari olindi.

Surxondaryo viloyati Qumqo'rg'on tumaniga qarashli 55, 4-umumiy o'rta ta'lim maktablari olindi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilaridan "Mening kun tartibim" nomli anketa so'rovnoma olindi. Olingan so'rovnoma asosida o'quvchilarning normal fiziologik uyquga amal qilish darajasi o'rganildi va tahlil qilindi.

Toshkent viloyati Qibray tumanidagi 6, 28-umumiy o'rta ta'lim maktablarining tajriba sinflari (1-4-sinflarida) jami 419 nafar o'quvchi bo'lib, shulardan 73 nafari kun tartibining asosiy elementi bo'lgan to'laqonli uyquga amal qiladi, 90 nafari qisman amal qiladi, 256 nafari umuman amal qilmaydi.

Farg'ona viloyati Farg'ona shahridagi 10-umumiy o'rta ta'lim maktabning boshlang'ich (1-4-sinf) nazorat sinflarida jami 393 nafar boladan 37 nafari to'laqonli uyquga amal qiladi, 106 qisman amal qiladi, 250 nafari umuman amal qilmasligi aniqlandi.

Surxondaryo viloyati Qumqo'rg'on tumanidagi 4,55-umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinf (1-4-sinflarida) jami 224 nafar boladan 19 nafari kun tartibining asosiy elementi to'laqonli uyquga amal qiladi, 60 nafari qisman amal qiladi, 145 nafari umuman amal qilmasligi aniqlandi.

Jami nazorat sinflaridagi 1036 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilarining 129 nafari kun tartibining asosiy elementi to'laqonli uyquga amal qilishi 256 nafari qisman amal qilishi, 651 nafar o'quvchilar kun tartibining asosiy elementlaridan biri to'laqonli uyquga umuman amal qilmasligi aniqlandi.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kun tartibining asosiy elementi to'laqonli uyquga amal qilish bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma jami 1036 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilaridan faqatgina 129 nafar o'quvchining tushki va kechki uyquga o'z vaqtida va me'yorda amal qilishi aniqlandi. Bu esa 12,5 % ni tashkil etadi. Taxlil natijalariga ko'ra Toshkent viloyati tajriba maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilari jami 419 nafar o'quvchidan 73 nafari (17,4 %) me'yorda va o'z vaqtida uxlashi, 90 nafari (21,5 %) qisman uxlashi, 256 nafari (61 %) o'z vaqtida, me'yorda uxlamasligi aniqlandi.

Farg'ona viloyati tajriba maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilari jami 393 nafar o'quvchidan 37 nafari (9,4 %)

me'yorda va o'z vaqtida uxlashi, 106 nafari (27 %) qisman uxlashi, 250 nafari (63,6 %) o'z vaqtida, me'yorda uxlamasligi aniqlandi.

Surxondaryo viloyati tajriba maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilari jami 224 nafar o'quvchidan 19 nafari (8,5 %) me'yorda va o'z vaqtida uxlashi, 60 nafari (26,8 %) qisman uxlashi, 145 nafari (65 %) o'z vaqtida, me'yorda uxlamasligi aniqlandi.

Bolalar uyqusini gigiyenik jihatdan to'g'ri uyushtirish ular ish qobiliyatining yuqori bolishini ta'minlovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Bolaning o'rni qulay bolishi, xona sokin bolishi, ma'lum bir vaqtda uxlashga o'rganish muhim ahamiyatga ega. Uxlashdan avval xonani shamollatish, toza havoda sayr qilish, tishni yuvish, yuvinish, oyoqlarni iliq suvda yuvish tavsiya etiladi. Bola kechqurun uxlashga yotishidan 1,5-2 soat oldin ovqatlanishi, xona harorati 20° C atrofida bo'lishi kerak, uyqudan oldin ularga kofe, choy, shirinliklar berish mumkin emas. Bolaning o'rni juda yumshoq yoki juda qattiq ham bo'lmasligi kerak, chunki o'rin juda yumshoq bo'lsa, bola isib ketadi, qattiq o'rin esa ezilgan joylarda qon aylanishini qiyinlashtiradi. Natijada bola hadeb ag'darilaveradi va tushlar ko'radi. Bola miriqib uxlamasa, nerv sistemasining ish qobiliyati pasayadi, kuni bilan lanj, parishonxotir bo'lib yuradi. Chuqur uyquda bolaning nerv sistemasi yaxshi dam oladi. Vaqtda ishlab, vaqtda dam olish, jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish, kun tartibiga rioya qilish, bola salomatligini yaxshilaydi, u miriqib uxlagandan keyin bardam bo'lib yuradi.

Demak, kun tartibining asosiy elementlaridan biri to'laqonli uyqu bola organizmining sog'lom o'sib rivojlanishiga, imunitetining mustahkam bo'lishiga, bolaning kun davomida tetik va kayfiyatining a'lo darajada bo'lishini ta'minlaydi. Bioritmga amal qilish ya'ni kun va tunda organizmdagi fiziologik jarayonlarni to'g'ri olib borish organizmning sog'lom o'sib rivojlanishini ta'minlaydi. Tunda uyqu garmoni melatonin ishlab chiqariladi. Melatonin etishmasligi salomatlikka juda salbiy ta'sir qiladi, chunki bu gormon ko'plab fiziologik jarayonlarni tartibga soladi. Melatoninni yuqori sifatli ishlab chiqarish uchun 21:00-22:00 dan kechiktirmasdan, yaxshi shamollatilgan va yorug'lik tushmaydigan xonada yotish kerak.

ADABIYOTLAR

1. Almatov K.T., Karimova G.M. Oliy asab faoliyati fiziologiyasi. Toshkent 2012 y, 175- b.
2. Atabaeva D.T., Fayziev V.B. Boshlang'ich sinf o'qchilarida kun tartibini shakllantirishning metodikasi. Toshkent 2020 y: Zamonaviy ta'lim ilmiy- amaliy ommabop jurnal. № 5 (90). 73-79 b.
3. Atabaeva D., Fayziev V.B. (2020). Influence of morning physical culture on the health of pupils. Journal of Critical Reviews. ISSN-2394-5125G` VOL 7, ISSUE 05.pp.1631-1636.
4. Atabaeva D.T., Fayziev V.B. Ikkinchi sinf o'quvchilarining kun tartibiga amal qilish darajasini aniqlash. Toshkent 2020 y: Ta'lim, fan va innovatsiya ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. №2. 78-81 b.
5. Atabaeva D.T., Fayziev V.B. O'quvchilarning sog'lom o'sishi va rivojlanishida uyquning ahamiyatini o'rganish. Toshkent 2020 y: Biologiya va ekologiya jurnali. №2.57-62 b.
6. Дедов И.И., Дедов В.И. Биоритмы гармонов. М.: Медицина, 1992. С. 25.
7. Комаров Ф.И., Малиновская Н.К., Рапопорт С.И. Мелотонин и биоритмы организма//Хронобиология и хрономедицина. М.: Триада-Х,2000. С.83-91.
8. Крутеская В.А. Правила успеваемости и режим дня школьника. (2013). Москва : "Литера", 2013 50 с.
9. Намуменко Е.В., Панов Н.К. Серотонин и мелонин в регуляции эндокринной системы. Новосибирск: Наука, 1975.
10. Rajamurodov Z.T., Bozorov B.M., Rajabov A.I., Hayitov D.G'. (2013). Yosh fiziologiyasi va gigienasi. Toshkent: "Tafakkur bo'stoni", 126 b.
11. Sodiqov Q., Aripova S.X., Shaxmurova G.A. (2009). Yosh fiziologiyasi va gigiena. Toshkent: "Yangi asr avlodi", 122 b.
12. Sodiqov Q.S. (1992). O'quvchilar fiziologiyasi va gigienasi. Toshkent: "O'qituvchi", 102 b.
13. Sodiqov B.A., Qo'chqorova L.S., Qurbonova Sh.Q (2005). Bolalar va o'smirlar fiziologiyasi va gigienasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 234 b.
14. Sodiqov.Q.S. Oliy nerv faoliyati fiziologiyasi (o'quv qo'llanma). Toshkent-2004 y, 37-38-b.

УДК:372.210.

Бахтиёр АХМЕДОВ,
ТерДУ Педагогика институти катта ўқитувчиси
E-mail: baxti2225@umail.uz
ТерДУПИ доценти, п.ф.н. Нарбаева М.А. тақризи асосида

LOVE AS AN IMPORTANT MOTIVATION OF MARRIAGE

Abstract

No matter the works of any thinker or scientist, poet or writer, none of them in their creative work has been able to bypass the love that is considered the most powerful and mysterious, serjilo and magic of human emotions. As long as humanity exists, love has led man to a world of mysterious emotions, encouraged him to overcome insurmountable obstacles and conquered peaks, encouraged him, gifted him with happy moments. He even gave hope to the dying man, drove the narcissist of life, enchanted the rainbows of his ordinary days, motivated him to understand his environment and his identity. The person has discovered a power in the psyche that is unknown to him. This human feeling, which is considered old and always young, is eternal, and is important to all with its equality and holiness.

Key words: Love, motive, affection, emotion, suffering, humanity, friendship, love of man, material interest, stereotype.

ЛЮБОВЬ КАК ВАЖНАЯ МОТИВАЦИЯ БРАКА

Аннотация

Кем бы ни был мыслитель или ученый, поэт или писатель, никому из них в своем творчестве не удалось обойти любовь, считающуюся самым могущественным и загадочным, сержилом и волшебством человеческих эмоций. Пока существует человечество, любовь вела человека в мир таинственных эмоций, побуждала преодолевать непреодолимые препятствия и покорять вершины, ободряла, дарила счастливые мгновения. Он даже дал надежду умирающему, прогнал нарцисса по жизни, очаровывал радугой его обычных дней, мотивировал его понять свое окружение и свою идентичность. Человек обнаружил в психике силу, которая ему неизвестна. Это человеческое чувство, которое считается старым и всегда молодым, вечно и важно для всех своей равноправностью и святостью.

Ключевые слова: любовь, мотив, привязанность, эмоция, страдание, человечность, дружба, человеколюбие, материальный интерес, стереотип.

СЕВГИ НИКОҲ ҚУРИШНИНГ МУҲИМ МОТИВИ СИФАТИДА

Аннотация

Қайси мутафаккир ёки олим, шоир ёки ёзувчининг асарларини олиб кўрманг, уларнинг ҳеч қайси бири ўз ижодий фаолиятида инсон ҳиссиётларининг энг кучли ва сирлиси, сержило ва сеҳрлиси ҳисобланган севги-муҳаббатни четлаб ўта олмаган. Инсоният бор экан, муҳаббат одамни сирли туйғулар оламига етаклаган, уни енгиб бўлмас ғовлардан ўтишга ва чўққиларни забт этишга ундаган, уни рағбатлантирган, унга бахтиёр онларни тухфа этган. Ҳатто ўлим тўшагида ётган кишига ҳам умид бағишлаб, ҳаёт наъшасини сурдирган, оддий кунларига камалак жиллоларини аргумон этган, унинг атроф-муҳитни ҳамда ўзлигини идрок қилиши учун туртки бўлган. Шахс руҳиятида ўзига-да номаълум бўлган қудратни кашф этган. Қўхна ва ҳамиша навқирон ҳисобланган, умрбоқий бўлган бу инсоний туйғу ҳаммага баробар азиз ва муқаддаслиги билан ҳам аҳамиятлидир.

Калит сўзлар: Севги-муҳаббат, мотив, ишқ, туйғу, жафо чекиш, инсонпарварлик, дўстлик, инсонни севиш, моддий манфаат, стереотип.

Кирриш. Гап севгининг никоҳ мотиви эканлиги хусусида борар экан, аввало унинг инсоний туйғу сифатида ҳаётимизда тутган ўрни ва унга нисбатан муносабатимизни билиш айниқса муҳим саналади.

Севги, бу сўзни эшитган ҳар бир кишининг қалби чин инсоний сифатларни ўзгача ҳис қилиш, ҳузурланиш ва шунга ўхшаш майин бир муносабатларни тушунади. Чунки инсон зоти борки, севги деган бебаҳо туйғудан бебаҳра қолмайди.

Қайси мутафаккир ёки олим, шоир ёки ёзувчининг асарларини олиб кўрманг, уларнинг ҳеч қайсиси ўз ижодий фаолиятида инсон ҳиссиётларининг энг кучли ва сирлиси, сержило ва сеҳрлиси ҳисобланган муҳаббатни четлаб ўта олмаган.

Севгининг бебаҳолиги ҳатто мутафаккирларимизни ҳам лол қолдиришга қодир бўлган ўзига ҳос нафис туйғудир.

Қадимги юнон файласуфи Афлотун (Платон) ўз диалогларида инсондаги ҳислардан бўлмиш севги-муҳаббатнинг маъносини тушунтириб дейди: “Муҳаббат

ҳисси мангу, негаки у на туғилганини, на мағлубиятини, на кўпайганини, на камайганини билади”. Афлотун муҳаббат ҳақидаги фикрларини ривожлантириб, одамлар унинг ҳақиқий аҳамиятини англаб етмасликлари, “агар улар муҳаббатнинг ҳақиқий кучини ва қудратини [англаб этганларида эди](#), улар унинг учун буюқ хайкаллар қуриб, катта қурбонлиқлар келтирар эдилар...”, дейди [2].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Инсоният бор экан, муҳаббат одамни сирли туйғулар оламига етаклаган, уни енгиб бўлмас ғовлардан ўтишга ва чўққиларни забт этишга ундаган, уни рағбатлантирган, унга бахтиёр онларни тухфа этган. Конфуций меросида асосан одамлар орасидаги муносабат, инсонпарварлик, дўстлик, инсонни севиш жиҳатларига кенг ўрин берилган: “Одамларни севиш ва илиқ муносабатда бўлиш деганда ўзини [инкор этиш эмас](#), балки бошқа одамларни ҳам, ўзини ҳам бир хил кўриш керак” эканлиги талқин этилган.

Яхши инсоний муносабатлар ва у билан боғлиқ ахлоқ, одоб, тартиб-қоидалар Ўрта Осиё мутафаккирларининг ўрганиш, қузатиш ва муносабат

билдириш масалаларидан бўлиб келган. Абу Али Ибн Сино ўзининг “Донишманднома” асарида ҳар бир киши бахтли бўлиши учун ўзидаги ахлоки, одоби, юриштириши ва атрофдагиларга муносабатини ижобий қилиши кераклигини уқтиради.

Абу Али ибн Сино ўз асарларидан бирида кучли муҳаббатни изоҳлар экан, уни касаллик сифатида таърифлайди ва “давоганиш” йўллари кўрсатиб ўтади: муҳаббат ўтида қийналиб азоб чекаётган икки қалбни бирлаштиришни маслаҳат беради.

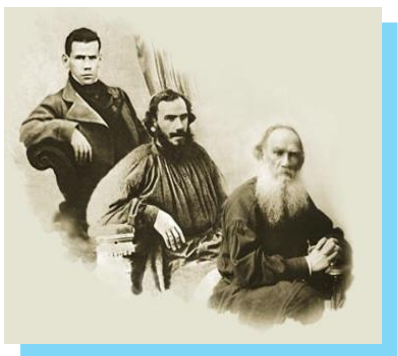
Алишер Навоийнинг “Маҳбуб-ул-қулб” асарида киши хулқ-атворида намоён бўладиган одоб ва тавозе дўстлик пайдо бўлишида энг асосий шарт сифатида қарайди: “Тавозе-кишига халқнинг муҳаббатини жалб қилади, одамларни у билан дўстлаштиради. Тавозе-дўстлик гулшанида тоза гуллар очади ва гулшанда ошнолик ва улфатчилик базмига хилма-хил гуллар сочади”.

Тадқиқот методологияси. Дарҳақиқат, севги-карама-қарши жинсадаги одамларнинг (эр ва хотин, йигит ва кизнинг) бир-бирига нисбатан чуқур интим, чин қалбдан ва фидокорона илик муносабат туйғуси бўлиб ишқ, муҳаббат маъноларини англатиб келади. Севги инсон учун энг соф ва асл туйғу бўлишига қарамадан, деярли кам ўрганилгани билан ҳам ўз ўрнига эгадир. Севгининг никоҳ олди мотиви эканлиги ҳусусида давом этар эканмиз, мотив тушунчаси тўғрисида тўхталиб ўтиш бир мунча ўринлидир.

Мотив ибораси психологияда маълум бир хулқ, фаолиятнинг юзага келишига асос бўлган куч, туртки, манба, асосни билдиради.

Одатда жамаиятда содир бўлаётган оила ва оилавий муносабатлар қайси мотивлар туфайли юзага келади? Бу борада психологик адабиётларда бир неча ўнлаб бир-биридан фарқ қилувчи никоҳ мотивлари фарқланиши ҳусусида маълумотлар келтирилган. Бироқ уларни умумлаштириб қуйидаги уч хил кўринишда таснифлаш мақсадга мувофиқдир. Булардан:

Биринчи мотив сифатида, севги туфайли оила қуриш, яъни ёшлар оила қуришдан аввал бир-бирларини севиб, маълум бир муддат севиб-севилиб юрганларидан, сўнг шу ўзаро севгининг махсули сифатида бир-бирларининг висолига тўй қилиб, оила қуриб етишишларини келтириш мумкин[1].

Иккинчи таснифга кўра, моддий ёки ўзга манфаатдорлик туфайли оила қуриш. Бунда ёшлар оила қураётган эканлар ниманидир ҳисобга олган ҳолда, маълум бир мақсадни кўзлаб оила қуришлари мумкин бўлади. Масалан, бойликни, мансабни, моддий ёки ижтимоий манфаатдорликни кўзлаган ҳолда: “Агар шу йигитга турмушга чиқсам, бой-бадавлат яшайман” ёки “Шу қизга уйлансам, унинг ота-онаси ёрдамида маълум бир мансаб, мавқега эришаман”, -деган фикрлар асосида ўзининг ижтимоий-иқтисодий аҳволидан қутулиш,

“ёлғизликдан қутулиш” ва бошқа шунга ўхшаш фаразларни келтириш мумкин. Оила қуришдан олдин ёшларнинг ҳисобга олган, кўзда тутилган нарсаларининг ҳаммаси рўёбга чиқаверса, бу мотив маълум даражада никоҳ мустаҳкамлигини таъминлашга хизмат қилиши мумкин. Афсуски, оилавий ҳаётда ҳамма нарса ҳам ёшлар кутганидек бўлавермайди.

Бу ўринда Л.Н.Толстойнинг, “Бадий асарларда, романларда, киноларда сюжет, воқеалар ривожланиб-ривожланиб бориб, охирида ҳаммаси тўй билан, яхшилиқ билан тугайди. Ҳаётда эса аксинча, ҳамма нарса тўйдан кейин бошланади”, — деган фикрини таъкидлаш мақсадга мувофиқ.

Шунинг учун ҳам оилавий ҳаётда қутилган ҳисобга олинган нарсаларга ҳамма вақт ҳам эришиб бўлавермайди. Ниманидир ҳисобга олиб оила қурган ёшларнинг оилавий ҳаётда ана шу ҳисобга олинганлари амалга ошмай қолгундек бўлса, унда уларнинг оилавий ҳаёти ғурбатга, турган-битгани азобга, низо-жанжалга айланади. Улар учун бундай оилада яшагандан кўра яшамгани афзал кўринади, натижада оилаларнинг инқирозига сабаб бўлиб оила пойдеворининг қулашига олиб келади.

Учинчи ўриндан жой олган никоҳ мотивларидан яна бири бу – стереотип бўйича оила қуриш деб аталади. Бу тоифа ёшларда олдинги мотивларнинг иккаласи ҳам қузатилмаслиги мумкин. Улар оила қураётган эканлар, стереотипларга қарайдилар. Бундай ёшлардан нима учун оила қурганликлари сўралса, одатда “Ҳамма тенгдошларим уйланаётганди, мен ҳам уйландим!” ёки «Ҳамма дугоналарим турмушга чиқишаётганди, мен ҳам турмушга чиқдим!» қабилда жавоб берадилар.

- Таҳлил ва натижалар (Analysis and results).

Энди юқорида берилган саволни яна такрорласак: хўш қандай мотив асосида оила қурган маъқул? Севишибми? Моддий ёки ўзга манфаат асосидами? Стереотип бўйичами? Бу ўринда ёшларимиз энди бир оз ўйланиб қолишлари мумкин. Севги туфайли дейилса, унинг ҳам ўзига яраша машаққатлари бор. Моддий ёки ўзга манфаат туфайли оила қуришнинг оқибатлари маълум. Стереотип бўйичами? Унда эҳтирос, жўшқинлик етишмаяптику? Ёшлиқ ғурури, жўшқинлик буни қабул қила олмайди[4].

Бундай саволларга, бундай ўйларга жавобни бутун ёшларнинг мактаб, лицей, коллеж парталарида ўтирган вақтида беришнинг айби йўқ. Чунки сизнинг оила қуришингизга ҳали бир неча йил бор. Шу фурсатни бой бермасдан яхшилаб ўйлаб, фикр-мушоҳада юритиб олишингиз мумкин. Лекин ёдда сақланг-ки; бу масалаларни оила қуриб бўлгандан кейин ўйлагандан кўра ҳозир яхшилаб ўйлаб, энг мақбул бир фикрга келиб олган маъқул. Чунки бу масалалар ва бу саволларнинг ечими мактабда ўтиладиган бошқа фанлар бўйича бериладиган топшириқ, вазифа, масалаларнинг ечимини топишдан ҳам мазмун, ҳам моҳият, ҳам қўлам жиҳатдан кескин фарқ қилади. Бу фанлардан берилган жумбоқларни ечиш ёки еча олмаслигингиз сизнинг ҳаётингизда ва тақдирингизда унчалик ҳал қилувчи рол ўйнамаслиги мумкин, лекин ўзингизнинг бўлажак оилангизга оид муаммоларни ҳозирдан тўғри ҳал этиб боришга ўрганишингиз ва уларнинг энг мақбул жавобларини топишингиз келгусида сизни ўзингизнинг ва яқинларингизнинг тақдирини ҳал қилинишида муҳим аҳамиятга эга. Бу борада бефарқлик, беэҳтиборлик, таваккалчилик билан йўл тутишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Бу масала нафақат сиз учун шахсий аҳамиятга эга бўлган, балки жамят, давлат, халқ, миллат аҳамиятига эга бўлган масаладир.

Хўш, ушбу санаб ўтилган учала мотив: севги, моддий ва ўзга манфаатдорлик туфайли ёки стереотип бўйича қурилган оилаларнинг қай бирлари

мустахкамроқ бўлади, яъни қайси мотив никоҳ оила мустахкамлигини кучлироқ таъминлайди? Албатта, бу саволга ёшларнинг аксарияти, биринчи мотивни, яъни севги мотивини танлаб жавоб беришади. Чунки улар севги туфайли оила қуриш никоҳ мустахкамлигини таъминловчи энг ишончли, мустахкам пойдевор деб ҳисоблайдилар. Ҳақиқатан ҳам, севгининг оила мустахкамлигидаги ўрни беқиёсдир. Ёшлар одатда бу каби билимлар билан қурулганиш учун севги-муҳаббатнинг оилавий муносабатлар бардавомлигидаги ўрни хусусидаги ҳаётий далилларни ўрганиш учун ушбу масаладаги тадқиқотларни ва уларда келтирилган тавсия ва хулосаларини ўрганиш, шунингдек, келажакка оид мулоҳазаларни ота-оналарининг ҳаётий муносабатларидан олишга эътиборли бўлишлари керак[5].

Дарҳақиқат, ҳаётда ҳар бир инсоннинг ҳавас қиладиган, эргашадиган ўзига хос қаҳрамони бўлади. Бу қаҳрамонлар одатда оилавий муносабатлар жараёнида бевосита идеалга айланган ота ёки оналар бўлиб ҳисобланишади.

Шундай кузатишлар натижасига кўра кўпчилик ёшларимиз, айниқса маданиятли оилаларда тарбия топган ёшлар, ҳис-туйғуларининг натижаси сифатида, оила қуриш даври арафасида бўлар эканлар аксарият ҳолларда ўзларининг бўлажак оилавий ҳаётлари учун ўз ота-онаси, оиласини идеал қилиб оладилар ва шунга кўра ўз оилавий муносабатларини давом эттиришга, севиб-севилиб яшашга ҳаракат қиладилар.

Ҳақиқатан ҳам, севги – бу ўта қудратли кучдир. У туфайли инсон нималарга қодир эмас?! Инсоният ўз тараққиётида эришган энг юксак чўққилар ҳам севги туфайлидир аслида.

З.Фрейд таъкидлаганидек, “Севги – бу инсониятни ҳайвонот оламида сугуриб олган кучдир!”. Инсон яратган буюк мўъжизаларнинг барчаси севги туфайлидир. Бу айтилганлардан кўриниб турибдики, севги туфайли оила қуриш бахтли ва мустахкам никоҳнинг асосини таъминлайди. Албатта, севишиб турмуш қурган жуфтларнинг аксарияти энг бахтли оилавий ҳаёт кечирадилар. Бироқ статистик маълумотларга қараганда, оилалар ажралишининг кўпчилиги қисми ҳам худди шу севишиб оила қурган жуфтларга тўғри келар экан. Хўш, нега энди севишиб оила қурган жуфтлар оилавий ҳаётларида ҳамма вақт ҳам бахтли бўлавермайдилар? Нега кечагина бир-бирларини севиб, бир-бирларисиз яшай олмаслигига тўла амин бўлган ёшлар бугун никоҳларини бекор қилиш ҳақида судга ариза бераптилар? Уларнинг севгисига нима бўлди? Севги - ўзи нима? У бор нарсани ёки йўқми? Бу ўринда ҳақли равишда “Севги оилавий ҳаётнинг мустахкам бўлишига ёрдам берадими ёки ҳалақит қиладими?”, деган савол туғилади. Бу каби саволлар азал-азалдан ёшларни, умуман инсониятни қизиқтириб келган саволлардир. Бу ҳақда ўтмиш мутафаккирларимиз, олиму, шоир, ёзувчиларимизнинг асарларидан, халқимизнинг доно маънавий меъросларида баъзан бир-бирига қарама-қарши бўлган кўплаб мисолларни кўришимиз мумкин[2].

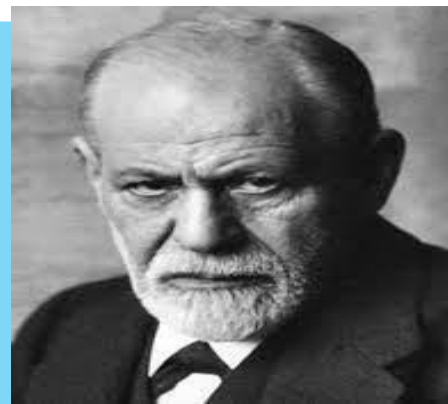
Севги, агарда у ҳақиқий бўлса, севишганлар бир-бирларини ҳурмат қилиб, тушуниб, бир-бирларини

эъзозлаб, авайлаб, керак бўлса бири иккинчисининг бахти, шодлиги, қувончи, манфаати учун ўз манфаатидан воз кечиб, ўта нозик бўлган туйғу севгини ҳар қуни, ҳар доим парвариш қилиб яшасалар, унда севги уларнинг муносабатларини янада яқинлаштиришга, уларнинг оилавий ҳаётининг мустахкамланишига ва биргаликдаги ҳаётларида энг олий завқ-шавқларни ҳис қилишларига асос бўлиши мумкин. Бу эса албатта, ёшлардан сабр-тоқат, чидам, ўз севгисини сақлаб қолиш ва уни янада ривожлантириш учун тинимсиз изланиш, меҳнат қилиш, «жафо чекиш»ни талаб қилади. Шундагина севги ўзининг лаззатли меваларини бериши, ўзининг куч-қудратини кўрсатиши мумкин. Албатта ҳар бир йигит-қиз ўзаро оила ришталарини боғлар экан, улар ўз ҳаётларидаги бу муҳим воқеага умид, орзу билан ёндашуви лозим.

Хулоса ва таклифлар. Агар севишганлар оила қурганларидан кейин «мурод-мақсадимга эришдим» деб севгисини ҳимоя қилишни, уни парвариш қилишни унутса, унинг учун қурашмаса, қаровсиз қолган ҳар бир нозик ниҳол нобуд бўлганидек, энг нозик туйғу бўлган севги ҳам нобуд бўлади. Шундан сўнг севги номи билан қилинган орзу-ниятлар саробга айланади, ёшларнинг оила, никоҳ, севги фонида шаклланган тасаввурлари «нотўғри» бўлиб чиқади.

Бизга маълумки оилавий ҳаётдаги завқ-шавқлар ўз-ўзидан, шунчаки берилмайди. Бунинг учун қурашиш, интилиш, севгининг «қаҳратон қишу», “жазирама ёзларига”, азоб-уқубатларига бардош бериш, унинг синовларидан муваффақиятли ўтиш ва уни берилган умрининг охиригача парвариш қилиб, сақлаб қолишга ва умрининг якунида уни фарзандларга, келажак авлодга энг муқаддас мерос қилиб қолдиришга ҳаракат қилиш керак. Билингки, ҳар бир инсон у хоҳ она бўлсин, хоҳ ота бўлсин, ўз фарзандларига уларнинг ота-онасини севишдандан ортиқроқ мерос қолдира олмас экан.

Бу борада оиладаги катта ёшли оқил кишилар ёшларга ҳаётда кўприк бўлмоғи, уларнинг босиб ўтган кўп қиррали ҳаёт йўли фарзандларига сабоқ, бўлиши керак. Улар ёшларимизни мустақил, етук бир шахс сифатида қабул қилиб, оилавий ҳаётнинг паст-баландлари ҳақида тўла тўқис маълумотлар бериши мақсадга мувофиқдир. Сизларга ҳам оила қуришда албатта, севиб-севилиб оила қуришини тилаб қоламиз, негаки фақат севги туфайлигина инсон ўзига ато этилган энг олий, инсоний завқ-шавқлардан баҳраманд бўлиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. Шоумаров Ғ.Б., Шоумаров Ш.Б. Муҳаббат ва оила.— Тошкент, Ибн Сино», 1994. -120с.
2. Ахмедов, Бахтиёр Турсунович. “Влияние среды на формирование социальных стереотипов в семейных отношениях”. Проблемы современной науки и образования 1 (146) (2020).
3. Шоумаров Ш.Б., Шоумаров Ғ.Б. Муҳаббат ва оилавий ҳаёт. — Тошкент. Ибн Сино номидаги нашриёт, 1990. — 93 б.
4. Ахмедов, Б. Т. (2018). Игра система внедрения инновационных учебных программ. Гуманитарный трактат, (29), 17-19.
5. Акрамова Ф.А. Юкори синф ўқувчиларида севги-муҳаббат ҳислари намоён бўлишининг ижтимоий ва этнопсихологик хусусиятлари. Дис.п.ф.н., Т.: 1997, 184 б.

Dilnoza AXMEDOVA,
NDPI tayanch doktranti
E-mail: dlnzaxmed@gmail.com

P.f.d., professor R.B.Adizov taqrizi asosida

IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE CREDIT MODULE SYSTEM INDEPENDENT TEACHING OF STUDENTS' THE METHODOLOGICAL THE CURRENT STATE OF SUPPLY AND ITS PROBLEMS

Annotation

This article is an independent study of students in the credit-module system the main forms of Organization of their receipt, request in the credit-module system types of independent work, the essence of independent Education, student the content of independent work outside the audience and the audience is scientific and methodical given the basis terms. At the same time, independent education of students the fact that their study was conducted by foreign and Uzbek scientists and the connection was different special, based on theories, concessions, positions, directions recommendations mentioned herein.

Keywords: Independent Education, credit module system, didactics, independent work, educational problems, creativity, individual action, didactic categories, method.

KREDIT SOVREMENNOE SOSTOYANIE ORGANIZATSIONNOGA OBUCHENIYA STUDENTOV V VYSSHIY UCHEBNIX ZAVEDENIYAX MODUL'NOY SISTEMY I YEGO PROBLEMY

Annotatsiya

V dannoy stat'e nauchno-metodicheski obosnovany osnovnyye formy organizatsii samostoyatel'nogo obucheniya studentov v kreditno-modul'noy sistemeby vidy samostoyatel'nogo raboty studentov v kreditno-modul'noy sisteme, sushnost samostoyatel'nogo obucheniya, sodержanie auditornoy i vneauditornoy samostoyatel'nogo raboty studentov. V to je vremya, studenty poluchayut samostoyatel'noe obosnovanie, katoroe izuchaetsya zarubijnyimi i uzbekskimi uchenyimi, a takje razlichnyye teorii, privedeny spetsial'nyye rekomendatsii, osnovannyye na podxodax, pozitsiyax, napravleniyax.

Klyuchevyye slova: Samoobrazovanie, kreditno-modul'naya sistema, didaktika, tvorcheskaya rabota, obrazovatelnyye problemy, kreativnost', individual'nost, dyatel'nost, didakticheskie kategorii, metod.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA KREDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL O'QISHINI TASHKIL ETISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil o'qishini tashkil etishning asosiy shakllari, kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlari turlari, mustaqil ta'limning mohiyati, talabalarning auditoriya va auditoriyadan tashqari mustaqil ta'limning didaktik imkoniyatlari asoslab berilgan. Shuningdek, talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishda xorij tajribasi hamda o'zbek olimlari tomonidan o'rganilganligi va ularning yondashuvlari, pozitsiyalari, yo'nalishlari xususida fikr bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim olish, kredit modul tizimi, didaktika, mustaqil ish, ta'lim muammolari, kreativlik, didaktik kategoriyalar, metod.

Kirish. Dunyo ta'lim makoniga oliy ta'lim tizimining integratsiya jarayonini kiritish maqsadida 1997 yilda ta'lim tizimining Lissabon konvensiyasi va 1999 yilda Bolonya deklaratsiyasi qabul qilindi. Bolonya deklaratsiyasining asosiy maqsadi Oliy ta'limda Yevropa kredit tizimi (ECTS- European Credit Transfer system) sinov birligini qo'llash hamda bu ta'limning chet ellarda tan olinishiga erishishdan iborat. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarini kredit-modul tizimiga o'tkazish, xalqaro andazalarga mos ravishda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi omillaridan biri sifatida belgilandi.

Oliy ta'lim muassasalarida bu vazifalarni amalga oshirishga bosqichma-bosqich o'tish rejalashtirilgan. Oliy o'quv yurtidagi o'quv jarayoni nafaqat ta'limning asosiy mazmuni va kasbiy faoliyatga amaliy tayyorgarlik bo'yicha ma'ruzalar, seminarlar va laboratoriya mashg'ulotlarini, balki mustaqil ishlarni ham o'z ichiga oladi. Kasbiy tayyorgarlik, albatta, muntazam ravishda mustaqil ishlashni nazarda tutadi. Shuning uchun, Davlat ta'lim standartlarida mustaqil ishlash asosiy, fundamental ta'lim olishning asosiy shartlaridan biri ekanligi ta'kidlangan.

Boloniya Deklaratsiyaning eng muhim jihatlaridan biri oliy ta'lim muassasalarining «kredit tizimi»dan foydalanish. ECTS European Credit Transfer System, ya'ni «Yevropa baholash kreditlari tizimi»ni anglatadi. Oliy ta'lim tizimida kredit tizimidan foydalanish ko'pgina qulayliklarni yaratadi. Masalan: oliy ta'limga moliyaviy mablag'larini ajratishda, o'quv-shartnoma baholarini aniqlashda, o'quv dasturlari va rejalarini, darslar jadvalini tuzishda, talabalar bilimini baholash va stipendiyalar belgilashda afzalliklarga ega. Ta'limning Kredit tizimiga o'tish bozor iqtisodiyoti davri talabi bo'lgan ta'limning erkinligini ta'minlashda muhim bo'lgan o'qituvchi va talaba faoliyatini baholash, ularni o'quv yuklamalari hajmini aniqlashda foydalanish imkoniyatlari katta[3].

ECTS – talabalarga ham katta afzalliklar beradi. Talabalarning xorijda olgan akademik bilimlarini dunyoning turli mamlakatlarida tan olinishini kafolatlaydi, boshqa oliy ta'lim muassasalarida ma'lum fanlar bo'yicha o'qishni davom ettirish imkoniyatini, xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'qishni davom ettirish va tugatish imkoniyatini beradi.

ECTS – oliy ta'lim muassasalariga ham katta afzalliklar beradi. Masalan, ma'lum bir mutaxassislik olish uchun zarur o'quv jarayoni haqidagi axborotlarni aniq aks ettiruvchi o'quv rejalarni o'xshashligi – yagonaligini ta'minlaydi, mutaxassislik darajasini tan olinishini ta'minlash maqsadida talabani qabul qiluvchi va jo'natuvchi oliy o'quv yurtlaridagi dasturlarning mazmunini oldindan kelishib olish imkonini beradi, ta'lim natijalari, talabani o'quv yuklamalarini va fanlarning rejalari tarkibini aniq aks ettiradi, talabani ta'lim olishi bilan bog'liq hamma masalalarini hal etishdagi javobgarligini va mustaqilligini saqlash imkoniyatini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqil o'qish didaktika kategoriyasi sifatida o'nlab va hatto yuzlab yillar davomida didaktiklar tomonidan ko'rib chiqilgan va ko'rib chiqilmoqda. Mustaqil o'qishni samarali tashkil etish va uning tashkiliy-uslubiy ta'minotini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni M. Monten, T. Mor, T. Campanella, Ya.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.G.Pestalotsi, A.Desterverglar boshlagan bo'lsa, so'ngi yillar ichida M.G.Garunov, B.N.Esipov, V.A. Kozakov, I.Y.Lerner, M.I. Maxmutov, N.A. Polovnikova, P.I.Pidkasistiy, A.A. Abduqodirov, M.M. Aripov, U.Sh. Begimqulov, F.M. Zokirova, Q.T. Olimov, N.I. Tayloqov, U.Y. Yo'ldoshev, A. Sattorov, M.A.Aripov va boshqa olimlar tomonidan rivojlantirildi. Mamlakatimiz pedagog olimlaridan N.Sayidahmedov, P.T.Magzumov, A.R.Xodjaboyev, R.Mavlonova, U.N.Nishonaliyev, E.T.Choriyev, N.A.Muslimov, O.A.Qo'ysinov va boshqalar o'z tadqiqotlarida o'quvchilar mustaqil o'qishning tashkiliy va metodik asoslari borasida fikr yuritganlar. Mustaqil o'qishni tashkil qilishni pedagogik muammo sifatida T.R.Niyazmetova, R.Saidova, A.I.Axmedov, B.M.Turdiyeva, N.A.Muslimov, O.Q.Tolipov, S.Sh.Sharipov, Z.Nishonova, J.Tolipova, N.Xalilov, S.Matchanov, T.Niyazmetovalarning ilmiy ishlarida tadqiqot qilingan. Biroq ushbu muammoga bag'ishlangan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "Mustaqil ish" tushunchasining mohiyati to'g'risida hanzugacha bir fikrga kelinmagan va uning mohiyati to'g'risida hozirgacha yakdil fikr mavjud emas. Mustaqil o'qish tushunchasini mohiyatini ochib berishda turli yondoshuvlar mavjud. Jumladan, Mustaqil o'qish o'qitish metodi (A.G.Kovalev, A.I.Bushliy, I.V.Kuzmin, I.Y.Lerner) [5], o'qitishni qabul qilish (R.B.Sroda, T.P.Gerosimova, V.A.Korenskaya, A.V.Usova), talabalar faoliyatini tashkil etish shakli (B.P.Esipov, V.A.Shchenov) [6], o'quv vositasi va o'quv va ilmiy bilish shakli sifatida belgilangan (P.I.Pidkasistiy, E.L.Belkin) [7], L.V.Golish va D.M.Fayzullayevlar o'zining olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarida ta'lim oluvchilar tomonidan mustaqil ishini bajarishda ularning faoliyati tizimida ko'rsatilgan har bir elementlarni muvaffaqiyatli rejalashtirish, tashkillashtirish, monitoring va baholash zarur ekanligini asoslab berishgan. [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta'lim muassasalarida Kredit modul tizimida auditoriya hamda mustaqil ta'lim olish soatlari bir-biridan tubdan farq qiladi. Sababi, avvalgi ta'lim tizimida auditoriya soati 60% ni, mustaqil ta'lim soati esa 40% ni tashkil etar edi. Ammo Kredit modul tizimi joriy etilishi natijasi auditoriya soatlari avvalgidan ancha qisqardi. Ushbu holat teskarisiga tus oldi. Auditoriya soatlari 40%, Mustaqil ta'lim soatlari esa o'quv yuklamasidagi soatlarning 60%ni tashkil etadi. Bu ham ta'lim sifatini oshirish uchun qaratilgan asosiy tadbirlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birgalikda Respublikamiz olimlari tomonidan mustaqil o'qish hamda uni tashkil etish yuzasidan bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda va natijada quyidagi fikrlarga kelinmoqda. Jumladan, U.Sh.Begimqulov, R.X.Jo'rayevlarning fikriga ko'ra, mustaqil ta'limni tashkil etishda elektron resurslardan foydalanish tartibi har bir talabaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda belgilanadi. Talabalarining mustaqil o'qish faoliyati kompyuter texnologiyasi: elektron o'quv-

metodik resurslar, integrallashgan elektron lug'at-ma'lumotlar, elektron interfaol metodlar hamda laboratoriya va tabiiy eksperimentlarni modellash tizimidan tashkil topadi deganlar [8]. R.J.Ishmuhammedov, A.A. Abduqodirov, A. Pardayevlarning ta'kidlashicha, ta'limning bugungi vazifasi talabalarni kun sayin oshib borayotgan axborot ta'lim muhitiga o'rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil o'qish hamda ta'lim olish sharoitini va imkoniyatini yaratib bermoq zarur [9]. K.Z.Abedov tomonidan respublikamizning oliy ta'lim muassasalarida talabalarining mustaqil o'qishini zamon talablari asosida takomillashtirish bo'yicha kafedralar oldida turgan asosiy vazifalar belgilab berilgan. I.A.Danilov o'qituvchining vazifasi bilan belgilanadigan va uning bevosita yordamisiz olingan bilim, qobiliyat va ko'nikmalarga asoslangan holda talabalar tomonidan maksimal kuch bilan bajariladigan barcha ta'lim faoliyatini mustaqil ta'lim olish deb ataydi. R.B.Sroda talabalarining mustaqil o'qishini "ular o'zlarining maksimal faolligi, tashabbuskorligini ko'rsatadigan faoliyat" deb tushuntiradi [10]. Yuqoridagi fikrlarni inobatga olib, talabalarining mustaqil o'qish jarayonida foydalanadigan mustaqil ta'lim olishi tushunchasiga biz quyidagicha ta'rif beramiz. Shunday qilib, talabalarining mustaqil o'qishlari bu- ularning ma'lum soha yoki fan yuzasidan o'qituvchining bevosita yoki bilvosita aralashuvisiz amalga oshiriladigan mustaqil izlanishi, mustaqil fikrlashi hamda soha yuzasidan mustaqil ravishda bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish jarayonidir. Talabalar ongli ravishda o'z vazifalarini, maqsadlarini belgilashlari, o'z ishlarini rejalashtirishlari lozim. Ushbu ta'rifdan shu xulosa kelib chiqadiki, o'quv materiallarni o'zlashtirish darajasi, tegishli kompetensiyalarning shakllanishi, ko'p hollarda o'quv jarayonini qanday tashkil etilganligiga, qaysi interfaol metod va vositalar asosida talabalarni mustaqil o'qishga jalb etishga bog'liq bo'ladi.

Mustaqil o'qishning mohiyati quyidagilar bilan ifodalanadi;

- talabalarining faoliyati maxsus tashkil etilganligining mavjudligi;
- faoliyat natijasining mavjudligi;
- o'quv jarayoni texnologiyasining mavjudligi bilan belgilanadi.

Ushbu parametrlar mustaqil ta'lim olishda talabani bilish va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi asosida maxsus tashkil etilgan tizimli o'quv faoliyati sifatida aniqlash imkoniyatini beradi.

Tahlil va natijalar. Didaktikada mustaqil o'qitish mohiyati boshqalarning yordamisiz insonning turli manbalardan axborotlarni olish qobiliyati bilan aniqlanadi. Mustaqil bilish harakatisiz insonda hech qanday obraz shakllanmaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda pedagogik jarayonda mustaqil ta'lim olish uchun foydalaniladigan mustaqil ish turlari nihoyatda xilma-xildir. Aksariyat didaktiklar va uslubchilar mustaqil o'qishni taqlid qilish, o'quv mashg'ulotlari, mashqlar, ijodiy xarakterdagi asarlar va h.k.z. kabi ish turlarini ta'kidlab, mustaqillik darajasi bo'yicha tasniflaydilar, ularning tabiati oldida bilim manbai tomonidan belgilanadi yoki mustaqil ishning didaktik maqsadi - yangi bilim olish uchun bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va sinash uchun xizmat qiladi deb hisoblashadi. Xususan, V.A.Dobromislov talabalarining o'qish jarayonida foydalanadigan mustaqil ishlarining quyidagi:

- 1) faktlarni kuzatish va kuzatilayotgan narsalarni bayon qilish;
- 2) hodisalar orasidagi taqqoslash va aloqani o'rnatish orqali;
- 3) voqea-hodisani, ba'zi bir nuqtai nazardan eng muhim bo'lgan hodisani ta'kidlash orqali;

4) bir qator hodisalarda tipiklikni aniqlash, xulosalarni umumlashtirish va asoslash kabi turlarini misol qilib keltiradi [11].

Mustaqil o'qish jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish muammo sifatida qaralgani sababli, 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ham "Mustaqil ta'lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta'lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi"[2] deb belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida: "Har bir oliy ta'lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalarini o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilishi, o'quv-pedagogik faoliyatda master-klasslar o'tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta'lim muassasalaridan yuqori malakali o'qituvchilar va olimlarni faol jalb qilishi kabilar ta'kidlanib o'tilganligi alohida ahamiyat kasb etadi [3]. Shunday ekan oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'lim olishlari uchun

shart-sharoitlar yaratish, o'qituvchilarning barcha yangiliklardan xabardor bo'lishini ta'minlash, semestr davomida ma'lum fan yuzasidan bilimlarni muammoli ta'lim metodlaridan, kazuslardan foydalanib dars mashg'ulotlarini olib borilishi yuqori natija beradi deb hisoblayman.

Xulosa va takliflar. Har qanday jamiyatda bo'lganidek, Respublikamizning taraqqiyotida bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardosh malakali mutaxassislar tayyorlash asosiy muammo hisoblanadi. Mutaxassis kadrlar tayyorlash, uning sifat va samaradorligini oshirish borasida ham so'ngi yillarda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, tayyorlanayotgan kadrlarning mustaqilligi, ijodkorligi, tadbirkorligi, faolligi kabi xislatlarni tarkib toptirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarini kredit modul tizimiga o'tkazish hamda unda talabalarni mustaqil o'qishga o'rgatish va mustaqil ta'lim berishning eng so'ngi, zamonaviy usullaridan foydalanish, talabalarga to'g'ri motivatsiya hamda ustanovkalarni berish, dunyodagi nufuzli Top-500talik va Top-1000talikka kirgan oliy ta'lim muassasalarining ilg'or tajribalaridan foydalanib saboq berish yuqori natijalarga olib keladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli Farmoni asosida "O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son 23.09.2020. <https://lex.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"// O'zbekiston Respublikasi qonunchilik bazasi. -T., 2017. -S.39. <https://lex.uz/>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli Qarori. <https://lex.uz/>
5. Ochilov M. "O'qitish usuli-pedagogik texnologiyaning asosiy komponenti" // "Xalq ta'limi" 1999-y, 6-son 32-35 betlar
6. Imomnazarov M, Eshmuhammedova M, "Milliy manaviyatimiz asoslari: (Oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari)"// Tahrir hay'ati: H.S.Karomatov, N.Ibrohimov va b.; - T.: «Toshkent islom universiteti», 2001. -432 bet.
7. Pidkasiy P.I. Pedagogika. Uchebnoy posobi / . - M.: Vysshie obrazovaniye 2006. – 432 b.
8. Begimqulov U.Sh, Jo'rayev P.X. va b. "Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot" Monografiya, Fan. Toshkent 2011. – 232bet.
9. Ishmuhammedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardayev. A "Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).–T.: Istodod, 2008. -180bet.
10. Abidov K.Z. "Ta'limda kompetentli yondashuvni joriy etish asosida talabalarning mustaqil ishi tizimini yangilash bo'yicha kafedra oldida turgan asosiy vazifalar". // "Fan va texnologiyalar taraqqiyoti" jurnali. 2017. №1. 123-127 bet.
11. Hayitova I.I. "Talabalarning mustaqil ishlari: turlari, shakllari, baholash mezonlari". Monografiya "Buxoro Nashr". 2021. 72 bet.

Dilfuza BEGMATOVA,
O'zMU dotsenti, PhD
E-mail: dilfuzafizic@mail.ru
T.: 909740177
Saidjon USMONOV,
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti o'qituvchisi
E-mail: usmonovsaid@mail.ru
T.: 911244744
O'zMU Jizzax filiali professori, p.f.n. Salahdin Usmanov taqrizi asosida

INTEGRATION OF PHYSICS IN THE TRAINING OF MEDICAL SPECIALISTS

Abstract

Although teaching a biophysics course in medical education is aimed at developing students' knowledge about the physics of the human body and the physical properties of living systems, one should not forget about the formation of general cultural competencies, such as the formation of logical thinking skills. It is necessary that future medical workers have the ability to correctly set a goal and choose priority directions in solving their professional tasks. General physics and biophysics occupy a special place among the disciplines important for studying. The problems of teaching science in medical universities are primarily related to close interdisciplinary ties with other disciplines taught at the university. Therefore, this article will emphasize the methodology of teaching these disciplines.

Keywords: integrated lessons, physico-chemical nature, teaching physical science competences

ИНТЕГРАЦИЯ ПРЕДМЕТА "ФИЗИКА" В ПОДГОТОВКУ МЕДИЦИНСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация

Хотя преподавание курса биофизики в медицинском образовании направлено на развитие знаний студентов о физике человеческого тела и физических свойствах живых систем, не следует забывать о формировании общекультурных компетенций, таких как формирование навыков логического мышления. Необходимо, чтобы будущие медицинские работники обладали умением правильно ставить цель и выбирать приоритетные направления в решении своих профессиональных задач. Общая физика и биофизика занимают особое место среди дисциплин, важных для изучения. Проблемы преподавания естественных наук в медицинских вузах в первую очередь связаны с тесными междисциплинарными связями с другими дисциплинами, преподаваемыми в университете. Поэтому в данной статье особое внимание будет уделено методике преподавания этих дисциплин.

Ключевые слова: интегрированные уроки, физико-химическая природа, обучение физико-научным компетенциям

TIBBIYOT MUTAXASISLARINI TAYYORLASHDA FIZIKA FANINI INTEGRATSIYASI

Annotatsiya

Tibbiyot ta'limida biofizika kursini o'qitish talabalarning inson tanasi fizikasi va tirik sistemalarning fizik xossalari haqidagi bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa-da, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish kabi umumiy madaniy kompetensiyalarni shakllantirishni unutmaslik kerak. Bo'lg'usi tibbiyot mutaxasislari o'z maqsadlarini to'g'ri belgilash qobiliyati va kasbiy muammolarini hal qilishda ustuvor yo'nalishlarni tanlash ko'nikmalarini shakllantirib olishlari zarur. O'rganilishi muhim bo'lgan fanlar qatorida umumiy fizika, biofizika fanlari ham alohida o'rin tutadi. Tibbiyot universitetlarida fanni o'qitishdagi muammolar, birinchi navbatda, universitetda o'qitiladigan boshqa fanlar bilan yaqin fanlararo aloqalar bilan bog'liq. Shu bois ushbu maqolada mazkur fanlarning o'qitilish metodikasiga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: Integratsiyalashgan darslar, fizik-kimyoviy tabiat, fizika fanini o'qitish kompetensiyalari.

Kirish. Fanlararo bog'liqliqni amalga oshirish yo'llaridan biri-bu integratsiyalashgan darslar. Bunday darslar materialni o'rganishdagi dubllashtirishni bartaraf qiladi, o'quvchilarning umumta'lim malaka va ko'nikmalarini shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Shuningdek integratsiyalashgan darslar ta'limning ilmiy darajasini ko'tarishga, bilimlarni umumlashtirish, o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini va ijodiy layoqatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Biofizika inson organizmini ochiq termodinamik tizim deb hisoblaganligi sababli, biofizikani birinchi navbatda biologiya fanlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqish kerak; biofizika biologik tizimlarning kimyoviy fizikasi ekanligi haqida ham bahslashish mumkin. Binobarin, biofizikani o'qitish bevosita kimyo va biologiya fanlari bilan bog'liq holda olib borilishi, biofizika bilimlari ushbu fanlarni o'rganishda olingan bilimlar ustiga qo'yilishi va biofizika yangi biologik va kimyoviy bilimlarning asosiga aylanishi kerak. Shunga ko'ra birlamchi muammo, biologik va kimyoviy

bilimlarning yetarli darajada emasligi, albatta biofizikani o'rganishda to'sqinlik qiladi. Ikkinchi bir muammo biofizika va fiziologiya o'rtasidagi bog'liqlik xususidadir. Fizika va fiziologiya organizmda sodir bo'ladigan hodisalarning fizik-kimyoviy tabiatini bilmagan holda kirib bo'lmaydigan organizmning funktsional xususiyatlarini ko'rib chiqadi. Binobarin, biofizikani o'qitishning asosiy tarbiyaviy vazifasi o'quvchilarda biofizika tibbiyot ta'limini olishda asosiy o'qitiladigan fanlar bilan yagona fan ekanligini anglashdan iborat. Avvalo, biofizika va yuqori kurslarda o'qitiladigan fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish kerak. Agar biz o'qitishning uchinchi bir vazifasi haqida gapiradigan bo'lsak, unda terapevtik maqsadlarda tibbiy manipulyatsiyalarga ta'sir qilish imkoniyati haqida gapiradigan barcha maxsus fanlarni o'rganish uchun bilimlar qo'yiladi [1]. To'g'ridan-to'g'ri tibbiy amaliyotda biofizik bilimlarni qo'llash haqida gapirganda, biz biofizika bilimlaridan foydalanadigan asosiy tibbiy yo'nalishlarni sanab o'tishimiz mumkin:

Biomexanika
Bioreologiya. Biologik suyuqliklarning qovushqoqligi
Gemodinamika. Yurak faoliyatining fizikaviy asoslari
Termodinamika. Tirik sistemalar termodinamikasi
Tovushning fizikaviy xarakteristikalari. Tibbiyotda
tovushdan foydalanish

Tirik organizmlarda elektr toki
Yorug'likning xossalari. Ko'zning optik sistemasi.
Radioaktivlik. Ionlantiruvchi nurlanishning
organizmga ta'siri

Fakultetlarda katta hajmdagi kompetensiyalarni ta'minlovchi fanning bunday holati biofizika masalalarini o'rganish hajmini oshirish zaruratini tug'diradi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-son [qarori](#) 1-ilovasiga muvofiq 2021 — 2023-yillarda fizika fanlari bo'yicha ta'lim sifatini oshirish va fizika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning natijadorligini ta'minlash bo'yicha "KOMPLEKS CHORA-TADBIRLAR DASTURI" ishlab chiqilgan [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tibbiy biofizikaning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi: normal va patologik jarayonlarning fizik va fizik-kimyoviy asoslarini o'rganish, kasalliklarni davolashning yangi usullarini ishlab chiqish; tananing funktsional holatini ob'ektiv tashxislash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan fizik va fizik-kimyoviy ko'rsatkichlarni aniqlash; fizik omillarning (ionlashtiruvchi nurlanish, yorug'lik, ultratovush va boshqalar) ta'sir qilish mexanizmlarining organizmga ta'sirini va patologik jarayonlarning rivojlanishini o'rganish [1]. Biofizikaning kichik bir vazifasi sifatida bir misol qilib, yurak faoliyatining fizikaviy asoslarini ko'rib chiqaylik. Biomexikaning tomirlar sistemasidagi qon harakatini o'rganuvchi bo'limiga gemodinamika deyiladi. Gemodinamikaning fizik asosi gidrodinamikadir. Gidrodinamika fizika fanining suyuqlik va gazlar mexanikasi bo'limida ko'rib chiqiladi, gemodinamika esa qon aylanishi tufayli qo'llaniladigan ayrim texnik qurilmalari ishining fizikaviy asoslarini o'rganadi. O.Frank taklif etgan qon yuradigan tomirlar sistemasining gidrodinamik modeliga qaraylik. Bu model yetarlicha oddiy bo'lishiga qaramasdan, qonning zarb hajmi (bitta sistola davomida yurak qorinchasi tomonidan otib chiqarilayotgan qonning hajmi) bilan, qon aylanish sistemasi markazidan uzoqda joylashgan qismlarining gidravlik X_0 qarshiligi va arteriyalardagi bosimning o'zgarishlari orasidagi bog'lanishni amalga oshirishga imkon beradi. Qon aylanish sistemasi arterial qismi elastik rezervuar kabi modellashtiriladi (1-rasm).

1-rasm Qon aylanish sistemasining elastik rezervuar kabi modellashtirilishi

Qon elastik rezervuarda bo'lgani sababli uning ixtiyoriy vaqtdagi hajmi p bosimga quyidagi munosabat orqali bog'langan:

$$V = V_0 + kp \quad (1.1)$$

bu erda k -rezervuarining elastikligi (hajmi bilan bosim orasidagi proportsionallik koeffitsienti); V_0 -rezervuarining bosim bo'lmagandagi ($p=0$) hajmi. (1.1) ni differentsiallab, quyidagi formulani hosil qilamiz:

$$\frac{dV}{dt} = k \frac{dp}{dt} \quad (1.2)$$

Qon yurakdagi elastik rezervuarga (arteriyaga) kiradi, qon oqishining hajmiy tezligi Q ga teng. Qon elastik rezervuardan, chetki qismlarga (arteriolalar, kapillyarlarga) Q_0 hajmiy tezlik bilan oqib chiqadi. Faraz qilaylik, chetki sistemalarning gidravlik qarshiligi o'zgarmas bo'lsin. Bu

elastik rezervuarining chiqish qismiga mahkamlangan "qattiq" naycha qo'yish orqali modellashtiriladi (1.1-rasm).

Yurakdan oqib chiqayotgan qonning hajmiy tezligi elastik rezervuar hajmining ortishi tezligiga va elastik rezervuardan oqib chiqayotgan qonning tezligiga tengligini ko'rsatuvchi yetarlicha aniqlikka ega bo'lgan tenglamani tuzish mumkin (3.1-rasm);

$$Q = \frac{dV}{dt} + Q_0 \quad (1.3)$$

(2.8) Puazeyl tenglamasi va (2.9) formulaga asosan qon aylanish sistemasining chetki qismlari uchun quyidagi formulani yozish mumkin:

$$Q_0 = \frac{p - p_v}{X_0} \quad (1.4)$$

Bu erda p -elastik rezervardagi bosim; p_v -venaga oid bosim, uni nolga teng deb olish mumkin, u holda (3.4) o'miga quyidagiga ega bo'lamiz:

$$Q_0 = \frac{p}{X_0} \quad (1.5)$$

(1.2) va (1.5) ni (1.3) ga qo'ysak,

$$Q = k \frac{dp}{dt} + \frac{p}{X_0}, \quad \text{yoki}$$

$$Q dt = k dp + \frac{p}{X_0} dt \quad (1.6)$$

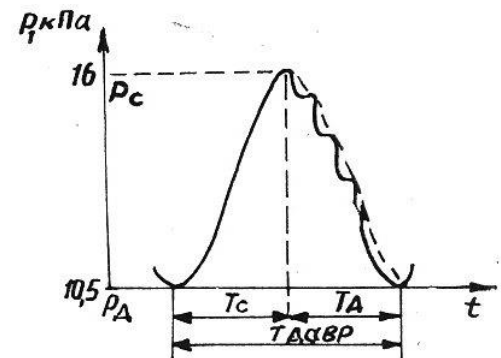
ni hosil qilamiz va (1.6) ni integrallaymiz. Integrallash chegarasi vaqt bo'yicha pulsning davri (yurakning qisqarishdavi) ga mos bo'lib, 0 dan toki T_d gacha bo'ladi. Ushbu vaqtinchalik chegaralarga bir xil bosimlar mos keladi eng kichik diastolik bosim p_d :

$$\int_0^{T_D} Q dt = k \int_{p_d}^{p_c} dp = \frac{1}{X_0} \int_0^{T_D} p dt \quad (1.7)$$

Chegaralari bir xil bo'lgan integral nolga teng bo'lgani sababli (1.7) dan quyidagi tenglama hosil bo'ladi:

$$\int_0^{T_D} Q dt = \frac{1}{X_0} \int_0^{T_D} p dt \quad (1.8)$$

Uyqu arteriyasidagi bosimning vaqtga bog'liq holda o'zgarishini ko'rsatuvchi tajriba asosida olingan egri chiziq 1.2-rasm ko'rsatilgan (tutash chiziq). Rasm pulsning davri, sistolaning T_s diastolaning T_d davomiyligi

1.2-rasm Uyqu arteriyasidagi bosimning vaqtga bog'liq holda o'zgarishini

va P_c maksimal sistolik bosim ko'rsatilgan.

(1.8) tenglamaning chap qismidagi integral yurakning bir marta qisqarishi davomida undan siqib chiqarilgan qonning hajmi zarb hajmiga teng bo'lib, u tajriba asosida topilishi mumkin (1.8) tenglamaning o'ng qismidagi integral egri chiziq va vaqt o'qi bilan chegaralangan (1.2-rasm) figuraning yuziga mos kelishini ham aniqlash mumkin. Integrallarning ko'rsatilgan qiymatlaridan foydalanib, (1.8) formula asosida qon aylanish sistemasi chetki qismlaridagi gidravlik qarshilikni hisoblash mumkin.

Sistola (yurakning qisqarishi) vaqtida elastik rezervuarining kengayishi, sistoladan so'nggi diastola vaqtida esa qonning chekka qismlarga oqib chiqishi yuz beradi, $Q=0$. Bu davr uchun (1.6) dan quyidagiga ega bo'lamiz:

$$0 = kdp + \frac{p}{X_0} dt \text{ yoki } \frac{dp}{p} = - \frac{dt}{kX_0} \quad (1.9)$$

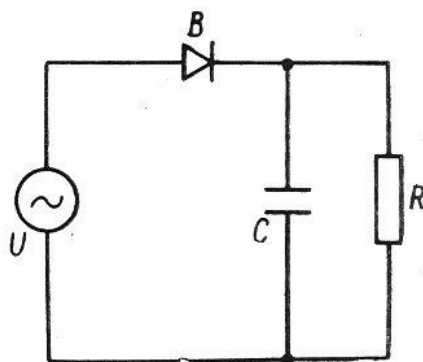
(1.9) ni integrallab, rezervuarda sistoladan so'nggi bosimning vaqtga bog'liqligini ifodalovchi formulani hosil qilamiz:

$$p = p_s e^{-t/(kX_0)} \quad (1.10)$$

Bunga mos bo'lgan egri chiziq 1.2-rasmida shtrix chiziq ko'rinishida tasvirlangan. (1.5) formula asosida qonning oqib chiqish tezligining vaqtga bog'liqligini topamiz:

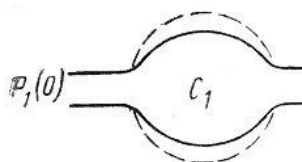
$$Q = Q_s e^{-t/(kX_0)} \quad (1.11)$$

B
unda
 $Q_s = P_s / X_0$
— sistola
oxirida
(diastola
boshida)
elastik
rezervuar
dan oqib
chiqayotgan
qon
harakatini
ng hajmiy
tezligi [3].
(1.

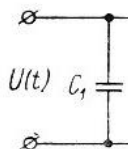

1.3-rasm Qon aylanish sistemasining elektrik modeli

10) va (1.11) formulalardagi bog'lanishlarni ifodalovchi egri chiziqlar eksponentialardan iborat. Ushbu model real hodisani qo'pol darajada tavsiflasa-da, u diastola oxiridan jarayonni haddan tashqari sodda va ishonchli ko'rinishda aks ettiradi. Lekin shu bilan birga bu model yordamida diastola boshidagi bosimning o'zgarishini tasvirlab bo'lmaydi. Mexanik model asosida unga o'xshash bo'lgan qon aylanish sistemasining elektrik modelini qo'yish mumkin (1.3-rasm).

1.4 rasm Roston modeli

1.5 rasm. Roston modelining elektrik sxemasi

Bu yerda sinusoidal bo'lmagan elektr kuchlanishni beruvchi U manba, yurakka o'xshash, to'g'rilagich B -yurak klapani vazifasini bajaradi. Kondensator C yarim davrga teng bo'lgan vaqt davomida zaryadni to'plab, so'ng rezistor R

orqali zaryadsizlanadi va shu yo'sinda rezistor orqali oqib o'tayotgan tok kuchi silliqilanadi. Kondensatorning ish faoliyati elastik rezervuar (aortalar, arteriyalar) nikiga o'xshash bo'lib, arteriolalarda va kapillyarlarda qon bosimi o'zgarib turishlarini silliqlash vazifasini bajaradi. Rezistor esa chetki qon tomirlari sistemasining elektrik analogiyasi hisoblanadi.

Tomirlar yo'li fazoda taqsimlangan sistema hisoblanadi degan faktni hisobga olish uchun qon tomirlari yo'lining yanada aniqroq modeli ko'p miqdordagi elastik rezervuarlardan foydalanilgan. Qonning inertsial xossalarini hisobga olish uchun model qurishda aortaning yuqoriga yo'nalgan va pastga yo'nalgan tarmoqlarini modellovchi elastik rezervuarlar turlicha elastiklikka ega bo'ladi deb taxmin qilinadi. Elastikligi turlicha bo'lgan ikkita rezervuardan va rezervuarlari orasidagi gidravlik qarshiligi har xil bo'lgan noelastik zvenolardan iborat Roston modeli 1.4-rasmida tasvirlangan. Bunday modelga 1.5-rasmida tasvirlangan elektr sxemasi mos keladi. Bu erda tok manbai $P(t)$ bosimning analogi bo'lgan pulsatsiyalovchi $U(t)$ kuchlanishni uzatadi: C_1 va C_2 sig'irlar k_1 va k_2 elastiklikka; R_1 , R_2 va R_3 elektr qarshiliklari X_1 , X_2 va X_3 gidravlik qarshiliklarga; I_1 va I_2 tokkuchlari qonning qochishi tezliklari Q_1 va Q_2 ga mos keladi [4]. Bunday model ikkita birinchi tartibli diferensial tenglamalar sistemasi yordamida tavsiflanadi, ularning yechimini esa birinchi va ikkinchi kameralarga mos keluvchi ikkita egri chiziq beradi.

Taqqidqod metodologiyasi. Yuqorida ko'rib o'tgan ma'lumotlarimizga tayanib aytish mumkin-ki tibbiyot sohasining ko'plab jabhalarida fizika fanining o'rni beqiyos. Tibbiyot ixtisosligida ta'lim olayotgan talabalarga faqatgina umumfizikaviy qonunlarni o'rgatibgina qolmasdan, misollar asosida tushuntirib, kasalliklarning rivojlanishi, qay tarzda kechishi va ularning davo choralarini fizikaviy asoslash fizika o'qitish metodikasida muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarga fizika fanlarini o'rganish qay darajada muhim istiqbolli ekanligini tushuntirish, misollar asnosida ko'rsatib o'tish lozim [5]. Masalan: O'tgan yilning yanvar-dekabr oylarida qayd etilgan o'lim holatining 61,7 foizi – yurak va qon aylanish tizimi kasalliklaridan, 7,8 foizi – o'simalardan, 6,7 foizi – nafas olish a'zolari kasalliklaridan, 5,2 foizi – baxsiz hodisa, zaharlanish va jarohatlanishlardan, 4,1 foizi – ovqat hazm qilish a'zolari kasalliklaridan, 3,1 foizi – yuqumli va parazitar kasalliklardan, 11,4 foizi esa boshqa kasalliklardan vafot etgan [6]. Ushbudan ko'rinadiki yurak va qon tomir kasalliklaridan aziyat chekish, o'lim sonining darajasi boshqa kasalliklarga nisbatan juda yuqori. Yurak – qon tomir tizimi kasalliklarini kelib chiqish sabablarini o'rganish, hamda ularning profilaktikasini to'g'ri amalga oshirishda fizika fanining integratsiyalashuvi juda muhim bo'lib, fizika qonunlarini o'rganish va uni boshqa fanlar aro aloqalarini mustahkamlash orqali ko'plab tibbiy masalalarga yechim topish mumkin [7].

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, biofizikani barcha o'zaro bog'liq fanlarning kompetentsiyalari amalga oshiriladigan fanlararo fan deb atash mumkin. Shuning uchun biofizikani o'qitishda yo'l qo'ymaslik kerak bo'lgan asosiy narsa bu bir tomonlama bilimlarni o'rgatishdir, chunki "biofizika" faniga kiritilgan aniq bir fan o'zining o'rganish ob'ektiga va tadqiqot usullariga ega bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega [8]. O'quvchilarda aniq ko'nikma va malakalarni shakllantirish va faqat ushbu mavzularning muvofiqlashtirilgan kombinatsiyasi bizga dunyoning yagona tabiiy-ilmiy rasmini shakllantirishga imkon beradi [9].

Xulosa va takliflar. Demak, o'quv fanlari, mavzulari orasida integratsiya fanlar tizimini inkor etmaydi va integratsiya ta'lim tizimini takomillashtirish, untegrativ ta'limni kuchli tomonlarini oshirish, kamchiliklarni bartaraf etish yo'li bo'lib, fanlar orasidagi aloqalar va bog'liqliklarni

chuqurlashtirishga qaratilgan. Integrativ ta'limdan foydalanish va buni mustahkamlash fan asoslaridan olinadigan bilimlarning to'liq, chuqur va puxta bo'lishini ta'minlashga yordam beradi. Fizikadan ma'ruza mashg'ulotlari kelajakdagi

mutaxassislarning kasbiy bilimlarini shakllantirishga, o'quv jarayoniga ongli munosabatda bo'lishlariga, mustaqil bilim olishga va umumiy fizika kursini har tomonlama to'liq egallashlariga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Чернова Г.В. Проблемы преподавания биофизики в медицинском вузе. NovaInfo 10 февраля 2018 78, 224-227 стр.
2. <https://lex.uz/docs/-5338558> (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.03.2021-y., 07/21/5032/0226-son)
3. A. N. Remizov. TIBBIY VA BIOLOGIK FIZIKA. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2005. 195-198-sahifa
4. M. I. Bazarbayev, I. Mullojanov, X. J. Raximova, F. B. Nurmatova, U. M. Abdujabbarova, A. Z. Sobirjonov, I.Sh.Saidnazarova. Biofizika. Toshkent Fan va texnologiya – 2018. 49-54-sahifa
5. Рахима Сафарова. Характеристика преподавания физики в медицинских учреждениях. Общество и инновации. Выпуск 2 №1/S(2021). 151-160 стр
6. <https://kun.uz/uz/news/2022/01/28/ozbekistonning-demografik-holati-aholi-orasida-kuzatilgan-olim-va-uning-sabablari-malum-qilindi>
7. S.X.Umarov, Ashurov J. J., Khodzhaev U. U., Narzullaeva Z. M., Kurbonov B. S., Namozov I. U. Effect of temperature and impurities of group iv elements on the electrophysical and strain - resistive properties of TlInSe 2 crystals. Тиббиётда янги кун. (New Day in Medicine). 2(30/2). 2020. С.19 – 23.
8. Мехринисо Фарходовна Атоева, Электромагнетизм бўлимини даврийлик технологияси асосида ўқитишнинг дидактик имкониятлари, ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2016.–№ 1/2. Б.86-89бет.
9. Мехринисо Фарходовна Атоева, Ернинг магнит майдонини фанлараро боғланиш орқали тушунтириш, Педагогик маҳорат. –Бухоро, 2010. – № 1. – Б.53-55
10. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Специальность 060101 Лечебное дело. Квалификация врач-лечебник. М., 2009.

УДК: 378.1:37.012.6

Эркин БОЗОРОВ,
ЎзРФА Ядро физикаси институти профессори.
E-mail: erkinbozorov789@gmail.ru
Асқар ЭРГАШЕВ,
СамДТУ Физика, биофизика ва тиббий физика
кафедраси ассистенти.
E-mail: askarergashev@rambler.ru

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСЛАРИДА “РЕНТГЕН ДИАГНОСТИКАСИ” МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛУСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УСЛУБЛАРИ

Аннотация

Олий ўқув юртларида рентген диагностикаси мавзусини ўқитишда таълим беришнинг интерфаол усуллари қўлланилишига доир масалалар таҳлил қилинади. Маъруза, амалий ва семинар машғулотларида талабаларнинг интерфаол ўқув фаолияти ҳақида умумий маълумот берилган. Хусусан, талабаларнинг ўқув фаолияти “талаба – ўқитувчи” илмий-тадқиқот муносабати каби фундаментал концептуал ёндашиш тамойилларига асосланган. Олий таълимда бўлажак педагог кадрлар тайёрлаш жараёнини самарали ташкил этишда замонавий педагогик технологияларни таълимда қўллаш натижасида бу соҳада яхши мутахассис ва етук кадрлар тайёрлашга эришилади.

Калит сўзлар: Рентген диагностикаси, давлат таълим стандарти; касбий ваколат; фундаментал фанлар методологияси, семинар, амалий, интерфаол.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ТЕМА «РЕНТГЕНОВСКАЯ ДИАГНОСТИКА» УЧРЕЖДЕНИЯ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Анализируются вопросы, связанные с использованием интерактивных методов обучения при преподавании рентгеновская диагностика в высшей школе. Лекции, практические занятия и семинары предоставляют общую информацию об интерактивной учебной деятельности студентов. В частности, учебная деятельность студентов основана на принципах фундаментального концептуального подхода, такого как исследовательские отношения «ученик-учитель». В результате применения современных педагогических технологий в образовании при эффективной организации процесса подготовки будущих учителей высшей школы достигается подготовка хороших специалистов и зрелых кадров в этой сфере.

Ключевые слова: рентгеновская диагностика, государственный образовательный стандарт; профессиональный авторитет; методология фундаментальной науки, семинарская, прикладная, интерактивная.

METHODS OF USING INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE SUBJECT " X-RAY DIAGNOSTICS " IN HIGHER EDUCATION

Annotation

Issues related to the use of interactive teaching methods in the teaching of X-ray diagnostics in higher education are analyzed. Lectures, practical and seminar classes provide general information about students' interactive learning activities. In particular, students' learning activities are based on the principles of a fundamental conceptual approach, such as the "student-teacher" research relationship. As a result of the application of modern pedagogical technologies in education in the effective organization of the process of training future teachers in higher education, the training of good specialists and mature personnel in this field is achieved.

Keywords: X-ray diagnostics, state education standard; professional authority; fundamental science methodology, seminar, applied, interactive.

Кириш. Ҳозирги замон таълим тизимининг асосий тенденцияларидан бири ахборотлаштирилишидир, асосан ўқув – таълим жараёнига уни тузиш ва оптималлаштиришга ундовчи турлича ахборот воситалари услубларини жорий этилиши билан боғлиқ. Олий таълимнинг ахборот майдони умуман муассасалар ва тиббиёт университети хусусан, самарадорлик ва шароитларни таъминлаш учун мўлжалланган унинг барча тузилмаларининг ўзаро таъсирини ва ўқув жараёни сифатини оширишидир. Бироқ, фақат мультимедия ўқув воситаларини жорий этиш, материални ўзлаштириши, талабаларнинг мотивациясини ошириш билангина, уларнинг мустақиллигини фаоллаштириш мумкин эмас, балки бўлажак мутахассиснинг кўп қиррали ваколатларини аниқ тарзда тўғри шакллантиришдан иборат.

Шу муносабат билан талабаларга хусусий ҳолда (индивидуал) ва дифференциал тарзда ёндашиш асосида ўқитишнинг оптимал шакллари услуб ва амалларнинг аниқлаш зарурияти юзага келади. Инновацион ўқитиш усулларидан бири - бу интерфаол таълимдир.

Шахсга йўналтирилган, ривожлантирувчи таълим парадигмаси, уни ташкил этишнинг интерфаол усуллари ва шакллари фаол жорий этишга имкон беради ва талабанинг самарали фикрлаш фаолияти ва ўқув-билиш қизиқишини шакллантиради.

Тиббиёт йўналишидаги олий ўқув юртларида тиббиёт физикасини ўқитишнинг интерфаол усулларидан фойдаланиш юқори малакали мутахассисларни тайёрлашга эришиш мумкин.

Натижалар ва уларни муҳокама қилиш.
А.А.Вербитскийнинг фикрига кўра, талабанинг

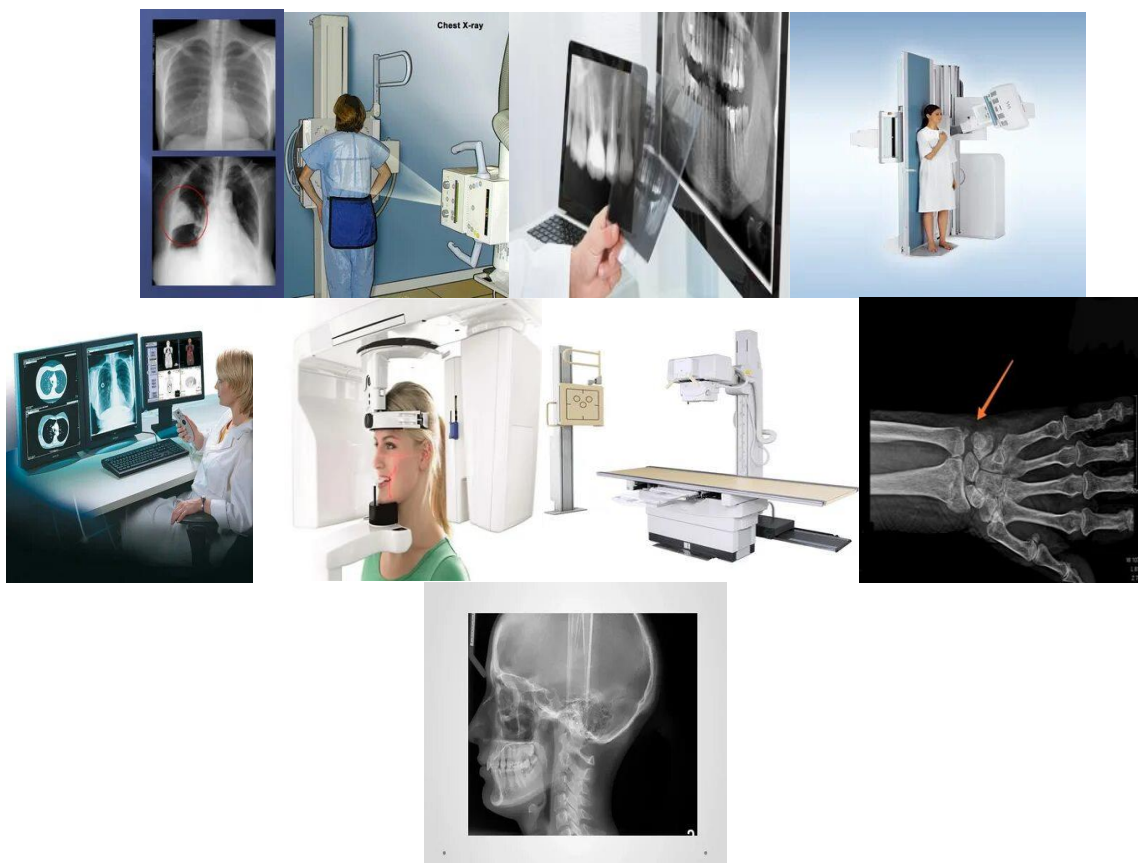
фаолиятдаги ўрни ва машғулотни позицияси, қанчалик хилма-хил бўлса, келажакдаги мутахассис яъни шахс ривожланади, ўқитиш шаклланади ва ўқитишга ижодий ёндашув мазмунли фаолият, мослашувчанлик ривожланади, чуқурроқ фикрлашга ҳаракат қилади. Ўқув жараёнида интерфаол усуллари ўрганиш, авваламбор, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифати билан боғлиқ [1].

Ўқитишнинг интерфаол усуллари жалб қилиш, талабаларнинг фаол ўқув ва билим, кўникма ва малака фаолиятини шакллантиради. Г.М. Газизованинг фикрига кўра, ушбу усуллардан, хусусан тиббиёт фанларини ўқитишда юқори самарадорликка эга: бу талабаларнинг фаоллигини таъминлайди (ўқув жараёнида қатнашиш фаоллашидир); тажрибага асосланган; эҳтиёжлар ва шахсий рағбатлантиришга таянади, талабаларга ҳурматни намойиш этади; дўстона муносабатларни яратди [2].

Рентген диагностикаси маъвзусини ўқитишнинг энг кенг тарқалган усуллари;

1. Муаммоли маъруза. Бошида ўқитувчи ва ўқув материални тақдим этиш жараёнида муаммоли вазиятларни юзага келтиради ва уларни таҳлил қилишга талабаларни жалб қилади. Муаммоли вазиятларда мавжуд бўлган қарама-қаршиликларни ечган ҳолда, талабалар, ўқитувчи янги вазифалар сифатида маълум қилиши керак бўлган ҳулосаларга мустақил равишда қилишлари мумкин. Муаммоли маърузалар бўлажак мутахассислар томонидан Рентген диагностикаси мавзусининг принциплари ва қонунларини ижодий ўзлаштиришни таъминлаш; талабаларни ўқув ва билим фаолиятини кучайтириш, уларнинг мустақил аудитория ва аудиториядан ташқари ишлари, билимларни ўзлаштириш ва уларни қўллашни машқ қилиш.

Рентген диагностикаси мавзусида маъруза ўқиётганда талабаларга “Рентген диагностикаси усуллари” “Проексияли рентгенография” “Рентген диагностикаси учун ускуналар” “Радиографик тасвирлар” “Рентген диагностикасида радиация дозалари” мавзулари бўйича муаммоли амалий дарслар ўқилади (1-расм).

1-расм Рентген диагностикалар.

2. Режалаштирилган хатолар билан маъруза (маъруза-провокация).

Маъруза мавзуси эълон қилингандан сўнг ўқитувчи унда нима қилинишини хабар қилади, ҳар хил турдаги маълум миқдордаги хатолар яъни улар инфорамцион, услубий, хулқ-атворли ва бошқалар. Маъруза охирида талабалар хатоларни номлашлари керак. Ушбу маъруза томонидан ишлаб чиқилган талабаларнинг касбий вазиятларни тезкор таҳлил қилиш, сўзлашиш кўникмаларини ривожлантириш тўғри ёки нотўғри маълумотларни ажратиш учун мутахассисларнинг роли билан маърузада режалаштирилган хатолар нафақат функцияни рағбатлантириш, шунингдек бошқариш керак. Олдиндан талабаларнинг мавзуга тайёргарлик даражасини

баҳолаш мумкин ва у ўз навбатида материалда уларнинг йўналиш даражаси текширилади. Хатоликлар системаси ёрдамида ўқитувчи камчиликлар, уларни муҳокама қилиш пайтида уларни таҳлил қилган ҳолда, талабалар билан ўқув материалнинг тузилиши ва уни ўзлаштиришнинг қийинчиликлари ҳақида тасаввурга эга бўлади.

Мисол учун Рентген нурланишининг тиббиётдаги энг асосий қўлланилишларидан бири — диагностика мақсадида ички органларни ёритиш (рентгендиагностика)дир. Ҳар хил тўқималар рентген нурланишини турли даражада ютиши одам танасидаги

органларнинг тасвирини соявий проекцияда қўришга имкон беради.

Ютилишнинг масса коэффициенти $\mu_m = k\lambda^3 z^3$ формула билан топилади. Бу ерда к-пропорционаллик коэффициенти, λ -рентген нурларининг тулқин узунлиги ва Z -ядро заряди. Суяк ($\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$) да ваюмшок тукима (сувда H_2O) да рентген нурларининг ютилиши ($\text{Ca}=20$, $\text{P}=15$, $\text{O}=8$, $\text{H}=1$ эканлигини ҳисобга олиб) солиштирилса.

$$\frac{\mu_{m \text{ сув}}}{\mu_{m \text{ суяк}}} = \frac{3 \cdot 20^3 + 2 \cdot 15^3 + 8 + 8^3}{2 \cdot 1^3 + 8^3} = 68$$

Суякда 68 марта кўп ютилади экан.

Таъхис мақсадида энергияси 60-120 кэВ бўлган рентген нурларидан фойдаланилади. Рентген нурларининг турли зичликдаги органларда турлича ютилишига қараб, ички органларни соявий проекциясини олиш мумкин.

Ушбу ҳисоблашда суяк $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ нинг заифланишнинг масса коэффициенти μ_{ms} нисув H_2O нинг заифланишнинг масса коэффициенти μ_{ms} сувуринлариалмаштирилган ҳолдаражаланштирилган ҳатоликсифатида берилди.

3. Маъруза-визуализация. Маърузанинг ушбу тури талабалар кўз олдида намойиш этириш принциpidан янгича фойдаланиш натижаси ҳисобланди. Ўқитувчи томонидан маъруза материалларини кўргазмани слайдлар ва мультимедиа ёрдамида тайёрланади.

Бунга сабаб Рентген диагностика аппаратураларни намойиш қилиш орқали тушунтирилмаса талабалар тасаввур эта олмайди. Мисол учун Рентген нурларига асосланган диагностика аппаратлар (2-расм). Компьютер томографияси, Стерилизация ва дезинфекция учун аппаратлар (3-расм), каби мавзуларни ўтиш жараёнида электрон слайдлар, мультимедияли қўлланмалардан фойдаланиш бевосита қўл келади.

2-расм. Рентген нурларига асосланган диагностика аппаратлар.

3-расм. Компьютер томографияси, Стерилизация ва дезинфекция учун аппаратлар.

4. Маъруза суҳбати жараёни, энг кенг тарқалган ва нисбатан содда талабаларни таълимга фаол жалб қилиш шаклидир. Ушбу маърузада ўқитувчининг тингловчилар билан алоқаси тўғридан-тўғри қабул қилинади. Маъруза-диалогининг афзаллиги шундан иборатки, талабалар эътиборини мавзунинг энг муҳим жихатларига қаратиш, мавзуга оид саволлар, баъзи хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқув материалнинг мазмунини ва тақдим этиш тезлигини аниқлаш имконини беради. Тингловчиларнинг маъруза-суҳбатдаги иштироки турли хил усуллар билан, савол-жавоблар, ахборот ва муаммоли характерга эга бўлиши, талабаларнинг материални идрок этишга тайёрлик даражасини билиш орқали таъминланиши мумкин. Масалан, маъруза пайтида “Рентген

диагностика” мавзусига ўқитувчи томонидан талабаларга қуйидаги саволлар билан мурожат қилиш мумкин:

Рентгеноскопия
Рентгенография
Флюорография
Моммография

Компьютер рентген томографияси ва бошқариш Саволлар бутун гуруҳ талабаларга берилади ва фаол бўлган талабалар жойларидан туриб жавоб беришлари мумкин. Ўқитувчи талабанинг айнан ўзига ёки бир нечта талабаларга саволлар беради. Вактни тежаш учун саволларни иложи борича шакллантириш тавсия этилади ва аниқ жавоблар берилади.

Давра суҳбати усулининг асосида тиббиёт физикаси курсида ўрганилган муаммоларни жамоавий муҳокама қилиш принципи ётади. Бундай дарсларнинг асосий мақсади талабаларга имконият беришдир, касбий фаолият шакллари рағбатлантирадиган шароитларда назарий билимлардан амалий фойдаланишдан иборат. Бундай маъруза бўлажак мутахассиснинг касбий ваколатини шакллантирилишига имкон беради.

Билимлардан профессионал фойдаланиш — бу фан тилини эркин эгаллаши, равонлик, тарифлар, тушунчалар билан аниқ амаллар ўтказишдан иборат.

Рентген диагностикаси мавзусини ўрганишда юқоридаги усулдан фойдаланиш Олий таълим муассаслари талабаларнинг билим фаоллигини, уларнинг ўрганилаётган физик ҳодисани чуқурроқ англаш учун мотивациясини янада оширади, мавзу бўйича қўшимча маълумотлар олиш, ўқишни ижодий жараёнга айлантирган ҳолда изланишларни рағбатлантиради [3-6].

Олий таълим талабаларининг қобилиятларини кейинги касбий фаолият учун асос сифатида ривожлантиради. Таълим стандартга мувофиқ маърузани ўзлаштирган битирувчи ёки мутахассистегишли ваколатлар, касбий маҳоратга эга бўлиши керак [7]:

- далилий тиббиётга асосланган тиббий маълумотларни таҳлил қилиш ва оммавий равишда намойиш этишга тайёрлиги;

- илмий тадқиқотларда иштирок этиш қобилияти;

- соғлиқни сақлашга қаратилган янги усул ва услубларни амалга оширишда иштирок этиш истаги;

Талабаларнинг фаол амалий фаолияти турли фанларни ўрганиш жараёнида талабалар томонидан ушбу малакаларни шакллантириш самарадорлигини белгиладиган зарур шартлардир.

Талабаларнинг амалий фаолиятини актуаллаштириш — таълим муассасалари ўқув структуралари учун мураккаб вазифа ҳисобланади. Буни ҳал қилиш учун ва талабаларнинг хусусий индивидуал ишлашлари учун моддий-техник база, етарли миқдордаги техник воситалар зарурдир. Бундан ташқари, таълим муассасалари ўқув тузилмаларининг аудитория фонди

муассасага амалий ўқув фаолиятини ташкил этишлари учун руҳсат берилиши лозим [8].

Олийтаълимда тиббий муаммоларини ҳал қилиш учун давлат томонидан белгиланадиган шартлар давлат таълим стандарти, уни ташкил этишга янги концептуал ёндашувлар зарур. Фундаментал фанларнинг илмий — тадқиқот услубияти потенциалидан фойдаланиш имконини берувчи концептуал ёндашув талабаларнинг амалий ўқув фаолиятини ташкил этишнинг, жумладан Рентген диагностика мавзусини ўрганиш асоси сифатида тақлиф этилади.

Тақлиф этилган концепсиянинг синови (апробацияси) М.Улуғбек номидаги ЎзМУ Физика факультетида Ядро физикаси кафедрасида амалга оширилди ва ушбу кафедра талабалари синовдан ўтмоқдалар. Талабалар услубий кўрсатмалардан ва кафедра ўқитувчилари томонидан тайёрланган материаллардан фойдаланадилар [9].

Тақдим этилган концептуал ёндашувнинг истиқболлиги ва потенциали шунда намён бўладики, “талаба-ўқитувчи” илмий-тадқиқот муносабатиталабаларнинг кейинги илмий ишига мувофақиятли бўлишига ёрдам беради.[5].

Хулоса. Кўриб чиқилган интерфаол ўқитиш усуллари, авваламбор, амалиётга йўналтирилган ўқитиш концепсиясини амалга оширишга, мутахасссларни таълим дастурида белгиланган касбларини шакллантиришга имкон беради. Ўқитишнинг интерфаол шакли ва усуллари таълим жараёнига тадбиқ этиш, ўқитиш мотивацияси кўтарилади, шахсга йўналтирилган ўқитиш модели амалга оширилади. Интерфаол тарзда ўқитиш, ўзаро фикр алмашинуви билан боғлиқ билимни ривожлантиради, жамоат ишларини фаоллаштиради ва бу бўлажак мутахассисларнинг касбга оид қизиқишларини шакллантиришда зарурий ташкил этувчи бўлиб ҳисобланади. Интерфаол ўқитиш услубларини қўлланилиши интерфаол формат талабларни кўзда тутилган фанлар бўйича тайёрлаш даврида муддати узайтирилган бир қатор тадқиқот лойиҳаларида талабаларнинг узвий боғланган ва мустақил ўқув фаоллигини бирлаштириш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А Вербицкий. – М.: Просвещение, 2001. – 538 с.
2. Газизова, Г.М. Использование методов интерактивного обучения как фактор успешного овладения студентами профессиональными компетен-циями / Г.М. Газизова // Труды МЭЛИ. – 2008. – № 7. – С. 8.
3. Иоффе, А.Н. Активная методика – залог успеха / А.Н. Иоффе // Гражданское образование. Материал международного проекта. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. – 382 с.
4. Костенко, Н.К. Оценка уровня физических и эмоциональных нагрузок как негативных факторов для здоровья обучающихся на этапе перехода из средней школы в систему высшего образования: мат. 89-й Междунар. научн.-практ. конф. студентов и молодых ученых «Теоретические и практические аспекты современной медицины» / Н.К. Костенко, Б.Л. Бессонов. – Симферополь, 2017. – С. 217–219.
5. S.S.X. Umarov, E.X. Bozorov, O.I. Jabborova Tibbiy texnika va yangi tibbiy texnologiyalar ; - Toshkent; "Iqtisod-Moliya", 2019.-216 b.
6. Масалков, И.К. Стратегия кейс-стади: методология исследования преподавания: учебник для вузов / И.К. Масалков, М.В. Семина. – М.: Академический проект; Альма Матер, 2011. – 443 с.
7. Пронина, Н.В. Исследование функционального состояния скелетных мышц методом динамометрии / Н.В. Пронина // Исследование функционального состояния скелетных мышц методом динамометрии: методические указания и задания к лабораторной работе по дисциплине «Физика, математика» для студентов медицинских и фармацевтиче-ских специальностей. – Симферополь, 2016. – 12 с.
8. Шодиев Н.Ш. Янги педагогик технологиялар (маърузаларматни). Самарқанд, 2010.
9. Ўзбекистон Республикаси «Таълимтўғрисида» қонун — [Тошкент](#), 1997.

UDK: 808.5

Mavjuda BURXONOVA,
Toshkent viloyati ChDPI o'qituvchisi
E-mail: burxonovamavjuda@gmail.com
SamDCHTI dotsenti, p.f.b.f.d. (PhD) D.M.Begmatova taqrizi asosida

CONFLICTS IN MODERN FAMILIES: A SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

The article discusses the increase in the number of conflict situations in families, the deviant behavior of spouses - alcoholism, aggression, mutual respect, satisfaction of needs, stress and loss of emotions. It has also been pointed out that changes in the demographic situation lead to difficulties in personal development and insufficient communicative ability of children raised in such families.

Keywords: family, conflict, psychology, marriage, need.

КОНФЛИКТЫ В СОВРЕМЕННЫХ СЕМЬЯХ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье рассматривается рост количества конфликтных ситуаций в семьях, девиантное поведение супругов - алкоголизм, агрессия, взаимоуважение, удовлетворение потребностей, стресс и потеря эмоций. Указано также, что изменение демографической ситуации приводит к трудностям в личностном развитии и недостаточной коммуникативной способности детей, воспитывающихся в таких семьях.

Ключевые слова: семья, конфликт, психология, брак, брак, потребность.

ZAMONAVIY OILALARDA UCHRAYDIGAN KONFLIKTLAR: IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK TAHLIL

Annotatsiya

Maqolada oilalarda uchraydigan konfliktli vaziyatlarni ko'payib borishi, er-xotinning deviant xatti-harakatlari - alkoholizm, tajovuzkorlik o'zaro hurmat, ehtiyojlari qondirilmaligi, zo'riqish va tuyg'ularning yo'qolishiga olib kelishi masalalari muhokama qilingan. Shuningdek, demografik vaziyatning o'zgarishi shaxsiy rivojlanishdagi qiyinchiliklarga va bunday oilalarda tarbiyalangan bolalarning kommunikativ qobiliyatining yetarli emasligiga olib kelishiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: oila, konflikt, psixologiya, nikoh, turmush, ehtiyoj.

Kirish. Zamonaviy oilalardagi o'zaro muloqotning kamayishi, ruhiy va hissiy yaqinlikning yetishmasligi, otionalarning farzandlarining qiziqishlari, ehtiyojlari va muammolari to'g'risida kam xabardorligi, oila a'zolarining o'zaro tushunish hissisining yetishmasligi o'z navbatda farzandlarning rivojlanishida ko'plab qiyinchiliklarga olib kelmoqda. Bu kabi masalalar psixologik bilimlarning alohida tarmog'i - oila psixologiyasi fanini keng rivojlanishiga olib kelmoqda. Uning tadqiqot obyekti sifatida oilaning funksional tuzilishi, rivojlanishning asosiy qonuniyatlari va dinamikasini ko'rsatishimiz mumkin.

So'nggi o'n yilliklar ichida zamonaviy oilalar hayotdagi konfliktli jarayonlarni izohlaydigan, ya'ni, nikoh, ota-ona va bola munosabatlariga ta'sir qiluvchi bir qator tashvishli tendensiyalar paydo bo'lmoqda. Ushbu tendensiyalar ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan quyidagicha izohlanadi: ijtimoiy tizimning beqarorligi, moddiy turmush darajasining pastligi, hududlarda ish bilan ta'minlash muammolari, er-xotin o'rtasida munosabatlar funksiyalarini taqsimlash va hokazolar.

Ma'lumki, oila bu - insonning ma'naviy dunyoga kelishining beshigi. «Oila baxti» tushunchasiga kiritilgan belgilar to'plami oila institutining o'zi yashaydigan qonunlariga bog'liq. So'nggi o'n yilliklarda bu qonunlar oilalarning tarkibiy va sifatli o'zgarish hamda rivojlanish jarayonlarida ko'p bora o'zgarishga uchradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oilalarda uchraydigan konfliktli vaziyatlar, oila-nikoh munosabatlari, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, ular o'rtasidagi ziddiyatlar, ajralishlar va uning oqibatlari keyingi yillarda oila psixologiyasi fanining keng tadqiqot obyekti sifati dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada yurtimizdagi bir qator taniqli psixolog olimlardan T.M.Adizova, M.G.Davletshin,

SH.SH.Jo'rayeva, V.M.Karimova, X.Karimov, S.A.Oxunjonova, F.R.Ro'ziqulov, N.Salayeva, R.S.Samarov, N.A.Sog'inov, E.Usmonov, M.Fayziyeva, A.Shojalilov, G'B.Shoumarov, E.G'oziyev, O.Shamiyeva va boshqalar tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarini alohida ta'kidlab o'tishimiz mumkin. Xususan, o'zbek oilalaridagi er-xotin o'rtasidagi nizolarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini professor X.K.Karimovning ilmiy tadqiqotlarida alohida predmet sifatida o'rganilib, u er-xotin o'rtasidagi nizolarning klassifikatsiyasini qilgan, ularning kelib chiqishiga o'zbek oilasiga xos bo'lgan tanishish muddatining qisqaligi sabab bo'lishini aniqlagan, nizolarni bartaraf etishda otionalarga tayanishlarini ochib bergan, bu esa, o'z navbatida, yoshlarning ota-ona ta'sirida bo'lishini ko'rsatadi[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Qadim zamonlardan beri oila - ma'naviy va iqtisodiy birlik sifatida, unda yashash shunchaki zarur edi-ki, ya'ni yolg'iz ayol yoki yolg'iz erkak uchun yashash hamda o'zini-o'zi boqish juda qiyinchilik tug'dirgan. Bugungi kunda oilaning iqtisodiy funksiyasi keskin ravishda barham topib bormorda, inson o'ziga zarar yetkazmasdan yolg'iz yashashi mumkin. Oilaning yangi funksiyasi ustunlik qilmoqda, ya'ni har bir oila a'zosi uchun psixologik qulaylikni yaratish va saqlash masalasi. Ilgari bu haqda o'ylashning hojati yo'q edi, qaysiki, oilani boshqa rishtalar ushlab turardi.

Sharq va G'arb madaniyati rivojidadagi o'ziga xoslikka nazar tashlaydigan bo'lsak, oila ma'naviyati, oilaviy munosabatlar madaniyati, farzand tarbiyasi, ota-onaga hurmat-e'tibor, mas'uliyat va burch singari insoniy xislatlarda mavjud tafovutlarga duch kelamiz. Oila to'g'risidagi tushuncha va tasavvurlarimizda ham o'ziga xoslik yaqqol seziladi.

Oila muhiti inson shaxsini tarbiyalab, voyaga yetkazish bilan bir qatorda, shu tarbiya vositasida uning vujudiga ruhiy, aqliy va ahloqiy kuch-qudrat rishtalarini ulaydi, milliy ruh va diniy e'tiqod tuyg'ularini shakllantiradi. Oilaviy tarbiyada milliy an'analar uyg'unligi yaqqol seziladi. Zotan, ularning har ikkalasida ezig'lik va bag'rikenglik, totuvlik va hamkorlik, odamgarchilik, andisha va odob, xushmuomalalik, saxiylik va mehmondo'stlik, insof va diyonat, halollik va sabr-qanoat singari fazilatlar ustuvorlik qiladi.

Bugungi kunda oilani ajratib turadigan muhim jihati sifatida uning tarkibiy tuzilishida uchramoqda. Ya'ni, oilalar asosan kichik, bir yoki ikki avloddan iborat bo'lishi ko'plab uchramoqda. Shu bilan birga psixologik muhit ham o'zgarimoqda: ya'ni ilgari ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi aloqalar oilaviy munosabatlarga asoslangan bo'lsa, yangi davrda oilalarda oilaviy munosabatlar nikohga asoslangan holda o'zgarimoqda.

Nikoh shakllari borasida xilma-xil va o'zgaruvchan qarashlar mavjud. Bu qarashlar asosan nikohning tarkibi, sharti, muddati va mazmun-mohiyatiga asoslangan. Masalan, hindistonlik tadqiqotchi Rehim Shunvari nikohning 14 turini ajratib ko'rsatgan bo'lsa, tadqiqotchi Z.Rasulova o'zbeklarda qadimdan nikohning bir necha turi mavjud bo'lganligini aytib o'tadi [2]. Yoki tadqiqotchi R.Komilov ta'kidlashicha, nikoh bu – sog'lom turmush tarzi estetikasi sifatida ro'yobga chiqib, kundalik maishiy hayotimizning estetiklashtirish, yuksak estetik didni shakllantirish omili sifatida maydonga chiqmoqda [3].

Tahlil va natijalar. Biz oilani muqaddas birlik, jamiyatning ilk maskani deb tushunamiz. Bunday e'tiqod bizning azaliy, milliy, mintaqaviy, diniy qadriyatlarimiz bilan uyg'unlashib ketgan. Hatto eng qadimgi e'tiqodimiz sanalgan zardo'shtiylikda ham oila va nikoh masalalariga jiddiy e'tibor berilgan [4]. Oila va nikoh yaratuvchining talabiga mos kelgani bois uni buzish ta'qiqlangan. Oilaning buzilishiga sabab bo'luvchi har qanday hatti-harakat, urf-odat, an'analar, talablar qat'iy qoralanadi. Bunday vaziyatda aybdor tomon, hoh er, hoh xotin bo'lsin, albatta jazolangan.

Bugungi kunda oilalardagi konfliktli vaziyat er-xotinning maishiy va iqtisodiy ahvolini belgilovchi har qanday tashqi omillarning ta'sirisiz, ota-onalarning aralashuvisiz, xiyonatsiz yoki turmush o'rtoqlardan birining shaxsiyatiga xos patologik xususiyatlarsiz yuzaga kelishini ko'rishimiz mumkin. Bu omillarning mavjudligi konfliktli vaziyatni yaratishni tezlashtiradi va uni yanada kuchaytiradi.

Konfliktli vaziyatlarda nikoh munosabatlarining asosi bo'lgan muayyan qonuniyatlar mavjud. Rivojlanayotgan muammolarni samarali hal qilish uchun aybni faqat er-xotin juftliklardan birining xatti-harakatlaridan qidirmaslik kerak. Ushbu qonuniyatlar ma'lum bo'lishi va e'tiborga olinishi kerak, xatti-harakatlar ularga mos ravishda moslashtirilishi lozim.

Konflikt kamida ikki kishining, guruhlarning to'qnashuvi, ularning o'zaro qarama-qarshi, mos kelmaydigan, bir-birini istisno qiladigan ehtiyojlari, qiziqishlari, maqsadlari, xatti-harakatlari va munosabatlari asossida vujudga keladi [5]. Oilalarda kuzatiladigan xatti-harakatlar ko'pincha konfliktli vaziyat va er-xotinning real his-tuyg'ular va g'oyalarni yashiradi. Qaysiki, er-xotinlarning qo'pol va shovqinli to'qnashuvlari ortida mehr va muhabbat hamda xushmuomalalik, ba'zan nafrat yashiringan bo'lishi mumkin.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, oilaning tashkil etilishida hal qiluvchi omil hisoblangan mehr va muhabbat tuyg'ulari yetakchi rol o'ynaydi. Oila mustahkamligi, sog'lom ma'naviy-axloqiy muhit, totuvlik va hamjihatlik ana shu tuyg'ulardan oziqlanadi [6]. O'z navbatida sog'lom oila muhitida shakllangan ma'naviy-ahloqiy fazilatlar jamiyat taraqqiyotining belgilovchi omillardan bo'lgan milliy birlik va

totuvlik, hamkorlik va hamjihatlik xislatlarining qaror topishiga asos bo'lib, jamiyatimiz ma'naviy-ahloqiy qiyofasining shakllanishiga sabab bo'ladi.

Oilada yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan konfliktli janjallarning sabablarini aniqlash va ularning oldini olish masalalarini ijobiy hal qilish uchun birinchi navbatda ularning kimlar o'rtasida yuz berayotganligini farqlab olish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotchilar tomonidan oilalardagi konfliktlarda kimlar ishtirok etishiga ko'ra, ularni quyidagicha asosiy turlarga ajratish mumkin:

- er-xotin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kelin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kuyov o'rtasidagi nizolar;
- ovsinlar o'rtasidagi nizolar;
- ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi nizolar (7).

Bu borada professor E.G'oziyev o'z tadqiqotlarida oilada yuzaga keladigan ziddiyatlar va oila buzilishlari haqida ham alohida to'xtalib, uning muayyan sabablari: er-xotinning xarakter jihatidan mos tushmaganligi, farzand ko'rmaslik, kelinning ma'naviy va jismoniy jihatdan haqoratlanganligi, moddiy ta'minotdagi kamchiliklar, tarbiyaviy qashshoqlik, oilada ortiqcha an'ana va marosimlarning mavjudligi, ichkilikka ruju qo'yish, rashk, madaniy hordiq chiqarish imkoniyatining yo'qligi, qarindosh-urug'chilikdagi ko'ngilbuzar ishlar mavjudligini ko'rsatib o'tadi. Shuningdek, professor E.G'oziyevning bu sohada ishlar bilan tanishar ekanmiz, ularda o'zbek oilasidagi shaxslararo munosabatning o'ziga xosligi, oila barqarorligining ijtimoiy-psixologik mezonlari haqida ham qimmatli ma'lumotlar borligini ko'ramiz [8].

Bizningcha, turmushdagi konfliktlar u yoki bu tarzda har bir oilada yuzaga keladi va turli oqibatlariga olib keladi. Shunga qaramay, ulardan qo'rqmaslik kerak. Er va xotin o'rtasidagi konfliktli vaziyatlar har doim ham buzg'unchi bo'lib, oilaning buzilishiga olib kelmaydi. Ko'pincha ular faqat nikohni mustahkamlaydi va yuzaga kelgan qarama-qarshiliklarni hal qilishga imkon beradi.

Xulosa. Umuman olganda, oilaviy munosabatlardagi konfliktlar psixotraumatik oqibatlariga olib keladi: ya'ni oilaviy norozilik holati, «oilaviy tashvish», nevropsik stress, aybdorlik holati kabilar. Mutaxassislar oilaviy nizolarni tartibga solish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Qaysiki, konflikt, janjal va kelishmovchiliklar oxir-oqibatda oiladek muqaddas birlikning tanazzulga yuz tutishiga sabab bo'ladi. Bundan esa, tabiiyki, shu oilagina emas, jamiyat ham zarar ko'radi, oilaviy munosabatlarning buzilishi boshqa oilalar bilan bog'langan qarindoshchilik rishtalarini ham uzadi yoki zaiflashtiradi, bolalar taqdirini xavf-xatarga qo'yadi.

Har bir farzand ertangi kunimizning davomchilari. Ularning kelajagi esa biz, kattalarga bog'liq. Shunday ekan, ularga Mustaqil O'zbekiston tanlagan eng to'g'ri va eng adolatli yo'ldan adashmaslikni qancha erta o'rgatsak, shuncha yaxshi natijaga erishamiz. Chunki, oilada shakllangan ma'naviy muhit bir umr insonning yashash tarziga ta'sir ko'rsatadi.

Mustaqil O'zbekistonimizda oila mustahkamligini ta'minlash masalasi davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2021 yil 6-mart kuni Xalqaro kongress markazida xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida quyidagi fikrlarni bildirib o'tadi: «Albatta, barchamizning istagimiz, tilagimiz bitta: qani edi, yurtimizda ajrim degan noxush holatning o'zi bo'lmasa, oilalar parokanda, bolalar tirik yetim bo'lib, sarson-sargardon bo'lmasa. Men bir fikrni qayta-qayta aytishdan charchamayman.

Oila – bu mehr va baxt qo'rg'oni. Oila bor ekan, farzand degan bebaho ne'mat bor, insoniy qadr-qimmat va ma'naviyat bor. Oilaviy baxt bu – eng ulug' saodatdir.

Mashhur qo'shiqlardan birida aytilganidek, "Uyida baxti borlar – har yerda baxtiyordir"[9].

ADABIYOTLAR

1. Жабборов И.А. Оилада эр-хотин муносабатларини мувофиқлаштиришнинг Ўзбекистон психологлари томонидан таҳлил қилиниши // Заонавий таълим / Современное образование 2019, 9(82), -Б.57.
2. Расулова З. А. Тошкент шаҳри ўзбекларининг оила-никоҳ муносабатлари (XX аср охири – ХХИ аср бошлари). Тарих. фан. номз... автореф. –Т., 2009. -Б.15.
3. Комилов Р. Р. Ўзбек миллати никоҳ маросимларининг генезиси ва эстетик эволюцияси. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (ПфД) дисс... автореф. – Самарқанд, 2019. – Б.14-15.
4. Burkhanova M.B. Family relationships and women in society at the beginning of the XX century: (Based on the views of Abdurauf Fitrat) // ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (96). - Page.352-354. - Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-04-96-71> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS>
5. Burkhanova M.B. Family education of a child: the past and present // European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: Vol. 2 No.12, December 2021. - Page.55-58. <https://www.scholarzest.com>
6. Низоли оилаларга ижтимоий-психологик ёрдам кўрсатиш / Тузувчи: С.Юлдашев, Н.Норкулова – Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. -Б.9.
7. Жабборов И.А. Оилада эр-хотин муносабатларини мувофиқлаштиришнинг Ўзбекистон психологлари томонидан таҳлил қилиниши // Заонавий таълим / Современное образование 2019, 9(82), -Б.56.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // <https://president.uz/oz/lists/view/4212>
9. Психологию семейных отношений. <http://herzenfsn.narod.ru/leksion/socsem/lec1.htm>
10. Наққулов Н.Қ. Сиддиқий-Ажзий маърифатпарварлик қарашларида миллий толерантлик масаласи // НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ. -2020. - №10. –Б.296-302.
11. Haqqulov N.Q. Perfect generation - personality of private education and humanity facilities // "МИРОВАЯ НАУКА" международное электорное научно-практическое периодическое издание. -2019.- №2(23). - С.62-63

УДК:796.5(575.1)

Ахрор ДЖАББАРОВ,
Тошкент "МЕГ" миллий тадқиқот
университети Федерал давлат бюджети
олий таълим муассасаси филиали ўқитувчиси
E-mail: koskom1989@mail.ru
ЎзДЖТСУ доценти А.Шоҳулатов тақризи асосида

ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Аннотация

Мақолада мустақиллик йилларида Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантиришга йўналтирилган кенг қўламли ишларни амалга оширишда ҳукумат томонидан қабул қилинган ҳужжатларнинг моҳияти ва спортчилар томонидан халқаро миқёсда эришилган улкан ютуқлар таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегиясида жисмоний тарбия ва спортнинг аҳамияти очиқ берилган.

Калит сўзлар: соғлом турмуш, жисмоний тарбия, оммавий спорт, баркамол ёшлар, олимпия, миллий кураш, футбол, теннис.

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье анализируется суть документов, принятых правительством в рамках реализации масштабной работы, направленной на дальнейшее развитие физической культуры и массового спорта в Узбекистане за годы независимости и больших достижений, достигнутых спортсменами в международном масштабе. В статье также раскрывается важность физического воспитания и спорта в стратегии развития нового Узбекистана.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физкультура, массовый спорт, гармоничная молодежь, олимпиада, национальная борьба, футбол, теннис.

DEVELOPMENT PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS IN UZBEKISTAN

Abstract

The article analyzes the essence of the documents adopted by the government as part of the implementation of large-scale work aimed at the further development of physical culture and mass sports in Uzbekistan during the years of independence and the great achievements achieved by athletes on an international scale. The article also reveals the importance of physical education and sports in the development strategy of the new Uzbekistan.

Key words: healthy lifestyle, physical education, mass sports, harmonious youth, olympics, national wrestling, football, tennis.

Кириш. Жамиятимизда соғлом турмуш тарзини шакллантириш, аҳолининг, айниқса, ёш авлоднинг жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланиши учун замон талабларига мос шарт-шароитлар яратиш, спорт мусобақалари орқали ёшларда ўз иродаси, кучи ва имкониятларига бўлган ишончни мустаҳкамлаш, мардлик ва ватанпарварлик, она Ватанга садоқат туйғуларини камол топтириш, шунингдек, ёшлар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш ишларини тизимли ташкиллаштириш ҳамда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантиришга йўналтирилган кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон спортчиларининг нуфузли халқаро мусобақаларда муваффақиятли иштирок этишларининг энг асосий сабабларидан бири ҳам ушбу соҳанинг давлат томонидан қўллаб-қувватланганидир. 1992 йили Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида "Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида" Қонун қабул қилиниши ва унга ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиб, 2015 йилда янги таҳрири тасдиқланиши спорт соҳасини янада ривожлантиришга хизмат қилди [1].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга оид қабул қилинган расмий ҳужжатлар, жисмоний тарбия ва спорт соҳасининг назарий ва илмий методологик асосларини яратиш бўйича ҳукумат қарорлари тадқиқотнинг манбавий асосини ташкил қилади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг назарий-услубий йўналишларини Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларида баён қилинган янги услубий ёндашувлар, ғоялар ва ҳулосалар ташкил этади. Маълумотларни амалий ва назарий жамлаш, классификациялаш, уларни даврлаштириш, киёсий ва илмий таҳлилий таққослаш, солиштириш олинган ҳулосаларни илмий равишда баён этиш, жисмоний маданиятни ўрганишга тарихийлик ва объективлик ҳамда илмийлик нуқтаи-назаридан ёндашиб миллий истиқлол мафкураси тамойилларини чуқур англаган ҳолда ҳулосалаш усулларида фойдаланилган.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида илмий тадқиқотларнинг услубий тамойилларини такомиллаштириш ва мувофиқлаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастурида белгиланган вазифаларнинг ижросини таъминлаш, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида халқаро стандартларга мувофиқ комплекс билимларга эга малакали кадрлар тайёрлаш сифатини яхшилаш, спортда илм-фанни жадал ривожлантириш, юқори малакали рақобатбардош тренер-ўқитувчилар, мутахассислар ҳамда илмий ходимларни тайёрлаш

жараёнларини янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университетининг спортчиларнинг техник-тактик, психофизиологик ҳолатини ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича махсус илмий лабораторияси негизда Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети ҳузуридаги Жисмоний тарбия ва спорт илмий тадқиқотлар институти ташкил этилди [2].

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда спортни оммавий ривожлантириш учун қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар кенг имконият яратди. 46 мингдан ортиқ спорт иншоотлари барпо этилди, уларда 7 млн. киши шуғулланмоқда. Ўзбекистон Миллий Олимпия қўмитаси 1992 йил январда тузилди ва 1993 йил сентябрда халқаро олимпия қўмитасининг 101-сессиясида расмий этироф этилди. Тошкентда 1996 йил 14 августда олимпия музейи очилди. Барселонада 1992 йил ўтказилган Олимпия ўйинларида ўзбек спортчилари 3 та олтин, 2 та кумуш, 1 та бронза медалларини қўлга киритди.

Ўзбекистон бокс командаси 1999 йил августда Американинг Хюстон шаҳрида ўтказилган X Жаҳон чемпионатида 83 мамлакат орасида АҚШ ва Куба командаларидан кейин фахрли 3-ўринни эгаллади. М.Абдуллаев ва Ў.Ҳайдаров олтин, Т.Турғунов кумуш медали соҳиби бўлди. Австралиядан Сидней шаҳрида 2000 й. ўтказилган 27-ёзги Олимпиада ўйинларида М.Абдуллаев олтин, С.Михайлов ва Р.Саидов бронза, курашчи А.Таймазов кумуш медалини қўлга киритди.

Теннис тури ҳам ривожланиб, 168 та теннис корти барпо этилди. Замонавий Юнусобод саройида 1994-2002 йилларда Президент кубоги учун 9 марта халқаро теннис мусобақалари ўтказилди. И.Тўлаганова 1999 йил июлда Лондонда ўтган теннис бўйича ёшлар халқаро турнирида уимблдон турнирида ғолиб чиқиб, кумуш кубокнинг кучайтирилган нухасини қўлга киритди. Ўзбек спортчилари 1994 йил Хиросимада ўтказилган Осиё ўйинларида жами 40 та, жумладан 10 та олтин медал соҳиби бўлди. Алпинистларимиз 1998 йил майда Ҳимолай тоғининг энг баланд “Эверест” чўққисига чиқди.

1999 йил Германияда ёшлар ўртасида бўлган каратэ бўйича халқаро турнирда 200 мамлакатдан 900 нафар спортчи қатнашиб, Ўзбекистон командаси фахрли 3-ўринни эгаллади. Ўзбек спортчилари 2002 й. 29 сентябр-14 октябрда Жанубий Кореянинг Пусан шаҳрида бўлган Осиё ўйинларида спортнинг 24 тури бўйича қатнашиб 15 та олтин, 12 та кумуш, 24 та бронза медалини қўлга киритиб, 40 дан ортиқ мамлакат орасида фахрли 5-ўринни эгаллади.

Миллий ўзбек кураши мустақиллик туфайли тикланиб 1992 йил Термиз ва Шаҳрисабзда дастлабки халқаро мусобақа ўтказилди. Миллий кураш халқаро спорт турлари каторидан ўрин олди. Тошкентда 1999 йил майда 50 дан ортиқ мамлакат спортчилари иштирокида кураш бўйича 1-жаҳон чемпионати бўлиб ўтди. Ўзбек курашчилари 3 та олтин, 3 та кумуш, 3 та бронза медалларини қўлга киритди. Ақобир, Камол, Тоштемир полвонлар жаҳонга машҳур бўлди. Халқаро кураш ассоциацияси тузилди. 2000-2002 йилларда Бедфорд шаҳрида 3 марта И.Каримов номи билан аталувчи халқаро турнир бўлиб ўтди. 2002 йил октябрда Халқаро кураш ассоциацияси Халқаро спорт федерацияси аъзолигига қабул қилинди.

Шахмат бўйича Р.Қосимжонов 2004 йил Ливия пойтахти Триполида бўлган жаҳон чемпионатида жаҳон чемпиони бўлди. Унда 56 мамлакатдан 128 нафар шахматчи қатнашди. Ўзбекистон спортчилари 1991-2005 йилларда халқаро ва турли мусобақаларда қатнашиб 5457 та олтин, кумуш ва бронза медалларини қўлга киритди. Миллий футбол ҳакамлари мактабини ривожлантиришда

Ўзбекистон футбол федерациясининг халқаро тоифадаги ҳаками, ФИФА рефереси Р.Эрматов “Ўзбекистон ифтихори” фахрий унвони билан мукофотланди [3].

Болалар спортини ривожлантириш республика жамғармасининг ташкил қилиниши, 2000 йилдан бошлаб Олий ўқув юрти талабалари ўртасида “Универсиада”, Ўрта махсус касб-хунар коллежлари талабалари ўртасида “Баркамол авлод”, Умумтаълим мактаблари ўқувчилари ўртасида “Умид ниҳоллари” спорт мусобақаларининг уюштирилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Уч босқичли спорт турнирлари ташкил этилишидан асосий мақсад ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш ҳамда халқаро муносабатлар учун мамлакат терма жамоасига номзодларни тайёрлашдан иборат. Тизим таркибидаги “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод” ва “Универсиада” мусобақалари ҳар 3 йилда ўтказилади.

Хотин-қизлар спортини ривожлантиришда, айниқса бадий гимнастика ва синхрон сузиш турларига жиддий эътибор қаратилмоқда. Жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчи хотин-қизлар, хусусан маҳаллий миллият қизларининг сони мунтазам ортиб бормоқда. 1996 йилда 1180 хотин-қизлар спорт билан шуғулланган бўлса, 2016 йилга келиб уларнинг сони 3 миллиондан ортиди. Спортнинг халқ орасида оммавийлашуви билан бирга, айрим спорт турларини ривожлантиришга ҳам катта эътибор берилди. Ўзбекча кураш, теннис, шахмат, бокс бўйича Ўзбекистон спортчи жаҳон миқёсида ўз ўрнига эга бўлди. Теннис бўйича И.Тўлаганова, бокс бўйича Р.Чагаев, А.Григорян ва М.Абдуллаевларнинг дунё спорт ареналаридаги ютуқлари Ўзбекистон спортчиларининг дастлабки натижалари эди.

Мустақиллик миллий спорт турларининг қайта тикланишига ва уларнинг спорт тури сифатида халқаро миқёсда эътироф этилишига имконият яратди. 1992 йилдаёқ Термиз ва Шаҳрисабз шаҳарларида миллий кураш бўйича дастлабки халқаро мусобақа ўтказилди. 1992 йилда Ўзбекистонда Кураш федерацияси, 2001 йилда Белбоғли кураш федерацияси тузилди. Тошкентда 1998 йили сентябрда Осиё, Африка ва Европа қитъасидан келган 28 давлат вакиллари иштирокида Халқаро кураш ассоциацияси тузилди.

2000 йилда Туркиянинг Анкара шаҳрида кураш бўйича 2-жаҳон чемпионати бўлиб ўтди. 2016 йилга келиб жаҳоннинг барча қитъаларида Халқаро кураш Ассоциациясининг 120 дан ортиқ кураш федерациялари ташкил этилди. 2003 йилда Осиё Олимпия кенгашининг Кувайтда ўтган XXII Бош ассамблеясида Ўзбек кураши Осиё ўйинлари дастурига киритилди. Ўзбек кураши жаҳонга юз тутиши билан янада байналмилал хусусият касб этди. Миллий спорт турининг халқаро майдонда кенг тан олиниши ҳам Ўзбекистоннинг халқаро алоқаларини янада кенгайтиришига, унинг шаклланишига сабаб бўлмоқда [4].

1993 йилнинг сентябрида Халқаро Олимпия қўмитасининг 101-сессиясида Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитаси тўла тан олинди. Тошкентда 1996 йил августда олимпия шон-шухрати музейи ташкил этилди. 2000-2016 йиллардаги ёзги Олимпия ва Осиё ўйинларида Ўзбекистон спортчилари муваффақият билан иштирок этишди. А.Таймазов, М.Ибрагимов (эркин кураш), А.Докторашвили (юнон-рим кураши), Р.Собиров (дзюдо), Ў.Ҳайдаров, А.Атоев, Б.Султонов (бокс), А.Фокин (спорт гимнастикаси), Е.Хилко (трамплин) каби спортчиларимиз Ўзбекистон спорт шухратининг халқаро майдонда янада ошишига ўз ҳиссаларини қўшдилар. А.Таймазов бир неча карра Олимпия чемпиони унвонига сазовор бўлган ягона спортчи бўлди.

2016 йилги Рио-де-Женеро шаҳрида (Бразилия) бўлиб ўтган XXXI ёзги Олимпиада Ўзбекистон

тарихидаги энг сермахсул мусобақа бўлди. Унда энг кўп медални боксчиларимиз кўлга киритишди. Боксчиларимизнинг 7 нафари Риодан медал билан қайтишди. Улар: Х.Дўстматов, Ш.Зоиров, Ф.Ғойибназаров (олтин), Ш.Ғиёсов, Б.Мелиқўзиев (кумуш), Р.Тўлаганов, М.Ахмадалиев (бронза). Ушбу натижа Олимпиададаги бокс мусобақаларидаги энг юқори натижадир. Спортнинг бокс турида медал жамғариш бўйича улар Куба, Қозғистон ва Россиядан ташриф буюрган рақибларини орта қолдириб, бокс спорт турида биринчилиikka эришдилар. Оғир атлетикачимиз Р.Нуриддинов Олимпиада рекордини қайд этган ҳолда, олтин медал соҳибига айланди.

Ўзбекистонда спортнинг энг оммавий тури – футболга эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон футболнинг халқаро нуфузини ошириш мақсадида 1993 йилда “Ўзбекистон Республикаси футболни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, Ўзбекистон Президентининг 1996 йилда “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришнинг ташкилий асослари ва принципларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2006 йилда “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорлари муҳим аҳамиятга эга бўлди [5].

Дунёда Ўзбекистон спортчиларининг салоҳиятини намоён этаётган ўзбек ҳаками Р.Эрматов Ўзбекистон футбол федерациясининг халқаро тоифадаги ҳаками, 2003 йилдан ФИФА ҳаками (рефереси) статусини олган. 2008, 2009, 2010, 2011 ва 2014 йилларда 5 марта Осиёнинг энг яхши ҳаками деб эътироф этилди. Халқаро футбол уюшмалари федерацияси уни 2011 йилда “Дунёнинг энг яхши ҳаками” сифатида тан олди. У ўз фаолияти давомида футбол бўйича жаҳон чемпионатлари финал босқичида энг кўп – 9 учрашувни бошқариб (2014 йилга қадар), дунё рекордини ўрнатди. Р.Эрматов Президент фармонларига мувофиқ 2010 йили “Ўзбекистон ифтихори” фахрий унвони, 2014 йилда “Эл-юрт ҳурмати” ордени, 2015 йилда “Буюк хизматлари учун” ордени ҳамда “Малибу” автомобили билан мукофотланди.

Ўзбекистон футбол терма жамоаси халқаро турнирларда 3 марта бош мукофотни кўлга киритган: 1) 1994 йилги Осиё ўйинларида олимпия терма жамоаси, 2012 йил 17 ёшгача бўлган ўсмирлар Осиё чемпионати ғолиби, 2018 йилда Хитойда ўтказилган 23 ёшгача бўлган Ўзбекистон терма жамоаси Осиё чемпиони унвонига сазовор бўлди. Президент Ш.Мирзиёевнинг топшириғи билан Осиё чемпионатида зафар қучган Ўзбекистон олимпия терма жамоаси аъзоларини тантанали тақдирлаш маросими бўлиб ўтди. Қитъа чемпионларининг ҳар бирига Президент совғаси – биттадан янги Чевролет Малибу автомобили топширилди.

Республикада юқори малакали спортчиларни тайёрлашга ихтисослаштирилган 536 та болалар-ўсмирлар спорт мактаблари, 5 та олимпия захиралари коллежлари, 8 та республика олий спорт маҳорати мактаблари фаолият

кўрсатмоқда. Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев 2017 йил 10 августда имзолаган “Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институти Тошкент вилоятининг Чирчиқ шаҳрига кўчирилди. Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институтида 2017-2018 ўқув йилидан бошлаб таълимнинг сиртки бўлими ташкил этилди [6].

Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортнинг моддий-техника базасини ривожлантириш юзасидан бир қатор ишлар амалга оширилди. Тошкент, Наманган, Жиззах, Фарғона, Бухоро, Хорз, Андижон, Самарқанд, Гулистон ва бошқа шаҳарларда халқаро стандартларга жавоб берадиган спорт мажмуалари қурилди. Тошкент шаҳридаги “Юнусобод”, “Жар”, “Бунёдкор, Наманган шаҳрида “Паҳлавон”, Жиззах шаҳридаги олимпия захиралари коллежи спорт мажмуаларидир. Ўзбекистон Президентининг 2018 йил 5 февралдаги Қарорига мувофиқ, Ўзбекистонда Маданият ва спорт ишлари вазирлиги тугатилиб, унинг негизида “Ўзбекистон Республикаси Жисмоний тарбия ва спорт вазирлиги” ташкил этилди [7].

Ёшларнинг ҳар томонлама етук, баркамол вояга етиши учун мустаҳкам қонунчилик базаси яратилди. Маҳаллаларда ёшлар ўртасида оммавий спорт мусобақаларини тизимли ташкил этиш орқали соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб қилиш, уларни оммавий спортга жалб этишни янги босқичга олиб чиқиш, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси 67-мақсадида белгиланган вазифаларнинг ижросини таъминлаш мақсадида маҳаллаларда ёшларнинг оммавий спорт билан шуғулланишлари учун моддий-техник базани мустаҳкамлаш ва спорт иншоотларини замонавий спорт жиҳозлари билан таъминлаш, шунингдек, имконияти чекланган ёшлар учун тегишли спорт инфратузилмасини яратиш оммавий спортни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари этиб белгиланди [8].

Хулоса ва таклифлар. 2016 йил “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинди. Унга кўра 30 ёшгача бўлган барча тоифадаги шахслар ёшлар эканлиги қайд этилган. “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуннинг қабул қилиниши Ўзбекистонда ёшларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини мустаҳкамлашга, ёшларга оид давлат сиёсатини рўёбга чиқаришда давлат органлари ҳамда бошқа ташкилотлар масъулиятини кучайтиришга, ушбу соҳада соғлом, баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган чора-тадбирлар самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Аҳолининг кенг қатламлари, айниқса, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, улар ўртасида оммавий спорт мусобақаларини ташкил этиш орқали ёшларнинг оммавий спортдаги улушини ошириш асосий вазифа бўлиб қолмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуни // Халқ сўзи, 1992 йил 6 февраль.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 ноябрдаги “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4877-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.11.2020 й., 07/20/4877/1451-сон. <https://lex.uz/docs/5077663>
3. Жўраев Н. Ўзбекистон тарихи. –Т.: Шарқ, 2006. Б. 181-183.
4. Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи. –Т.: Ўқитувчи, 2011. Б. 237-241.
5. Ўзбекистон Президентининг 2006 йил 1 майдаги “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-338-сон Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 йил, 18-сон, 148-модда.

6. Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев 2017 йил 10 августда имзолаган “Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори // Халқ сўзи, 2017 йил 11 август.
7. Ўзбекистон Президентининг 2018 йил 5 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Жисмоний тарбия ва спорт вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3583-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.03.2018 й., 07/18/3583/0850-сон, 07.06.2018 й., <https://lex.uz/docs/3578244>.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 апрелдаги “Маҳаллаларда ёшларни оммавий спортга жалб қилишни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори // <http://uza.uz/posts/363045>.

UDK: 069.29(575.1)

Latofat JABBAROVA,
*Teacher of the Department of Museology of the
National Institute of Fine art and
design named after Kamaliddin Behkzad
E-mail: latofat_85@bk.ru
Based on the review of O.Y.Aripdjanov, Doctor of Philosophy (PhD), Institute of Art History*

MODERN VIEWS OF THE MUSEUM DESIGN IN UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF THE TASHKENT MUSEUM)

Abstract

This article analyzes the historical factors in the development of museum design, color solutions in interior design, the exposition environment, the location of interactive devices in museum departments using the example of the Tashkent Museum.

Key words: interactive devices, exposition, reexposition, museum environment, museum design, color gamut.

O'ZBEKISTONDA MUZEY DIZAYNING ZAMONAVIY KO'RINISHLARI (TOSHKENT MUZEYI MISOLIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada muzey dizayni rivojlanishining tarixiy omillari, ichki ekspozitsion dizaynidagi ranglar yechimi, ekspozitsion muhiti, muzey bo'limlardagi interaktiv qurilmalar joylashuvi Toshkent muzeyi misolida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Interaktiv qurilmalar, ekspozitsiya, reekspozitsiya, muzey muhiti, muzey dizayni, ranglar gammasi.

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА МУЗЕЙНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ ТАШКЕНТСКОГО МУЗЕЯ)

Аннотация

В данной статье анализируются исторические факторы развития музейного дизайна, цветовые решения в оформлении интерьера, экспозиционная среда, расположение интерактивных устройств в музейных отделах на примере Ташкентского музея.

Ключевые слова: интерактивные приложение, экспозиция, реэкспозиционирование музейных залов, музейная среда, музейный дизайн, цветовая гамма.

Introduction. Now the task of the museum is not only to preserve, study, promote exhibits and give knowledge to visitors about them, but also to influence the emotional state of the viewer through the external appearance of his building, bringing him into the historical environment. Because the visitor to the museum is still able to interact with it without going inside the museum.

Literature review. Almost until the second half of the twentieth century, the creation of the exposition was entirely entrusted to the scientific collectives of the museum. The thematic structure was also formed by themselves. The artistic aspects of the exposition could not be ignored, because the artist performed secondary works in the museum, that is, the preparation of labels, the placement of exhibits on a pre-made project, etc. As a result, the exposition would have a dull look of the same tone, consisting of a series of repetitive showcases and stand materials. As soon as changes began to occur in social cultural life, a new approach was also introduced to exposition work. In front of the museums, the task was to create their own exhibits so that they could express themselves and make an impression. View of the exhibits as a source of emotional influence, motivated to revise and radically change the order of the museum collection demonstration. The artist plays a huge role not only in the placement of exhibits, but also in the interpretation of the artistic content of the exposition [1]. The exposition of the museum, the processes taking place in nature and society should be reflected in maximum clarity, and it should also speak an emotional, imaginative, interesting language. The implementation of this work is of course very complicated. Therefore, the artist should study the object of the exhibition in every way, in

depth. Subjects that differ in the technique of preparation, material, size and other signs should be reflected in the Exposition Complex as a whole, that is, they should be able to reveal the intended subject [2]. The artist demonstrates skills in creating this integrity, using various architectural and artistic means creatively. The composition includes objects of the museum, scientific-auxiliary materials, architectural-artistic and technical means, subject to a single opinion, is the best form of modern exposition, if interrelated, proportional. The artist must be able to place objects on the exposition in such a way that new information, new knowledge about a particular process or phenomenon, can appear.

Research methodology. Museum design plays one of the leading roles in attracting visitors, so a lot of effort and time is always spent on designing the interior of the museum. In particular, when restoring museums, the design of their interior is important, which is why in this space there is an interaction between the visitor to the museum and the exposition. Every detail is important in it.

In general, many factors influence the development of the design of the interior of the museum. For example, the direction of the museum's activities in this matter, the technical characteristics of the building and the appearance of the museum to be built according to the customer's imagination also play a role [3].

However, despite the large discrepancies between museums of different types, there are general rules for creating their interior design. For example, in the first place, the design of museum rooms of different purposes must meet the safety requirements of the exhibits, why they say, all objects placed in the attention of the general public can be damaged or stolen.

Also, the design of museum buildings should meet the requirements for protecting exhibits from external harmful factors: ultraviolet rays, high humidity or, conversely, increased air dryness, excessive degrees of heat or cold. Compliance with such requirements is important, especially for old exhibits, which affect the change of their optimal storage environment, albeit a little [4].

In addition, the design of the interior of the museum should provide the best conditions for viewing exhibits. The interior of this museum says that the location of each exhibit in the interior design, the level of its illumination should be thought deeply. The direction of visitors to the museum along the exposition halls should be thoroughly measured, making it more convenient for them to see the exhibits.

The "foundation" of the design of museum exhibits can be called the museum's concept scientific development. The scientific project determines the eccentricity of certain museum exhibits and provides a clear calculation of the boundary of tension to its demonstration area, while the facade is a project of architectural and artistic solution, which includes illustrative columns and museum halls, auxiliary rooms and recommendations for decorating the museum's embankment area [5].

Based on the recommendations and requirements of the general project, a sketch project is created, which task is to detail the artistic concept of all exhibits – large and voluminous.

In this way, the design of the museum are followings:

- selection of elements of decorations and a separate design style to suit the main theme and visual themes;
- selection of the type of museum furniture (horizontal or vertical exposition surfaces or their combination);
- space-composition solution, taking into account the number and location plan of the excursion route, Museum and technical facilities to be offered to visitors to the exhibition, the "working" areas and recreation areas are convenient to allocate;

- Color Solution – a basic and separate color gamut that emphasizes the most expensive exhibits;

- lighting solution – more effective reception of equipment construction and optimally adapted modes and lighting of and stands, depending on their configuration and each of the curtains on display [6].

In accordance with the decree of the president of the Republic of Uzbekistan dated April 18, 2017 № 2894 "On restoration of the hierarchy of Writes in the territory of the National Park of Uzbekistan named after Alisher Navoi", the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated November 8, 2019 "on the establishment of memorial complexes dedicated to the memory of the outstanding.

The building of the museum has been reconstructed in accordance with the national architectural traditions in place of the building of the former Uzbekistan culture and art exhibition. The building is one-story, and the wooden doors and columns at the entrance are decorated with carving patterns. The general design of this museum was developed by the company Discovery on the basis of the concept of

Yuldashev Anvar Validzhanovich. Director of the State Museum of history of Uzbekistan in the development of museum design J. Ismailova and the director of the State Museum of history of Uzbekistan. Work was carried out in cooperation with Aripdjanov.

The interior of the Tashkent museum is widely used in gargazma halls, Museum ceilings, stairs, mainly in white, blue, walls, against the background of reddish brown colors. In the Tashkent museum there are more than 1000 exhibits, more than 300 items of which are presented by the National Archaeological Center of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. The rest of the exposition was enriched with the fund of the State Museum of History of Uzbekistan.

Today, the interior of the museum itself does not embody in itself an attractive layout scheme of single exhibits or attractive patterns of museum rooms. This is the whole head of complex calculations and drawings, taking into account the many nuances and peculiarities characteristic of a particular place, a particular building, a particular museum direction. [7].

Analysis and results. Special importance was attached to these features in the Hall Of The Tashkent Science and Education center of the Tashkent Museum. The color of the stands and other objects for the spectacle, the opening and presentation of the exhibits, served as an acceptable background for them. Most often, white, blue and reddish brown colors were used as background colors. The exhibit is usually different in brightness or color Background. Brightness contrast is perceived as large or medium. In almost all halls of the Tashkent museum there are exhibits using artificial light. Particular attention is paid to the background of flat exhibits: photographs, documents, etc [10].

The usual color of the exhibits also affects the choice of the color gamut. For this reason, the museum has chosen an average background of a wall or a Holst for bright attractive exhibits [8].

The items located in the exposition of the Department "The last Bronze Age of the Tashkent oasis" of the museum are displayed on the basis of harmony, depending on their color, type. In the showcases, exhibits can be squeezed out and placed in a multivariate so that the viewer can get bored. Usually the museum staff places such items in the showcases in a symmetrical position. That is, the objects in the exposition are required to be placed at a distance at which the viewer's gaze falls evenly. In this exposition, these laws and regulations were applied. Of course, special attention was also paid to the color of the bunda dishes. Since there are dishes of bright color, the background is given a reddish brown color [9].

Conclusion. The design of the museum's exterior and interior exposition plays one of the leading roles in attracting visitors, so a lot of effort and time is always spent designing the exterior and interior of the museum. In particular, in the restoration of museums, it is important to work together with the design of their interior to harmonize the external design, so that the interaction between the museum visitor and the museum takes place within this space.

REFERENCES

1. Glebelhausen M. The architecture is the museum // New museum theory and practice: an introduction/ed.by J.Marstine.Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2006. S.l. p. 41-42.
2. M. Muxamedova. Historical aspects of preservation, museumization and use of cultural landscape objects in tourism. Scientific-practical journal "Akhborotnoma" of the National Institute of Art and Design named after Kamoliddin Behzod. №3, 2021. p. 13-17.
3. Jabborova L. Theoretical And Methodological Basis Of Modern Museum Design In Asian Countries. The American Journal of Social Science and Innovations of Education. January 06, 2021. p.1-6.
4. Kasimova Sh.. Problems of development of innovative and excursion programs in museums. Science, research, development №34. Paris. 2020.

-
5. Jabborova L.. Prospects for the development of museum design in Uzbekistan. National Institute of Art and Design named after Kamoliddin Behzod Scientific-practical journal "Akhborotnoma", №4 2020. p. 67-70.
 6. Nishanova K. New Museum Development Trends in Uzbekistan. Art. №2. 2021. p. 35-39.

Махбуба ЗИЯЕВА,
Преподаватель Джизакский политехнический институт
ziyayevam@mail.ru

На основе рецензии Т.Кучкарова доцент Джизакского филиала НУУз

LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCE TEXTBOOK OF THE RUSSIAN LANGUAGE

Abstract

In the article there is a mention of linguistic and communicative competence of the textbook of the Russian language. A wide range of works of Russian linguists have been used, with the use of Comparative and analytical techniques in the coverage of their competences. The full-fledged functions and practical importance of the textbook in the teaching of the Russian language is revealed.

Keywords: linguistics, teaching, linguistics, linguodidactics, language material.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ И КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ УЧЕБНИКА РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье речь пойдет о лингвистических и коммуникативных компетенциях учебника русского языка. При освещении их компетенций использовался широкий спектр работ русских лингвистов с использованием сравнительных и аналитических методов. Раскрыты полноценные функции и практическое значение учебника в обучении русскому языку.

Ключевые слова: лингвистика, преподавания, языкознания, лингводидактика, языковой материал.

RUS TILI DARSLIGINING LINGVISTIK VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYASI

Аннотация

Maqolada rus tili darsligining lingvistik va kommunikativ kompetensiyalari haqida so'z olib boriladi. Kompetensiyalarini yoritishda qiyoslov va analiz metodlaridan foydalanilgan holda, rus tilshunoslarning asarlaridan keng doirada foydalanilgan. Rus tilini o'qitishda darslikning to'laqonli funksiyalari va amaliy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, o'qitish, tilshunoslik, lingvodidaktika, til materiallari

Введение. Одним из необходимых условий успешного обучения нерусских русскому языку является широкое внедрение в практику преподавания функционального подхода к отбору и подаче языкового материала. Обращение к функциональному подходу – закономерный этап в развитии языкознания и лингводидактики. Из общепедагогического определения функции вытекают следующие ее особенности: функциональный подход нацеливает на изучение фактов в движении, – в применении к языку это значит – в коммуникации; функциональный подход предусматривает отношение объекта к среде, типология их устанавливается в зависимости от характера элемента и объема среды[1]. Существуют разные подходы к реализации условий функциональности, опирающихся на разный объем значения слова «функциональность». Взаимная заинтересованность лингвистической теории и практики преподавания языка стимулирует отбор тех понятий, которые наиболее последовательно и содержательно выражают сущность и связи языковых явлений. Неизменным стержнем грамматики, позволяющим выстроить последовательную систему единиц от лексики до текста, служит понятие функции. Функция определяется как способ участия любого элемента, предопределенного его категориально-семантическим значением и формой, в построении коммуниката. Ориентированность на коммуникативное действие, на текст обогащает грамматический аппарат такими категориями, как позиция говорящего и наблюдателя, субъективная перспектива, речевые интенции, функциональная парадигма слова, коммуникативные регистры речи. Выделяются общие для всех текстов

регулярные ступени от языкового материала через речевую систему к структуре конкретного речевого произведения. При презентации, организации и отработке грамматического материала учитывается роль разрешающего и запрещающего контекста для отдельных грамматических явлений, помимо этого, в процесс обучения вводится и набор правил на основе различных видов контекста[2]. В учебный материал входят и элементы объективного измерения уровня лингвистической компетенции. «Коммуникативное обучение иностранным языкам представляет собой преподавание, организованное на основе заданий коммуникативного характера. Коммуникативно-ориентированное обучение имеет целью научить иноязычной коммуникации, используя все необходимые для этого (не обязательно только коммуникативные) задания и приемы». Отсюда целью обучения русскому языку является овладение не его системой, а речью, речевыми действиями на данном языке. Значимость же речевого общения выходит далеко за рамки собственно актов говорения и обмена информацией, ибо «речь, формировавшаяся одновременно с сознанием человека, материализует сознание, делая его достижением не только одного человека, но и других членов коллектива, превращает индивидуальное сознание в часть социального и вместе с тем раскрывает информацию всего общества для его отдельных членов». «Если же учесть, что изучение русского языка необходимо обучающемуся для выражения собственных мыслей, определенного воздействия на партнеров по коммуникации, то в качестве основной единицы обучения следует рассматривать речевые действия. При этом русский язык выступает в

качестве строительного материала (кода), без которого невозможно участвовать в процессе коммуникации. Но одно только знание системы языка, его правил, даже при условии сформированности определенных языковых навыков и умений, не приводит к владению языком как средством общения[3]. Опыт лингвистически ориентированной методики повсеместно это подтвердил. Вместе с тем правомерна мысль и о том, что, с одной стороны, овладение речью возможно без знания системы языка, а с другой, – знание системы языка еще не обеспечивает владения речью. Именно этот факт и заставляет говорить о различии лингвистической и коммуникативной компетенции». Под коммуникативной компетенцией принято понимать не только способность правильно строить предложение, что обеспечивается лингвистической компетенцией, но и знание того, при каких условиях общения его можно употребить, а также правильно интерпретировать устные и письменные тексты с учетом условий общения[4].

Обзор литературы. Об этом Ф.Деннингхауз говорит так: «... Речевая компетенция не равна коммуникативной компетенции. Понятие «владеть языком» обозначает чисто речевое умение строить и понимать бесконечное (или практически бесконечное) число грамматических и осмысленных предложений». Определение уровня коммуникативной компетенции, которого должны достигнуть учащиеся в процессе обучения, является принципиально важным для конкретизации целей обучения, определения его содержания и средств.

Иными словами, определение коммуникативной компетенции дает ясное представление о конечной цели обучения. От степени четкости и конкретности формулировки уровня коммуникативной компетенции в значительной степени зависят результаты обучения. Формирование коммуникативной компетенции возможно только в процессе речевой практики, которая может и должна быть организована на каждом занятии. По мнению С.Г.Тер-Минасовой (мы присоединяемся к этому мнению), «одной из основных причин недостаточной эффективности преподавания иностранных языков (и русского тоже), по-видимому, является освященная многолетней практикой попытка обучения «языку вообще»[7]. Отсюда, очевидно, необходима минимизация содержания обучения русскому языку.

Анализ и результаты. Важным в этом плане представляется выделение сфер общения, а также видов речевой деятельности, наиболее необходимых для конкретной группы студентов. «Сфера общения может быть определена как некоторая совокупность однородных коммуникативных ситуаций, характеризующих однотипность речевого стимула индивида, отношений между коммуникантами и обстановки общения». Выделение таких сфер на фоне бесконечного множества сфер общественной деятельности продиктовано закономерностями «смены или изменения речевых кодов в зависимости от изменения сфер и сред общения»[6].

Учитывая сферы общения с точки зрения коммуникативных потребностей обучающихся, в коммуникативный минимум Ю.Н. Абдуллаев и А.М. Бушуй 5 включают следующие[8]:

- 1) социально-культурную;
- 2) социально-бытовую;
- 3) учебную;
- 4) художественной литературы;
- 5) массовой информации;
- 6) науки;
- 7) делопроизводства;
- 8) личной переписки;

9) зрительно-массовую (кино, театр).

Мы добавили бы общественно-политическую и производственную сферы общения. Поскольку коммуникация в каждой конкретной сфере общения предусматривает смену языкового образца (выбор соответствующего функционального стиля), обучение речевой деятельности должно представлять собой овладение этими образцами и умением выбора того или иного образца в активных видах речевой деятельности (говорении, письме) на основе ориентирования в условиях общения по схеме: ситуация – сфера общения – выбор образца. В пассивных видах речевой деятельности (аудировании, чтении) распознавание специфики образца может и должно способствовать выявлению коммуникативного намерения автора сообщения.

Таким образом, если «цель обучения определяется как овладение студентами речевой деятельностью на русском языке, т.е. решение определенных коммуникативных задач средствами русского языка, то обучение должно строиться не как процесс овладения абстрактной системой «языка вообще», овладения лингвистическими единицами (словами, предложениями, сложным синтаксическим целым), а как обучение студентов выполнению определенных речевых действий в конкретных видах речевой деятельности».

Теоретически круг коммуникативных потребностей, т.е. нужды в общении как внутреннего побудителя речевой активности студентов весьма широк. На наш взгляд, наиболее значимые в учебно-научной и общественно-политической сферах деятельности следующие виды компетенций. Компетенции на основе чтения как вида речевой деятельности[5].

Студенты должны уметь читать тексты разных типов общенаучного, узкоспециального и общественно-политического содержания (со словарем и без словаря);

находить и вычленивать в текстах все содержательные (информативные, коммуникативные) блоки;

самостоятельно ориентироваться в семантической, структурной устроенности и коммуникативной направленности всего текста (и частей текста);

выделять в содержательных блоках главную, дополнительную информацию для иллюстрации своего высказывания, приведения аргументов, контраргументов и пр.;

уметь ориентироваться в композиционной структуре текста; уметь сопоставлять информацию двух или более текстов; уметь прогнозировать содержание текста или газетной информации и т.д.

Компетенции на основе аудирования как вида речевой деятельности. Студенты должны уметь воспринимать разные типы звучащей монологической и диалогической речи на общенаучные и узкоспециальные темы;

воспринимать актуальную радио- и телесинформацию;

соотносить всю полноту имеющейся информации с воспринимаемой; удерживать некоторое время в памяти определенный объем воспринимаемой информации;

выделять в звучащем тексте главную, дополнительную информацию; уметь точно воспринимать устные речевые стимулы.

Компетенции на основе репродуктивных речевых навыков.

При опоре на прочитанный или воспринятый на слух текст студенты должны уметь воспроизвести его (устно или письменно) с необходимой коммуникативно заданной переработкой;

выделить основные содержательные блоки (владеть навыками компрессии на всех уровнях: текст, абзац, предложение);

уметь письменно зафиксировать в сокращенном виде необходимую информацию;

уметь составить различного вида планы (простой, сложный, вопросный, назывной), конспекты (краткий, подробный), тезисы, аннотации (дать характеристики текста: название, автор, тема, выходные данные), рефераты (реферат-конспект, реферат-резюме, реферат-обзор);

уметь в устной и письменной форме передать содержание чужой речи с разной степенью точности и полноты, с элементами оценки, сослаться на источник информации;

производить содержательно-оценочную переработку текста: соотносить содержание данного

текста с другими текстами, формулировать свою позицию, точку зрения и давать содержание текста с этих позиций;

использовать текст для иллюстрации своих мыслей;

уметь дополнить, конкретизировать, проиллюстрировать какое-либо высказывание с опорой на текст;

уметь выразить несогласие с высказанной точкой зрения и привести аргументы с опорой на текст;

уметь выборочно репродуцировать необходимую часть воспринятого на слух монологического высказывания с целью присоединиться к той или иной точке зрения;

участвовать в обсуждении текста и дискуссии по тексту общественно-политического характера;

уметь обобщать информацию, воспринятую в диалоге, подвести итоги дискуссии и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мильруд Р.П., Максимова И.Р. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам. // Иностранные языки в школе. – Т., 2000. – № 5. – С. 17.
2. Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. – Минск: елорусский фонд Сороса, 1997. – С. 16.
3. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолингвистики). – Л.: Наука, 1975. – С.66.
4. Деннингхауз Ф. Эволюция, смена и непрерывность в истории обучения иностранным языкам //Русский язык за рубежом. – М., 1989. – № 5. – С. 58.
5. Межкультурные коммуникации в обучении языкам // Материалы межвузовского семинара-совещания. – Т., 2005. – С. 80.
6. Тер-Минасова С.Г. Синтагматика функциональных стилей и оптимизация преподавания иностранных языков. М.: МГУ, 1986. – С. 99.

UDK: 428

Yulduz ISMATOVA,
Samarqand davlat chet tillari instituti stajer-tadqiqotchisi
E-mail: ismatova_yulduz@gmail.com
QarDU dotsenti, f.f.n. A.M.Muhammadiyev taqrizi asosida

KREDIT-MODUL O'QITISH TIZIMINI JORIY ETISH TA'LIM TIZIMINING RIVOJLATIRISH YANGI BOSQICHI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqola mazmunida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida kredit-modul tizimining joriy etilishi, mazmun mohiyati yotadi. Ta'limda kredit – modul tizimida talabalarning mustaqil ta'lim olishini taminlash hamda an'anaviy ta'limdan farqli jihatlari, baholash tizimini ishlab chiqish zarurati tadqiqotimiz mavzusini belgilab berdi.

Kalit so'zlar: an'anaviy ta'lim, kredit-modul, mustaqil ta'lim, modulli o'qitish, maxsus didaktik va kasbiy maqsadlar, individual akademik reyting.

INTRODUCTION OF CREDIT-MODULE EDUCATION SYSTEM AS A NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION SYSTEM

Annotation

The content of this article is the introduction of the credit-module system in the education system of the Republic of Uzbekistan. The need to ensure the independent learning of students in the credit-module system of education, as well as the need to develop a system of assessment, which differs from traditional education, has become the subject of our research.

Key words: traditional education, credit-module, independent education, modular training, special didactic and professional goals, individual academic rating.

ВНЕДРЕНИЕ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КАК НОВЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Содержанием данной статьи является внедрение кредитно-модульной системы в систему образования Республики Узбекистан. Предметом нашего исследования стала необходимость обеспечения самостоятельного обучения обучающихся в кредитно-модульной системе обучения, а также необходимость разработки системы оценивания, отличной от традиционного обучения.

Ключевые слова: традиционное обучение, кредитно-модульное, самостоятельное обучение, модульное обучение, специальные дидактические и профессиональные цели, индивидуальный академический рейтинг.

Kirish. Istiqloql bizga o'zligimizni anglash, tariximizni haqqoniy va xolis o'rganish imkonini berdi. Bu esa milliy merosimizni izchil o'rganish, Sharq falsafasi, adabiyoti, mintaqamizda o'zaro tinch-totuvlik, birodarlik, hamkorlikka asoslangan noyob madaniy hamkorlik munosabatlarining tarixiy tizimini tadqiq etish, moziyning eng nozik qirralariga nazar tashlash uchun keng imkoniyatlar yaratdi. O'z-o'zidan, tarixiy, badiiy tajribani batafsil ko'rib chiqish, uning ahamiyatini, ijobiy hamda salbiy nuqtalarini belgilash, tahlil etish, yakuniy aniq, xolisona xulosalarga kelish shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi kunning muhim masalalariga aylandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 824-sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish va bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarorga muvofiq mamlakatimizda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy hayotda tub o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Mazkur xujjatlarda uzluksiz ta'lim tizimining uzviyligini takomillashtirish, yuqori malakali, yuksak kasbiy, ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi zamonaviy kadrlar tayyorlash tizimini yaratish ko'zda tutilgan [2].

Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son qaroriga muvofiq quyidagilar ilova qilingan:

Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida nizom

1-bob. Umumiy qoidalar

1. Ushbu Nizom oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga Kredit to'plash va ko'chirishning Yevropa tizimi (European Credit Transfer and Accumulation System — ECTS) asosida ta'limning kredit-modul tizimini joriy etish tartibini belgilaydi.

Ushbu Nizom O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi tizimidagi oliy ta'lim muassasalari, oliy harbiy ta'lim muassasalariga, O'zbekiston Respublikasi hududida o'z faoliyatini yuritayotgan, nodavlat va xorijiy oliy ta'lim tashkilotlariga nisbatan tatbiq etilmaydi.

2. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy etish ushbu Nizomga ilovada keltirilgan sxemaga muvofiq amalga oshiriladi.

3. O'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etishning tashkiliy masalalariga oid ma'lumotlar, jumladan, ta'lim dasturi, fanlar katalogi, akademik mobillikni ta'minlash, kreditlarni tan olish va ko'chirib o'tkazishga taalluqli hujjatlar hamda diplomga ilovaning shakllari, shuningdek, akademik mobillik davrida talabning bilim darajasini aniqlash bo'yicha ko'rsatkichlar va boshqa zarur hujjatlar namunalari O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan Respublika oliy ta'lim kengashi bilan birgalikda ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Ilovaning ushbu qismi orqali kredit-modul tizimi uzi nima, u qanday tashkil etiladi kabi savollarga javob berish mumkin.

Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar ayniqsa ta'lim mazmuni bilan bog'liq, yangilanishlar talabalar o'qishini tashkil

etishning yangi shakli va usullari haqida ham bosh qotirish talab etiladi. Shu ma'noda talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etish muxim shakliga emas, balki ta'lim jarayonining asosini tashkil etuvchi muhim qism bo'lishini taqazo etadi.

Bularning barchasi ta'lim berish (olishning) zamonaviy metodlarini egallashni, talabalarining ijodiy qobiliyatlarini o'stirishni har bir talabaning imkoniyat va salohiyatini e'tiborga olgan holda patok va guruh o'qishlaridan individual o'qishga o'tishni ko'zda tutadi.

Tahlil va natijalar. Modulli o'qitish - o'quv ma'lumotlarini modulli taqdim etish asosida o'quv jarayonini tashkil etish usuli.

Modulli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, o'qitish mazmuni avtonom tashkiliy-metodik modullarga tuzilgan bo'lib, ularning mazmuni va hajmi didaktik maqsadlar, o'quvchilarning profili va darajalari farqlanishiga qarab o'zgarishi mumkin. Modullarning kombinatsiyasi ma'lum bir toifadagi talabalarni o'qitish (va mustaqil o'rganish) va maxsus didaktik va kasbiy maqsadlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan aniq o'quv materialini tanlash va yig'ishda kerakli darajada moslashuvchanlik va erkinlikni ta'minlashi kerak.

Kredit-modul tizimini joriy etishdan maqsad:

bilim, ko'nikma va malakalarga asoslangan Yevropa ta'lim tizimi standartlariga muvofiqligiga erishish bitiruvchining mulki hisoblanadi;

Yevropa mehnat bozori tomonidan O'zbekiston ta'lim malakalariga bo'lgan talab;

ta'lim malakalarining umume'tirof etilgan va qiyosiy tizimini tasdiqlash;

namunasi Yevropa tizimi tomonidan ishlab chiqilgan va bitiruvchining ta'lim natijalari to'g'risida batafsil ma'lumotni o'z ichiga olgan standartlashtirilgan diplom ilovasini joriy etish;

oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari va talabalarini bilimni xolis baholash tizimini takomillashtirishga rag'batlantirish;

oliy ta'lim tizimining shaffofligini va malakalarning (diplomlar, darajalar, sertifikatlar va boshqalar) akademik kasbiy tan olinishini ta'minlash.

Kredit-modul tizimi "Ta'lim to'grisidagi" qonunning ajralmas atributi sifatida ikkita asosiy funktsiyaga ega.

Birinchisi, talabalar va o'qituvchilarning harakatchanligini ta'minlash va bir universitetdan boshqasiga o'tishni osonlashtirishdir.

Ikkinchisi - o'quv va ilmiy faoliyatning barcha turlarini hisobga olgan holda talaba tomonidan bajariladigan ish hajmini to'plovchi, aniq belgilash. Kreditlar miqdori talabaning ma'lum bir dastur bo'yicha o'qishga qodirligini ko'rsatadi.

Biroq, talaba - bo'lajak mutaxassis uchun nafaqat ma'lumotni tushunish va o'zlashtirish, balki uni amaliy qo'llash va qaror qabul qilish usullarini ham o'zlashtirish muhimdir. Bunday sharoitda to'g'ridan-to'g'ri, tashqi ma'lumotlarning ulushi kamayadi va o'qituvchi (o'qituvchi) rahbarligida talabalarining ishlashi va laboratoriyalarda, o'quv zallarida, kelajak ob'ektlarida to'liq mustaqil ishlarning interfaol shakllari va usullaridan foydalanish masofaviy ta'lim tizimi uchun ayniqsa muhim bo'lgan kasbiy faoliyat kengayib boradi.

Kredit-modulli o'qitish tizimini joriy etish an'anaviy "o'quv semestr - o'quv yili - o'quv kursi" sxemasini qayta tashkil etish, fan bo'yicha o'quv materialini modullarga oqilona taqsimlash hamda nazariy va har bir modul bo'yicha bilimlarni baholashning keng ko'lamidan foydalanish, semestr davomida olingan ballar miqdorining hal qiluvchi ta'siri, yakuniy baho uchun amaliy materiallarni o'zlashtirish sifatini tekshirishni nazarda tutadi.

Kredit - modulli kursni loyihalash an'anaviy o'quv ish dasturlaridan sezilarli darajada farq qiladigan modulli o'quv dasturlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Intizom bo'yicha kredit - modulli o'quv dasturi ham guruhni, ham materialni o'zlashtirishning mustaqil qismini aniq tartibga solishi kerak va o'qituvchini sof axborot funktsiyalaridan ozod qilish uchun mo'ljallangan. Kredit - modul dastur ma'lum bir sxema bo'yicha ishlab chiqilgan va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

ta'lim maqsadlari va vazifalarining to'liq ro'yxati;

fanni o'zlashtirishdan oldin va keyin talabalarining tayyorgarligiga (kompetsiyalariga) qo'yiladigan talablar;

fanning har bir modulining tavsifi (modul bo'limlarining qisqacha mazmuni, ma'ruza matnlari, seminar va laboratoriya-amaliy mashg'ulotlar rejalari, nazorat qilnadigan mustaqil ishlar mavzulari, ijodiy topshiriqlar, topshiriqlarni bajarish va topshirish jadvali ko'rsatilgan holda);

qisqacha tashkiliy-uslubiy tavsif (ta'limning asosiy shakllari va usullari, o'quv jarayonida natijalarni monitoring qilish shakllari va usullari, o'qitish siyosati);

ta'lim natijalarini baholash tizimi (shu jumladan baholashlarni to'plash jadvali).

O'qituvchi dars boshlanishidan oldin (alohida hollarda - birinchi darsda) talabalarni kredit - modul dasturining mazmuni bilan tanishtirish imkoniyatini berishi kerak.

Kredit - modul o'qitish tizimida bilim, ko'nikma va ko'nikmalarning reyting bahosi qo'llaniladi, bunda talabaning barcha turdagi ta'lim faoliyati (sinf va darsdan tashqari) hisobga olinadi, ma'lum bir ball bilan baholanadi.

Reyting - bu o'quv natijalari asosida shakllanadigan talabaning individual jamlangan ko'rsatkichi. Reyting talabaning kundalik faoliyati natijalariga qarab doimiy ravishda o'zgarib turadi.

Talabaning individual akademik reytingi u o'qigan barcha fanlarni o'zlashtirish natijalariga ko'ra reytinglardan tuziladi.

Bilimlarni reyting baholashdan foydalanish quyidagilarga mo'ljallangan:

o'quvchini fanni o'zlashtirish bo'yicha muntazam va tizimli ishlashga undash;

o'rta toifalarni (a'lo, yaxshi, qoniqarli) yanada tabaqalashtirilgan baholash va uni doimiy ravishda to'plash imkoniyati bilan almashtirish orqali o'quv jarayoniga raqobat elementini kiritish;

talabalarni o'quv dasturining har bir elementini muvaffaqiyatli ishlab chiqishda qiziqtirish, chunki ularning barchasi talabaning umumiy reytingini shakllantirishga hissa qo'shadi;

mukofotga (turli xil stipendiyalar, mukofotlar), shuningdek, oliy ta'limdan keying ta'limga tavsiyalar berishda eng yaxshi talabalarni aniqlashning ob'ektiv mezonini yaratish.

O'qituvchi va o'quvchining ta'lim jarayonida o'zaro hamkorligi printsiplari jihatdan yangi asosda amalga oshiriladi: modullar yordamida o'quvchilar ongli ravishda va mustaqil ravishda oldingi tayyorgarlikning ma'lum darajasiga erishadilar. Modulli o'qitishning muvaffaqiyati o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi tenglikni saqlashga bog'liq.

Xulosa. Talabaning mustaqil fikrlash, kognitiv faolligi yuzaga kelishi uchun shart-sharoit yaratadigan har qanday turdagi o'quv mustaqil ish bilan bog'liq. Keng ma'noda mustaqil ish talabalarining auditoriyada ham, undan tashqarida ham, o'qituvchi bilan aloqada bo'lgan va u yo'qligidagi barcha mustaqil faoliyatining yig'indisi sifatida tushunilishi kerak. Talabalarining mustaqil ta'limi o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, bu jarayonda ko'nikma, malaka va bilimlarni shakllantirish, kelajakda esa talabaning kognitiv faoliyat usullarini o'zlashtirishi, ijodiy mehnatga

qiziqishi va pirovard natijada o'zlashtirishi amalga oshiriladi, o'quv va ilmiy muammolarni hal qilish qobiliyati ta'minlanadi [10].

Talabalarining mustaqilligi, ongi va faolligi ko'p jihatdan ularning faoliyatining tabiati va tashkil etilishiga, nazorat qilish, o'zini o'zi nazorat qilish, ba'zan o'zaro nazorat qilish shakllari va usullariga, ularning natijalariga munosabatiga bog'liq. Va o'zlashtirilishi kerak bo'lgan bilimlar to'plami qanchalik yaxshi ishlab chiqilgan va tizimlashtirilgan

bo'lsa, talabalar o'rganish maqsadlarini qanchalik aniq tushunsa, bu bilimlar yaxshiroq va mustahkamroq o'zlashtiriladi. Universitetda o'quv jarayonini tashkil etishda talabalarining mustaqil ishi muhim o'rin tutadi, u bilim olish qobiliyatini rivojlantiradigan, talabalarining o'z-o'zini rivojlantirish, olgan bilimlarini ijodiy qo'llash qobiliyatini shakllantiradigan tarzda qurilishi kerak. zamonaviy dunyoda kasbiy faoliyatga moslashish usullari.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son qaroriga asosan qabul qilingan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida Nizom". Toshkent, 2020-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 824-sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish va bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 31.12.2020.
3. Argunova T.G. O'rta maxsus o'quv yurtlari o'quvchilarining mustaqil ishlarini tashkil etish / Argunova T.G. - M.: "Professional-F" DMQ, 2009-yil.
4. Argunova, T.G. Kasbiy usulni o'rta maxsus o'quv yurtida qo'llash / T.G. Argunova, I.P. Pastuxova, V.A., Podvoiskiy. - M.: "O'zR DPI" jurnali kutubxonasi, 2009-yil.
5. Azizov U. Kredit-modul tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari. -<http://uzbekistonovozi.uz/uz/articles/index.php.ECTIONID=161&ELEMENT>
6. Jarova, L.V. Mustaqillikka o'rgatish. - M.: Ta'lim, 2009-yil.
7. Kondaurov M.T. Talabalarining mustaqil ishlari / M.T. Kondaurov // Kasbiy ta'lim. - 2011-yil - № 9.
8. Muslimova, A.F. O'z-o'zini takomillashtirishga va ijodiy o'zini namoyon qilishga intilishlarni rivojlantirish / A.F. Muslimova // O'rta maxsus kasb ta'limi. - 2010-yil - № 4.
9. O'rinov V. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. Qo'llanma. El-yurt umidi jamg'armasi va Respublika Oliy Ta'lim Kengashi bilan hamkorlikda. 2020-y. – 64 b.
10. Usmonov B.Sh., Xabibullayev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O'quv qo'llanma. – Toshkent, TKTI, 2020. - 120 bet.
11. Пидкасистый П.И., Фридман Л.М., Гарунов М.Г. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы. М.: Педагогическое общество России, 1999. 354 с

Lola KADIROVA,

Toshkent tibbiyot akademiyasi o'qituvchisi

E-mail: lolautkurovna@1973gmail.ru

TTA dotsenti Jo'rayev A. X. taqrizi asosida

JAMOA SPORT TURLARIDAN BIRI – FUTBOL TERMINOLOGIYASINING MORFOLOGIK VA SINTAKTIK TUZILISHI

Annotatsiya

Jamoaviy sport turlaridan biri – futbol terminologiyasining morfologik-sintaktik tuzilishi keltirilgan. Futbolning inglizcha terminologiyasining strukturaviy xususiyatlari, atama yasashning mahsuldor usullari, atamalarni konseptual va tematik bloklar bo'yicha tasniflash til vositalari orqali so'zlashtirilgan ma'lum hajmdagi ma'lumotlarni yetkazuvchi kognitiv hodisa sifatida tahlil qilinadi. Strukturaviy tahlil atama shakllanishining eng samarali usullari va modellarini aniqlashga yordam beradi, bu nafaqat yangi atamalarni yaratish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish, uning shakli va ma'nosi o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish, balki har qanday atama tizimining keyingi rivojlanishini bashorat qilish imkonini beradi. Futbol terminologiyasida umumiy adabiy tilning barcha so'z yasash usullarini kuzatish mumkin bo'lib, bu guruh sport terminologiyasi lug'atdan funksional prinsipiga ko'ra farqlanadi.

Kalit so'zlar: Futbol, atama, terminologiya, morfologik va sintaktik tahlil, strukturaviy tahlil, affiksatsiya, o'zlashtirish.

Аннотация

Представлена морфолого-синтаксическая структура терминологии одного из командных видов спорта - футбола. Структурные особенности английской терминологии футбола, продуктивные способы терминообразования, классификация терминов по понятийно-тематическим блокам анализируются как когнитивное явление, передающее определенный объем информации, которую вербализуют языковые средства. Анализ структуры помогает выявить наиболее продуктивные способы и модели образования терминов, что дает возможность не только выработать рекомендации по созданию новых терминов, установить связи между его формой и значением, но и прогнозировать дальнейшее развитие любой терминосистемы. В терминологии футбола прослеживаются все способы словопроизводства общелитературного языка, и эта группа спортивной терминологии выделяется из словаря по функциональному принципу.

Ключевые слова: Футбол, термин, терминсфера, морфолого-синтаксический анализ, структурный анализ, аффиксация, заимствования.

Abstract

The paper deals with morphological-syntactic terminological structure of one of such team sports as football. As a result of the structural analysis, certain linguistic features of the English football terminology are distinguished, differentiating it from the terminological systems of other subject fields. In terms of the structural characteristics, words (non-derivatives, derivatives, complex, abbreviations), term-combinations (two-component, three-component, multi-component) can perform the role of terms. Being part of general literary language, terminology develops according to general linguistic laws and uses the same methods of nomination as general vocabulary. In football terminology, one can trace back main general literary language word building ways. This group of sports terminology is distinguished from the vocabulary by functional criteria.

Keywords: Football, term, terminology, term sphere, morphological-syntactic analysis, structural analysis, affixation, borrowings.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda sport uning madaniy, ijtimoiy va hatto siyosiy hayotining ajralmas qismi bo'lib, jamiyatning barcha ijtimoiy qatlamlariga qaratilgan. Tilni diskursiv lingvistika nuqtai nazaridan o'rganuvchi olimlar sport nutqini ajratib ko'rsatadilar, uni o'ziga xos xususiyatlari bilan institutsional tip deb tasniflaydilar. Agar sport nutqi mega-diskurs deb hisoblansa, futbol nutqi uning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, unda tegishli janrdagi muloqot holatini verbalizatsiya qiluvchi lug'at qatlami ajralib turadi. Futbol terminologiyasining kelib chiqishi va shakllanishi ushbu sport turining tarixi bilan bog'liq bo'lib, uning rivojlanishini hozirgi kungacha kuzatish mumkin. Ushbu sport turi butun dunyoga tarqalganligi sababli umumiy adabiy til tizimining tegishli leksik-semantik pastki tilini aks ettiruvchi maxsus terminologiya shakllangan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Futbol terminologiyasi professional faoliyat sohasida ham, jamoatchilik tushunchasida ham mavjud. Bu yil Rossiya birinchi marta jahon chempionatiga mezbonlik qildi. Ko'pchilik odamlar ishlatiladigan so'zlarning ma'nosi va kelib

chiqishini bilmasdan, turli xil sport atamalari, jumladan, qarzlar bilan ishlaydi. Ko'pincha o'zlashtirilgan so'zlar tilga yangi tushunchalar va hodisalarni belgilash va ifodalash vositasi sifatida kiradi. Masalan, Jahon kubogi Mundialining eng mashhur nomi "dunyo bo'ylab" degan ma'noni anglatuvchi "Mundi-al" lotincha ildizlarga ega. Jahon chempionati 1982 yildan (Ispaniyada jahon chempionati o'tkazilgan yil) buyon ispancha "mundial" so'zi deb ataladi. Futbol atamalarining o'ziga xosligi shundaki, ular dunyoning barcha mamlakatlarida eng yuqori mashhurligini hisobga olgan holda keng qo'llaniladi, shuningdek, ingliz tilidan olingan ko'plab futbol atamalari mavjud. Futbol terminologiyasi sig'im va qisqalik bilan ajralib turadigan maxsus lug'atga asoslanadi, masalan, bobble - "maydon holatiga ko'ra to'pning beqaror xatti-harakati (to'p eziladi)", bruise - "agressiv to'pni tanlash. raqibni jarohatlash xavfi bo'lgan to'p". A.S.Rilovning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, futbol terminologiyasi maxsus sifatida ishlatiladi ushbu o'yinning tarafdorlari va muxlislari. Ko'rinib turibdiki, sport terminologiyasi olimlarning e'tiborini tortadi va ko'plab

tilshunoslarning dissertatsiya tadqiqoti ob'ekti hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda futbol terminologiyasini quyidagi asosiy konseptual va tematik bloklar ajratilgan tizim sifatida tahlil qilishga harakat qilindi. Bir qator tilshunoslar tomonidan berilgan atama tushunchasiga turli xil ta'riflar mavjud. T.R.Kiyakning fikricha, atama elementlar majmuining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ular o'rtasida ma'lum munosabat mavjud. A.S.Rilov atamani kasbiy tushunchani ifodalovchi va shakllantiruvchi so'z yoki ibora sifatida tushunadi. Biz A.A.Mashumning ta'rifiga amal qilamiz, bu atamani kasbiy foydalanish sohasidagi so'z yoki ibora sifatida ifodalaydi, muayyan kasbiy faoliyat sohasidagi maxsus tushunchalarni nomlaydi. Bu atama elementar aspektda tekshiriladi termosferaning joylashishi. Har qanday terminologik soha tushuncha, leksik-semantik, so'z yasalihi va grammatik darajalarda o'zaro bog'langan atamalar yig'indisiga asoslanadi. Futbol terminologiyasi jadal rivojlanmoqda, chunki futbol qoidalar o'zgarib, yangi nomlar paydo bo'lmoqda. Ularni belgilash uchun yangi atamalar kerak. Zamonaviy futboldagi sport innovatsiyalari nihoyatda ko'p, masalan, Google Glass "aqli ko'zoynaklari" o'yin vaqtida epizodlarning takrorini onlayn tomosha qilish imkonini beradi. Ushbu mahsulot hakamlar uchun foydalidir, ballar ularni qayta ko'rib chiqishga imkon beradi bahsli fikrlarni keltirib. Video yordamchi hakam VAR (videoyordamchi hakam) hakamlarga to'rtta qarama-qarshi masala bo'yicha qaror qabul qilishda yordam berish uchun mo'ljallangan: urilgan gollar (goals), qizil kartochka holatlari (red card incidents), penaltilar (penalty decisions), futbolchining aybdorlik darajasini aniqlash (mistaken identity). Aero Complex Futline erkin to'plarini belgilash uchun g'oyib bo'luvchi sprej, uning yordamida hakamlar chiziq chizishadi, uning orqasida himoyachi jamoa o'yinchilarining "devori" joylashgan. Sprej oq chiziqqa o'xshaydi, keyinchalik u yo'qoladi. Rus tilshunosligida ko'plab asarlar mavjud bo'lib, ularning mualliflari inson faoliyatining sport sohasini aks ettiruvchi leksik birliklarni batafsil ko'rib chiqadilar. V. M. Leychik [8] atamalarning tuzilishiga qarab terminologiyaning turli tasniflarini taklif qiladi. Har qanday kasbiy sohaning terminologiya tizimining kengayishi yangi atama-so'z va atama-iboralarning paydo bo'lishi va shakllanishi bilan bog'liq. S.V. Grinev-Grinevich [9] va V. M. Leychik bir necha yillar davomida yangi atamalarning shakllanishining asosiy mexanizmlarini aniqlashga urinishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilgandan so'ng, atama shakllanishining quyidagi usullarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- semantik (umumiy tildan olingan so'zlar yoki iboralar);
- morfologik (affiksalar yordamida atamalar yasalihi);
- morfologik-sintaktik (tarkib, asoslar qo'shilishi);
- sintaktik (so'z o'zagini qisqartirish va qisqartmalar yordamida yangi atama yaratish).

Tarkibiy atama hosil qilishning eng samarali usuli oddiy erkin iboralarni murakkab "so'z ekvivalentlari" ga aylantirishdan iborat bo'lgan sintaktikdir, deb ishoniladi. Kombinatsiya atamasida biz maxsus professional tushunchani tashkil etuvchi to'laonli so'z birikmasi mavjud bo'lgan bunday iborani tushunamiz: markaziy himoyachi - central defender - «центральный защитник», o'ng qanot - right back - «правый защитник». Murakkab atamalar o'zaro ma'lum tarkibiy-semantik munosabatda bo'lgan, o'zak negizlarning qo'shilib ketishi yordamida yoki birikma qo'shilish (- "raqibning oyog'i orasiga to'p tashlash" - nutmeg - «проброс мяча между ног соперника») yo'li bilan tuzilgan iboralar asosida tuziladi. Butun so'z birikmalaridan tashkil topgan atamalar tuzilishi jihatidan iboralarga yaqin. Shaklidan qat'iy nazar, ba'zi atamalar birga yoziladi (masalan, ajralish -

breakaway - «нападающий, ушедший в отрыв»), boshqalari defis qo'yiladi ("bir o'yinda bitta o'yinchining uchta goli" - hat-trick - «три гола, забитых одним игроком в одной игре»), murakkab atamalar o'z mazmunini va semantik shaklini saqlab qoladi. N.D. Andreev va V.L. Zambrzitskiy "noterminologiya" jarayonini sport lug'atining o'ziga xos xususiyatlaridan biri deb hisoblaydi. Umumiy lug'at ham terminologiya jarayonidan o'tadi. Masalan, a cross (futbolda "навес"-umumiy lug'atda "крест"), skameyka ("zahira o'yinchilari", "do'kon")-bench («запасные игроки», «лавочка»), galstuk-tie («ничья, галстук»). Xuddi shu jarayon so'z juftlarining terminologiyasiga ta'sir qiladi. Shu bilan birga, umumiy tilning ikkita so'z birgalikda atama hosil qiladi: orqa tomon-oyoqning orqa qismi bilan zarba-backhill-удар тыльной частью стопы (back-«спина», klinik tugatish-a clinical finish-«точный удар по воротам», "aniq" darvozaga zarba"-«чистый гол» (clinical-«клинический», "bitta o'yinda bitta o'yinchi tomonidan kiritilgan uchta gol"-a hat-trick-«три гола, забитые одним игроком в одном матче» (hat-шляпа, trick-трюк, хитрость). Tadqiqotimiz materiali futbol atamalarini ularning morfologik va sintaktik tuzilishini hisobga olgan holda tasniflashga urinish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Kombinatsiya atamasi atama hosil qilishning samarali usuli ekanligini hisobga olib, ularning tuzilishini ko'rib chiqish qiziqarli ko'rinadi:

1) mazmunli N + N (asosiy so'z sifatida ot bilan) maqsad og'zi-"maqsad"- goal mouth - «створ ворот», darvoza zarbasid- goal kick- «удар от ворот»;

2) sifatdosh iboralar Adj + Prep (bo'lishli bosh so'z bo'lib) fizzed in-fizzed in- «блестящий кросс (навес)», dinked in-dinked in-«неудачный навес»;

3) V + N fe'l iboralar: zarbani to'sib qo'ying"-zarbani to'sib qo'ying"-block the shot - «блокировать удар», to'pni tozalang-clear the ball-«выбивать мяч».

Nutqning turli qismlari qaram so'zlar rolini o'ynashi mumkin:

1) V + N ismlari: yog'ochni qizdiring-heat the woodwork-«попасть в штангу».

2) Adj + N sifatlari: erkin zarba-free-kick-«свободный удар»; o'ng qanot himoyachisi-right winger-«правый защитник», sehrli shimgich-magic sponge- «губка с водой, приводящая в чувства игроков»;

3) Nun+N tartib raqamlari: birinchi teginish - first touch-«обработка мяча», birinchi/ikkinchi oyoq-first/second leg - «первая/вторая встреча команд», to'rtinchi hakam - fourth official - «резервный арбитр»;

4) bo'laklar Part + N: qabul qilingan to'p-adopted ball-гол, chap oyoqli hujumchi-left-footed striker-левоногий нападающий, amalga oshirilmagan penalty- saved penalty - нереализованный пенальти.

Defislar bilan bog'langan ko'p komponentli atamalar ochiladi: "devorda o'ynash"- give-and-go - «игра в стенку», "to'p doimiy ravishda jamoadan jamoaga o'tadigan o'yin"- end-to-endstuff - «игра, в которой мяч постоянно переходит от команды к команде».

Vaqt o'tishi bilan futbol terminologiyasida o'zgarishlar ro'y beradi, ammo ingliz tilidagi manbalarni tahlil qilganda, atama hosil qilishning morfologik usuli bu jihatdan eng samarali. Chunki qo'shimchalar nominal so'z yasash uchun xos bo'lib, substantiv atamalar futbol terminologiyasida markaziy o'rinni egallaydi. Ingliz tilidagi futbol atamalarida quyidagi unumli qo'shimchalar ajralib turadi:

-ing (to'siq, himoya, - blocking - «защита, блокировка»), dribbling - «ведение мяча»;

-er / -or (dribbler - "to'pni boshqaradigan o'yinchi"- «игрок, ведущий мяч»);

-ist (titlist - "unvon egasi"- «обладатель титула», finalist-finalchi-«игрок, вышедший в финал»);

-ation (qualification - malaka - «квалификация», disqualification- diskvalifikatsiya).

Atama yasashning sintaktik usuli atama-iboralar hosil qilishda samarali hisoblanadi:

1) ikki komponentli atamalar (asosiy element (yadro) va yadroni belgilovchi elementdan iborat): field zones - maydon zonolari - «зоны игрового поля», bicycle kick-velosiped zarbasi- «удар ножницами через себя»

- "o'zingiz orqali qaychi bilan urish", dead ball- "o'yinni standart holatdan davom ettirish"- «возобновление игры со стандартного положения»;

2) uch komponentli atamalar: top left corner - yuqori chap burchak - «верхний левый угол ворот», bottom left corner - darvozaning pastki chap burchagi-«нижний левый угол ворот», big game player- katta o'yinchi - «игрок, проявляющий себя в матчах с серьезными соперниками»;

3) to'rt komponentli atamalar: against the run of play- "o'yin mantig'iga qarshi"-«против логики игры», best fans in the world - dunyodagi eng yaxshi muxlislar - «болельщики, поддерживающие аутсайдеров»;

4) besh komponentli shartlar: shoot from outside the penalty area -jarima maydonchasi tashqarisidan zarba berish- «удар из-за зоны пенальти», led to attempt on goal - gol urishga urinish - результативные ошибки в обороне, которые могли привести или привели к пропущенному голу.

Yuqorida sanab o'tilgan atama hosil qilish usullaridan tashqari, qarz olish jarayoni ham muhim o'rin tutadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ingliz tili o'z xazinasini boshqa tillardagi atamalar bilan to'ldirdi. Masalan, mundial - "jahon

chempionati", custodian - «голкипер»-"darvozabon" kabi so'zlar ispan tilidan kelgan, frantsuz tilidan - bullet «мощный удар» "kuchli zarba", arbiter-hakam, attaque - "hujum", double - ikkitomonlama -«двойной», liga - "liga", italyancha finale - "final"-«заключительный», finta - "fantastika", nemis bombardier- to'purar, linie - "chiziq", technin - "texnika".

Xulosa va takliflar. Bir qator boshqa tildan kirib kelgan sport atamalari allaqachon tilning ajralmas qismi bo'lib qolgan. Shuni ta'kidlashni istardimki, ingliz tilida futbol terminologiyasidan olingan ko'plab idiomatik iboralar umumiy ma'noda qo'llaniladi. Misol uchun, to'pga ko'z tegmasin - "hushyor bo'ling", avtogol urish - "o'zingizga zarar yetkazing (avtogol uring)", start - "loyihani ishga tushirish, tadbir boshlash", xuddi shu ligada kabi - "bir xil darajada". Ingliz tili lug'ati doimiy to'ldirilish holatidadir. Affiksatsiya kabi morfologik usullar ingliz tilidagi terminologiyaning rivojlanishiga "asosiy hissa" qo'shadi. Futbol terminologiyasi so'z yasallashining asosiy usullari bilan tavsiflanadi. Biroq, shu bilan birga, u o'ziga xos naqsh va qoidalarga bo'ysunadi. Atamani shakllantirish - bu professional muloqotda ma'lumot uzatishning adekvatligini ta'minlash uchun mo'ljallangan ongli maqsadli va ijodiy jarayon. Shuning uchun tuzilmani o'rganish atama shakllanishining eng samarali usullari va modellari aniqlashga yordam beradi, bu nafaqat yangi atamalarni yaratish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish, uning shakli va ma'nosi o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish, balki bashorat qilish imkonini beradi. har qanday terminologik tizimni yanada rivojlantirish. Bu, shubhasiz, belgilangan mavzuni yanada ko'rib chiqish va o'rganishni taklif qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ярмолинец Л.Г. Орлова Э.А. Явление BUZZ WORDS в англоязычном спортивном дискурсе // Интегрированные коммуникации в спорте и туризме: образование, тенденции, международный опыт. Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Краснодар. 2017. С. 347-350.
2. Рылов А.С. Терминологическая система «Футбол» в русском языке: дис.... канд. филол. наук. Н.Новгород, 1998. 250 с.
3. Гетман Е.И. Особенности терминологии дисциплин экономического профиля // Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты. 2015. С.136-141.
4. Терпелец Ж.А., Осадчая В.П., Шарикова Ф.Н. Современная футбольная терминология французского и английского языков: анализ основных источников формирования // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2018. №2-1. С. 173-178.
5. Ярмолинец Л.Г. Авторские термины в английской спортивной терминологии // Актуальные проблемы и современные технологии преподавания иностранных языков в неспециальных вузах. Воронеж. 2009. С. 115-117.
6. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения: учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1989. 104 с
7. Машум А.А. К вопросу о терминологическом статусе спортивной лексики // Научный журнал КубГАУ 2012. № 83. С. 6-9.
8. Лейчик В. М. Предмет, методы и структура терминоведения: автореф. дисс. ... д. филол. н. М., 1989. 47 с.
9. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение. М.: Академия, 2008. 304 с.
10. Андреев Н.Д., Замбрижский В.А. Именное словообразование в спортивной терминологии // Развитие современного русского языка. М.: Изд-во Академии наук СССР. 1963. С. 119-135.
11. Анисимова О.Б., Осадчая В.П. Англоязычные заимствования в русском спортивном дискурсе // Интегрированные коммуникации в спорте и туризме: образование, тенденции, международный опыт. Краснодар. 2017. С.13-17.

UDK:37.015.6(075)

Маралжан КАДИРОВА,
БухДУ таянч докторанти,
E-mail: durdiev65@mail.ru
Бухду профессори, н.ф.д., Олимов Ш. Ш. тақризи асосида.

MODEL OF STUDENT ECONOMIC DEVELOPMENT BASED ON MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract

This article presents the possibilities, methods of use of modern educational technologies in the development of economic skills of students in higher education institutions and the model of development of economic skills of students. Experiments were also carried out to determine the level of efficiency of the proposed model. The results obtained in the experimental test were analyzed using the xi quadratic criterion.

Key words: SWOT method, assessment method, web quest, model, xi square, economic ability, competence, didactic, motivation, ability.

МОДЕЛЬ СТУДЕНЧЕСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В данной статье представлены возможности, методы использования современных образовательных технологий в развитии экономических навыков студентов вузов и модели развития экономических навыков студентов. Также были проведены эксперименты по определению уровня эффективности предложенной модели. Результаты, полученные в экспериментальном тесте, были проанализированы с использованием χ^2 -критерия.

Ключевые слова: метод SWOT, метод оценивания, веб-квест, модель, квадрат χ^2 , экономическая способность, компетенция, дидактика, мотивация, способность.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ

Аннотация

Ушбу мақолада олий таълим муассасалари талабаларнинг иқтисодий кўникмаларни ривожлантиришда замонавий таълим технологияларнинг имкониятлари, фойдаланиш усуллари ва талабаларнинг иқтисодий кўникмаларни ривожлантириш модели келтирилган. Шунингдек, таклиф этилаётган моделни самарадорлик даражасини аниқлаш мақсадида тажриба-синов ишлари олиб борилган. Тажриба-синовда олинган натижалари χ^2 квадрат критерийсидан фойдаланиб, таҳлил этилган.

Калит сўзлар: SWOT методи, асessment методи, веб-квест, модель, χ^2 квадрат, иқтисодий кўникма, компетентлик, дидактик, мотивация, қобилият.

Кириш. Айни пайтда ижтимоий-иқтисодий соҳаларда ислохотларнинг олиб борилиши туфайли олий таълим тизимини, шунингдек, кадрлар тайёрлаш тизимини модернизация қилиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бунда мутахассисларни тайёрлашда компетенциявий ёндашувга асосланиш долзарб бўлиб қолмоқда.

Бугунги бозор иқтисодиёти бўлажак битирувчиларни иш билан таъминлашнинг иқтисодий муваффақияти билан боғлиқ маълум шартларни талаб қилади. Бу эса таълим ва тарбия жараёнини ташкил этишни янгича ёндашувларини, яъни ўқитишни замонавий таълим технологияларни жорий этиш орқали талабаларнинг компетентлигини шакллантиришни ва ривожлантиришни тақозо этади [1].

Шу боис, ўқув жараёнини самарали ташкил этиш ҳамда талабаларнинг билим, кўникма, малака ва компетентлигини ривожлантириш, шунингдек, репродуктив фаоллик улушини камайитириш имконини берадиган замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш муҳим ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўқувчи-ёшларда иқтисодий билим ва кўникмаларни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари,

иқтисодиёт йўналишдаги олий таълим муассасалари талабаларида касбий компетенцияларни самарали шакллантириш методикаси, бўлажак иқтисодиёт ўқитувчиларининг ахборот технологияларидан фойдаланишда касбий тайёргарлигини ривожлантиришга оид илмий тадқиқотлар мамлакатимиз ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида К.Н. Камалова, А.Ш. Саипназаров, П.Н. Подлавилчева, П.В. Скрипченко, И.Н. Смирнова, Ф.И. Филченкова, М.А. Паутова, С.А. Бородай, Й.В. Пузизенко, Й.И. Овакимян, Г.М. Морозова каби олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Шунингдек, иқтисодиётга оид фанларни ўқитишда замонавий таълим технологияларини қўллаш назарияси ва амлиётига оид А.И.Муравьев, В.В.Пастухова, О.В. Федорова, М.С.Чернышенко, Т.Н.Патрахина, М.Н.Дудин, Н.В.Лясников, С.А.Широковских, Е. И.Багузина, О.В.Волкова, Г.А.Воробьев, Е.В.Толмачева, Е.М.Шулгина, Б.Додж, Э.А.Игумнова каби олимлар томонидан тадқиқот ишлари олиб борилган.

Юқорида келтирилган тадқиқотларда узлуксиз таълим тизимида ўқувчи ва талабаларнинг иқтисодий кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича назарий ва амалий аҳамиятга молик айрим ёндашувлар илгари сурилган бўлса-да, олий таълим муассасаларида

талабаларнинг иқтисодий кўникмаларни ривожлантиришда замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш махсус монографик тадқиқ қилинмаган.

Тадқиқот методологияси. Замонавий таълим технологиялари бир-бири билан чамбарчас ва ўзаро боғлиқ бўлиб, очиклик, ҳалоллик, ўзаро ёрдам каби кадриятларни тарбиялашга ва ҳар бир талабалнинг индивидуал хусусиятларига мувофиқ таълим эҳтиёжларини таъминлашга қаратилган муайян дидактик тизимни ташкил этади.

Замонавий таълим технологиялари асосида талабаларда фанларга оид кўникмаларини, жумладан

иқтисодий кўникмаларни ривожлантириш муҳим ҳисобланади. Шунинг учун олий таълим муассасаларида иқтисодиёт фанларини ўқитишда замонавий таълим технологияларнинг жорий этиш шакл, усул ва воситаларини такомиллаштириш лозим. Бунинг учун дастлаб талабаларнинг замонавий таълим технологиялари асосида иқтисодий кўникмаларини ривожлантириш моделини ишлаб чиқишни тақозо этади. Шунинг учун тадқиқот доирасида олий таълим муассасаларининг иқтисодиёт фанидан талабаларнинг кўникмаларини ривожлантириш модели ишлаб чиқилди (1-расмга қаранг).

1-расм. Талабаларнинг иқтисодий кўникмаларини шакллантириш модели.

Келтирилган моделда иқтисодиёт фанидан маъруза ва амалий машғулотларнинг замонавий таълим технологиялари асосида, хусусан Ассесмент ва Swot таҳлил технологияларидан фойдаланиш назарта тутилган. Талабаларнинг иқтисодиёт фанидан мустақил таълимини

ташкил этишда эса веб-квест технологиясидан фойдаланиш белгиланган.

SWOT таҳли методини иқтисодиёт фанларига қўллаш содда ҳисобланиб, юқори малакага эга бўлмаган профессор-ўқитувчи ҳам фойдаланиши мумкин. SWOT

таҳлил методи таълим оловчи ва таълим берувчига математика, эҳтимоллар назарияси, статистика каби фанларни билишни талаб этмайди. Аслида бу ерда тизимли иқтисодий билим, тажриба ва сезги зарур[2].

SWOT таҳлил методининг кўплаб модификациялари мавжуд, масалан, ишлаб чиқиш усули ва мақсад таҳлили. SWOT таҳлил усулининг кўп қирралиги, уни вазиятлар билан ишлашда нафақат тадқиқот воситаси сифатида, балки вазиятни дастлабки тузилиш омили сифатида ёшида ҳам фойдаланиш имконини беради [3]. Маълумки, менежментнинг мақсади муваффақият, самарадорлик, стратегия ва ривожланишнинг ҳал қилувчи омилidir. Мақсад бўлмаса, режа ёки дастур ишлаб чиқиш мумкин эмас. Бу нафақат бошқарувни, балки тадқиқот мақсадига ҳам тегишлидир [4].

SWOT таҳлил методи атроф-муҳит ва ташкилотнинг стратегик хусусиятларини тизимли тавсифлаш учун қулай воситадир. Кучли ва заиф томонлар компания маҳсулотнинг ички таҳлилидир. [5, 6].

Изланишларимиз асосида айтиш мумкинки, олий таълим муассасаларида иқтисодиёт фанидан маъруза машғулотларнинг ташкил этишда SWOT таҳлил методидан фойдаланиш самарали ҳисобланади. SWOT таҳлил методи бўлажак иқтисодчиларнинг касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантиришда самарали таҳлил технологияси бўлиб хизмат қилади.

Олий таълим муассасаларида иқтисодиёт фанида маъруза машғулотларнинг самарали ташкил этиш билан бирга, амалий машғулотларда талабаларнинг билимини баҳолаш муҳим ҳисобланади. Шу боис, иқтисодиёт фанидан амалий машғулотларни ташкил этишда ассессмент методидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Ассессмент инглизча “ассессмент” сўзидан олинган бўлиб, “баҳо”, “баҳолаш” маъноларини билдиради. Ассессмент методи иқтисодиёт фанидан амалий машғулотларда талабаларнинг билим, кўникма, малакалари ҳамда компетентлигини ривожланганлик даражасини оқилона баҳолаш мўлжалланган топшириқлар тўплами бўлиб, у биографик анкета, таълим соҳасидаги ютуқлар баёни, ўқув индивидуал топшириғи, баҳс-мунозара, интервью, ижодий иш, тест, индивидуал кейс, тақдирот, эксперт кузатиши, кроссворд, ролли ҳамда ишбилармонлик ўйинлари кабилардан ташкил топган бўлиши мумкин.

Шу боис, ассессмент методини иқтисодий фанлардан ташкил этиладиган барча босқичларида (дарс бошланиш ёки дарс охирида ёки ўқув предметининг бирон-бир бўлими тугалланганида) ўтилган мавзунинг ўзлаштирилганлик даражасини баҳолашда фойдаланиш самарали ҳисобланади. Шунингдек, оралик ва якуний назорат ўтказишдан олдин талабаларнинг билимларини текшириб олишда тавсия этилади.

Ассессмент методини иқтисодий фанларидан амалий машғулотларнинг ташкил этишда маълум бир тамойил ва талабларга амал қилиш лозим [7]. Бу борада С.В.Бурмистров, С.А.Тихоновская, С.И.Самыгинлар томонидан тавсия этган тамойилларга таяниш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

касбий талабаларни иноватга олиш;
иштирокчиларнинг хулқ-атворида эътибор бериш;
иштирокчиларнинг хатти-ҳаракати фақат реал фаолиятнинг аниқ вазияти контекстида баҳолаш;

барча иштирокчилар, кузатувчилар усулнинг асосий мақсадлари, тартиби ва аҳамияти ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлишлари керак;

машғулот якунида ҳар бир иштирокчига ўз хатти-ҳаракати асосида фикр-мулоҳазалар берилди;

ҳодимларни олдиндан танлаш ва кейинги ўқув фаолиятини бир-бири билан мувофиқлаштириш;

машғулот процедурасини амалга ошириш жараёни мослашувчан раҳбарлик остида амалга оширилиши керак [1].

Шундай қилиб, ассессмент методидан иқтисодиёт фанида амалий машғулотларнинг ташкил этишда фойдаланиш орқали талабаларнинг билимини самарали баҳолашга ва уларнинг компетентлигини ривожлантиришда фойдаланишни тавсия этамиз [8, 9, 10, 11].

Келтирилган замонавий таълим технологиялари асосида иқтисодиёт фанида маъруза ва амалий машғулотларни ташкил этишда, ушбу технологиялар билан ахборот технологиялари воситаларининг интеграциясини таъминлаш асосида олиб бориш тавсия этилади. Ахборот технологиялари воситалари асосида, хусусан видео маърузалар, тақдиротлар, электрон тестлардан фойдаланиш орқали иқтисодиёт фанини янада самарали ва қизиқарли равишда ташкил этиш имконияти яратилади.

Олий таълим муассасаларида иқтисодиёт фанидан аудиторияда олиб борилаётган машғулотлар билан бирга, талабаларнинг, ушбу фандан мустақил таълимига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади. Шу боис, талабаларнинг иқтисодиёт фанидан мустақил таълимини ташкил этишда веб-квест технологиясидан фойдаланишни тавсия этамиз.

Веб-квест – бу ўқитувчи ва талаба ўртасидаги ўзаро муносабатлар шакли бўлиб, у маълум бир сюжетни амалга оширишда глобал тармоқнинг кидирув тизимларидан фойдаланиш орқали муайян муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради. Шунингдек, аниқ белгиланган дидактик вазифага, ўйин режасига эга бўлган, мажбурий равишда ётачки (мураббий), аниқ қоидаларга эга бўлган ҳамда таълим оловчида билим ва кўникмаларини ривожлантириш учун амалга ошириладиган технологиядир [5, 6, 7].

Веб-квест турли хил маълумотларни кидириш орқали ечимини ва жумбоқларни топишга мўлжалланган ўйин технологиясидир [8]. Бу технологиядан аудитория ва аудиториядан ташқарида ҳам фойдаланиш мумкин [9]. Веб-квест технологияси жамоавий ўйин ҳисобланиб, ўйин ғояси оддий - жамоа нукталар бўйлаб ҳаракатланиб, турли вазифаларни бажаради [10]. Аммо ўйин фаолиятини бундай ташкил этишнинг асосий жиҳати шундаки, битта вазифани бажаргандан сўнг, иштирокчилар кейинги вазифани бажариш учун маслаҳат оладилар, бу эса иштирокчиларнинг фаоллигини ошириш, ўрганиш ва тадқиқот ишларига йўналтириш ҳамда мотивациясини ошириш учун самарали воситасидир [11-14].

Веб-квест технологияси ёрдамида иқтисодиёт фанларидан талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш орқали, уларнинг кидирувни таълим мақсадларини белгилайди, ўйиннинг режасини тузади, иштирокчиларнинг фаолияти жараёнини ва якуний натижани баҳолайди, кидирув ва тадқиқот фаолиятини ташкил этади.

Шу боис, олий таълим муассасаларида ўқитиладиган фанларга, хусусан иқтисод фанларини ўқитишда веб-квест технологиясидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Замонавий таълим технологиялари асосида талабаларнинг иқтисодий кўникмаларини ривожлантириш моделини самарадорлик даражасини аниқлаш мақсадида тажриба-синов ишлари олиб борилди. Тажриба-синов ишлари Бухоро давлат университетининг “Иқтисодиёт” таълим йўналиши талабалари тажриба ва назорат гуруҳига ажратилди. Ушбу тажриба гуруҳига ажратилган талабаларга тадқиқот

доирасида ишлаб чиқилган моделдан фойдаланилди. Назорат гуруҳига эса бу имконият берилмади. Тажриба-синов ишларининг самарадорлик даражаси хи квадрат критериясидан фойдаланиб, математик-статистик таҳлили ўтказилди. Мазкур критериядан фойдаланишда

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^4 n_i X_i$$

танламалар учун мос ўрта қийматлар

$$D_n = \sum_{i=1}^4 \frac{n_i (x_i - \bar{X})^2}{n - 1}$$

тарқоқлик коэффициентларини формулалардан фойдаланилди. Ҳисоблаш натижасига кўра, тажриба гуруҳининг ўртача ўзлаштириш кўрсаткичи

назорат гуруҳига нисбатан юқори эканлиги, яъни 8,1 фоизга ошганлиги маълум бўлди.

Хулоса ва таклифлар. Таклиф этилаётган замонавий таълим технологиялари, Ассессменд, Swot таҳлил ва веб-квест технологияларининг иқтисодиёт фанини ўқитишда қўллаш лозим. Ушбу замонавий таълим технологиялари иқтисодиётнинг долзарб муаммони оқилона ҳал қилишга қаратилганлиги билан самарали ҳисобланиб, бунда талабаларнинг мустақил, ижодий фаолияти доирасида амалга оширишга қаратилган бўлиб, бу бўлажак иқтисодчиларнинг касбий фаолиятда муаммоли вазиятларни ҳал этиш кўникма ва малакаларини эгаллашига хизмат қилади. Шунингдек, таълим даражасини, кўникма ва малакаларини оширишга қаратилганлиги билан самарали ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР

1. Бурмистров С.В., Тихоновская С.А., Самыгин С.И. Ассессмент-центр как новая технология в системе управления персоналом // file:///C:/Users/User/Downloads/assessment-tsentr-kak-novaya-tehnologiya-v-sisteme-upravleniya-personalom.pdf
2. Катькало В.С., Веселова А.С., Смельцова С.В. Методические указания для подготовки курсового проекта «SWOT-анализ». – М.: Высшая школа бизнеса НИУ ВШЭ, 2021. – 51 с.
3. Пастухова В.В. Использование SWOT-анализа в процессе выбора глобальной стратегии предприятия // Практическое пособие. – Донбасс, 2000. – 74 с.
4. Пастухова В.В. Использование SWOT-анализа в процессе выбора глобальной стратегии предприятия: Практическое пособие / В.В. Пастухова. – Д.: АООТ Донецкий Торговый Дом «Донбасс», 2000. – 74 с.
5. Гвозденко А.Н. Использование методики многофакторного SWOT-анализа для разработки стратегических направлений деятельности // Маркетинг и маркетинговые исследования. 2006. – № 4. – С. 13-16.
6. Сухарев П.Н., Григоренко А.С. Метод SWOT-анализа: его преимущества и недостатки // Экономические науки. Маркетинг и менеджмент. – 2010. – № 6. – С. 25-28.
7. Писарева С. А. Методология оценки качества диссертационных исследований по педагогике // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Санкт-Петербург 2005. – 44 с.
8. Воронцов А.Б. Педагогическая технология контроля и оценки в учебной деятельности (система развивающего обучения Д.Б. Эльконина – В.В. Давыдова). // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – СПб., 2001. – 24 с.
9. Ткачева Н.М. Реализация педагогической модели тестирования компетенций школьника в процессе контроля и оценки результатов обучения // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук Воронеж – 2017. – 24 с.
10. Иващенко Е.В. профессиональная подготовка будущего учителя начальных классов к оценке учебных достижений школьников // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Белгород, 2009. – 23 с.
11. Башкин Е.Б. Эффективность стратегических ассессментсесий в развитии профессиональных компетенций специалиста // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва – 2010. – 29 с.
12. Левочкина Н.А. Молодежный квест как средство воспитания и культурного общения // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems, № 9(65), 2016. – С. 19-32.
13. Игумнова Е.А. Квест-технология в образовании // Учеб. пособие. – Чита: ЗабГУ, 2016. – 164 с.
14. Волкова О. В. Подготовка будущего специалиста к межкультурной коммуникации с использованием технологии веб-квестов // Дис. ... канд. пед. Наук. – Белгород, 2010. – 217 с.

УДК:130:323.1(045)

Кимёхон КАМОЛОВА,
ТДПУ ўқитувчиси
E-mail: kumush.otabek@mail.ru

Халқаро ислом академияси ўқитувчиси М.Қаҳҳорова тақризи асосида

LIFESTYLE: FACTORS FOR RENEWAL AND DEVELOPMENT IN NEW UZBEKISTAN

Abstract

The article examines the ongoing reforms in Uzbekistan for renewal and development, the factors contributing to its development, the role of teachers and the intelligentsia.

Key words: Third Renaissance, strategic, regional, universal, enlightenment, renewal, development.

ОБРАЗ ЖИЗНИ: ФАКТОРЫ ОБНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье рассматриваются проводимые в Узбекистане реформы по обновлению и развитию, факторы, способствующие его развитию, роль учителей и интеллигенции.

Ключевые слова: Третье Возрождение, стратегическое, региональное, универсальное, просвещение, обновление, развитие.

ТУРМУШ ТАРЗИ: ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИЛАНИШ ВА ТАРАҚҚИЁТ ОМИЛЛАРИ

Аннотация

Мақолада бугунги кунда Ўзбекистонда янгиланиш ва тараққиёт сари олиб борилаётган ислохотлар, унинг тараққиётга хизмат қилувчи омиллар, унда педагог ва зиёлилар қатламининг роли ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Учинчи Ренессанс, стратегик, минтақавий, умумбашарий, зиёли, янгиланиш, тараққиёт.

Кириш. Янги Ўзбекистон. Учинчи Ренессанс даври. Янгиланиш ва тараққиёт. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари ва шу каби иборалар бугунги кунда тез-тез ишлатиладиган иборалар бўлиб қолди. Сабаби, ҳозирги вазият шунини таъкидлаётган қилмоқда. Инсон жамият ҳаёти, ундаги жараёнлар билан ҳамроҳанг тарзда бормаса, у тараққиётдан орқада қолади.

Фалсафада шундай қонун бор. Дунё ҳақида ҳаракатда. Бугун қонун доимо янгиланиш ва тараққиётни, ўзгариш ва ривожланишни ўз бошидан кечиради. Аммо, оламда ўз-ўзидан, тасодифий равишда ҳеч қандай ҳаракат ҳам, ўзгариш ҳам юз бермайди. Улар ўртасида абадий ўзаро боғлиқлик, ўзаро таъсир ва алоқадорлик мавжуд. Жумладан, жамиятдаги тараққиётда ҳам. Жамиятда бўладиган ўзгариш ва ривожланишга ҳам инсон омили муайян даражада ўз таъсирини ўтказди.

Ҳа, ҳақиқатан ҳам бугунги Ўзбекистон кечаги Ўзбекистон эмас. Сал олдинги тарихга назар ташлайлик. XIX асрнинг иккинчи ярмида миллий мустақиллигимиздан ажралдик. Жаҳидлар қатағон қилинганда бошлаб илм-фан соҳасида ҳам турғунлик даври бошланди. Чунки, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, диний, мафкуравий таъйиқлар шунга мажбур қилар эди. Ҳеч ким ўз фикрини очик-ойдин баён қила олмас, баён қилганларнинг эса бошига кулфатлар ёғилар эди. Ушбу сиёсат натижасида эса қанчадан-қанча олимлар, шоирлар, ёзувчиларимиз “туғилдию, бўғилди” бўлиб қолаверди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Шукри, мустақилликка эришганимиздан кейин бундай нохуш ҳолатларга барҳам берилди. Аждодларимиз мероси тиклана бошланди, барча соҳаларда халқчил ислохотлар олиб борилди. Халқда руҳий кўтарилиш, келажакка ишонч пайдо бўла бошлади. Бу ҳолат “Миллий тикланиш” дея ном олди. Бугунги кунда эса миллий тикланишдан миллий юксалиш босқичига ўтдик. Эндиликда албатта, қандайдир ўзгариш бўлиши лозим. Чунки, биз иккита

Ренессансни яратган буюк аждодларнинг ворисларимиз. Буни Президентимиз Шавкат Мирзиёев Учинчи Ренессансга қадам қўйиш босқичи, яъни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш босқичи дея номлаб, қуйидагича таърифлади: “Халқимизнинг улғувор қудрати жўш урган ҳозирги замонда Ўзбекистонда янги бир уйғониш - Учинчи Ренессанс даврига пойдевор яратилмоқда, десак, айни ҳақиқат бўлади. Чунки, бугунги Ўзбекистон – кечаги Ўзбекистон эмас. Бугунги халқимиз ҳам кечаги халқ эмас”[1].

Мамлакатимизда Янги Ўзбекистоннинг қиёфасини шакллантириш, эркин фуқаролик жамиятини қуриш, Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш борасида олиб борилаётган ислохотларда жаҳоннинг ақсариёт давлатлари томонидан асрлар давомида тўпланган тажриба, қолаверса ўзимизнинг аждодларимиз илмий-маданий меросларидан фойдаланиш яхши натижа беради.

Тадқиқот методологияси. Бугунги кунда Ўзбекистонда янгиланиш борасида бир қанча ислохотлар олиб борилмоқда. Янги Ўзбекистонни барпо этиш масаласига стратегик вазифа сифатида қаралиб, мақсадлар аниқ белгилаб олинди.

Биринчи навбатда бундай омиллардан дея тарихий-маънавий омилни олишимиз мумкин. Чунки, бизнинг улкан маданий меросимизни, интеллектуал салоҳиятимизни жаҳон тан олади. Ушбу илмий-маънавий мерос дунё маданияти ва маънавияти тараққиётга қатта ҳисса қўшди. Олдинги иккита Шарқ Ренессансга ҳам айнан мана шу икки омил асос бўлди. Миллий маънавиятимиз тарихида ўчмас из қолдирган улғу алломалари, мутафаккир боболаримиз томонидан яратилган мерос нафақат бугунги авлод, балки келажак авлодни ҳам тарбиялашда асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Кейинги омил минтакавий ва умумбашарий омиллар ҳисобланади. Маълумки, қадимдан Буюк ипак йўли Марказий Осиёни Европа, Яқин шарқ, Жанибий ва Шарқий Осиёни боғлайдиган кўприқ вазифасини ўтаган. Бугунги кунда эса Ўзбекистон дунёнинг эътиборида бўлиб, бир неча давлатларнинг манфаатлари тўқнашадиган жой ҳисобланади. Дунё ҳамжамияти билан иқтисодий, илмий ва маданий алоқаларни ривожлантириш борасидаги саъй-ҳаракатларимиз, дўстлик алоқалари ва ҳамкорликни мустаҳкамлаш натижасида мамлакатимизда янги юксалиш сари қадам қўямиз.

“Бизнинг минтақамиз, авваламбор, бугунги Ўзбекистон замини ислом илм-фани ва маданиятининг қадимий бешикларидан бири ҳисобланади. Ҳалқимизнинг ана шундай бой тарихий, илмий, маънавий меросини ҳар томонлама ўрганиш, жаҳон афкор оммасига кенг таништириш”[2] мақсадга мувофиқдир.

Янги Ўзбекистон барпо этишдаги яна бир омил зиёлиларимиз. Зиёлилар мамлакатнинг энг илғор қатлами бўлишлари лозим. Чунки, қайда зиёлилар кўп бўлса, ўша ерда илмий ва ижодий янгиланиш, тараққиёт бўлади. Зиёлилардан, олимлардан жамиятга зиё тарқалади. Уларнинг таълим-тарбиясидан инсон ўзига маънавий озуқа олади, тафаккур доираси кенгайди, натижада мамлакатда илм-фан ва унинг турли соҳаларида янгиланишлар юз беради.

Бугун Ўзбекистонда ана шундай муҳит яратилмоқда. Ёшларни ҳам ижодда, ҳам илмда, ҳам тарбияда эталон бўладиган қилиб тарбияланмоқда. Ёш авлод тарбиясида ҳал қилувчи ўрин тутадиган боғчалар ва мактаблар тизимида ҳам улкан ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Президентимиз бошчилигида “бола туғилганидан бошлаб, 30 ёшгача бўлган даврда уни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайдиган, ҳаётда муносиб ўрин топиши учун кўмак берадиган яхлит ва узлуксиз тизим яратиш, мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улғу мақсадга эришиш йўлида янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Мирзо Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни таъминлаш муҳим”лигига эътибор қаратилмоқда.

Ренессанснинг таянч устулари бўлмиш биз - педагоглар, тарбиячилар, ўқитувчи, зиёлилар ҳамда ота-оналар бундай имконият ва шарт-шароитлардан фойдаланиб, маънавияти юксак авлодни тарбиялашимиз ва имонни қарор топтириш чораларини кўришимиз керак. Авваламбор, ҳар бир шахс, айниқса, ёш авлодни Учинчи Ренессанс яратилишига ишонтириш, инонтириш, имон келтиришга ҳаракат қилишимиз керак.

Хулоса ва тавсиялар. Ушбулардан келиб чиқиб, қуйидагиларни тавсия қилган бўлар эдик: Бугунги кунда

Янги Ўзбекистонда “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари бош ғоясига таяниб, Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш вазифаси қўйилган экан, бу вазифани бажариш учун биргина раҳбар, педагог ёки тарбиячи эмас, балки шу Ватан барчамизники, дея кўнглида ватанпарварлик, юртпарварлик, инсонийлик фазилатлари мужассам, имон-этиқоди бутун бўлган ҳар қандай шахс тарғиботчи бўлиши лозим. Бизнинг назаримизда тарғиботчилар қандай ишларни амалга оширмоқлари лозим:

Биринчидан, боғча боласидан тортиб, олий таълим муассасаси талабаси бўладими, ёки оддий ишчи ходим, соҳаси таълим билан боғлиқ бўлмаган киши бўладими, барчасида Ренессанс, Ренессанс талаблари, унга эришиш йўллари ҳақида билимларни ҳосил қилиш лозим. Бу билан биргаликда ҳозирги тез ўзгариб, тез ривожланаётган дунёда замонавий билим ва кўникмаларга эга бўлган, миллий ва умумбашарий кадриятлар асосида мустақил ва мантикий фикрлайдиган ёшларгина муносиб ўрнини топаётганлигини мисоллар билан кўрсатиб, идеал шахслар тимсолларини яратиш ёшлар дунёқарашида ижобий ўзгаришларга олиб келиши мумкин.

Иккинчидан, ёш авлод қалбида Шарқ Уйғониш даври улғу алломалари, қомусий билим соҳиблари, машҳур мутафаккирлар, уларнинг мероси ҳақида тушунчалар ҳосил қилиб бориш ҳамда аجدодлардан фахрланиш туйғусини шакллантириш лозим;

Учинчидан, янги Ренессанс сари қадам қўйилганлигига имон шартидан келиб чиқиб, “Тил билан иқдор бўлиш ва дил билан тасдиқлаш” ҳамда ушбу ғояга қатъий эътиқод қилиш руҳида тарбиялаш.

Тўртинчидан, ёшларда ватанпарварлик, инсонпарварлик, халқпарварлик фазилатларини янада мустаҳкамлаб, уларда ғайрат-шижоат, мардлик ва фидойилик, дахлдорлик туйғуларини ошира олинса, кўзланган мақсадга тезроқ эришилади. Бу эса, бугунги кунда мактабларда ўтилаётган “Тарбия” дарслари ҳамда олий ўқув юртларида олиб бориладиган тарғибот-ташвиқот тадбирлари орқали ёшлар онгига сингдириш мумкин.

Президентимиз таъкидлаганидек, “фарзандларимизнинг истеъдод ва қобилияти, эзгу интилишларини тўлиқ рўёбга чиқариш, ижтимоий фаоллигини ошириш, ҳаётда муносиб ўрин эгаллашлари учун барча имкониятларни яратиб бериш бундан буён ҳам бош мақсадимиз бўлиб қолар” экан, бу йўлдан оғишмай бориш, бор куч ва ғайратимизни сарфлаш биз педагог ва зиёлилар учун асосий мақсад бўлиб қолмоғи шарт. Шундай экан, биздан фақатгина меҳнат ва таълим-тарбия самарадорлигини ошириш талаб қилинади.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Мустақиллигининг йигирма тўққиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 31.08.2020
2. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент. “O‘zbekiston” нашриёти. 2021 йил. 36-бет

Mavluda KARIMOVA,
QarDU o'qituvchisi
Email: finaledition2@mail.ru

QarDU professori, p.f.d. Sh.O'.Nurillayeva taqrizi asosida

BIOLOGIYA O'QITUVCHISI METODIK TAYYORGARLIGINING TUZILMAVIY-FUNKSIONAL MODEL

Annotatsiya

Ushbu maqolada biologiya o'qituvchisi metodik tayyorgarligining tuzilmaviy-funksional modeli tahlili keltirilgan. Bundan tashqari biologiya o'qituvchilarini tayyorlashni amalga oshirishga konseptual yondashuvlarning nazariy tahlili metodik, konseptual, integrativlik tushunchalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: metodik, konseptual, integrativlik, modellashirish, kognitiv, motivatsion-qiyamatli.

METHODICAL PREPARATION OF A BIOLOGY TEACHER STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL

Annotation

In this article, an analysis of the structural-functional model of the methodological preparation of the teacher of biology is presented. In addition, the theoretical analysis of the conceptual approaches to the implementation of the training of biology teachers was analyzed methodical, conceptual, integrative concepts.

Keywords: methodical, conceptual, integrative, modeling, cognitive, motivational-value.

МЕТОДИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ БИОЛОГИИ СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ

Аннотация

В данной статье представлен анализ структурно-функциональной модели методической подготовки учителя биологии. Кроме того, проведен теоретический анализ концептуальных подходов к реализации подготовки учителей биологии, проанализированы понятия методического, концептуального, интегративного.

Ключевые слова: методический, понятийный, интегративный, моделирующий, познавательный, мотивационно-ценностный.

Kirish. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilarining fikriga ko'ra, biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlash tizimining asosiy kamchiliklari quyidagilardir: talabalarning maktab biologiyasi mazmuniga ega emasligi, ularga erishish uchun vositalarni aniqlash, tanlashdagi katta qiyinchiliklar va zamonaviy darajada biologik o'quv xonasini tashkil etish va jihozlashning imkonini yo'qligi. Pedagogika oliy ta'lim muassasida bo'lajak biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlash natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, umumiy o'rta biologik ta'limning zamonaviy tizimida eng dolzarb va talabga ega bo'lgan bitiruvchilarning metodik tayyorgarligi tarkibiy qismlari eng zaif jihat hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limning maqsadlari shaxsni o'zgartirishga qaratilgan bo'lib, olingan bilimlarni ma'lum bir professional faoliyatda amalga oshirishni nazarda tutmaydi. Metodik tayyorgarlikning maqsadlari esa, birinchi navbatda, amaliy faoliyatning muayyan turlarini o'zlashtirish bilan bog'liq. Ushbu maqsadlar turlicha bo'lsa-da, ammo bir tizimda amalga oshirilishi kerak. Mazkur muammoni hal qilishda bir qator: nazariy o'rganish va amaliy tayyorgarlikning birikuvi, ta'lim texnologiyalari tizimida foydalanish va boshqa muammolarni ajratib ko'rsatish mumkin. Barcha muammolarda pedagogik oliy ta'lim muassasida bo'lajak biologiya o'qituvchisini metodik tayyorlash tizimida amalga oshirish va metodik ko'nikmalarni egallashning o'ziga xos vazifasini hal qilish o'rtasidagi ziddiyat namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Biologiya o'qituvchilarini tayyorlashni amalga oshirishga konseptual yondashuvlarning nazariy tahlili bizga uzluksiz ta'lim tizimida biologiya o'qituvchisi metodik tayyorgarligining asosiy konseptual g'oyalari va tamoyillarini aniqlash, funksional savodxonlik va

metodik vakolatning darajasiga mos bo'lgan tuzilmali-funksional modelni ishlab chiqish imkonini berdi.

O'qituvchining metodik tayyorgarligi mazmunini tanlashda asosiy bo'lishi mumkin bo'lgan yetakchi g'oyalar orasida, bizningcha, quyidagi g'oyalarni ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi: istiqbollilik — doimiy biologiya ta'limi tizimida professional rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiradi; o'zgaruvchanlik — biologiya o'qituvchilarini tayyorlashning zamonaviy maktab va jamiyatning o'zgaruvchan talablariga qaratilgan turli variantlarini taklif etadi; xabardorlilik — olingan bilimlardan metodik muammolarni hal qilishda foydalanishni aks ettiradi; integrativlik — biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlash tizimida biologiya, pedagogika, psixologiya sohasidagi ilmiy bilimlarni o'zaro bog'lash va o'zaro tatbiq etishni taklif etadi; professional tashkil etish zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalarda o'qituvchining yo'nalishini va maktab biologiya ta'limining rivojlanish istiqbollarini anglashni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy buyurtma zamonaviy biologiya o'qituvchisining professional tayyorgarlik talablarini belgilaydi.

Tahlil va natijalar. Biologiya o'qituvchilari professional ta'limining ilmiy-nazariy va uslubiy asoslarini biologiya fanlari bloki, pedagogika, psixologiya va biologiya o'qitish metodikasi tashkil etadi. Biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari metodik ta'limning asosiy maqsadini amalga oshirishni ta'minlaydi.

Biologiyani o'qitish metodikasining zamonaviy o'quv xonasi: o'quv uskuna-jihozlari, maxsus mebellar to'plami, o'qitishning texnik vositalari to'plami va funksional interyer vositalari to'plami tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi.

Biologiya o'qituvchilarining integratsiyalashgan metodik tizimi didaktik prinsiplarga, o'quv rejasiga, o'quv dasturiga, darsliklarga va metodik materiallar majmuasiga

asoslangan. Biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda o'zgaruvchanlik keng ko'lamdagi maxsus kurslar, mutaxassisliklar va qo'shimcha ta'lim tizimi orqali amalga oshirilishi mumkin.

Biologiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimining samaradorligi to'g'ri tashkil etilgan auditoriyadan tashqari faoliyat (metodik tadqiqotlar, metodik loyihalar, dala tajribalari va boshqalar) orqali sezilarli darajada oshadi. Uni amalga oshirish integratsiyalashgan tizim va differentsiatsiyalangan ta'lim ("Ta'lim fanlarini modellashtirish asoslari", "Pedagogika fani texnologiyalari", "Maktab biologiya ta'limining zamonaviy muammolari", "Biologiyani o'qitish metodikasi", pedagogika va dala amaliyoti) orqali bajariladi. Bunday tayyorgarlikning natijasi mintaqaviy moslashtirilgan, talab qilinadigan va raqobatbardosh shaxsni shakllantirishdir.

Ta'lim mazmunini tuzishda biz yetakchi metodist-biologlar va pedagog-didaktlarning funksional ishlariga tayanib, biologiyani o'qitish metodikasining tizimli va funksional modelini ishlab chiqdik.

Biz quyidagi bloklarni o'z ichiga olgan biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlash tizimining tuzilmali-funksional modelini taklif etamiz:

- metodologik bilimlar bloki;
- ilmiy-nazariy bilimlar bloki;
- predmetli-metodik bilimlar bloki.

Metodologik blok maktab biologiya ta'limini isloh qilishning hozirgi bosqichida ta'lim muammolarini anglashni o'z ichiga oladi.

Ilmiy-nazariy blok biologiyani o'qitish metodikasi (ta'limning asosiy tamoyillari, o'qitishning ta'lim, rivojlanish va tarbiyaviy funksiyalari, o'qitish vositalari tizimi, nazorat qilish funksiyalari, maqsadli funktsiya) sohasida tizimli bilimlarni shakllantirishga qaratilgan.

Predmetli-metodik blok biologik-ekologik ta'lim va metodik tayyorgarlik bilimlarini sintez qiladi va o'qituvchining professional malakasini oshirishga qaratilgan bo'ladi.

Biologiya o'qituvchilarini o'qitishning turli darajalarida kasbiy-pedagogik faoliyatni belgilovchi ko'p bosqichli metodik ta'lim tizimi alohida qiziqish uyg'otishiga ishonamiz.

Tadqiqotda biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlashning quyidagi shartlarni aniqlandi:

o'quv jarayonida ekologiya va biologiya tushunchalarini talqin qilishda birlikni ta'minlash;

ekologiya va biologiya ta'limining asosiy qonunlari, nazariyalari va tushunchalarini belgilash;

biologiya faniing barcha bo'limlarini o'rganishda tushunchalarni rivojlantirish uzluksizligini ta'minlash;

ta'lim va tarbiya jarayonida shaxsiy va faoliyatli yondashuvdan foydalanish.

Biologiya o'qituvchisining metodik tayyorgarligi bir qator komponentlar: motivatsion-qiymatli, kognitiv va faoliyatli komponentlar bilan belgilanadi. Ushbu komponentlar o'qituvchining metodik tayyorgarligini rivojlantirish samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Biz ushbu komponentlardan biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlashdagi o'quv-pedagogik vazifalar mazmunini tanlashda foydalandik.

Biologiya o'qituvchilarini metodik o'qitish kasbiy tayyorgarlikning har bir bosqichida ma'lum darajadagi bilimlarni ta'minlaydigan bloklar va modullardan tashkil topgan moslashuvchan model bilan ifodalangan tizim shaklida namoyon etilishi mumkin. Bizning tadqiqotimizda modul tushunchasi biologiya o'qituvchisining metodik tayyorgarligidagi asosiy yo'nalishlarni ifodalovchi kichik tizimni o'z ichiga oladi. Modullar professional faoliyatning turli (umummadaniy, psixologik-pedagogik, metodologik,

metodik va boshqa) sohalarida o'qituvchining rivojlanishini belgilovchi bloklarga birlashtiriladi.

O'qituvchining professional faoliyatga tayyorgarlik darajasini oldindan diagnostika qilish asosida ta'lim maydoni kengaytirilishi mumkin bo'lib, uning doirasida biologiya o'qituvchisining ta'lim dasturi ishlab chiqildi.

O'qituvchining metodik tayyorgarligi tuzilmaviy va funksional modelini amalga oshirishda ikkita daraja ajratib ko'rsatiladi:

Asosiy daraja barcha biologiya o'qituvchilari uchun majburiydir (barcha bloklar va ta'lim modullarini o'z ichiga oladi);

Shaxsiy-o'zgaruvchan daraja biologiya o'qituvchisining ijodiy qobiliyatlari (dasturlar, texnologiyalar, maxsus kurslar va boshqalarni ishlab chiqish)ni rivojlantirishni kengaytirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida biz biologiya o'qituvchilari uchun metodik tayyorgarlikning o'zgaruvchan modellarini ishlab chiqdik.

Biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlashda quyidagi variantlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Birinci variant — biologiya o'qituvchisi mutaxassisligi ("biologiya", "tabiatshunoslik" profili);

Ikkinchi variant — ekologiya, geografiya va kimyo qo'shimcha mutaxassisligiga ega biologiya o'qituvchisi;

Uchinchi variant — qo'shimcha — amaliy psixolog va ijtimoiy pedagog mutaxassisligiga ega biologiya o'qituvchisi.

XXI asr o'qituvchisi professional faoliyatda o'zini namoyon etishga, shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishga yordam beradigan ko'plab mutaxassisliklar va ixtisosliklarga ega bo'lishi kerak.

Zamonaviy biologiya o'qituvchisi psixologik-pedagogik va metodik tayyorgarlik sohasida quyidagilarga ega bo'lishi kerak:

ta'lim jarayonining predmeti sifatida inson, uning yoshi, shaxsiy xislatlari, haqida, bilimlar tizimi, ijtimoiy rivojlanish omillari, turli yoshda psixologik rivojlanish qonuniyatlari haqidagi bilim tizimiga ega bo'lish;

maktab biologiya kursining mazmunini va uni o'qitish metodikasini bilish;

ta'lim va rivojlanish aloqalarini, o'quv faoliyatining tuzilishi va funksiyalarini, ta'limni tashkil etish tamoyillarini belgilash;

pedagogik jarayonning qonuniyatlari, ta'lim va tarbiyaning zamonaviy psixologik-pedagogik nazariyalari va texnologiyalari, diagnostika, pedagogik jarayonni samarali tashkil etish, o'quv jarayonini baholash va tuzatish bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish;

ta'lim jarayonlari tuzilishi va mazmuni, ta'lim tizimlarini rivojlantirishda istiqbolli yo'nalishlar bo'yicha bilim tizimiga ega bo'lish;

rivojlanishda og'ishlarga ega bo'lgan bolalarning o'ziga xos xislatlarini bilish va ularning ta'lim xususiyatlari haqidagi bilimlarga ega bo'lish.

Metodik tayyorgarlik tizimida foydalanish tavsiya etiladigan yangi nazorat shakllari quyidagilardir: test, reyting, amaliy faoliyatni ekspert baholash va h. Masalan, test bilim darajasini joriy nazorat qilishda qo'llanilishi mumkin, reyting esa butun o'quv jarayonida nazorat qilish tizimidir. Ekspert bahosi talabalarning maktabda pedagogik amaliyotlarda professional o'sish dinamikasini baholash uchun qo'llanilishi mumkin. Mutaxassislar sifatida o'qituvchilar, metodistlar, maktab o'qituvchilari namoyon bo'lishi mumkin. Talabalarning ishi o'quvchilar tomonidan, shuningdek, o'z-o'zini tahlil qilish yo'li bilan baholanishi kerak. Bunday holda baholash yanada obyektiv ahamiyatga ega bo'ladi. O'z-o'zini baholash juda foydali, chunki u baholash mezonlarini ishlab chiqishga va professional ongini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Biologiya o'qituvchisi metodik tayyorgarlik tizimining modeli har bir o'quvchiga professional rivojlanish uchun sharoit yaratadigan barcha tarkibiy qismlarni yagona maqsad ostida birlashtiradi. Pedagogika oliy ta'lim muassasasida biologiya o'qituvchilarini metodik tayyorlash tizimi tashkiliy yaxlitlikka ega bo'lishi kerak bo'lib, u o'quv rejasida bir qator metodik fanlarni ajratish bilan belgilanadi.

Yaratilgan model yana bir xususiyat — moslashuvchanlikka ega. Tizimning moslashuvchanligi dasturni rivojlantirish jarayonini tashkil etishning bir necha usullari bilan belgilanadi. Biz bu moslashuvchanlik kabi xususiyat o'quvchilarning ta'lim yo'nalishini tanlashga imkon beradi deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Беспалько В.П., Татур Ю.Г. Системно – методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. – М.: Высшая школа, 1989.– С.192.
2. Karimova M.H. Biologiya fani o'quv-metodik ta'minotini takomillashtirishning o'ziga xos aspektlari. Mug'allim ham yzliksiz bilimlendirio'. №5. 2020.
3. Краевский В.В., Лернер И.Я. Теоретические основы содержания общего среднего образования. –М.: Педагогика, 1983, – С.352.
4. Верзилин Н.М., Корсунская В.М. Общая методика преподавания биологии. Учебник для студентов пед. инст. по биологии. М.: Просвещение, 1983,-384 с.
5. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. М., «Академа», 2001, - 206 с.
6. Karimova M. H. "O'qituvchining metodik tayyorgarligi tizimida tarkibiy komponentlar kombinatsiyasining o'rni." Xalq ta'limi. №6. 2021,-35 b.
7. Karimova M. H. "The Structural model of methodological training of teacher in teaching biological sciences." - ACADEMICIA. An international Multidisciplinary Research Journal. 2021,-365 pags.

УДК: 37.013.42

Гулноза КАТТАЕВА,
СамДУ таянч докторанти
E-mail: gulnoz90@inbox.ru

НавДПИ доценти. н.ф.д. (DcS) Д.Х. Нарзикулова тақризи асосида

САМАРҚАНД АЛЛОМАЛАРИДАН МАҲДУМИ АЪЗАМНИНГ ЭНТОПЕДАГОГИК АСАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Аннотация

Мақолада дунёдаги энг йирик тариқат-Нақшбандия тариқатининг назарийчи олими ва пири муршиди Маҳдуми Аъзам Даҳбедийнинг тасаввуфий таълимотлари, қарашлари ҳамда илмий асарларининг ҳозирги давримизда ёш авлоднинг таълим-тарбиясида ҳамда ахлоқий маънавий комил инсон бўлиб ўсишида бениҳоят таъсири ва аҳамияти ҳақида мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: таълим тарбия, маънавият ва маърифатпарварлик, қадрият ва инсонийлик, тасаввуф ва диний таълимотлар.

АНАЛИЗ ЭНТОПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАХДУМИ АЗАМ ИЗ САМАРКАНДСКОГО ПРЕДКИ

Аннотация

В статье рассматривается большое влияние и значение мистических учений, взглядов и научных трудов Махдуми Азама Дахбеди, ученого-теоретика и пири-муршида крупнейшей в мире секты – Накшбандия, на воспитание подрастающего поколения и их развитие как морально зрелые люди.

Ключевые слова: образование, духовность и просвещение, ценности и гуманизм, мистицизм и религиозные учения.

ANALYSIS OF THE ENTOPEDAGOGICAL WORK OF MAHDUMI AZAM FROM SAMARKAND ANCESTORS

Annotation

The article discusses the great influence and significance of the mystical teachings, views and scientific works of Mahdumi Azam Dahbedi, a theoretical scholar and piri murshid of the world's largest sect – Nakshbandi sect, on the education of the younger generation and their development as morally mature people.

Key words: education, spirituality and enlightenment, values and humanity, mysticism and religious teachings.

Кирриш. Мустақиллик сабабли юртимизда маънавият ва маърифатга эътибор жуда юксак даражада бўлиб, ватанимиздан етишиб чиққан буюк алломаларнинг илмий ва маърифий мероси халқимизга қайтарилмоқда, хотира ва макбаралари тикланмоқда ҳамда тарихлари ёритилмоқда.

Ана шундай хотиралари тикланиб, макбаралари обод этилган буюк алломаларимиздан энг буюқлари юртимизда илму маърифат, маънавият ва тасаввуф тариқати орқали халқни тинчликка, маърифатга тарғибот этган тарихий шахслар: Хужа Ахрори Вали (Нақшбандия тариқатининг уз замонасидаги раҳбари), Маҳдуми Аъзам Даҳбедий (Нақшбандия тариқатининг ўз замонасидаги раҳбари), Шайх Худойдои Вали (Яссавия тариқати замонаси раҳбари), Шайх Маҳдуми Хоразмий (Кубравия тариқати замонаси раҳбари), Имом Мотурудий (фикх ва калом илми замонаси раҳбар)ларидир. Марказий Осиёдан тортиб шарқий Туркистон, Афғонистон, Ҳинду-Покистон, Эрон, Хуросон ва жануби-шарқий Осиё мамлакатларига халқларнинг диний, маданий-маънавий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётларида сезиларли таъсир кўрсатган Маҳдуми Аъзам, ул зотнинг авлодлари бўлмиш Даҳбедий ҳожалар ҳақида мустақилликка қадар охириги ўнлаб йиллар мобайнида ҳеч бир рисола ёзилмай, уларнинг фаолияти тарих саҳифаларидан ва халқ хотирасидан онгли равишда ўчириб келинди.

Шукурлар бўлсинки, мустақиллик туфайли қадриятларимиз ва маънавиятларимиз тикланмоқда, куплаб буюк алломаларимиз номи улуғланиб, уларнинг маънавий меросларини тарғиб этишга кенг эътибор берилмоқда.

Нақшбандия тариқатининг асосчиси назарийчи олими ҳисобланган Маҳдуми Аъзамнинг ёзган асарлари асосан тасаввуф таълимотига бағишланган бўлиб, улар замирида Қуръони Карим ва ҳадиси шарифдан келтирилган оятлардан фойдаланиб, сўфизмнинг илмий-назарий қонуниятларини баён этади. Шу билан бирга, тарихий шахслар ва воқеалар келтирилганлиги асарлар қийматини янада кўтарди. Ул зот нафақат мумтоз адабиётнинг улуғ вакиллари бўлмиш алломалар назмидан, балким ўзларининг назмларидан шу даражада ўринли фойдаланганки, байту мисралар насрий-илмий таълимий-тарбиявий хулосалар билан ҳамоҳанг жаранглайди.

Маҳдуми Аъзамнинг 30 га яқин рисоаларини ўз ичига олган «Мажмуа ар-расоил» тўплами тарбиявий аҳамиятга молик асар бўлиб, дунёдаги барча йирик Шарқ қўлёзма китобхона хазиналарида учратиш мумкин. Маҳдуми Аъзамнинг ушбу тўпламидаги асарлар замирида ўша даврнинг устувор тариқати ҳисобланган Нақшбандия силсиласининг назарий қонун-қоидалари (яъни, кодекси) жамланган десак, адашмаган бўламиз. Ўша вақтларда бу тариқат устувор бўлган Мовароуннаҳр, Хуросон, Ҳинду-Афғонистон ва Шарқий Туркистон каби жуда кенг ҳудудларда сўфизм тариқатига боғлиқ вазиятлар жуда кескинлашган, бу юртларда тарқалган Нақшбандия тариқати шайхлари бошқа тариқатдагиларни сиқиб, барча ижтимоий ва сиёсий соҳаларни ўз қўлларига олган, ҳатто ҳукмдору подшоҳлар ҳам улар таъсиридан чиқолмай қолган бир таранг вазият вужудга келган, бошқа тариқат вакиллари эса бу вазиятга чидамай, қўтарилиш арафасида тургандилар.

Ана шундай бир вазиятда, Махдуми Аъзам рухониятли пири Хожа Ахрори Вали каби сиёсий-ижтимоий соҳада юқори мавқеъни эгаллагач, илмий фаолият орқали барча тариқатларни халқ фаровонлиги йўлида қелиштиришга киришади. Бу йўлда Нақшбандия тариқатининг йирик пирларини норозилигини енгисиш лозим эди. Унинг бу фаолияти ўзига зарар етказиши ҳам мумкин эди. Илми ва иқтидори бениҳоялигидан бу олишувни у ўзининг илмий-назарий рисоалари ёрдамида енгитишга эришиб, бошқа тариқадагиларни инкор этишни тўхтатади.

Чунончи, Махдуми Аъзам ўзининг «Рисолаи самоъия» асарида Кубравия тариқатидаги самоъи зикрни, «Рисолаи Бобурия»да эса Яссавия тариқатидаги жохрия зикрни жоизлигини ҳимоя этади.

Тўплам насрда битилгани билан юзлаб ғазалу рубойлардан намуналар келтирилган. Бу назмлар Шайх Саъдий, Абдурахмон Жомий, Мавлоно Румий, Фаридулдин Аттор, Нажмиддин Кубро каби алломаларга тегишли бўлиб, Махдуми Аъзам нафақат мумтоз адабиётнинг улуғ вакиллари назмидан, балким ўзининг назмидан ҳам шу даражада ўринли фойдаланганки, байту мисралар насрий-илмий хулосалар билан ҳамоҳанг жаранглайди.

Тўпламдаги икки рисола ул зотга ихлос қўйган икки муридлари – Мовароуннаҳр ҳукмдори Убайдуллоҳон ва Ҳиндистон шоҳи Бобур мирзоларга махсус бағишлаган.

Энди, мажмуадаги асарлар тизими ва уларнинг қисқача тавсифи ва тарбиявий аҳамиятини кўриб чиқайлик:

1) «Асрорул - никоҳ». Рисолада ислом дини ва шариатининг никоҳ тўғрисидаги шарт-шароит ва сиру асрорларига ҳамда никоҳнинг муқаддаслиги, барча яхши-ёмон ишлар оиладан бошланиши, никоҳдан олдинги ва кейинги маънавий поклик кабилар тўғрисида фикр юритилган. Сўзбошида ёзилишича, рисола таолифига шу сабаб бўлганки, ўша даврда жамиятнинг кичик бўғини ҳисобланган оилага маърифатсиз ва маданиятсиз муносабатлар юз бераётганлиги туфайли бу масалага муаллиф илк рисоласини бағишлаган.

2) «Рисолаи самоъия». Рисолада Нақшбандия тариқатига нисбатан фарқли равишда, бошқа силсила тариқатларида намён бўладиган зикрлар ҳақида, жумладан Кубравия тариқатидаги мусиқа ҳамоҳангида самоъий зикр айтиш жоизлиги ҳақида мушоҳадалар юритган. Зеро, ўша даврда Нақшбандия ва баъзи бошқа тариқат сўфийларининг аксарияти самоъ зикрини инкор этар эдилар. Муаллиф илк марта илмий тарзда ўзга тариқат зикрининг жоизлиги, уларни инкор этмасдан, ҳурмат қилиш, қелишиш каби руҳларни суфийларга сингдиради.

3) «Рисолаи вужудия». Рисола тавҳид ҳақида, ваҳдатул-вужуд- Худонинг ягоналиги, ҳар нарсадан огоҳлиги, мавжудлиги, шу билан бирга инсоний-маҳлуқий мавжудлик тўғрисида ҳадиси шарифдан маълумотлар келтириб ёзилган.

4) «Рисолаи одоб ус-соликин» - тариқат йўлидан юривчи солиқ билиши лозим бўлган пиру-муршид ва муридларнинг одоб-ахлоқи, вазифалари ҳамда нафс, Арш каби тушунчалар баёнини берувчи рисоладир.

5) «Рисолаи одоб ус-сиддикин» - илоҳий севги, кўнгилдан олий мақом бўлиш Худого содиқлик, луқмани пок тутиб Ҳақга етишиш ҳақидадир.

6) «Ганжнома»- Рисола Ҳақиқий ганж-Оллоҳники, унинг Ҳусни конга бойлиги, ахлоқий ҳазиналарнинг энг олийси бўлган Илоҳий севгига, (ҳалол яшаш орқали) Унинг жамолига мушарраф бўлиш ҳақида.

7) «Рисолаи буқоя» - Инсоннинг билиб-билмай қилган гуноҳлари учун кўнгилдан оху нола ва кўз ёши

тўкиб тавба қилганларга Худо томонидан раҳм-шафқат ваъда қилингани ҳақидадир.

8) «Насиҳат ус-соликин» - Ҳазрати пайғамбар(с) нинг ҳадислари: «Қалон-наби алайҳиссалом: Қалбул - мўминин аршуллоҳил – азим» (Мўминлар қалби улуғ Аршдир) мазмуни жиҳатидан ахлоқ қоидалари асосида ва Оллоҳ буюрган маънавий қониқишга қелишда кўнгулга қулоқ солиш, унинг оинасини ғубордан тозалаш ҳақидаги рисоладир.

9) «Шарҳи саводул-важҳ» - Бу рисолада маънавий қашшоқлик инсон учун икки дунёда ҳам шармандали ҳол ва юзи қоралик каби эканлиги Ҳазрати пайғамбар(с)нинг бир ҳадислари мисолида, тариқат нуқтаи назаридан ёритилган.

10) «Танбият ус-салотин» - Рисолада ҳукмдорларнинг фазилатлари, уларнинг оддий халққа адолатли бўлиши лозимлиги «подшоҳнинг бир соатлик адолати олтмиш йиллик ибодат савобиға тенг» ҳадиси атрофида олиб борилган мушоҳадалар танбеҳ бериш билан исботланган. Шу билан бирга рисолада революцион тезис олға сурилади: қайси давлатга тирикчилик осон бўлса, инсоннинг ўша юртга бориб яшаш лозимлиги уқтирилади, негаки у ерда Оллоҳнинг раҳмати нозил бўлгандир.

11) «Шарҳул-валаду сарри абиҳи»- Рисола тарбия ҳақида, ўғил отасига баъзи сифатларда ўхшашга ҳаракат қилганидек, мурид ҳам ўз пирига ўхшашга ҳаракат қилиб, унга эргашиши кераклиги ҳақида.

12) «Нафаҳот ус-соликин» - Бу рисола суфийлик тариқатининг хушбўй файзлари ва тариқий йўллари ҳақида, бу йўлда Оллоҳдан бошқа ҳамма нарса иккинчи даражада бўлиши кераклиги уқтирилади. Муаллиф рисолаи отаси хотирига бағишлаган.

13) «Рисолаи зикр» - Рисолада энг яхши ва асосий зикр: «Ла илаҳа иллаллоҳу» шарҳи билан бирга, бошқа турли зикрлар шарҳи ҳам берилган.

14) «Рисолаи шарҳи рубоӣ» (Рисоланинг бошқа номи «Шарҳи рубоӣти Убайдӣ»). Рисола 1533-1539 йилларда Мовароуннаҳрда ҳукм сурган шайбоний Убайдуллоҳон ибн Маҳмуд Султоннинг «Убайдий» тахаллуси билан ёзган рубоӣлари тўпламига Махдуми Аъзамнинг ёзган шарҳидир. Рисола яна «Шарҳи ғазалиёт Убайдуллоҳон» деб ҳам аталган.

15) «Рисолаи баёни силсила». Бу рисола Нақшбандия силсила сулуқининг маънавияти, унинг Ҳазрати пайғамбар(с) ва Абу Бакри Сиддиқдан бошлаб Махдуми Аъзамнинг пиру устозларигача бўлган вакиллари баёнига бағишланган. Рисола шайбоний Жонибек Султон илтимосига кўра ёзилган.

16) «Рисолаи чаҳор калима». Рисола «Хожагон» тариқати асосчиси Хожа Абдуллоҳиқ Гиждувоний томонидан тариқатга киритилган «хуш дар дам», «назар дар қадам», «сафар дар ватан» ва «хилват дар анжуман» каби тўрт назарий калималарининг мушоҳадалари баёни шарҳига бағишланган.

17) «Рисолаи силсилат ус-сиддикин» Бу рисолада ҳам аҳли тасаввуфнинг Ҳазрати пайғамбар(с) ва Абу Бакр Сиддиқдан бошланиб келадиган силсила баён қилиниб, унда Абу Барк Сиддиқнинг сиддиқлик фазилати қуйланган ва ҳар толиб ўз пирига нисбатан шу фазилатда бўлиши таъкидланган. Муаллиф бу рисолаи ўз устози Мавлоно Муҳаммад Қозининг пири Хожа Убайдуллоҳ Ахрорга бағишлаб ёзган «Силсилат ул-орифин ва тақират ус-сиддикин» асарларидан илҳомланиб ёзганга ўхшайди.

18) «Рисолаи биттихия». Қовун ҳақида рисола, деб аталган бу асар ҳосилни яхши йиғиб олишни ўйлашдан олдин яхши сувли ерга уруғ сепишни ўйлаши, сўнг ундан хабардор бўлиши керак бўлган деҳқон каби, ҳар бир мусулмон ҳаёт вақтидаёқ боқий дунё (нариги дунё) ҳақида

ўйлаши кераклиги тўғрисида фикр юритади. Рисолада пайгамбар(с)нинг: «Қолан-наби алайҳиссалом: «Ад-дунё мазраатул-охират» (Дунё – охиратнинг экинзоридир», хадиси шарифлари атрофида мушоҳадалар юритилган.

19) «Рисолаи миръот ус-сафо». Бу рисола «Поклик кўзгуси» деб аталиб, маънавий тозаликни соф кўзгуга қиёсласа-да, кўзгу баъзи чанглардан холи эмаслиги ҳам эслатилади. Суфийлик тариқатининг асосий вазифаларидан бири, бу кўнгилни - кўзгуни пок тутишга кўмаклашишдир.

20) «Рисолаи зубдат ус-соликин ва танбехус-салотин». Рисолада ошиқ ва Маъшук ўртасидаги ҳижоб (парда)лар тўғрисида мушоҳида этилади. Улар тўртта: «дунё»(давлат), «нафс», «халқ»(дунёвий ишлар) ва «шайтон»дир.

Дунё – укбо (охират)дан парда бўлиб, ҳар ким дунё (мол-мулк) деб келса, у охиратдан айрилади; Нафс Ҳақдан парда бўлиб, ҳар ким ҳавойи нафсга машғул бўлса, у Ҳақдан айрилади; Халқ (дунёвий ишу ҳавас) тоатдан парда бўлиб, ҳар ким дунёвий ҳавас билан машғул бўлса, тоатдан айрилади; Шайтон диндан парда бўлиб, ҳар ким шайтонга мувофиқат қилса, диндан айрилади.

Асарда муаллиф амир ва олимларнинг барча ишлари халқ манфиатини кўзлаб амалга оширилиши лозимлигини уқтиради. Яна асарда зикр, одоб, сўфийлик ва шариат шартлари турли ҳадис ва назмлар билан исботланган.

21) «Рисолаи Гули Наврўзи». Бу рисола суфийлик маънавияти, халқ билан ҳукмдорлар ўртасидаги муносабатлар ҳақида бўлиб, баҳор айёмида – Наврўзда барча салбий ишлар орқага ташлангани каби, муносабатларда ҳалал берувчи ортикча нарсалар ҳам ташланиши лозимлиги уқтирилади. Рисола Махдуми Аъзамнинг ҳукмдор муриди Искандар Султон (1561-83 йиллар хон бўлган) илтимоси билан ёзилган.

22) «Ғазалиёти Қосимий». Бу мухтасар назм «Қосим» ва баъзан «Қосимий» тахаллуслари билан ижод этган ғазалсаронинг назмларига бағишланган. Бизнингча, бу Қосими Анворга тегишли байтлар бўлмай балким, Махдуми Аъзамнинг ўзлари шу тахаллусда ижод этган бўлсалар керак. Чунки, тўпламда илгари ўтган барча улуғ шоирларнинг ашъорларидан мисра ва байтларгина намуна келтирилган. Бу ерда эса 42 мисрадан иборат ғазаллар тўла келтирилган бўлиб, бирида «Қосим», бошқасида «Қосимий» тахаллуси қўйилиши шундан дарак бермоқда (Қосим Анвор эса фақат Қосим тахаллусида назм этган). Боз устига, тўпламдаги бошқа рисоаларда ҳам шу тахаллусдаги байтларни бошқа улуғ шоирлар байтига қараганда кўпроқ келтирилиши, фақат муаллифининггина ғазали кўп келтириши мумкинлигидан дарак бермоқда.

23) «Рисолаи меърож ул-ошиқин». Рисола шайбоний султонлардан бири Исфандиёр Султоннинг Хуросон вилоятига юзланганига бағишлаб ёзилган асари бўлиб, сўфийлик тариқатларида халқнинг ҳукмдорлар

кўнгилларига етказадиган таъсири ва ҳукмдорларнинг халқ турмушига етказадиган таъсири ҳақида ёзилган. Бу-энг катта рисоалардан биридир.

24) «Рисолаи муршид ус-соликин». Шайх Мурташнинг сўфийлик тарзи тўғрисидаги мулоҳазасидан бошланган бу рисола ҳақиқий суфий ва тариқат йўлбошчисининг вазифалари ҳақида мушоҳида юритади. Шу билан бирга, сўфийлик арконларидан бўлган фано ва бақо даражасига ҳам муаллифнинг илмий нуқтаи назари берилган.

25) «Рисолаи воқеаи ҳаққония». Рисола ўша замон подшоҳларига панду насиҳат ва танбех сифатида ёзилган бўлиб, улуғ пир ва тариқат ақобирлари руҳониятлари томонидан муаллифга кўрсатилган бир воқеа таҳлилига бағишланган.

26) «Рисолаи Бобурия». Рисола Хожа Убайдуллоҳ Ахрори Валининг «Рисолаи волидия» асарини Ҳинд подшоҳи темурий Бобур мирзо томонидан ўзбек тилига ўтирилган назмий таржимасининг биринчи нусхасини пири Махдуми Аъзамга юбориб, ул зотдан фикр сўраб муурожаат этган хатига жавоб тариқасида ёзилган асардир. Асар- Яссавия тариқатидаги жаҳрий зикрнинг жоизлиги ҳақида Накшбандия тариқати назариётчиси томонидан илк бора илмий-назарий жиҳатдан эътироф этилиши тўғрисида бўлиб, муаллифнинг йирик асарларидан биридир.

27) «Шарҳи як ғазали Убайдуллоҳон». Шайбонийлар сулоласи ҳукмдори Убайдуллоҳоннинг бир ирфоний ғазали шарҳига бағишланган.

28) «Шарҳи 12 рубоёи форсий». Ушбу рисола форс тилида битилган 12дан зиёдрок ирфоний рубоийнинг илмий таҳлилига бағишланган. Рисолада шайбоний ҳукмдор Убайдуллоҳоннинг Махдуми Аъзамга бағишланган ҳамда бошқа бир қанча ирфоний ғазаллар шарҳи берилган.

Шундай қилиб, Махдуми Аъзам Даҳбедийнинг «Мажмуа ар-расоил» тўпламлари юқорида келтирилган ушбу рисоалардан иборатдир. Тўплам муқоваси жигар рангли кийик терисидан ишланган бўлиб, муғзий услубида, икки томонлама уч тамғали қилиб ясалган ҳамда 616 саҳифадан иборат.

Накшбандия тариқатининг Хожа Ахрори Валидан кейинги даврдаги муршиди комили бўлган Махдуми Аъзам ахлоқий поклик ва инсоннинг маънавий камолоти учун зарур бўлган фазилатлардан баҳс юритувчи масалаларга бағишланган юқорида келтирилган асарларни ижод қилганлар. Бу асарлар ҳозирги даврда ҳам ўзининг маънавий қувватини йўқотмаган.

Умид қиламизки, келгусида ижод қилаётганим аҳллари ушбу асарларни қизиқиш билан таҳлилу тадқиқот этадилар. Ўз юрти тарихини билиш, камида етти отабобо аждодларини таниш, бу-узлигини англаш, ақидаси ва кадру кийматини ҳурмат қилиш демакдир.

АДАБИЁТЛАР

1. Каттаев К., Каттаева Г. «Самарқанднинг энг буюк алломалари» (тўплам). Тошкент. Qaqnus нашриёти. 2020.
2. Каттаев К. «Махдуми Аъзам тарихи ва мукамал Даҳбедийлар тариқати». Тошкент. Mashhur-Press нашриёти. 2016.
3. Каттаев К. «Тасаввуф алломалари». Тошкент. Г. Гулом. 2017.
4. Каттаев К. «Махдуми Аъзам Даҳбедийдан мерос қолган қадимий қўлёзма китоблар каталоги». Тошкент. «Tafakkur b. 2016.
5. Каттаев К. «Махдуми Аъзам ва Даҳбед. С. Сугдиён. 1994.

УДК 796.015.4.42

Азизбек КУРАЛБАЕВ,

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети

Гандбол, регби назарияси ва услубияти кафедраси мустақил изланувчиси.

E-mail: aziz.kuralbaev02@mail.ru

ЎзДЖТСУ н.ф.б.ф.д.(PhD), доцент А.Н.Шопулатов ва н.ф.б.ф.д.(PhD) Ф.М.Якубовлар тақризлари асосида

METHODOLOGY OF IMPROVING THE TRAINING PROCESS OF YOUNG HANDBALL PLAYERS IN PRIMARY PREPARATION STAGE

Abstract

The current state of world handball is characterized by a sharp increase in team competition. That is, it is important to develop more sophisticated tools and methods of training handball players to win. In particular, the methodological basis of long-term training of young athletes is closely related to the problem of improving the educational process. This situation requires practical research on methods of planning and organizing sports training. This creates the need to improve the training process of young handball players on the basis of modern methods and programs.

Key words: physical education, sports, handball, young handball players, the educational process, new approaches, teamwork, children-youth sports school.

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ЮНЫХ ГАНДБОЛИСТОВ НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация

Современное состояние мирового гандбола характеризуется резким ростом командной конкуренции. То есть важно разработать более совершенные средства и методы подготовки гандболистов к победе. В частности, методологическая основа многолетней подготовки юных спортсменов тесно связана с проблемой совершенствования образовательного процесса. Эта ситуация требует практических исследований методов планирования и организации спортивной тренировки. Это создает необходимость совершенствования тренировочного процесса юных гандболистов на основе современных методик и программ.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, гандбол, юные гандболисты, учебный процесс, новые подходы, командная работа, детско-юношеская спортивная школа.

БОЛАЛАР-ЎСМИРЛАР СПОРТ МАКТАБИДА ЁШ ГАНДБОЛЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ-МАШҒУЛОТ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСЛУБИЯТИ

Аннотация

Дунё гандболининг ҳозирги ҳолати жамоавий рақобатнинг кескин кучайиши билан ажралиб туради. Яъни, ғалабага эришиш учун гандболчиларни тайёрлашнинг янада мукаммал воситалари ва усуллари ишлаб чиқиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Хусусан, ёш спортчиларни узоқ муддатли тайёрлашнинг услубий асослари таълим жараёнини такомиллаштириш муаммоси билан чамбарчас боғлиқ. Ушбу вазият спорт машғулотларини режалаштириш ва ташкиллаштириш усуллари бўйича амалий тадқиқотларни талаб қилмоқда. Бу эса ёш гандболчиларнинг ўқув-машғулот жараёнларини замонавий услуб ва дастурлар асосида такомиллаштириб бориш заруриятини юзага келтиради.

Калит сўзлар: жисмоний тарбия, спорт, гандбол, ёш гандболчилар, ўқув-машғулот жараёни, янги ёндашувлар, жамоавий ҳамкорлик, болалар-ўсмирлар спорт мактаби.

Кириш. Республикамизда барча спорт турларининг ривожини учун кенг имконият ва шароитлар яратилиб, ўсиб келаётган ёш авлодни жисмонан соғлом ва ақлан етук қилиб тарбиялаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни 2025 йилгача ривожлантириш Концепциясида “таълим муассасаларида жисмоний тарбиянинг инновацион усуллари такомиллаштириш ва қўллаш орқали болалар ва ўсмирларни жисмоний тарбия ҳамда оммавий спорт билан мунтазам шуғулланишга жалб этиш ҳамда илғор халқаро тажрибани ҳисобга олган ҳолда спортчилар тайёрлаш методологиясини такомиллаштириш, спорт турлари бўйича терма жамоалар таркибини сифатли тўлдириш учун спорт захирасини шакллантириш ва юқори малакали спортчиларни тайёрлаш жараёнига инновацион

лойиҳаларни жорий этиш” [1] зарурияти белгилаб берилган. Соҳа тараққиётига хизмат қилувчи ушбу ҳужжатдаги белгилаб берилган вазифаларни бажариш ҳам биринчи навбатда ёш спортчиларнинг ўқув-машғулот жараёнларини такомиллаштириш услубиятини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Асосий қисм. Барчамизга маълумки, ҳар бир спорт турининг ривожига аввало ушбу спорт тури билан шуғулланувчи ёш спортчиларнинг ўрни ва аҳамияти юқоридир. Яъни, бунда ўқувчи-ёшларнинг танлаган спорт йўналиши бўйича маҳоратини бошланғич тайёргарлик босқичидан бошлаб ривожлантириб бориш лозим. Ушбу жараёнда болалар-ўсмирлар спорт мактаблари асосий вазифани бажарувчи ҳисобланади. Бунда “Болалар ва ўсмирлар мактабларининг спорт тармоқлари ва спорт мажмуаси клублари қошида,

абонементли гуруҳлар мавжудлиги турар жой бўйича ёққан спорт турлари билан шуғулланиш имкониятини таъминлайди” [2].

Болалар ва ўсмирлар спорт мактаби тайёрлов бошланғич ва ўқув-машқ гуруҳларидан иборат бўлиб, бу мактаблардаги спорт ишларининг юқори кўрсаткичлари ва зарур шартларнинг мавжудлиги мукаммал спорт гуруҳларини юзага келтириши билан юқори аҳамиятга эгадир.

Ҳозирда болалар ва ўсмирлар спорт мактабларининг асосий вазифалари куйидагилардан иборат:

- болалар ва ўсмирларни соғлом, ҳар томонлама жисмонан бақувват қилиб тарбиялаш;

- ўз-ўзини баҳолаш, шахсий гигиена ва биринчи ёрдам кўрсатиш ҳақида ҳамда назарий билим олишини таъминлаш;

- тарбия жараёнида қобилиятли болаларни танлаш ва келажақда уларни махсус спорт мактаб-интернатларига жалб қилиш ва йўналтириш;

- мактаб ўқувчилари ўртасида жисмоний тарбия соҳасидаги жамоатчилик ишларини ташкил қилиш, болаларни спортга жалб қилиш тизим асосида олиб борилишини таъминлаш ва умумтаълим мактабларида оммавий спортни ривожлантиришга амалий ёрдам кўрсатиш.

Дунё тажрибасида ҳам болалар-ўсмирлар спорт мактаби спортчиларни тайёрлашнинг муҳим бўғини ҳисобланади. “Ҳозирги кунда спорт мактаблари (Олимпия заҳиралари ихтисослаштирилган болалар ва ўсмирлар мактаблари), ёшлар спорт мактаблари (болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари) учун кўп йиллик ўқув-тарбия жараёнини амалга оширади” [3].

Жамиятимизда соғлом турмуш тарзини шакллантириш, аҳолининг, айниқса ёш авлоднинг жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланиши учун замон талабларига мос шарт-шароитлар яратиш, спорт мусобақалари орқали ёшларда ўз иродаси, кучи ва имкониятларига бўлган ишончни мустаҳкамлаш, мардлик ва ватанпарварлик, она Ватанга садоқат туйғуларини камол топтириш, шунингдек, ёшлар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш ишларини тизимли ташкиллаштириш ҳамда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантиришга йўналтирилган кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ушбу ислохотларда аввало мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш, болалар ва ўсмирларнинг юксак маънавий ва жисмоний сифатларини ҳамоҳанг ривожлантириб бориш асосий масалалардан бири бўлмоқда. Бунда болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ўқувчиларнинг жисмоний баркамоллигида катта ўрин эгаллайди. Айниқса, гандбол спорт тури ўқувчиларга ҳаракат малакаларининг комплекс равишда такомиллашувиди, тўғри жисмоний ривожланишида, соғлиқни мустаҳкамлаш ҳамда сақлашда ижобий таъсир кўрсатади. БЎСМларини ислох қилиш ёш авлод тарбиясини янада кучайтириш, уларни жамоатчилик, меҳнатсеварлик ва жамият олдидаги бурчини ҳис қилиш руҳида тарбиялашдек ғоят муҳим вазифалар билан болиқдир.

Болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ёш гандболчи ўқувчиларининг бошланғич тайёргарлик босқичи уларнинг ёши, билим, кўникма ва малакаларини таркиб топишнинг, тасаввур ҳамда тушунчалар ҳосил бўлишининг бошланғич давридир. Худди мана шу даврда ўғил ва қизларни мунтазам ҳамда изчил тарбиялаш учун катта имкониятлар вужудга келади. Яъни, бошланғич тайёргарлик босқичида ёш спортчиларнинг умумий

жисмоний меҳнат қобилияти асосан жисмоний ривожланиш даражаси билан ўзаро боғлиқдир.

Гандбол - ҳаракат фаолиятининг ўзгарувчан усуллари, вазиятлар ва ҳаракат шакллариининг доимий ўзгариши шароитида жисмоний фазилатларнинг мураккаб намоён бўлишини талаб қиладиган спорт турларидан бири.

Ҳар қандай спорт ўйинида жамоалар ўз ниятларини яшириб, рақибнинг режаларини очишга ҳаракат қилиб, рақибдан устунликка интилади. Шунинг учун гандбол жамоалари курашини томонларнинг қарама-қаршилиги нуктаи назаридан кўриб чиқиш керак. Рақобатли курашнинг асосий мақсади ғалаба қозонишдир. Бунинг таъминлаш учун жамоанинг ўқув-машғулот жараёнида бир нечта компонентлар керак. Булар куйидагилар:

Биринчи компонент - жамоаларнинг яхлит қарама-қаршилиги бўлиб, унда таркибнинг барча таркибий қисмлари ўзаро боғлиқликда тақдим этилади.

Иккинчи компонент – курашга рақобат қилиш, ўйин тенденцияларини ўрганиш, жамоани тайёрлаш жараёнининг йўналишини аниқлаш, рақиб ўйинининг характерини ўрнатиш ва мусобақа давомида жамоани бошқариш санъатини ўз ичига олган беллашуви кураш стратегияси.

Учинчи компонент - битта учрашув давомида ҳужум ва ҳимоядаги тактик ҳаракатлар. Ҳар бир жамоа ўйинчисининг рақобат фаолияти ўзига хос йўналишга эга бўлиб, унга кўра гандболчилар роли билан ажралиб туради. Бу дарвозабонни, марказий посбон ролини ўйнайдиган майдон ўйинчиларини, ҳужумда ярим ўрта вазни, экстремал ва чизикли, марказий, ярим ўрта вазни, экстремал ва олдинги ҳимоячиларни ҳимоя қиладиган дарвозабон.

Тўртинчи компонент - ўйин техникаси - техника. Ўйинда гандболчи юқори тезликда ҳаракатланишни ушлаб олиш, узатиш, тўпни уриб югуриш ва тўпни дарвозага ташлаш билан бирлаштиради. Ҳужум ҳаракатларидан ташқари, спортчилар тўпни эгаллаш учун маълум ҳаракат усуллари ва ҳужумчиларга қарши туриш усуллари қўллаган ҳолда ўз дарвозаларини ҳимоя қилишлари керак.

Бешинчи компонент - жисмоний сифатлар: куч, тезлик, чидамлик, мослашувчанлик ва эпчиллик; ақлий фазилатлар ва шахсий хусусиятлар; морфологик хусусиятлар. Рақобат фаолиятини амалга ошириш учун гандболчида техник ва тактик ҳаракатлар ишончилигини таъминлайдиган маълум даражадаги жисмоний имкониятлар керак. Қолаверса, керакли сифатлар ва шахсий хусусиятларсиз гандболда муваффақиятга эришиш мумкин эмас. Ниҳоят, ўзининг морфологик ва функционал хусусиятларига кўра ушбу спорт тури талабларига жавоб берадиган спортчиларгина гандбол маҳорати чўққисига қўтарилиши мумкин.

Бошланғич тайёргарлик босқичида мураббийлар болаларни гандболга тайёрлайдилар, улар бир неча йилдан сўнг профессионал жамоаларда ўйнайди. Шу боис, ушбу спорт тури қандай ривожланишини ва болаларни “келажақ кўл тўпи” талабларига мувофиқ тайёрлашини олдиндан билиш керак. Гандболда спортчиларни тайёрлашнинг барча спорт турларига хос умумий қонуниятлари ва тамойиллари мавжуд. Шунинг учун ўқув жараёни ана шу нақшларга асосланиши керак. Қўл тўпи - бу жамоавий ўйин, аммо кўп йиллик тайёргарлиқнинг дастлабки босқичида жамоавий вазифалар иккинчи даражали. Шахсий мукамаллик биринчи ўринга чиқади.

БЎСМ да ўқув-машғулот жараёнлари турлича ташкил этилиши мумкин. Бунда жамоавий усул ва спортчилар билан индивидуал ишлаш усули етакчи

ҳисобланади. Ўқув-машғулотларни бригада усулида ташкил қилишда мураббийлар гандболчилар билан маълум бир босқичда иш олиб боради, уларни маълум маҳоратга етказди, кейин эса бошқа мутахассисларга топширади. Индивидуал усулда эса мураббий ўйинчиларни бошланғич босқичдан бошлаб уни қўйиб юборишгача тайёрлайди. Бу жараёнда болалар-ўсмирлар спорт мактаблари спортчиларнинг соғлиғини мустаҳкамлаш ва жисмоний ривожлантиришни таъминлаган ҳолда ҳар томонлама ривожланган юқори малакали ўсмир спортчиларни тайёрлашни амалга оширади [4].

Дарҳақиқат, болалар ва ўсмирлар спорт мактаби мактабдан ташқари ташкилот бўлиб, унда юқори малакали ёш спортчилар тайёрлаш, уларнинг соғлиғини мустаҳкамлаш ва ҳар томонлама жисмоний ривожлантиришни таъминлаш, тарбияланувчилардан жамоатчи-ўйриқчилар ва спорт ҳакамларини тайёрлаш ишлари ҳам амалга оширилади.

Болалар ва ўсмирлар спорт мактабларининг гандбол бўйича амалдаги дастурлари мазмунини таҳлил қилиш ёш спортчиларни бошланғич тайёргарлик босқичидан то спортни такомиллаштириш босқичигача бўлган тайёргарлик жараёнини тартибга солувчи ўқув-машғулот жараёнини узлуксиз такомиллаштириб бориш кераклигини кўрсатади. Ҳозирда ёш гандболчиларнинг ўқув-машғулот жараёнини режалаштириш кетма-кетлиги ҳақида умумий фикр ва ёндашув мавжуд эмас. Бунда қуйидаги қарама-қаршиликлар учрайди:

- машғулот юкламаларининг қўпайиши ва ёш гандболчиларнинг соғлиғини сақлашни белгилайдиган тадқиқотларнинг камлиги;

- ёш гандболчиларнинг спорт маҳоратини оширишга қўйиладиган талабларнинг кучайиши ва машғулотларнинг ёш босқичларида рақобатбардош

фаолиятнинг ўқув ва ўқув жараёни мазмуни билан боғлиқлигини ҳисобга олиш заруратининг юқорилиги;

- ёш гандболчиларнинг спорт маҳоратини шакллантириш босқичларида тайёрлашнинг самарали технологияларига эҳтиёж ва уларнинг илмий жиҳатдан етарли даражада ривожланмаганлиги.

Болалар-ўсмирлар спорт мактабларида ёш гандболчиларни ўқув-машғулот жараёнининг самарадорлиги учун дастлабки босқичдаёқ қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш зарур:

1. Тизимли машғулотларга умумий таълим мактабларининг қўл тўпи ўйнашни хоҳловчи ва педиатрдан ёзма рухсатномага эга бўлган болаларининг максимал сонини жалб қилиш.

2. Тизимли машқ қилиш шарти билан болаларнинг гандболга бўлган ижобий муносабатини сақлаш.

3. Тарбиявий ишларни тизимли олиб боришда умумтаълим мактабларида ёш гандболчиларнинг ўқишини назорат қилиш.

4. Ота-оналар ва мактабларда жисмоний тарбия ўқитувчилари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш.

5. Умумий жисмоний тайёргарликни ва айниқса, координация, ҳаракат тезкорлиги ва тезкор-куч каби муҳим жисмоний сифатларни ривожлантириш устида ишлаш.

6. Болаларга гандбол техникаси ва тактикаси асосларини ўргатиш.

7. Гуруҳ ва жамоавий ҳаракатлар асосларини шакллантиришда болаларнинг индивидуаллигидан келиб чиқиб ёндашиш.

8. Болаларда тренер-мураббийларга нисбатан ҳурматни шакллантириш.

БЎСМ бошланғич тайёргарлик босқичида ўқув-машғулот жараёнининг ташкил қилиниши 1-жадвалда келтирилган.

Ўқиш даври	Биринчи йил	Иккинчи йил	Учинчи йил
Ўқувчиларнинг ёши	8-9	9-10	10-11
Ҳафталик соатлар сони	6	8	8
Ҳафталик дарслар сони	3	4	4
Дарслар давомийлиги, соат (дақ.)	2 соат (120 дақ)	2 соат (120 дақ)	2 соат (120 дақ)
Тренингнинг умумий миқдори, соат	312	416	416
Йиллик машғулотларнинг умумий сони	156	208	208
Машғулот йиғини	Дам олиш кунларида йилига 2 марта 21 кун		
Гуруҳ аъзолари сони	16-22 нафар ўқувчи	16-20 нафар ўқувчи	16 -18 нафар ўқувчи
Тайёргарликка қўйиладиган талаблар	Тайёрлик кўрсаткичларининг ижобий динамикаси ва стандартлари.		

Юқоридаги фикрларимиздан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, бошланғич тайёргарлик босқичидаги гандбол ўқув-машғулотлари жараёнида қуйидаги асосий вазифалар ҳал этилади:

- 1) танланган спорт турининг техника ва тактикасини чуқур ўргатиш ва уни ёш спортчилар томонидан ўзлаштириб олишини таъминлаш;

- 2) жисмоний қобилиятларни ривожлантириб, зарур сифатлар даражасига етказиш;

- 3) спортчилар организмнинг функционал имкониятларини кучайтириш ва соғлиғини мустаҳкамлаш;

- 4) машғулот ва мусобақалар вақтида спортчи ҳаракатларининг юқори даражада жамланиши ва сафарбар

этилишини таъминловчи руҳий, ахлокий-иродавий сифатларни мақсадли равишда тарбиялаш;

- 5) спортчи тайёргарлигининг эришилган даражасини такомил-лаштириш ва уни мусобақа фаолиятида намойиш этишни амалга ошириш;

- 6) машқ ва мусобақа фаолиятини муваффақиятли олиб бориш учун зарур назарий билимлар ҳамда амалий тажрибаларни бериш.

Хулоса. Ёш спортчиларни жамоавий спорт турларига тайёрлашнинг турли жиҳатлари замонавий илмий-услубий адабиётларда кенг ёритилганига қарамай гандболчиларни узоқ муддатли спорт машғулотларининг тузилиши ва тизимига оид қўплаб муҳим масалалар ҳали тўлиқ ўрганилмаган. Бунда айниқса, бошланғич

тайёргарлик босқичида ўқув-машғулот жараёнларини рационал ташкил қилиш долзарб аҳамиятга эгадир.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5924-сонли Фармони. Lex.uz
2. Саломов Р.С. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. Дарслик. Т. 2014. – 170 б
3. Ахапкин В.Н. Начальная спортивная подготовка школьников 10-12 лет с целью отбора и ориентации в виды спорта скоростно-силовой направленности тема. автореф. дис. ... канд. пед. наук М: 2013.- 22 с.
4. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти. Дарслик. Т.2005,- 226 б.

УДК 371.077

Сардорхон ҚУВОНДИҚОВ,

Тошкент давлат педагогика университети профессори вазифасини бажарувчиси

ТВЧДПИ доценти А.Абдулахатов тақризи асосида

КЎП ЙИЛЛИК ТАЙЁРГАРЛИК БОСКИЧИДА ЕНГИЛ АТЛЕТИКА ТУРЛАРИГА ЎҚУВЧИ ЁШЛАРНИ САРАЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯСИ

Аннотация

Ёш авлодни соғлом ва баркамол инсон қилиб тарбиялашда "болалар спортини ривожлантириш жамғармаси" нинг ташкил этилиши катта амалий аҳамиятга эга. Бугунги кунда мамлакатимизда 2 миллионга яқин бола спортнинг 30 дан ортиқ тури билан шуғулланмоқда. Улар соғлом, кучли, Жасур ва қатъиятли бўлишади. Болалар спортини ривожлантириш мамлакатимиз ёшларининг жисмоний ва маънавий етиштиришда муҳим восита бўлиб хизмат қилмоқда. Олимпия дастурига киритилган енгил атлетика спорт тури мамлакатимизда тобора ривожланиб, ўғил-қизлар ўртасида оммалашиб бормоқда.

Калит сўзлар: Болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари, енгил атлетика машғулотларини ташкил этиш, тайёрлов босқичига қисқа масофага югурувчиларни саралаш.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОТБОРА ШКОЛЬНИКОВ ПО ВИДАМ ЛЕГКОЙ АТЛЕТИКИ НА ЭТАПЕ МНОГОЛЕТНЕЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация

Оздание "Фонда развития детского спорта" имеет важное практическое значение для воспитания подрастающего поколения здоровым и гармоничным человеком. На сегодняшний день в нашей стране около 2 миллионов детей занимаются более 30 видами спорта. Они становятся здоровыми, сильными, смелыми и настойчивыми. Развитие детского спорта служит важным инструментом в достижении физической и духовной зрелости молодежи нашей страны. Легкоатлетический вид спорта, вошедший в олимпийскую программу, в нашей стране все более развивается и становится популярным среди мальчиков и девочек.

Ключевые слова: Детские и подростковые спортивные школы, Организация занятий легкой атлетикой, отбор бегунов на короткие дистанции на подготовительный этап.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGY OF SELECTION OF SCHOOLCHILDREN BY TYPES OF ATHLETICS AT THE STAGE OF LONG-TERM TRAINING

Annotation

The creation of the "Children's Sports Development Fund" is of great practical importance for the upbringing of the younger generation as a healthy and harmonious person. Today, about 2 million children in our country are engaged in more than 30 sports. They become healthy, strong, brave and persistent. The development of children's sports serves as an important tool in achieving physical and spiritual maturity of the youth of our country. The athletics sport included in the Olympic program is developing more and more in our country and is becoming popular among boys and girls.

Keywords: Children's and adolescent sports schools, Organization of athletics classes, selection of short-distance runners for the preparatory stage.

Кириш. Республикамиз истиклолга эришгандан сўнг юртимизда жисмоний тарбия ва спортга давлат сиёсати миқёсида эътибор қаратилиши айниқса "Болалар спортини ривожлантириш жамғармаси"ни ташкил этилиши ёш ўсиб келаётган авлодни соғлом ва комил инсон қилиб вояга етказишда муҳим амалий аҳамият касб этади.

Тадқиқот долзарблиги: Бугунги кунда юртимиздаги 225 дан ортиқ БЎСМ ва 54 та дан зиёд ихтисослашган болалар ва ўсмирлар спорт мактабларининг енгил атлетика секцияларида, республикамызда 9 та ва олий спорт маҳорати мактаблари, 15 та олимпия захиралари коллежлари, Уларга 400 нафарга яқин юқори малакали мураббийлар енгил атлетика сирларини пухта ўргатмоқда. Аммо уларнинг ҳаммаси ҳам енгил атлетика спорт турларига иқтидорли эмаслигини тадқиқот жараёнида аниқлади. Чунки ўқувчи ёшларни енгил атлетика спорт турларига ўзига хос камчиликларга йўл қўйганлигига гувоҳ бўлмоқдамиз. Мураббийлар гуруҳларни шакллантиришда умумтаълим мактаби ўқувчисининг тавсиялари асосида кўп ҳолларда

гуруҳларни шакллантиради. Шунинг учун ҳам гуруҳлар 2-3 ой ичида тарқалиб кетишлари кузатилса, иккинчидан саралаш мезонларига эътибор қаратилмайди. 1 ёки 2 та кўрсаткичга асосланиб, гуруҳ шаклландмайди, бу эса, спортчиларни самарали тайёрлашга салбий таъсир этади. Натижада 2-3 йил ўқувчи ёшлар ўзини қимматли вақтини бекорга кетказади. Шунинг учун саралаш мезонларини ишлаб чиқиш ва шу мезонлар асосида ўқувчиларни гуруҳларга саралаб олиш юқори малакали спортчиларни тайёрлаш тизимини самарадорлигини оширади. Шу боисдан, биз танлаган "Кўп йиллик тайёргарлик босқичида енгил атлетика турларига ўқувчи ёшларни саралашнинг педагогик технологияси" мавзусидаги бажарилган диссертация иши спортчиларни саралаб олишдаги долзарб муаммолардан бири саналади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Бугунги кунда спорт турлари билан шуғулланувчи ёшларнинг сони кун сайин ошиб бормоқда. Албатта бу юртимизда йўлга қўйилган ислохотларни тўғрилигидан далолатдир. Ҳозирда ёш спортчиларимиз ичидан иқтидорли истикболи бор спортчиларни излаб топиш ва саралаш бўйича кўплаб

мутахасислар иш олиб боришган улардан В.Б.Зеличенко, В.Г.Верхошанский, М.Н.Умаров, Ф.А.Керимов, К.Т.Шакиржанова, О.В.Гончаровалар ўз фаолиятини олиб бормоқдалар.

Тадқиқотнинг мақсади: Кўп йиллик тайёргарлик босқичида энгил атлетика турларига педагогик технологиялар асосида ўқувчи ёшларни саралаш самарадорлигини ошириш.

Тадқиқотнинг вазифалари: Мавзунинг мақсадидан келиб чиқиб олдимизга қуйидаги вазифаларни белгилаб олдик:

Мавзуга оид илмий услубий адабиётларни ўрганиш, таҳлил этиш ва умумлаштириш.

Кўп йиллик тайёргарлик босқичида энгил атлетика турларига саралаш мезонларини ўрганиш.

Ўқувчиларни ёши бўйича жисмоний ривожланганлиги, тайёргарлиги даражаси, функционал ҳолатларини аниқлаш.

Кўп йиллик тайёргарлик босқичларига саралаш мавзуларини ёши ва тайёргарлик даражаси бўйича ишлаб чиқиш ва педагогик тажрибада самарадорлигини аниқлаш.

Тадқиқотни ташкил қилиш ва ўтказиш: Тадқиқот Республикамиздаги БЎСМ ва Энги атлетика ва спорт ўйинларига ихтисослашган БЎСМ, ОСММ, ОЗКларда шуғилланувчилар машғулот гуруҳларида ўтказилди.

Тадқиқотнинг объекти ва предмети: Республикамиздаги БЎСМ ва Энги атлетика ва спорт ўйинларига ихтисослашган БЎСМ, ОСММ, ОЗКларда шуғилланувчилар машғулот гуруҳларида кўп йиллик тайёргарлик босқичларига саралаш ёши ва тайёргарлик даражаси бўйича педагогик технологиясини ишлаб чиқиш ва педагогик тажрибада самарадорлигини аниқлаш.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги: БЎСМларини кўп йиллик тайёргарлик босқичларига ўқувчи ёшларни ишлаб чиқилган ёши, жисмоний ривожланганлиги тайёргарлик даражасини инобатга олган ҳолда саралаш мезонлари асосида кўп йиллик тайёргарлик босқичларига иқтидорли, истиқболли спортчиларни излаб топиш ва йўналтириш боробарида малакали спортчилар тайёрлаш имкониятларини оширишдан иборатдир.

Тадқиқотни илмий фарази: Фараз қилиндики, БЎСМларни кўп йиллик тайёргарлик босқичларига ўқувчи ёшларни ёши, жисмоний ривожланганлиги тайёргарлиги даражасини инобатга олган ҳолда саралаш мезонларини янги тузилмасини ишлаб чиқиш малакали спортчиларни тайёрлаш тизими самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Тадқиқотни илмий ва амалий аҳамияти: Кўп йиллик тайёргарлик босқичларига саралаш ёши ва тайёргарлик даражаси бўйича педагогик технологиясини ишлаб чиқиш ва педагогик тажрибада самарадорлигини аниқлаш, ўсиб келаётган ёш авлодни саломатлигини мустаҳкамлаш, энгил атлетика спорт турига жалб қилиш ва захира спортчиларни тайёрлашдан иборат.

Тадқиқот услублари. Қўйилган вазифаларни ҳал қилиш учун қуйидаги услублар қўлланилди:

Кўп йиллик тайёргарлик босқичларига саралаш ёши ва тайёргарлик даражаси бўйича педагогик технологиясини ишлаб чиқиш ва педагогик тажрибада самарадорлигини аниқлаш бўйича илмий-услубий адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш;

Машғулот жараёнларини кузатиш ва таҳлил қилиш;

Педагогик назорат тестлари;

Педагогик тажриба;

Хулоса. Ўтказилган тадқиқотда биз томондан ташкил этилган ИААФнинг қизиқарли ўйин ва мусобақалари мактаб ўқувчиларини тадқиқотга жалб қилишда жуда осон бўлди, чунки бу мактаб ўқувчилари учун янгилик эди.

Тажрибада биз ҳар бир ўйин ва мусобақада қатнашган ўқувчиларни кузатдик ва натижаларини таҳлил қилиш орқали уларни энгил атлетикани турларига сараладик ва бу ўз самарасини берди.

Хулоса шуки ИААФнинг қизиқарли ўйин ва мусобақалари мактаб ўқувчиларини ушбу дастур орқали энгил атлетика турларига қизиқиш уйғотишда уларни саралашга, йўналтиришга ва энг асосийси шу спорт турига ёшлигидан меҳр қўйишига амалий аҳамият касб этишига ва келажакда улар орасидан жаҳон ва олимпиада чемпионлари чиқишига ишонамиз.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси “Болалар спортини ривожлантириш” (2002 йил 24 октябрь) Маърифат газетаси 2002 йил 31 октябрь 2 б.
2. Андриес Е.Р., Кудратов Р.Қ. энгил атлетика. Ўқув қўлланма. Тошкент 1998й.
3. “Ёш спортчиларни жисмоний қобилиятларини ривожлантириш” О.В.Гончарова. Тошкент 2005 й, 91-100б.
4. К.Т.Шакиржанова “Энгил атлетикачиларнинг жисмоний сифатлари ва тезкорлигини ривожлантириш тамойиллари ва усуллари” (маъруза) Тошкент 2008й.
5. М.У.Тўйчибойев “Спортда биокимёвий назорат” (услубий қўлланма) Т; 2011й.
6. К.Т.Шакиржанова “Энгил атлетикада бошқарув ва педагогик назорат” (маъруза) Т: 2009й.
7. Айрапетянц Л.Р., Годик М.А. Спортивные игры. – Т.: Ибн Сино, 1991.-160 с.
8. Баскетбол: 100 упражнений и советов для юных игроков: пер с англ. Nik Sortel/-М.:AST: Astrel, 2005.-237 с.
9. Баскетбол. Теория и методика обучения / под общ. ред. Д.С.Нестеровского.-М.: Академия, 2004.-336с.
10. Ganiyeva F.V. Basketball o'yinining rasmiy qoidalari. –Т., 2007.
11. Краузе Д., Мейер Д. Баскетбол-навыки и упражнение. –М.: АСТ, Астрел, 2006.-216 с.
12. Официальные правила баскетбола FIBA 2015. Утвержденная TSB FIBA 2015.
13. Портнов Ю.М. Баскетбол.// Учебник для ВУЗов физической культуры.-М: Астрел семь, 1997.-480 с.
14. Rasulev A.T. Basketball. // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. O'zDTI nashriyot bo'limi, 1998.-278 b.
15. Usmonxo'jayev...”Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari” T-2005yil.
16. Sh.Qosimov. “Basketbol” T 1982.
17. F.Xo'jayev.”Sport o'yinlari” T 2007.
18. Изаак В.И. Набиев Т.И. Гандбол в вузе Т., 2005.
19. Pavlov SH, F.Abduraxmanov, J.Akramov Gandbol T., 2005.

UDK:378.1(378.046.4)

Siroj QUDRATOV,
*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim
vazirligi huzuridagi Bosh ilmiy-metodik markaz tayanch doktoranti
E-mail: sirojkudratov123@gmail.com*

O'zMU f.-m. f.d., dotsent Y.S. Ergashov taqrizi asosida

MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA PEDAGOG KADRLARNING KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA QO'YILAYOTGAN ZAMONAVIY TALABLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimizda pedagog kadrlarning kompetentligini rivojlantirishga qo'yilayotgan zamonaviy talablar yo'nalishlarini yangicha ma'lumotlar bilan yoritilgan. Shuningdek, ushbu maqolada mamlakatimizda pedagog kadrlar kompetentligini rivojlantirishga qo'yilayotgan zamonaviy talablarini mustaxkamlash uchun bir qator mavjud.

Kalit so'zlar: Kompetentlik, kadr, metod, harakatlar strategiyasi, modernizatsiya, raqamli rivojlanish, innovasion

THE CONTENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE AND MODERN REQUIREMENTS FOR THE DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF TEACHERS

Annotation

This article provides new information on the current requirements for the development of professional competence and human resources in our country. A number of instructions have been issued to strengthen the modern requirements for the development of pedagogical competence in our country.

Keywords: Competence, personnel, method, action strategy, modernization, digital development, innovation

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РАЗВИТИЮ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация

В данной статье по-новому представлена направления современных требований, предъявляемых к развитию компетентности педагогических кадров в нашей стране. Также в данной статье содержится ряд рекомендаций по совершенствованию современных требований, предъявляемых к развитию компетентности педагогических кадров в нашей стране.

Ключевые слова: компетентность, кадр, метод, стратегия действий, модернизация, цифровое развитие, инновация

Kirish. Zamonaviy sharoitda Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini qurishning asosiy tamoyillari - tinglovchi shaxsini rivojlantirishga e'tibor berish va uni samarali o'qishga, ta'lim ehtiyojlarini, kognitiv qiziqishlarini va kelajakdagi kasbiy ehtiyojlarini amalga oshirishga imkon beradigan harakat usullari bilan qurollantirishdir. Shuning uchun ham Malaka oshirishning asosiy vazifasi sifatida tinglovchilarning shaxsiy mohiyatini rivojlantirish uchun qulay bo'lgan ta'lim muhitini tashkil etish vazifasi ilgari suriladi. Ushbu muammoni hal qilish bevosita professor-o'qituvchilarning kasbiy mahoratiga bog'liq bo'ladi.

O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishning dolzarb mavzularidan biri pedagog kadrlarning kasbiy malakasini oshirishdir. Bu, birinchi navbatda, oliy ta'lim tizim mazmunini yangilash sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ortib borayotgani bilan bog'liq. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qitish usullarini bir vaqtning o'zida takomillashtirishsiz ta'lim dasturini yangilash ta'lim standartlarini yangilash samaradorligini pasaytiradi (1, 6-bet).

Ta'limning mazmunini yangilashning muhim sharti pedagog kadrlarni tayyorlash, ularning falsafiy-pedagogik pozitsiyasini, uslubiy, didaktik, kommunikativ, uslubiy va boshqa kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Bundan tashqari, yangi o'quv dasturlari ustida ishlayotgan Pedagog kadrlar an'anaviy texnologiyalardan rivojlantiruvchi, talabaga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalariga o'tishni amalga oshirishi, darajalarni farqlash texnologiyalaridan foydalanishi, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvga asoslangan o'qitish,

"o'quv jarayonidagi vaziyatlari", loyiha va tadqiqot faoliyati, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol usullar va ta'limning faol shakllardan foydalanish shart

Pedagog kadrlarning kasbiy va pedagogik mahoratining tarkibiy qismi uning kasbiy kompetensiyasi hisoblanadi. Kasbiy kompetentsiya - bu muvaffaqiyatli pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan kasbiy va shaxsiy fazilatlar majmui hisoblanadi. Demak, Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasi tushunchasi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligining birligini ifodalaydi va uning kasbiy mahoratini tavsiflab beradi.

Pedagog kadrlarning kasbiy mahorat darajasini, uning ijodiy "men"ining o'ziga xosligini nima belgilab beradi? U doimo rivojlanib borsagina zamon va kasb talablariga javob bera oladi, hatto qaysidir ma'noda ulardan farqli ravishda rivojlanib boradi. Qadimgi xitoy utafakkiri Konfutsiy shunday degan edi: "Kimki eskisiga murojaat qilib, yangilikni kashf eta olsa, u demak, pedagog kadr bo'la oladi".

Pedagogik faoliyatni, pedagogik muloqotni yetarli darajada yuqori darajada amalga oshiradigan, pedagoglarni o'qitish va tarbiyalashda izchil yuqori natijalarga erishadigan pedagog kadrlarni kasbiy malakali pedagogik kadr deyish mumkin. Kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishning ijodiy individuallikni rivojlantirish, pedagogik yangiliklarga moyillikni shakllantirish, o'zgaruvchan pedagogik muhitga moslashish qobiliyatlari shular jumlasidandir. Jamiyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy rivojlanishi bevosita pedagog kadrlarning kasbiy darajasiga bog'liqdir.

Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi - shaxs, jamiyat va davlatning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish, jamiyatda ijtimoiy moslashishga, mehnat faoliyatini boshlashga, o'z-o'zini tarbiyalashga va o'z-o'zini tarbiyalashga qodir bo'lgan o'z mamlakati fuqarosining ko'p qirrali shaxslarini tayyorlashdan iboratdir. Bundan tashqari erkin fikrlaydigan, o'z faoliyati natijalarini bashorat qila oladigan va o'quv jarayonini modellashtira oladigan pedagog kadrlarning maqsadlarga erishishning kafolati hisoblanadi.

Muhokama va natijalar. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning ko'plab tarkibiy qismlari mavjud. Men faqat oliy ta'lim muassasalarining mazmunini yangilash g'oyalarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan narsalarga to'xtalib o'tmoqchiman.

Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bu insonni o'ziga xos individuallik va xavfsizlik, hurmat, e'tirof, muhabbati va boshqalarga bo'lgan ehtiyojlarni ierarxiyasiga ega bo'lgan eng yuqori qadriyat sifatida ifodalovchi gumanistik psixologiyani to'liq qabul qilishidir.

Shaxsning eng yuqori ehtiyoji - bu o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish zaruratidir. Aksariyat odamlar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lishga, jamiyat tomonidan shaxs sifatida talabga javob bera olishga va davr talabiga mos bo'lishga intiladi. To'liq ishlaydigan pedagog kadr barcha bilim manbalariga ochiqdan ochiq yondashadi, o'z tabiatiga mos keladigan xatti-harakatlarning mumkin bo'la oladigan variantlarini tanlashga qodir bo'ladi. U bir qancha o'zgarishlarga va shaxsiy qobiliyatlarini uzluksiz o'sishga, o'zini o'zi rivojlantirishga tayyor bo'lishi kerak.

Pedagog kadrlarning tinglovchilar jamoasida hamkorlik muhiti, qulay axloqiy muhitni yaratish, tinglovchi qanday bo'lsa, shunday qabul qilish, unga nisbatan ijobiy munosabat tinglovchilarni ishonch, mas'uliyat va faollikka tarbiyalashga yordam beradi va ularni o'z-o'zini anglash, mulohaza yuritish va innovatsion faoliyatga yo'naltiradi. Tinglovchi o'zining noto'g'ri harakatlaridan qat'i nazar, unga kasbga nisbatan sevilishini va qabul qilinishini bilishi kerak. Shunda u o'ziga ishonadi va ijobiy rivojlanishga qodir bo'la oladi. Ta'lim va ta'limning zamonaviy usullari o'quvchilarning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishga alohida e'tibor beradi, chunki pedagog kadrlarning ularni qondirishdagi muvaffaqiyati tinglovchilarning muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Pedagog kadrlarning kasbiy malakasi tinglovchining shaxsiyatini shakllantirishga eng muhim ta'sir ko'rsatadi. Shuni tushunish kerakki, pedagog kadr tayyor bilimlarning tarjimonigina emas, balki faollashtiruvchi va katalizatorga aylanishi kerak. Pedagog kadr va tinglovchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlardagi urg'u o'zgardi. Tinglovchilar dasturni tushunishlari uchun ular ma'lumotni passiv iste'mol qilmasdan, o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari kerak bo'ladi. Tinglovchilarning ishlash va olingan bilimlarni qayta ishlash va o'z ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradigan tadbirlarda qatnashish imkoniyatiga ega bo'lishi muhimdir.

"Yomon pedagog haqiqatni taqdim etadi, yaxshi pedagog uni topishga o'rgatadi", deb yozgan nemis faylasufi A. Disterveg. Shu munosabat bilan pedagog kadrlarning tinglovchilarni o'rganishi uchun har xil turdagi motivatsiyalarga yo'naltirilishi zarurati aniq bo'lishi lozim. Bundan tashqari, tinglovchilarni tanqidiy fikrlashga, turli axborot manbalari va ma'lumotnomalar bilan ishlashga, raqamli texnologiyalarni qo'llashga o'rgatadigan pedagog kadr haqiqiy pedagog bo'la oladi.

Shuningdek, zamonaviy pedagog kadrlar tinglovchilar bilan juftlik va guruh ishlarining turli shakllarini qo'llashni o'rganishi kerak bo'ladi va ular doirasida til aloqasi ko'nikmalarini (tinglash, gapirish, yozish va o'qish) rivojlantirish amalga oshirishdan iboratdir va argumentatsiya,

tadqiqot, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradigan ish usullaridan foydalanish lozimligini bilish talab etiladi.

Mezonlarga asoslangan holda baholash tizimini aniq tushunish va malakali qo'llash ham pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlaridan biridir.

Mezon asosidagi baholash tizimi oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarning ta'lim yutuqlarini baholashning amaldagi amaliyotiga o'zgartirishlar kiritish asoslarini belgilaydi. Bu baholash tartib-qoidalarining sifati, ularning xalqaro standartlarga muvofiqligi va har bir talabning o'quv ehtiyojlarini ta'minlaydi. O'zbekiston uchun yangi mezonli baholash tizimi tinglovchining rivojlanishiga, uning o'qishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga qaratilgan bo'ladi.

Qolaversa, mezonlarga asoslangan baholash tizimining mazmuni standartlar, jarayonlar, vositalar va baholash natijalari bilan belgilanibgina qolmay mezon asosidagi baholash o'rganish va baholash o'rtasidagi munosabatlar tamoyillariga muvofiq amalga oshiriladi; xolislik, ishonchlilik va asoslilik; aniqlik va mavjudlik. Mezonlarga asoslangan baholash o'rganishning ajralmas qismi bo'lib, o'quv rejasi maqsadlari va kutilayotgan natijalar bilan bevosita bog'liq bo'lishi kerak. U aniq va oshkora axborot beradi, ta'lim jarayonidagi barcha ishtirokchilarning faolligi va mas'uliyatini oshiradi. Bunday baholash natijalari ta'lim tizimi, oliy ta'lim muassasalar, pedagog kadrlar va tinglovchilarning rivojlanish yo'nalishlarini boshlaydi va belgilaydi. Pedagog kadr formativ va summativ baholashni tushunishi, har bir baholash turi bo'yicha protsedura bo'yicha ko'rsatmalarni diqqat bilan o'rganishi lozim. (2, 7-bet).

Pedagog kadrlarning kasbiy malakasining muhim mezonlari - bu ta'lim mazmunini yangilashning bir qismi sifatida rejalashtirish turlarini tushunish qobiliyatlaridan biridir. Shuni tushunish kerakki, o'qish va o'qitish ikkita alohida faoliyat emas, balki bir jarayonning bog'liq elementlari hisoblanadi. Pedagog kadrlar o'rganish qanday sodir bo'lishini va o'z o'qitish amaliyotini qanday yaxshilash mumkinligini qanchalik ko'p tushunsa, bu ta'lim samaradorligiga shunchalik hissa qo'shgan bo'ladi.

Pedagog kadrlarning zamonaviy o'qitish va o'qitish usullari tinglovchilarning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishga alohida e'tibor beradi, chunki pedagog kadrlarning ularni qondirishdagi muvaffaqiyati tinglovchilarning muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Pedagog kadrlar darsni yanada samarali rejalashtirish orqali ham o'quv dasturi, ham tinglovchilar ehtiyojlarini qondirishi mumkin va dars maqsadlari, undan kutilgan natijalar, ularni amalga oshirish uchun faol ishtirok ko'plab strategiyalari va usullaridan foydalanish, vaqtni boshqarishga rioya qilish, o'quv jarayonini to'g'rilash uchun darajalarni farqlash va doimiy formativ baholashni hisobga olgan holda malakali fikrlash. tinglovchilarning bilim sifatining oshishiga olib keladi. Pedagog kadrlar o'z-o'zini kundalik hayotida mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholash, takomillashtirish maqsadida o'qitish haqida fikr yuritish pedagog kadrlarning reflektiv-baholash qobiliyatini oshiradi.

Pedagog kadrlarning kasbiy mahoratining yana bir muhim ko'rsatkichi shundan iboratki; o'zini o'zi tanqid qilish va o'ziga nisbatan talabchanlik; pedagogik faoliyatning nazariy va amaliy tajribasini yangilash zarurati, innovatsiyaga moyillik; tadqiqot faoliyati uslublaridan iboratdir.

Xulosa. Shunday qilib, xulosa qilib aytadigan bo'lsak faqat yuqori kasbiy mahoratga ega pedagog kadrlarga zamonaviy tafakkurga ega, hayotda o'zining tafakkurini muvaffaqiyatli amalga oshira oladigan shaxsni tarbiyalashi mumkin. Shu bilan birga, "professionallik" tushunchasi nafaqat pedagoglar kompetensiyasining kasbiy, kommunikativ, axborot va huquqiy tarkibiy qismlarini, balki pedagoglarning shaxsiy salohiyatini, uning kasbiy qadriyatlar

tizimini, e'tiqodi, munosabati, o'z kasbiy mahoratini o'ziga xosligi, axborot va huquqiy jihatlarini o'z ichiga oladigan yaxlitlik, yuqori sifatli ta'lim natijalarini bera oladi. Zamonaviy pedagog kadrlar tinglovchilar bilan juftlik va guruh ishlarining turli shakllarini qo'llashni o'rganishi lozim,

ular doirasida til aloqasi ko'nikmalarini (tinglash, gapirish, yozish va o'qish) rivojlantirishni amalga oshirishlari shart. Argumentatsiya, tadqiqot, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradigan ish usullaridan foydalangan holda amalga oshirishlari shart.

ADABIYOTLAR

1. Gladkova O.S. Development of the system of advanced training of pedagogical personnel in modern Germany in the context of continuing education: dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (specialty 13.00.01). Cheboksary, 2009 - 220s.
2. Mukhametzyanova F.S. Applied bachelor's degree as a factor in the implementation of continuing education programs // Kazan Pedagogical Journal. 2011. No.5. pp. 90-93.
3. Savenkova I.E. Comparative analysis of teacher training in Russia and developed foreign countries: dissertation ... Candidate of Pedagogical Sciences (specialty 13.00.01). Moscow, 2002 - 114c.
4. Gargai, V.B. The development of the teacher training system in Great Britain (late XIX -late XX centuries) : diss. ... Doctor of Pedagogical Sciences : (specialty: 13.00.01) Novosibirsk, 2006 - 446 p.
5. Gladkova O.S. Development of the system of advanced training of pedagogical personnel in modern Germany in the context of continuing education: dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (specialty 13.00.01). Cheboksary, 2009 - 220s.
6. Mukhametzyanova F.S. Applied bachelor's degree as a factor in the implementation of continuing education programs // Kazan Pedagogical Journal. 2011. No. 5. pp. 90-93.

УДК: 372.525

Маҳфуза ҚЎЗИБОЕВА,

Анджон давлат тиббиёт институти ўқитувчиси

E-mail: mahfuzaxon@gmail.com

АДУ филология фанлари номзоди, доц. Қодиров З. тақризлар асосида

МАСОФАВИЙ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНING ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация

Мақолада педагогик технологияларнинг бир тури сифатидаги масофавий таълимнинг ўзига хос хусусиятлари, ўқитишга қўйилган дидактик талаблар ва шахс идентификациясини ривожлантириш талаблари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: масофавий ўқитишнинг мақсади ва мазмуни, масофавий ўқитишнинг услублари ва воситалари, илмий-ўқув материал базаси, идентификация-назорат тизими, масофавий ўқитишнинг шакллари, масофавий ўқитиш технологияси, адаптация.

СВОЕОБРАЗНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье даётся анализ особенностей дистанционного образования как один из видов педагогических технологий, дидактических требований развития идентификации личности.

Ключевые слова: цели и содержание дистанционного обучения, методы и средства дистанционного обучения, база научно-учебного материала, идентификационная система контроля, формы дистанционного обучения, технология дистанционного обучения, адаптация.

CHARACTERISTICS OF DISTANCE EDUCATION TECHNOLOGY

Abstract

It is analyzed the characteristics of distance education as a type of pedagogical technology, didactic requirements for teaching and requirements for the development of identity in this article.

Key words: goals and content of distance education, methods and tools of distance education, scientific and educational material base, identity control system, distance education forms, distance education technology, adaptation.

Кириш. Илмий техник тараққиётнинг хусусиятлари мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва узлуксиз, ижодий билимларни эгаллашни талаб қилади. Бундай таълим хизматларини кўрсатиш истикболли, замонавий ўқув тизимларига қўйиладиган талаблардан биридир. Таълим жараёнини ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири дунё аҳолисига ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялардан фойдаланган ҳолда, масофавий ўқитиш ва мустақил ўқиш имкониятларидан кенг фойдаланиш таъминотини яратишдир. Ўқитишнинг бу тизими бугунги кунга келиб анча ривожланди ва такомиллашиб бормоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. АҚШ да 1 млндан ортиқ одам масофавий ўқитиш тизимида ўқимокда. Бу тизимда телевидение имкониятларидан кенг фойдаланилмоқда. Испанияда масофавий ўқитиш асосида Миллий университети фаолият кўрсатмоқда. Бу ерда сиртки олий таълим олиш ҳамда ўқитувчиларнинг малакасини ошириш мумкин. Франциядаги масофавий ўқитиш Миллий Маркази 120 давлатдаги 35 000 истеъмолчини камраб олган. Германияда очик университет очилган бўлиб, бу ерда сиртки таълим олиш ҳамда малака ошириш мумкин. Швецияда Балтика Университети Балтика худудидида 50 да ортиқ университетни ўз ичига камраб олади.

Масофавий ўқитиш Япония, Туркия, Хитой, Ҳиндистон, Ироқ, Корёя, Финляндия, Австралия ва Россияда ривожланмоқда. Масофавий ўқитиш факат миллий таълим тизимлардагина ривожланиб қолмай, балким, алоҳида тижорат компанияларида ҳам ривожланмоқда, масалан IBM, General Motors, Ford ва бошқалар[1].

Масофавий ўқитиш технологиясини педагогик технологияларнинг бир кўриниши сифатида қабул қилиниши мумкин. «Педагогик технология» тушунчаси стандартлаштирилмаганлигини ҳисобга олган ҳолда, кўпинча

ЮНЕСКО қабул қилган тушунча ишлатилади[2]. Педагогик технология тушунчасига берилган ЮНЕСКО таърифига кўра масофавий ўқитишга қўйидаги таърифни шакллантириш мумкин: масофавий ўқитиш технологияси – бу инсон ва техник ресурсларини, уларнинг ўзаро алоқасини, ҳисобга олган ҳолда, таълим хизматининг бутун жараёнини яратиш, қўллаш ва оммабоплаштириш тизимли ёндашуви бўлиб, билвосита индивидуаллашган таълим тизимида ўқитиш шакллари мақбуллаштиришни ўзига вазифа қилиб қўяди.

Масофавий ўқитиш технологияси қўйидагиларни ўз ичига олади:

- таълим ахборотларини тақдим этиш технологияси;
- таълим ахборотларини узатиш технологияси;
- таълим ахборотларини сақлаш ва қайта ишлаш технологияси.

Барча ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, таълим тизимнинг меъёрий фаолият кўрсатиши, унинг иқтисодий ва ижтимоий мақоми ўқув муассасасининг ўқув материали, ўқитишнинг техник воситалари, дарсликлар, ўқув-услубий материаллар базаси билан чамбарчас боғлиқ.

Масофавий ўқитиш тизимида назорат қилишнинг хусусияти, ўқитиш тизимида талаба шахсини аниқлаш – идентификация қилиш ва фальсификация (бошқа шахс ўрнида фаолият кўрсатиш)

учун имконият бермасликдир. Шунинг учун бу тизимда билим сифатини кўп мезонли ва объектив назорат шакллари видеоконференциялар каби турларини ўтказиш аҳамияти ортади. Масофавий ўқитиш – бу масофадан туриб ўқитиш, қайсики ўқув машғулотларининг барчаси ёки кўп қисми телекоммуникацион ва замонавий ахборотлаштириш технологиялар асосида олиб борилади. Масофавий ўқитиш технологияси бўйича барча топшириқлар масофадан туриб бажарилади, имтиҳонлар эса олий ўқув юртида топширилади.

Масофавий ўқитиш тизимининг истиқболлиги шундаки, бу тизим шахснинг энг асосий ҳуқуқларидан бири – таълим олиш ҳуқуқини амалга оширишни таъминлайди. Масофавий ўқитиш тизимининг мақсадга мувофиқлигини баҳолашда, албатта унинг ижтимоий самарадорлигини эътиборга олиш лозим.

Таълим ахбороти муайян фаолият тури, ихтисосини амалга оширишда қўллаш учун, таълим олувчига бериш керак бўлган билимлардир. Масофавий ўқитиш тизимида янги электрон китобларга алоҳида талаблар қўйилади.

Электрон китоблардаги таълимий ахборот тингловчининг психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тайёрланиши керак, чунки у бу ахборотни компьютер экранни орқали қабул қилади [3].

Электрон дарслик қуйидаги махсус талабларга жавоб бериши керак:

- тушунчалар бериладиган матн қисмининг ривожланган, гипертекст тузилиши (тушунчалар, таърифлар, теоремалар), ва баённинг мантикий тузилиши (қисмларнинг кетма кетлиги, боғлиқлиги);
- таълим олишда қулай янгилик тизимига эга бўлиши, тингловчи курснинг бир қисмидан иккинчи қисмига ўтиши, ўқитувчига электрон хабарлар юбориши, дискуссиялар бўлимига ўтиши;
- замонавий компьютерларнинг мультимедиа ва Интернет имкониятларидан фойдаланиш;
- дарсликда билимлар назорати тизимининг ишлаб туриши;
- глоссарий мавжудлиги (автоном қўшимча маълумотлар) ва уларга таяниш. Глоссарийлар курслар учун алоҳида, бир неча курс учун алоҳида модуллар учун ишлаб чиқарилади;
- дарсликларда тасвирий манбалар, электрон кутубхоналар ва Интернетдаги манбаларнинг кўрсатилиши;

- қулайлиги- тизимга тез кириш;
- ўқитувчи билан самарали алоқада бўлиш (электрон почта, ...) аниқ вақт бирлигида Интернет орқали гапира олиш;

Таълим ахборотлари таълим технологиялари орқали узатилади.

Масофавий ўқитиш тизимида тасвирий фикрлашни фаоллаштиришга алоҳида эътибор берилиши керак, яъни ўқитувчи фикрини тасвирий образлар кўринишида тақдим этиши керак. Масофавий ўқитиш тизими таълим технологияларида фикр, ахборот, билимни визуаллаштириш, катта аҳамиятга эга.

Масофавий ўқитиш тизимида видео-маърузалар; мультимедиа-маърузалар ва лаборатория амалиётлари; электрон ва мультимедиа-дарсликлари; компьютер тест тизимлар; имитация моделлари ва компьютер тренажёрлар; телекоммуникация воситаларидан фойдаланувчи консультация ва тестлар; видеоконференциялар каби таълим технологияларини ишлатиш мумкин.

Масофавий ўқитиш тизим технологиялари педагогик технологиялар асосида ишланган бўлиб, қуйидаги қўшимча талабларга жавоб бериши керак:

Адаптация – таълим жараёнини ўқувчи шахсига, турар жойи шароити, молиявий шароити, психологик ва физиологик хусусиятларига мослаштириш. Бу тингловчининг яқка ҳолда, компьютер ва телекоммуникация воситаларидан фойдаланган ҳолда таълим олиш жараёнида жуда муҳимдир.

Иктисодий мувофиқлик – бу талабга риоя этиш таълим тизимининг молиялаш маблағлари чегараланганлигидан келиб чиқади. Ўзгарувчанлик – таълим сифати ва мазмунини тезкор ва узлуксиз янгилаб бориш, ўқув материаллари ва дарсликлар модернизациясини такомиллаштиришдир. Ушбу зарурият илмий-техник тараққиёт жадаллашуви талабларига кўра пайдо бўлади.

Назорат – ўқитишнинг барча босқичларида натижаларни сифатли назорат қилиш, тингловчи шахсини аниқлаш. Истиқболли замонавий ўқитиш тизимлари ҳар бир шахснинг ўзи истаган таълим олиш ҳуқуқидан фойдалана олиш имкониятини бериши керак. Масофавий ўқитиш айнан шундай ўқитиш шакли бўла олади.

АДАБИЁТЛАР

1. Педагогическая технология / Под ред. Кукушкина В.С. – Серия «Педагогическое образование» - Ростов. Издательский центр Март, 2002. -320 с.
2. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. - М: Знание, 1989 - 80 с.
3. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. - Ташкент: Молия-2002

Rustam MAMATQULOV,
Toshkent Kimyo texnologiya instituti katta o'qituvchisi
E-mail: rustam-mamatqulov@mail.ru
Islom MAMATQULOV,
Toshkent Kimyo texnologiya instituti magistranti

TDPU dosenti, f.f.n. X. Axmedov taqrizi asosida

MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG'RIKENGLIK O'ZBEK XALQINING YUKSAK QADRIYATI

Annotasiya

Xalqimizga xos bo'lgan diniy bag'rikenglik tufayli yurtimizda turli din vakillari yonma-yon, tinch-totuv yashab kelmoqda. Bu fazilat xalqimizning qon-qoniga singib ketgan. Har kim o'z e'tiqodiga amal qilib, bu huquqqa boshqalar ham ega ekanini e'tirof etishi chin ma'nodagi bag'rikenglikdir. Bu fazilat xalqimizning qon-qoniga singib ketgan. Yurtimizda qadimdan ko'p millat va elat vakillari ahil-iniq yashab kelmoqda. Ularning har birining o'ziga xos manfaatlari, intilish va qiziqishlari, madaniyati va hayotga qarashlari mavjud. Bunday sharoitda yurtimizda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik kabi xislatlarni doimiy va muntazam ta'minlab borish davlat va jamiyatning muhim vazifasi bo'lib kelgan.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, konstitutsiya, xalq, millat, davlat, BMT, milliy munosabat, milliy totuvlik, din, diniy bag'rikenglik, qadriyat, manfaat, milliy manfaat, muvozanat, madaniyat, milliy- madaniy markaz, ma'rifatlilik diniy tashkilotlar, noisloimiy tashkilotlar, xristianlik, islom dini, turli diniy qadriyatlar, diniy konfessiya, xalqlar do'stligi.

МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ И РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ ВЫСОКАЯ ЦЕННОСТЬ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

Аннотация

Благодаря религиозной толерантности нашего народа люди разных религий живут в мире. Это качество укоренилось в крови нашего народа. Это подлинная терпимость к тому, чтобы каждый исповедовал свою веру и признавал, что другие имеют на это право. Это качество укоренилось в крови нашего народа. Испокон веков в нашей стране дружно жили люди многих национальностей и народностей. Каждый из них имеет свои интересы, стремления и увлечения, культуру и взгляды на жизнь. В этом контексте важной задачей государства и общества всегда было обеспечение в нашей стране таких качеств, как межнациональное согласие и веротерпимость.

Ключевые слова: Независимость, конституция, народ, нация, государство, ООН, национальные отношения, национальное согласие, религия, веротерпимость, ценности, интересы, национальный интерес, баланс, культура, национально-культурный центр, религиозно-просветительские организации, неисламские организации, христианство, ислам, различные религиозные ценности, религиозные конфессии, дружба народов.

INTERNATIONAL PEACE AND RELIGIOUS TOLERANCE THE HIGH VALUE OF THE UZBEK PEOPLE

Annotation

Thanks to the religious tolerance of our people, people of different religions live side by side in the world. This quality is rooted in the blood of our people. This is genuine tolerance for everyone to profess their faith and recognize that others have a right to do so. This quality is rooted in the blood of our people. From time immemorial, people of many nationalities and nationalities lived together in our country. Each of them has their own interests, aspirations and hobbies, culture and outlook on life. In this context, an important task of the state and society has always been to ensure in our country such qualities as interethnic harmony and religious tolerance.

Key words: Independence, constitution, people, nation, state, UN, national relations, national accord, religion, religious tolerance, values, interests, national interest, balance, culture, national cultural center, religious and educational organizations, non-Islamic organizations, Christianity, Islam, various religious values, religious denominations, friendship of peoples.

Kirish. Har bir millatning boshqalardan ajralib turadigan o'ziga xos xususiyati bo'ladi. Qaysidir millat qat'iy intizomi, qaysidir jangovarligi, yana qaysidir tirishqoq va mehnatkashligi bilan dong taratadi. O'zbekiston xalqi haqida gap ketganda esa avvalo mehmondo'stligi, o'zbekona samimiyati, bag'rikengligi yodga olinadi. Darhaqiqat, shunday. Xalqimizning mehmonnavozligi, o'zgalarga munosabati, bolajon va oilaparvarligi necha asrlardan buyon o'zgaras qadriyatlaridan biriga aylangan. Bu qadriyatlar zamonaviy dunyoda – huquqiy demokratik jamiyatimizda qonunlarimiz, qator huquqiy hujjatlarimizda ham to'la aks etgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasiga ko'ra, hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Diniy qarashlarni majburiy singdirishga yo'l qo'yilmaydi. Diniy muassasalar faoliyatining qonun asosida olib borilishi

ta'minlanadi. "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonunda fuqarolarning vijdon va e'tiqod erkinligi bilan bog'liq huquq hamda burchlari aniq-ravshan belgilab qo'yildi. Ko'pmillatli davlatimizda millatlararo totuvlik hamda diniy bag'rikenglik ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotni ta'minlashning asosiy sharti qilib belgilandi". [1]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. 2017-yil 19-sentyabrda Nyu-York shahrida bo'lib o'tgan BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev qator samarali tashabbuslarni ilgari surgan edi. Oradan bir yil o'tib, mazkur tashabbuslarning amaliy ifodasi sifatida BMT Bosh Assambleyasining navbatdagi yalpi sessiyasida "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyutsiya qabul qilindi. O'zbekiston tomonidan ishlab chiqilgan hujjat loyihasi BMTga a'zo barcha davlatlar tomonidan bir ovozdan ma'qullandi. Taklif etilgan

rezolyutsiyaning asosiy maqsadi – barcha uchun ta'lim olish imkoniyatini taqdim qilish, savodsizlik va bilimsizlikni bartaraf etishdan iborat. Hujjatda bag'rikenglik va o'zaro hurmatni o'rnatish, diniy erkinlikni ta'minlash, dindorlar huquqlarini himoya qilish va ularning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslikka muhim ahamiyat qaratilgan.

Ma'lumki, diniy bag'rikenglik g'oyasi – turli dinlarga e'tiqod qiluvchi kishilarning bir zamin, bir vatanda olijanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor va hamjihat bo'lib yashashini anglatadi. Qadim-qadimdan din aksariyat milliy qadriyatlarni o'zida mujassam etib kelgan. Milliy qadriyatlarning asrlar osha bezavol yashab kelayotgani ham dinning ana shu tabiati bilan bog'liq. Chunki samoviy dinlarning barchasi ezigulik g'oyalarga asoslanadi, yaxshilik, tinchlik, do'stlik kabi fazilatlariga tayanadi. Odamlarni halollik, poklik, mehr-oqibat va bag'rikenglikka chorlaydi.

O'zbekistonda Islom dinining insonparvarlik falsafasi, buyuk g'oyalari yosh avlod yuragidan joy olishiga barcha sharoit yaratib berilgan. Boshqacha qilib aytganda, farzandlarimiz dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda Imom Buxoriy to'plagan muhabbat, Naqshbandiy ta'limoti, Termiziy o'g'itlari, Yassaviy hikmatlari asosida tarbiyalanmoqda.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, “Mustaqillik yillarida mamlakatimizda millatlararo munosabatlar rivojida yangi bosqich boshlandi. Bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash O'zbekistonda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilandi. Bularning barchasi hayotda o'zining to'liq ifodasini topdi” [2].

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda 130 dan ziyod millat va elat, 16 ta diniy konfessiya, 153 ta milliy-madaniy markaz, 38 ta “Do'stlik” jamiyati vakillari teng huquqli hamda o'zaro hamjihatlik sharoitida yashamoqda. 2276 ta diniy tashkilot faoliyat yuritmoqda. Xususan, 2017-2018 yillarda mamlakatimizda 2093 ta musulmon tashkiloti qatorida 174 ta noislomiy diniy tashkilotlar rasmiy faoliyat ko'rsatmoqda. Tegishli tartibda davlat ro'yxatidan o'tgan noislomiy diniy tashkilotlarning 157 tasi xristianlik tashkiloti, 8 tasi yahudiylar jamoasi, 6 ta Bahoiylik, 1 ta Krishnachilik jamiyati va 1 ta buddaviylik ibodatxonasi, shuningdek, O'zbekiston konfessiyalararo Bibliya jamiyati hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlar aholi tarkibidan kelib chiqib 2019 yilda xristian tashkilotlari soni 158 taga hamda 2020 yilda 166 taga o'sib, noislomiy tashkilotlarning umumiy soni 183 taga etgani ham O'zbekistonda bag'rikenglik va diniy erkinlik tamoyillari nechog'lik ustuvor ahamiyat qaratilayotganidan darak beradi.

Prezidentimizning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida millatlararo munosabatlar masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Davlatimiz rahbari o'z nutqida jamiyatda millatlararo totuvlik va bag'rikenglik muhitini mustahkamlashga qaratilgan ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishni qayd etib, BMT Bosh Assambleyasining rezolyutsiyasi bilan har yili 30 iyul – Xalqaro do'stlik kuni sifatida keng nishonlanishi, shu bois mazkur sanani O'zbekistonda “Xalqlar do'stligi kuni” deb belgilashni taklif etgani [3] yurtimizda istiqomat qiluvchi ko'p millatli fuqarolarimizni benihoya quvontirdi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, mamlakatimiz hududida yashayotgan millatlar urf-odati hamda islom dinining madaniy va tsivilizatsiyaviy merosi, ma'naviy-falsafiy ahamiyatini chuqur o'rganish bo'yicha ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad — fundamental ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida diniy bag'rikenglik, millatlararo munosabatlarning tarixiy ildizlarini chuqur o'rganish va uni bugungi kun sharoitida rivojlantirishdan iborat. Bu borada Islom tsivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy, Imom Termiziy va Imom Moturidiy

nomidagi xalqaro tadqiqot markazlari tashkil etilgani fikrimiz tasdig'idir.

Shu bilan birga, o'rta, oliy diniy ta'lim, magistratura, boshlang'ich doktorantura va doktoranturani o'z ichiga olgan diniy ta'limning besh bosqichli tizimi shakllantirildi. Islomiy ta'lim muassasalariga talabalarni qabul qilish kvotasi ikki baravar oshirildi. Shuningdek, Toshkent pravoslav seminariyasi va Toshkent xristian seminariyasi o'quv dargohlari ham o'z faoliyatini davom ettirmoqda.

Tadqiqotlar metodologiyasi. Davlatlar va jamiyatlar qanchalik uyushqoqlik bilan harakat qilmasin, jahondagi tinchlik va barqarorlikka millatlararo va dinlararo ziddiyatlar hamda terrorizm jiddiy havf tug'dirmoqda. “Garchi O'zbekistonda mustaqillik yillari millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini saqlash borasida izchil siyosat olib borilgan va bu boradagi ishlar yangi davr talablaridan kelib chiqib davom ettirilib kelinayotgan bo'lsa-da, globallashuv sharoitida hotirjamlikka berilish aslo mumkin emas”. [4]

Zamonaviy davlatning maqsadi jamiyatda hamjihatlik va barqarorlikni, inson huquq va erkinliklarining samarali himoya qilinishini ta'minlashdan iborat. Zero, mamlakatimizning taraqqiy etishi avvalambor undagi barqarorlik, millatlararo totuvlik va dinlararo bag'rikenglik muhitining saqlanishiga bog'liq. Bu masalalarga Prezidentimiz turli yig'ilish va anjumanlarda, shu qatori xalqaro maydonda ham tinimsiz xalqimiz va jahon hamjamiyatining e'tiborini qaratib kelmoqda. Xususan, davlatimiz rahbarining “Biz yurtimizda tinchlik-osoyishtalikni mustahkamlash, turli xavf-xatarlarga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatimizni har tomonlama kuchaytirishimiz shart. Bu – zamon talabi. Jamiyatimizda diniy konfessiyalar o'rtasida hamjihatlik va fuqarolar totuvligini mustahkamlashni biz bundan buyon ham eng dolzarb va ezuq vazifamiz deb bilamiz”[5], – degan so'zlari barchamiz uchun dasturamal vazifasini o'tamog'i dardor.

Darhaqiqat, bugungi kunda O'zbekistonda ayrim noislomiy diniy konfessiyalarning vakillari, shu jumladan norasmiy jamoa a'zolari tomonidan qonunga xilof ravishda diniy saboq berish, noqonuniy yo'llar bilan diniy adabiyotlarni respublika hududiga olib kirish va tarqatish, xususiy xonadonlarda belgilangan tartiblarga zid ravishda diniy yig'inlar o'tkazish, eshikma-eshek yurib diniy qarashlarini targ'ib qilish, aholi ichida o'zlarining diniy ekspertizadan o'tkazilmagan buklet, jurnal, elektron diskini tarqatish kabi qonunbuzarliklar sodir etilib, ularni bartaraf qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.[6]

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, bugun musulmon olamida murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar kechmoqda. Yaqin Sharq va boshqa hududlardagi qator mamlakatlar chuqur siyosiy tanglik, ijtimoiy va iqtisodiy beqarorlik va qurolli to'qnashuvlarni boshidan kechirmoqda. Mazkur hududlarda go'yoki haqiqiy “islomiy davlat” qurish shiori ostida ochiqdan-ochiq zo'ravonlik, insoniylikka zid vahshiyliklarga asoslangan jamoalar ko'paydi. Terrorchilik harakatlari nafaqat beqarorlik hukm surayotgan hududlarda, balki Fransiya, Germaniya, Belgiya kabi Yevropa mamlakatlarida, Rossiya singari MHD tarkibidagi davlatlarda ro'y bermoqda.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: “Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilgan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko'y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak.

Bolalarimizni birovlarining qo'liga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim" [7].

Xulosa va takliflar. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va din sohasida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar mamlakatda ushbu sohalarda yangicha yondashuv va strategik maqsadni birlashtirgan tizim shakllanishiga xizmat qilmoqda. Mazkur tizimning muvaffaqiyati esa yurtimizda tinchlikni saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, barqaror rivojlanish uchun zamin yaratmoqda. Zero, zamonaviy davlatning bosh maqsadi jamiyatda

hamjihatlik va barqarorlik, inson huquq va erkinliklarining samarali himoya qilinishini ta'minlashdan iborat.

Yangi O'zbekistonni yaratish sharoitida, turli millatlar o'zaro hamjihatlikda, turli din vakillari esa, o'zaro bag'rikenglikda yashlari milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari rivojlanishimizning muhim hal qiluvchi omili bo'lib qolaveradi. Millat va davlatni yuksaltiruvchi omil aslida ham milliy totuvlik, diniy bag'rikenglik kabi qadriyatni ifodalovchi xalqimizga xos donishmandligi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Ф.Р. Проблемы национальных интересов в условиях независимости Республики Узбекистан. Диссертация док. Философ. наук. Т.: - 1995, с13.
2. Sh.M. Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - 1. T.: "O'zbekiston", 2017. - 295 b.
3. Sh.M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: "O'zbekiston", 2017. - 14 b.
4. Milliy g'oyaning asosiy maqsad va vazifalari. T.: "Ijod dunyosi", 2019. - 55 b.
5. Sh.M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: "O'zbekiston", 2017. - 3 b.
6. Boboev H. G'ofurov Z. Islomov Z. Milliy istiqlol mafkurasi va taraqqiyot. T.: "Yangi asr avlodi", 2001. - 160 b.
7. Sh.M. Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - 1. T.: "O'zbekiston", 2017. - 125 b.

UDK: 811.167

Tahmina MANSUROVA,
Teacher of the Department of Russian Language
Faculty of Humanities,
Chirchik State Pedagogical Institute
E-mail: siyovush.t@mail.ru

Chirchik State Pedagogical Institute Alexandra Valerevna Candidate of Philological Sciences, docent on the basis of review

ON THE STATE OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE IN SCHOOLS OF THE JIZZAK REGION OF THE ARNASAI REGION

Abstract

Practical knowledge of a language is the ability to use this language in speech, that is, in speech communication with people. It follows from this that mastering a second language as a means of communication is possible only through the assimilation of speech in this language, based on speech practice. Russian language teaching in a national school should therefore be understood as the teaching of Russian speech, as the process of speech formation in the language being studied.

Key words: speech, language, linguistic means, linguistics, methodology, communication.

JIZZAX VILOYATI ARNASOY TUMANI MAKTABLARIDA RUS TILINI O'QITISHNING HOLATI TO'G'RI SIDA

Annotatsiya

Tilni amaliy bilish bu tilni nutqda, ya'ni odamlar bilan nutqiy aloqada ishlatish qobiliyatidir. Bundan kelib chiqadiki, aloqa vositasi sifatida ikkinchi tilni o'zlashtirish faqat nutq amaliyotiga asoslanib, ushbu tilda nutqni o'zlashtirish orqali mumkin. Shuning uchun milliy maktabda rus tilini o'qitish rus nutqini o'qitish, o'rganilayotgan tilda nutqni shakllantirish jarayoni sifatida tushunilishi kerak.

Kalit so'zlar: nutq, til, lingvistik vosita, tilshunoslik, metodika, kommunikatsiya.

О СОСТОЯНИИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ АРНАСАЙСКОГО РАЙОНА

Аннотация

Практическое знание языка - это умение использовать язык в речи, то есть в речевом общении с людьми. Отсюда следует, что овладение вторым языком как средством общения возможно только путем овладения речью на этом языке, основанной на речевой практике. Поэтому преподавание русского языка в Национальной школе следует понимать как процесс обучения русской речи, формирование речи на изучаемом языке.

Ключевые слова: речь, язык, языковые средства, языкознание, методология, общение.

Introduction. The study of the practical experience of teachers and the state of teaching the Russian language in schools in the Jizzak region of the Arnasai region encourage us to try to approach certain issues of the content of education and the basic principles of the methodology in a slightly different way than in the traditional methodology, and in this regard make some proposals for improving programs, textbooks and the educational process.

When considering the methodology and practice of primary teaching of the Russian language in the national school (meaning rural schools operating in a homogeneous national environment), we proceed from the following theoretical provisions:

Literature review. In the teaching method, it is necessary to distinguish language and speech. "Language and speech are not the same. Language is a historically developing social phenomenon. Creators and native speakers are people. Speech is an individual psychological phenomenon. The development of speech has "age features." Creators and speech bearer are an individual person.

A language exists and a separate person develops. The language exists and develops independently of the life of an individual person and his speech, while the speech of a person is formed and develops under the influence and depending on his linguistic environment "[1].

Speech is a practical proficiency in language, the use of language by a person in order to communicate with other

people. In other words, speech is language in action, communication of people with the help of language, practical use of language means for receiving and transmitting information, for expressing one's own thoughts and understanding of other people's thoughts [2].

But language and speech are inseparable: speech as human activity is possible only in a language, any language as a means of communication comes into play only in people's speech and only through their speech activities.

Practical knowledge of any language is the ability to use this language in speech, that is, in speech communication with people. It follows that mastering the second language as a means of communication is possible only through the assimilation of speech in this language, based on speech practice. Therefore, the teaching of the Russian language in the national school should be understood as teaching Russian speech, as the process of forming speech in the studied language. At the same time, the main goal of teaching Russian speech, and the main means of teaching is the speech practice of students in Russian.

Research Methodology. A person's speech activity is inextricably linked to his thought activity. To speak the language means to be able to think and speak it. Thoughts can arise, exist and be transmitted in speech only in language design. Speech communication of people is the process of exchanging thoughts, transmitting and receiving thoughts using language, the act of forming and expressing thoughts by

means of language. Therefore, teaching speech in the language studied is also teaching thinking in this language.

Analysis and results. To teach children Russian speech is to teach them to express their thoughts and feelings in Russian, to exchange thoughts, impressions, to express their attitude to certain phenomena, to influence each other, using the means of the Russian language

From the point of view of the teaching methodology, two components are needed for speech communication: (a) language material and (b) the ability to freely use it in speech, i.e. speech skills and skills.

Therefore, teaching the Russian language at school involves, first, assimilation of a certain volume of language material - a small part of language material - a small part of language wealth; integral and quite suitable for communication (a certain reserve of words and speech turnover, ready-made speech samples, the ability to build proposals according to the laws of grammar), secondly, it involves at the same time instilling speech skills and skills: the ability to listen and understand, answer and ask, tell, read and write, using learned language material in speech. The concept of "language material" is a kind of "microlanguage," which includes all the elements of the language system without which the language ceases to be a language, that is, this is a small part of the linguistic wealth that is capable of assimilation at each given moment of learning and is quite suitable for speech communication. [4. page 93].

For the successful mastery of oral and written speech in school conditions, targeted training in all types of speech activities is necessary: listening and speaking, reading and writing. But at the same time, the teaching of oral speech - listening and speaking - should be ahead of written speech. Reading and writing training should be based on oral speech, and not vice versa.

When they talk about practical mastery of the language, they mean mastery of the language as a whole (since this is impossible), but only a certain amount of language material.

To achieve a serious increase in academic performance and improve the quality of knowledge and skills of students in the Russian language is to win a big victory. This would mean much more - creating conditions for the training of local personnel of all the necessary specialties, especially technical, secondary and higher qualifications, which the region urgently needs, creating favorable conditions for the further recovery of the economy and culture of the Uzbek people[5].

The teacher of the Russian language at the national school should proceed from the fact that exercises are crucial when teaching a non-native language. The correct system of all kinds of exercises - this only way to master a non-native language - should become the main method in the work of our teachers of the Russian language. The study of grammar facilitates the assimilation of the language, introduces a well-known regularity and system into the work of the teacher, directs and regulates it, but is not the decisive, main means of teaching the language. Therefore, in each grammar lesson, you need to allocate most of the time to performing the exercises of the students themselves, make them think more, speak and write in Russian.

Some teachers do not know how to show activity and work ability of students in the lesson. For this reason, students show little interest in the lesson, and the lessons are often sluggish, at a slow pace, uniformly, very low "productivity." The learning process is a two-way process, and without the activity of the trainees it is impossible for the teacher to succeed in work. To activate the class is to arouse interest among the children and make them work more in the lesson, that is, to ensure that continuous, intense, useful mental work is done in their heads. For practical mastery of a non-native language and increasing the culture of speech, it would be much more useful to write and learn individual phrases, whole phrases and speech turns, the most common expressions in speech, to teach how to use them in speech practice. Instead of dictionaries, it would be necessary to have a dictionary-phraseological minimum for each class, which should contain a list of such words, phrases and the most common expressions that the student of this class should master.

The work to correct the speech errors of students made in writing and oral speech also does not give due effect. If the student made an error in the oral speech, the teacher makes an oral comment himself corrects, and this is limited. On errors in written works, the teacher sits out for long nights, checking notebooks, diligently corrects errors, counts them and puts grades.

This work also has little effect: it turns out that he worked for a long time mainly only for what assessment to give the student for work. In both cases, the teacher is likened to a doctor who is, having diagnosed the patient and explaining about his illness, considers his function complete, without treating the patient, does not help him to be treated. But there are no such doctors. So teachers need to "treat and cure" their students from speech errors, achieve both grammatical errors that the student made, in about 4th grade, move to 5th grade and then from class to class "wander" with him, sometimes follow him to the eleventh grade and even enter the institute with him.

The work of correcting errors is one of the difficult problems in teaching the Russian language at the national school, which is a single whole with the process of improving the speech culture of students. To eliminate speech errors, students can be given the following tips:

a) more often correct errors by the forces of students, relying on their activity;

b) to make a student who made a mistake repeat this word or a whole phrase in the correct form several times, and in the necessary cases - to write them on a board or on a notebook in the corrected form;

c) if the error is characteristic of many, for example, to build a sentence, then you need to make the whole class write this phrase or phrase in notebooks under the heading "Speak correctly" or "Write correctly." Recorded in notebooks in such cases should be learned, remembered. In the next lessons, you need to check whether the student does not make yesterday's mistakes, make them repeat the recorded phrases by heart, make sentences, etc.

Conclusion. Work on errors should be carried out persistently, systematically. Only such work will achieve the full development of the speech of students, the enrichment of their vocabulary and phraseological reserve and the general improvement of their speech culture.

REFERENCES

1. Barkhin K. B. Speech development in elementary school. - M., 1934.
2. Barkhin K. B. Creative work in the native language. - Ukraine, 1924.
3. Shakirova L.Z. The scientific foundations of the method of teaching the type and time of the Russian verb in a Turkic-speaking school. - Kazan, 1994 - 216s.

4. Afanasyev V.N. "On some ways and opportunities to optimize Russian language education at the national school" Yakutsk Book Publishing House, Yakutsk.1976. page 93.
5. Ushinsky K.D. "Selected pedagogical works" T.1. M, 1039, p. 169.

Чарос МИРХОЛИҚОВА,

ТДПУ ўқитувчиси

E-mail: charos.mirholiqova@mail.ru

ТДПУ профессори, пед.ф.д. Абдуллаева Барно Сайфутдиновна тақризи асосида

COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF READING CULTURE IN CHILDREN

Annotation

The article is about foreign experiences, new methods and their comparative analysis of the development of children's reading. A certain decline in interest in reading is a modern global trend, and many countries are actively working against this process, based on an understanding of the importance of reading for the development of any country. The experience of these countries shows that the situation can change. Much has been done in world practice to address the problems of the reading crisis. In many countries, various measures are being taken to protect reading and encourage reading.

Keywords: reading, experience, analysis, technology, trend, application, reading, culture, reading, motivation, literature, motivation.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ У ДЕТЕЙ

Аннотация

В статье речь идет о зарубежном опыте, новых методиках и их сравнительном анализе развития детского чтения. Некоторое снижение интереса к чтению является современной мировой тенденцией, и многие страны активно работают против этого процесса, исходя из понимания важности чтения для развития любой страны. Опыт этих стран показывает, что ситуация может измениться. Многое сделано в мировой практике для решения проблем кризиса чтения. Во многих странах принимаются различные меры для защиты чтения и поощрения чтения.

Ключевые слова: чтение, опыт, анализ, технология, тенденция, применение, чтение, культура, чтение, мотивация, литература, мотивация.

БОЛАЛАРДА КИТОБХОНЛИК МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация

Мақола болалар китобхонлигини ривожлантирувчи хорижий тажрибалар, янги усуллар ва уларнинг қиёсий таҳлили ҳақида. Китоб ўқишга бўлган қизиқишнинг маълум бир пасайиши замонавий глобал тенденция бўлиб, кўплаб мамлакатларда ушбу жараёнга қарши, ҳар қандай мамлакатнинг ривожланиши учун китоб ўқиш аҳамиятини тушунишга асосланган фаол ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Ушбу мамлакатлар тажрибаси вазиятни ўзгартириш мумкинлигини кўрсатмоқда. Жаҳон амалиётида ўқиш инкирози муаммоларини ҳал қилиш учун кўп ишлар қилинди. Кўплаб мамлакатларда ўқишни ҳимоя қилиш ва ўқишни рағбатлантириш учун турли хил чоралар қўрилмоқда.

Калит сўзлар: китобхонлик, тажриба, таҳлил, технология, тенденция, дастур, мутолаа, маданият, ўқиш, рағбат, адабиёт, мотивация.

Кириш. Жаҳон микёсида бугунги кунда ёшлар ўртасида китоб ўқишни тарғиб қилиш, уларнинг фаол китобхон бўлишига эришишда давлатнинг фаол аралашуви, ижтимоий иштироки асосида бу йўналишда дастурий-лойиҳавий фаолиятни ривожлантириш, интернет-технологияларидан фаол фойдаланиш ҳамда китобхонлик фаоллигини оширишга йўналтирилган ижтимоий-психологик механизмларни излаб топиш замонавий анъана тусини олмоқда [1].

Турли мамлакатларда ўтказилган тадқиқотларга кўра, болалик ва ўсмирлик даврида китоб ўқиш муваффақиятлари кейинги ҳаётнинг сифати ва муваффақиятини белгилайди. Жаҳоннинг ривожланган давлатлари тажрибасида глобал ахборотлашув муҳитида аҳоли, хусусан, ёшларда китоб ўқишга бўлган ижобий муносабатни қарор топтиришга қаратилган кенг қўламли ижтимоий ҳаракатлар негизида тарғиботнинг инновацион воситаларини излаш етакчи ўрин тутди. Айни ўринда бир қатор давлатларнинг бу борадаги тажрибаларини мисол сифатида келтириш мақсадга мувофиқ саналади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review). Буюк Британия. Бирлашган қиролликда болалар ва оилавий ўқиш давлат томонидан

қўллаб-қувватланади. Буюк Британияда аҳолининг турли гуруҳларининг (болали оилалар, болалар ва ўспиринлар, ёшлар, шунингдек, катталар) ўқишини қўллаб-қувватлаш бўйича кенг қўламли дастурлар фаол ишлаб чиқилмоқда: “Ёзги ўқишга чорлаш”, “Китоб тарти”, “Оилада биргаликда китоб ўқиш” ва ҳоказолар. Лойиҳаларнинг мақсади жамиятни еттига соҳада ривожлантириш: ўқиш ва саводхонлик, рақамли саводхонлик, саломатлик ва фаровонлик, иқтисодий ўсиш, маданият ва ижод, жамоалар, таълим.

“Китоб тарти” (Bookstart) умуммиллий дастурга асосланган бўлиб, унинг мақсади – Англиядаги ҳар бир уч ёшли болага “китоб портфели”ни тухфа этиб, болаларда эрта ёшдан китобларга меҳр уйғотишдир. Ушбу ҳаракатлар ота-оналарни болалари билан китоб ўқишларини рағбатлантириш, уларни ўқув жараёнига жалб қилиш, ўқишни ва кутубхоналарга қатнашни умрбод одат тусига қиришни қўллаб-қувватлашга қаратилган. Болалар учун бепул китоблар тўплами ва ота-оналар ҳамда тарбиячиларга маълумот берувчи материаллар тарқатилади. Ушбу дастур кейинчалик бошқа бир қатор мамлакатлар учун шунга ўхшаш дастурлар қабул қилишга намуна бўлиб хизмат қилди [1].

Китобхонлик агентлиги (The Reading Agen-cy) – Буюк Британиянинг етакчи хайрия ташкилоти бўлиб, у китоб ўқишни ва жамоат кутубхоналарининг аҳамиятини тарғиб қилади. Агентлиkning веб-сайти ҳам мақсадли тингловчиларга, ҳам мутахассисларга қаратилган болалар ўқишини қўллаб-қувватлаш учун турли хил ёндашувлар ва манбаларни тақдим этади.

Китобхонлик агентлигининг кўмаги билан 20 йилдан буён амалга оширилиб келинаётган кенг миқёсли лойиҳа “Ёзги ўқишга чорлаш” (Summer Reading Challenge) деб номланади. Дастурнинг мақсади – ёзги таътил пайтида болаларнинг олти ёки ундан кўп китоб ўқишларидир. Ўсмир дастурнинг веб-сайтида рўйхатдан ўтиши, тенгдошларининг фикри билан танишиши, ўзига қизиқарли бўлган китобларни танлаши, шунингдек, адабий асарларга оид сюжетни ўйнаши мумкин. Ўқувчи қандай китобларни ёқтириши ҳақида бир неча саволларга жавоб берганда, “Китоб сараловчиси” (Book Sorter) номли махсус дастур унга у ёки бу асарларини тавсия қилади. Сайтда ҳар доим ўқиш учун янги китобларни ва тенгдошларнинг маслаҳатларини топиш мумкин.

“Storisek” инглиз тилидан таржима қилинганда “хикоялар халтаси” деган маънони англатади. Лойиҳа Буюк Британияда 1994 йилда Нейл Гриффитс томонидан ишлаб чиқилган. Storisekнинг асосий мақсади – китобнинг ўзидан ва биргаликда баланд овозда ўқишдан завқ олиш. Лойиҳа муаллифининг фикрича, аввал “Бола китобхон бўлишига қандай қилиб ёрдам бериш керак?”, ундан кейингина “Болага ўқишни қандай ўргатиш керак?”, деган саволларга жавоб излаш керак.

Германия. Адабиёт ва ўқишни тарғиб қилиш масаласи узок йиллар давомида Германияда алоҳида мавқени эгаллаб келган. Ўқиш инкирозини ҳам давлат даражасида, ҳам турли профессионал ва жамоат ташкилотларининг ёрдами билан ҳал қилишга ҳаракат қилинмоқда. Германияда мамлакат президенти раҳнамолигида Немис китобхонлик жамғармаси мавжуд. Жамғарма китоб ўқишга қизиқиш уйғотишни истаган ҳар бир кишига ёрдам бериш учун мўлжалланган “Ҳоғлар устахонаси”ни ифода этиб, китоб ўқишни қўллаб-қувватлаш соҳасида мақсадли сиёсат олиб боради. Германия ҳукумати “Германияда китобхонлик” (in Deutschland lesen), Интернет-порталининг пайдо бўлишига ҳисса қўшди, бу ерда ҳар бир киши Германия Федератив Республикасининг китобхонликини оммалаштирадиган жамғарма ва уюшмалари томонидан амалга оширилаётган лойиҳалар ҳақида маълумот олиши мумкин. Болаларга алоҳида эътибор берилади. Кичик болалар учун ота-оналар иштирокида Babybooks каби лойиҳалар амалга оширилмоқда[2].

Германияда “Китобхонлик олимпиадаси”, таниқли шахслар иштирокидаги адабий саёҳатлар, китобсеварларнинг байрамлари каби тадбирлар ўтказилади. 2004 йилда лойиҳа “Euro-ра-erlesen!” деб номланди ва Европа Иттифоқи янги аъзо мамлакатларнинг болалар китобларини тақдим этди. “Кўк чамадонча” лойиҳаси Германиянинг “Deutschland liest vor...” жамоат фонди томонидан ташкил этилган. Болалар энг кўп бориб ўқийдиган энг яхши немис кутубхоналарига мукофот тариқасида бутун дунё таниқли ёзувчиларининг энг сўнгги ва энг зўр китоблари билан тўлдирилган кўк чамадонча берилади. [3,4]

Япония. Аҳоли китобхонлигини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича миллий сиёсат, биринчи навбатда, ёш авлоднинг китоб ўқишини қўллаб-қувватлашга ва турли хил кутубхоналар аҳамиятини кучайтиришга қаратилган. Бугунги кунда Япония дунёда болаларнинг китоб ўқиш фаоллигини қўллаб-қувватлаш бўйича махсус қонун қабул қилинган ва китобхонлики ва

болалар билан ишлайдиган кутубхоналарни қўллаб-қувватлаш бўйича кенг қўламли миллий сиёсат олиб борилган ягона давлатдир. Японияда олиб борилаётган сиёсатнинг ўзига хос хусусияти – бу ёш авлоднинг китоб ўқишини қўллаб-қувватлаш муаммосини тизимли ҳал этишдир, чунки бу ерда болаларнинг китоб ўқишига алоқадор асосий ижтимоий институтлар биргаликда ишлайди [3].

Тадқиқот методологияси. 2001 йилда Болалар китобхонлигини қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги қонун (Kodomo no Dokusho Katsudo Suishin ni kansuru Horitsu) қабул қилинди. Унинг мақсади “болаларнинг ўқиш фаоллигини оширишнинг асосий тамойилларини ишлаб чиқиш, давлат ва маҳаллий ҳокимият органларининг мажбуриятларини аниқлаш, болалар китобхонлигини ривожлантириш билан боғлиқ зарур муаммоларни ҳал этиш орқали кенг қамровли ва тизимли сиёсат юритиш ва шу тарзда уларнинг соғлом ривожланишига ҳисса қўшиш” Қонун Японияда 23 апрель кунини “Болалар китобхонлиги куни” деб эълон қилинишини белгилади. [3]

2005 йилда “Ўқиш ва ёзиш маданиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида” янги Қонун қабул қилинди (Moji Katsujii Bunka Shinko Ho). У ёзиш ва ўқиш маданиятини қўллаб-қувватлашнинг асосий концепцияси ва уни амалга ошириш доирасида миллий ва маҳаллий ҳокимият идораларининг вазифаларини белгилаб берди. Қонунга мувофиқ, Китобхонлик ҳафталигининг биринчи куни, 27 октябрь - Ўқиш ва ёзиш маданияти кунига айланди.

Болалар китобхонлигини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш бўйича ҳаракатлар режаси Халқаро болалар адабиёти кутубхонаси томонидан назорат қилинади. Кутубхонада қатор кутубхоналарнинг тўпламлари асосида тузилган болалар адабиётининг расмлари ва болалар учун бошқа маълумотлар рақамли архивларининг яхлит каталоги мавжуд.

Давлат китобхонликини қўллаб-қувватлаш инфратузилмасини ривожлантиришга, жумладан, китобларни нашр этиш ва тарқатишга, жамоат, мактаб ва бошқа турдаги кутубхоналар фаолиятини ривожлантиришга, шунингдек, мутахассисларнинг малакасини оширишга катта эътибор қаратмоқда.

Франция. Китоб ўқиш муаммосини ҳал қилиш Маданият вазирлиги ва ҳукумат учун устувор вазифага айланди. Бу соҳада кучли миллий сиёсат олиб борилмоқда. Китоб ва китобхонлик ишлари бошқармаси ташкил этилди, бу идора китобнинг муаллиф томонидан яратилган вақтдан тортиб то ўқувчиларга тақдим этишгача бўлган бутун йўлини ҳисобга олган ҳолда муаммо ечимини топиш сиёсатини белгилади [5].

“Шаҳар – ўқиш” лойиҳаси шаҳарнинг барча кучларини бирлаштирган кенг миқёсли лойиҳани амалга ошириш орқали муаммоларни ҳал қилиш истагини акс эттиради. Биринчидан, мутахассислар “китоб ўқишнинг ташхиси”ни ўтказадилар, сўнгра уларнинг тавсияларига биноан турли-туман лойиҳалар: кутубхоналарнинг янги филиалларини яратиш; китоб ўқишни ташкил қилиш учун янги ҳудудларни ўзлаштириш; кутубхоналар, мактаблар, уюшмалар, хусусий нашриёт ва китоб дўконлари вакилларининг кенг иштирокида маданий-оммавий тадбирлар ўтказиш; китоб байрамлари, фестиваллари, кўргазмалар ва бошқа тадбирларни ташкиллаштириш амалга оширилмоқда. Сўнгги йилларда ўтказилган акциялардан бири – “Китобхонлик учун курашда ғалаба қозонамиз” [6].

“Тинглашни истаганлар учун кўчада китоб ўқиш” лойиҳаси. Ушбу ҳаракатнинг ташаббускори – Марк Роже узок йиллар давомида аҳоли пунктларида юриб, болаларга овоз чиқариб китоб ўқийди. Бундан ташқари, у китоб

ортида яшириниб ўқийди, шу тарика кичик сахна кўринишларини уюштилади [7].

АҚШ. Миллий китобхонлик сиёсатини ташкил қилишнинг бошқа бир кўриниши АҚШда амалга оширилади. Қўшма Штатлардаги китоб ўқиш инқирозини бартараф этиш бўйича ишларга узоқ муддатга мўлжалланганлик ва режавийлик хос. Китобхонлик борасидаги сиёсат мақсадли равишда ҳукумат агентлиги ваколатига эга бўлган ва Конгресс кутубхонаси таркибига қирадиган Китоб маркази орқали амалга оширилади.

Китоб маркази миллий ва халқаро миқёсда китоблар, китобхонлик ва кутубхоналарни тарғиб қилиш бўйича умуммиллий мавзуларни ишлаб чиқади ва таклиф этади, масалан: “Ёш китобхон йили”, “Бу ҳақда кўпроқ ўқинг”, “Хаёт учун ўқишни севиш”, “Китоб ўқиш янги дунёларни кашф этади”, “Китоблар ҳаётни ўзгартиради”, “Келажакнингизни

Яратинг ўқинг!”, “Китобхонлар миллатини яратинг”, “Америка тарихини сўзлаб беринг”. Китоб маркази вазифаларининг ажралмас қисми – бу китоб, китобхонлик ва кутубхоналар тарихи борасидаги тадқиқотларни қўллаб-қувватлашдир. Ушбу масалалар бўйича махсус илмий дастур мавжуд.

Китоб маркази мунтазам равишда Конгресс кутубхонасида “Китоб ва ундан ташқаридаги олам” лойиҳаси доирасида ёзувчилар билан учрашувлар, кўргазмалар, китоб оламидаги машҳур инсонлар шарафига тадбирлар ўтказиши. Китоб маркази китобларни ва ўқишни тарғиб қилиш учун оммавий ахборот воситаларини жалб қилишда кашшофга айланди.

Халқаро болалар электрон кутубхонаси – International Children's Digital Library Foundation (ICDL Foundation). Болаларни дунёнинг турли маданиятлари билан таништирилади. Ушбу кутубхонада 59 тилдаги рақамлаштирилган китобларни кўриш ва ўқиш мумкин. Халқаро ҳамжамият томонидан бугунги кунда китоб ўқиш ва саводхонликнинг моҳияти тан олинмоқда ва юқори баҳоланмоқда. Китобхонликни тарқатиш муаммоларининг муҳимлиги туфайли, турли халқаро ташкилотлар уларни ечимини топишга тобора кўпроқ киришмоқда.

Таҳлил ва натижалар. Китобхонлик, ёзувчилик иши ва интеллектуал мулкни химоя қилишга қўмаклашиш мақсадида ҳар йили 23 апрель куни ЮНЕСКО Бутунжаҳон китоб ва муаллифлик ҳукуқи кунини нишонлайди. ЮНЕСКО томонидан амалга оширилаётган қатор дастурлар бу ташкилотнинг саводхонликни кенгайтириш тарафдорлигини намоён этади. Янги минг йилликнинг бошидан бошлаб ҳар йили ЮНЕСКО Жаҳон китоблар пойтахтини танлайди. Анъанага кўра, адабий йил 23 апрелда – Бутунжаҳон китоблар ва муаллифлик ҳукуқи кунидан бошланади ва келгуси йил баҳорида эстафета янги мамлакатга топширилади [8].

2018 йилда Жаҳон Китоб пойтахти унвони Афинага берилди. Греция барча аҳолига, шу жумладан қочкинлар ва муҳожирларга китоб ўқиш учун имконият яратишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Қизиғи шундаки, жадал ривожланаётган мамлакатларда ривожланган давлатлар ғояларидан фаол фойдаланилмоқда. Жаҳон тажрибасини ўрганиш шуни кўрсатадики, бугунги кунда болалар китобхонлигини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича кўплаб ғоялар, концепциялар ва дастурлар мамлакатдан мамлакатга “оқиб ўтмоқда” ва ўзгармоқда. Ушбу тажрибани мужассамлаштирадиган платформалар ҳам яратилган, бу эса ушбу жараёнга янги туртки беради.

Мисол сифатида саводхонлик (ўқиш ва ёзиш) муаммоларига катта эътибор қаратаётган Европа мамлакатлари учун яратилган ахборот манбаларини келтириш мумкин. Ўтган асрнинг 2000 йилларидаёқ

Европада мамлакатларнинг китобхонликни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги тажрибасини жамлаган тузилма – Европада китобхонликни тарғиб қилиш мақсадли гуруҳи (European task force for the promotion of reading, EU READ) тузилган эди. У Европа ташкилотлари томонидан ўқишни тарғиб қилиш бўйича ўзига хос консорциум бўлиб, унинг мақсади билим, тажриба ва янги концепциялар билан алмашиш, шунингдек, китобхонликни тарғиб қилиш бўйича стратегияларни биргаликда ишлаб чиқишдир [9].

Сўнгги ўн йилликда ёш авлоднинг китобхонлигини қўллаб-қувватлаш бўйича турли мамлакатларда пайдо бўлган умумий йўналишни қайд этиш мумкин, хусусан:

мактаб ўқувчиларининг таълимини яхшилаш ва ўқитувчилар тутган ўрнини ўзгартириш орқали аҳолининг саводхонлик даражасини ошириш;

китоб ўқишга иштиёқни ривожлантириш, болалар ва ўспиринлар, йигит-қизларда завқланиш учун китоб ўқишни рағбатлантириш;

эрта болаликдан оила билан ишлаш. Ота-оналарнинг китоб ўқиш саводхонлигини ошириш. Оилада китобхонликни қўллаб-қувватлаш муҳитини яратиш;

китоб ўқишни ёқтирмайдиган ўғил болалар билан ишлашни кучайтириш.

Ахборот жамиятида ўқувчиларни китобхонлик маданиятига эга бўлиши миллий қадрият сифатида эътироф этилмоқда. Китобхон миллатдан ўқишни яхши кўрадиган болалардан яралади. Бугунги кунда кўп мамлакатларни ёш авлодни китоб ўқишда қўллаб-қувватлаш муаммолари ташвишга солмоқда. Хусусан, мамлакатимизда ҳам бу борада салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Электрон муҳит тақдим этаётган янги имкониятлар бу ишни яхшилашга замин яратмоқда. Китобхонлик фавқулодда ҳодисаси инсон онгининг асосий, муҳим ютуқларидан бири бўлиб, унинг тамаддун ривожидан, шу билан бирга, ҳар қандай ривожланган жамиятда тутадиган алоҳида ўрни шубҳасиздир. Болалар ва катталарни китобхонликни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш соҳасидаги хорижий тажрибани ўрганиш нафақат янги ёндашувларни кўришга имкон беради, балки Ўзбекистонда ёш авлоднинг китоб ўқишини қўллаб-қувватлаш бўйича янги стратегия ва лойиҳаларни яратишда дастури амал бўлиши мумкин. Сўнгги икки йил ичида Ўзбекистонда жамиятни ҳар томонлама ривожлантиришда китоб маҳсулотларини чоп этиш, тарқатиш, аҳоли ўртасида китоб мутолаасини кенг тарғиб этиш, ёшларда китобхонлик маданиятини ривожлантириш йўлида туркум амалий ишларнинг олиб борилаётганлигини кўрсатиш мумкин. Бу борадаги тизимли ишларнинг асосини эса Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги (2017 йил 13 сентябрь) Қарори ташкил этади. [10]

Қарорда жамиятда китобхонлик маданиятини жадал ривожлантириш, аҳоли, хусусан, ёшларда китоб ўқиш ҳамда китобхонликка бўлган ижобий муносабатни қарор топтириш, китоб мутолаасини кундалик фаолиятга айлантиришга эришиш моҳиятини ёритувчи қатор вазифалар белгилаб берилган.

Маълумки, жамият ҳамда шахснинг китобхонлик маданиятига эгаллиги тегишли давлат ҳудудида кутубхона, ахборот-ресурслари марказларининг мавжудлиги, улар томонидан кўрсатилаётган хизматларнинг сифати, ижтимоий субъектларда китоб ўқишга бўлган қизиқиш ҳамда эҳтиёжни қарор топтиришдаги иштироки билан

белгиланади. Ушбу соҳанинг Ўзбекистондаги аҳоли қандай?

Агар 1991 йилга қадар республикада атиги тўққизта нашриёт фаолият кўрсатган бўлса, орадан чорак аср ўтиб, уларнинг сони 118 тани ташкил этди. Мустақилликкача бўлган даврда 149 та матбаа корхонаси мавжуд бўлгани ҳолда, ҳозирги кунда бундай корхоналар ўн баробардан зиёд кўпайиб, 1 минг 677 тага етди.

Биргина А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси фондида қарийб 8 миллионга китоб ва китоб маҳсулотлари, жумладан, 450 мингтадан ортиқ китобнинг электрон шакли, электрон дарслик ва қўлланмалар мавжуд. Ушбу масканда электрон кутубхонанинг маълумотлар базаси ўзбек, рус ва инглиз тилларида яратилган.

Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорига асосан А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасининг “Ўсмирларга хизмат кўрсатиш бўлими фонди” негизда 1965 йилда вилоятлардаги болалар

кутубхоналари учун илмий-услубий марказ сифатида Республика болалар кутубхонаси ташкил этилган. 220 мингдан ортиқ китоб захирасига эга бўлган ушбу кутубхона боғча ёшидаги болалардан тортиб умумтаълим мактабларининг юқори синф ўқувчиларига фаолият кўрсатади [11].

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистонда, шунингдек, ижтимоий тарғибнинг замонавий шакли бўлган ҳамда ривожланган давлатлар амалиётида ўзига хос анъана сифатида шаклланган “book challenge” Ўзбекистонда давлат сиёсати даражасида амалга оширилмоқда. Хусусан, республика Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ташаббуси билан юқори ва ўрта бўғин лавозимдаги мансабдор шахслари, қонунчилик, суд ва ижро органлари, санъат ва маданият соҳасининг вакиллари, талабалар иштирок этаётган “book challenge” доирасида умумий ўрта таълим мактаблари, “Болалар уйлари”га бадиий, илмий-оммабоп ва ўқув адабиётларини етказиб бериш йўлга қўйилди.

АДАБИЁТЛАР

1. Хафизов Д.М. Социокультурные практики повышения читательской активности молодежи: стимулирующие возможности моды: Автореф. дис... канд.наук. культурологии. – Челябинск: 2017. – 27 с.
2. Дунн Дж. Детское чтение в Великобритании: обзор существующих тенденций // Детское чтение: Феномен и традиция в конце XX столетия: материалы Междунар. конф. СПб., 1999. Ч. 1. С.146-151.
3. Накамура Ю. Обзор библиотечного обслуживания детей и юношества в Японии // Библиотечное обслуживание молодежи в Японии, России и США. М.: РШБА, 2013. С. 3-22.
4. Ковалевская Н. И., Петрова Л. И. Влияние видеокультуры на читательские предпочтения детей и подростков // Труды БГТУ. 2017. № 2: Издат. дело и полиграфия. С. 108-116.
5. Библиотечное обслуживание детей за рубежом: опыт, инновации, источники информации / сост.: В. П. Чудинова, К. О. Чудинова // Российская государственная детская библиотека. М., 2011. 102 с.
6. ELINET — European Literacy Policy Network [Электронный ресурс]. URL: www.eaea.org/en/projects/partner-projects/elinet.html (дата обращения: 12.12.2018).
7. Inspiring young readers through digital and printed resources [Электронный ресурс]. URL: www.bookaid.org/2016/08/17/inspiring-youngreaders-digital-printed-resources (дата обращения: 12.11.2018).
8. Libraries Deliver: Ambition for Public Libraries in England 2016-2021 [Электронный ресурс]. URL: www.gov.uk/government/consultations/libraries-deliver-ambition-for-public-libraries-in-england-2016-2021 (дата обращения: 15.12.2018).
9. Nowa era czytelnictwa. Przeczytamy coś w niewiele ponad godzinę? [Электронный ресурс]. URL: <http://booknews.pl/?p=411> (дата обращения: 07.10.2015).
10. Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3271-сон Қарори. 2017 йил 13 сентябрь.
11. Болаларсиз” болалар кутубхонаси // <https://kun.uz/news/2019/01/21/bolalarsiz-bolalar-kutubxonasi>.

UDK: 372.881.

Ozoda MUXAMMEDOVA,
Toshkent tibbiyot akademiyasi o'qituvchisi
E-mail: axtamovna777@gmail.com

Toshkent tibbiyot akademiyasi dotsenti Jo'rayev A. X. taqrizi asosida

TIBBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RUS TILINI O'QITISH KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING TAMOYILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolamizda tibbiy OTM talabalarining rus tilida muloqotga kirishishi, yangi zamonaviy texnologiyalar asosida ma'lumotlarni tez va samarali usullar orqali sifatli o'zlashtirish ko'nikmalari hamda qobiliyatlarini har taraflama rivojlantirish metodlarining ma'lum usullarini ko'rib chiqamiz. Ayniqsa, tibbiyot sohasiga oid rus tilidagi zamonaviy adabiyotlardan foydalanish, xalqaro ommaviy axborot vositalari orqali o'z fikrini bayon eta olish, tibbiyot yo'nalishidagi rus tilida chop etilgan adabiyotlardan foydalanish tibbiy OTM talabalarini yanada chuqur bilim olib, o'z ustida ishlashga o'rgatish usullarini tahlil qilamiz, hamda bo'lajak tibbiyot mutaxassislarini rus tilida muloqotga tayyorlashning kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish muhimligini qayd etib o'tamiz.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, integrallashgan yondashuv, o'qish va tinglab tushunish, terminologik leksika, kasbiy roli o'yinlar, ijodiy fikrlash, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, modellashtirish, suhbat, so'rovnomal, pedagogik eksperiment, matematik-statistik tahlil.

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ

Annotatsiya

V dannoy statye my rassmotrim sposoby obshcheniya studentov meditsinskix vuzov na russkom yazyke, metody vsestoronnego razvitiya navykov i umeniy bystro i kachestvenno usvaivat informatsiyu na osnove novyx sovremennykh tekhnologiy. V chastnosti, ispolzovaniye sovremennoy russkoy literatury v oblasti meditsiny, vozmozhnost vyrazhat svoi vzglyady cherez mejdunarodnyye SMI, ispolzovaniye russkoy literatury v oblasti meditsiny dlya obucheniya studentov-medikov uglublyat svoi znaniya i rabotat nad soboy. proanaliziruyem metody podgotovki, otmetim vajnost razvitiya kommunikativnykh kompetensiy pri podgotovke budushix meditsinskix rabotnikov k obshcheniyu na russkom yazyke.

Klyuchevyye slova: kommunikativnaya kompetentnost, kompleksnyy podxod, chteniye i audirovaniye, terminologicheskaya leksika, professionalnyye rolevyye igrы, obraznoye myshleniye, sravnitelnyy analiz, pedagogicheskoye nablyudeniye, pedagogicheskiy opyt, modelirovaniye, intervyyu, anketirovaniye, pedagogicheskiy eksperiment, matematiko-statisticheskiy analiz.

PRINCIPLES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

In this article we will consider the methods of communication of students of medical universities in Russian, the methods of comprehensive development of skills and abilities to quickly and efficiently acquire information on the basis of new modern technologies. In particular, the use of modern Russian literature in the field of medicine, the ability to express their views through the international media, the use of Russian literature in the field of medicine to teach medical students to deepen their knowledge and work on themselves. We will analyze the methods of preparation, and note the importance of developing communicative competencies in preparing future medical professionals for communication in Russian.

Keywords: communicative competence, integrated approach, reading and listening comprehension, terminological vocabulary, professional role-playing games, creative thinking, comparative analysis, pedagogical observation, pedagogical experience, modeling, interviews, questionnaires, pedagogical experiment, mathematical-statistical analysis.

Kirish. Zamonamizning muhim shartlaridan biri bo'lgan fan rivoji va ishlab chiqarishdagi ulkan o'zgarishlar tufayli kelib chiqayotgan talablar ta'lim sohasi oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Shu bilan birga Oliy ta'lim muassasalarida har bir shaxs egallashi zarur bo'lgan rus tili faniga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Ana shu jihatdan tibbiy ta'lim yo'nalishlari talabalarda rus tilini o'rgatish jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish texnologiyalaridan samarali foydalanish metodlari, nutqiy malakalarni rivojlantirish va uni zamonaviy ta'lim talablariga mosligini ta'minlash katta ahamiyat kasb etadi.

Yurt boshimiz Sh. Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzalarida ta'kidlab

o'tganidek, "Ta'lim va tarbiya, ilm-fan, sog'liqni saqlash, madaniyat va san'at, sportni rivojlantirish masalalari, yoshlarimizning chuqur bilimga ega bo'lishi, chet tillarini va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari puxta egallashlarini ta'minlash doimiy ustivor vazifamiz bo'lib qoladi"- deya ta'kidlab o'tgandilar.

Tibbiy OTM talabalarining rus tilida muloqotda kirishishi, yangi zamonaviy texnologiyalar asosida ma'lumotlarni tez va samarali usullar orqali sifatli o'zlashtirish ko'nikmalari hamda qobiliyatlarini har taraflama rivojlantirish zarurati muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda Respublikamizda rus tilini o'qitishda integrallashgan yondashuv asosiy o'rin egallamoqda. Ayniqsa, tibbiyot sohasiga oid rus tilidagi zamonaviy adabiyotlardan

foydalanish, xalqaro ommaviy axborot vositalari orqali o'z fikrini bayon eta olish, tibbiyot yo'nalishidagi rus tilida chop etilgan adabiyotlardan foydalanish tibbiy OTM talabalarini yanada chuqur bilim olib, o'z ustida ishlashga undaydi. Shu sababli bo'lajak tibbiyot mutaxassislarini rus tilida muloqotga tayyorlashning kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Har qanday jamiyatda hayotiy faoliyat jarayoni va rivojlanish jarayoni kabi talabalarining rus tilida kasbiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish jarayoni ham axborot olish qayta ishlash va boshqarish bilan bog'liqdir. Bu jarayonning samarali amalga oshirilishi esa bir qator omillarga bog'liqdir. Ularning eng asosiysi rus tilida muloqot o'rnatib zaruriy axborotni olish va uzatishni ta'minlashdir. Shunda haqqoniy axborot almashinuv sodir bo'ladi. Bunda esa kommunikativ kompetensiyani egallash orqali erishiladi. Bunda tibbiyot OTM talabalarini kasbiy yo'nalishidan kelib chiqib matnlarni o'qish va tinglab tushunishni yo'lga qo'yadi. Mavzuga oid topshiriqlarni mustaqil ravishda bajarib, muloqotdoshi bilan rus tilida kommunikativ aloqani o'rnatishga erishadi. Muloqot paytida asosiy leksik birliklar tibbiyot ilmiga xos bo'ladi. Shu sababli talabalarining rus tilidagi mashg'ulotlarida asosan terminologik leksikani bilishi zarur bo'ladi. Rus tilini o'qitishda kompyuterdan o'rinni foydalanishni, ta'limni kasbiy yo'naltirganlik prinsipini amalga oshirish yo'llari hamda zarur shart sharoitlarni yaratish muammosiga alohida to'xtalish rejalashtirilgan. Talabalar bilan kasbiy rol o'yinlar rejalashtirilgan bo'lib, bundan asosiy maqsad talabalarni o'quv jarayonida faollashtirish, rus tilini o'rganishga nisbatan motivatsiyani shakllantirishdir. Bunday o'yinlarni tibbiy kasbiy muloqotga tadbiiq qilib, kommunikativ muloqotni yanada rivojlantirishiga zamin yaratiladi. Kasbga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llanilishi talabalar bilan ishlash sifat darajasini aniqlab beradi. Rus tilini o'rganishga bo'lgan munosabat qisman barqaror bo'lganligi sababli uni ijobiy tomonga o'zgartirish maqsadga muvofiqdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Mamlakatimizda keyingi yillarda talabalarining kasbiy-nutqiy madaniyatini oshirishda xorijiy tillarni o'qitish metodikasiga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Jumladan, xorijiy til o'qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash

ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borilgan. Ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanayotganligini hisobga olgan holda, ta'lim tizimida chet tillarni, ayniqsa ingliz va rus tillarni o'rgatishda qo'llanilayotgan innovatsion metodlarni ishlab chiqish hamda ularni hayotga tadbiiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, modellashirish, suhbat, test, so'rovnoma, pedagogik eksperiment, matematik-statistik tahlil metodlari umumlashtirish usullaridan, tibbiyotga oid rus tili adabiyotlari va qo'llanmalaridan, kommunikativ kompetensiyalarni tarkib topirishning samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan amaliy tavsiyalardan, shakllantirishga qaratilgan uslubiy metodlardan foydalaniladi.

Tahlil va natijalar. Rus tili adabiyoti va o'quv qo'llanmalari orqali tibbiyot OTM talabalarida kommunikativ hamda lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini yaratilishi, bo'lajak tibbiyot xodimlarining rus tilida kasbiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish modelini innovatsion lingvotexnologik yondashuv asosida ishlab chiqarish; kasbga yo'naltirilgan rus tilini o'rgatish loyihasini intensiv metodlar vositasida takomillashtirish va tibbiy kontekstni tushunish bilan bo'liq metodik texnologiyalarni joriy etish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish; tibbiyot OTM talabalarining rus tilida kasbiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan tibbiyotga oid rus va o'zbek tillaridagi lug'atini ishlab chiqish.

Xulosa va takliflar. Oliy ta'lim muassasalari oldidagi kelajak kasbiy faoliyati uchun tegishli kompetensiyalarni egallagan nazariy bilimlarni amaliyotda samarali qo'llay oladigan mutaxassislarini tayyorlash dolzarb vazifa sifatida qo'yilgan. Shu bilan birga mamlakatlar orasida ijtimoiy-siyosiy, diplomatik, iqtisodiy va boshqa munosabatlar jadal rivojlanib borayotgan bir paytda tibbiyot oliygohi talabalarining rus tilida kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislik fanlarini o'rganish jarayonida talabalarining rus tilida kasbiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga imkon beruvchi metodlarni ishlab chiqarish, turli mavzudagi o'quv materiallarini tayyorlash samarali natijalarni beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari [va Vazirlar Mahkamasining](#) Qarorlari.
2. Azizxo'jaeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006 y. 200-b.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. –М.: 1996 г.
4. Мавлонова Р.А., Арабова М., Салохиддинова Г. Педагогик texnologiya. –T: "Fan" nashriyoti. 2008 yil.
5. Tokareva V.A. Voprosy psixologii formirovaniya vernosti obit'yestvennomu dolgu u mladshix podrostkov: Dis. kand. Ped. Nauk. – Tashkent.
6. Usmanova E.Z. Motivatsionnaya emosionalnaya regulatsiya myshleniya v usloviyax intellektualnogo konflikta. – Tashkent: "O'qituvchi", 1993. – 104
7. Fayzullayev A.A. Motivatsionnaya samoregulatsiya lichnosti. – Tashkent: Fan, 1987.

Dilovar NEGMATOVA,
Samarqand davlat universiteti assistenti
E-mail: negmatova_dilovar@gmail.com
O'zMU Sotsiologiya kafedrasida professori K.Kalonov taqrizi asosida

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE NEIGHBORHOOD INSTITUTE IN UZBEKISTAN

Abstract

In this article, information about the place of residence-family, which is the main link of society, as well as the role of self-government institutions of citizens in the formation of mutual spiritual and moral relations between parents and children, that is, the neighborhood system. A brief idea was made about the extent of mutual cooperation on the basis of community – family – neighborhood concession, its effect today, as a result of the reforms carried out in the neighborhood system, the powers and opportunities of this social institution are increasing.

Key words: state, society, family, neighborhood, citizen, politics, social life, Law, development, template, development, authority, reform.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МАХАЛЛИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье представлена информация о роли махаллинской системы-основного звена общества-семьи, а также институтов самоуправления граждан в формировании в ней духовно-нравственных отношений между родителями и детьми. Было кратко рассмотрено, как взаимодействие на основе концепции “общество – семья – махалля” сегодня показывает свою эффективность, расширяются полномочия и возможности данного социального института в результате проводимых реформ в системе махалли.

Ключевые слова: государство, общество, семья, район, гражданин, политика, социальная жизнь, закон, прогресс, шаблон, развитие, авторитет, реформа.

O'ZBEKISTONDA MAHALLA INSTITUTINING RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lgan maskan-oila, hamda unda ota-ona va farzand o'rtasidagi o'zaro ma'naviy, axloqiy munosabatlarni shakllantirishda fuqarolarni o'zini-o'zi boshqarish institutlari ya'ni mahalla tizimining o'rnini haqida ma'lumot keltirilgan. Jamiyat – oila – mahalla konsepsiyasi asosidagi o'zaro hamkorlik bugungi kunda o'z samarasi qay tarzda namoyon qilayotganligi, mahalla tizimida olib borilgan islohotlar natijasida bugungi kunda mazkur ijtimoiy institutning vakolat va imkoniyatlarining kengayib borayotganligi haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: davlat, jamiyat, oila, mahalla, fuqaro, siyosat, ijtimoiy hayot, qonun, taraqqiyot, andoza, rivojlanish, vakolat, islohot.

Kirish. Har bir jamiyatning eng kichik hujayrasi va muqaddas dargohlaridan biri – bu oila. Jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy, hamda tarbiyaviy taraqqiyot negizi ham albatta, oiladir. Azaldan xalqimizda oilani qadrlash, uning mustahkamligini ta'minlash ham diniy, ham qonuniy amallardan biri bo'lib kelgan. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “Yuksak ma'naviyat yengilmas – kuch” asarida oilaga shunday ta'rif bergan: “Bu yorug' dunyoda hayot bor ekan, oila bor. Oila bor ekan farzand deb atalmish bebaho ne'mat bor. Farzand bor ekan, odamzot hamisha ezgu va orzu intilishlar bilan yashaydi[1]. Oilaviy qadriyatlarga tayanuvchi har qanday mamlakatning ijtimoiy hayoti, tarbiyaviy muhiti oilaga bog'liq bo'lib farzand tarbiyasi dastlab oilada shakllantiriladi va jamiyatda namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Oilada ota-ona va farzand munosabatlarining barkamol bo'lishi haqida A.Fitrat “Oila yoki oilani boshqarish tartiblari” nomli asarida quyidagi ta'kidni ilgari suradi: “Dunyoda izzat va saodat tolibi bo'lmagan birorta qavm yo'q. Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi” [2]. Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq Birinchi Prezidentimiz tashabbusi bilan oila institutini mustahkamlashning muhim vositasi bo'lmish “Mahalla” tashkil etildi va bir qancha vazifalar yuklatildi.

Abu Nasr Forobiy Fozil odamlar shahri asarida Har bir inson tabiatan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va yetuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi.[3]. Tarixdan ma'lumki, butun bir jamiyat yoki davlatning negizini fuqarolar tashkil etadi. Har bir davlatning mustahkam strukturaga, izchil taraqqiy etishiga hamda butunjahonda o'z o'rnini va qudratiga ega bo'lishida hokimiyat vakillarining olib boradigan mukammal siyosati va xalq, ya'ni fuqarolar bilan o'zaro hamkorligining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etuvchi oliy qadriyat darajasiga ko'tarilishi sababli amalga oshirilmoqda. Darhaqiqat, bugungi tez suratlarda yanada rivoj topayotgan va uchinchi renessansga qadam qo'ygan mamlakatimizda ham Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'бири bilan aytganda “Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak”, ta'kid ostida fuqaro va davlat o'rtasidagi o'zaro hamkorlik natijasida ulkan yutuqlarga erishmoqda desak adashmaymiz.[4,16.] Mamlakatimizda xalqni davlat bilan hamkorligini ta'minlash maqsadida ko'lab tashkilot, muassasa, markaz, kengash va shu jumladan fuqarolarni o'zini o'zi boshqaruvchi ijtimoiy institut ya'ni mahalla tizimi ham o'z

faoliyatini olib bormoqda. To'g'ri, mahalla tizimi azaliy mavjud bo'lgan va xalqimiz uchun bu tizim yangilik emas, lekin mazkur tashkilot mustaqillikdan so'ng mahalla institutini yanada rivojlantirishga va uning vakolatlarini kengaytirishga jiddiy e'tibor qaratilgan holda, fuqarolarning o'zini o'zi boshqaruvchi davlat organi sifatida takomillashuviga imkoniyatlar yaratildi va bugungi kunda ham mahallaning mavqeini avvalgidanda rivojlanishiga yo'naltirilgan oqilona siyosat va tub islohotlarning olib borilishi natijasida butunjahon uchun andoza tariqasida tobora mukammallashtirilayotgan ijtimoiy institut sifatida o'z faoliyatini olib bormoqda. Fuqarolarni o'zini o'zi boshqaruvchi mahalla ijtimoiy institutlarida jamoatchilik fikrining inobatga olinishi, ularni amalga oshirishda birdamlik ko'rsatishning o'ziga mos shakllarini ishlab chiqishi, hamda xalqning ma'naviyatini, milliy o'zligini, qadriyatlarini, bir-biriga bo'lgan hurmat, o'dob-axloq, o'zaro iliqlik kayfiyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida yuksak mavqega erishmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda mahalla institutining zimmasiga yuksak vazifalar yuklatilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105-moddasida. Shaharcha, qishloq va ovullarda shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular raisni (oqsoqolni) saylaydi. O'zini o'zi boshqarish organlarini saylash tartibi, faoliyatini tashkil etish hamda vakolat doirasi qonun bilan belgilanadi.[5,B,60.]. Fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish organi ya'ni mahallaning huquqiy maqomi bayon etilishi va shu xususida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tizimining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari yaratilishi mahallalarga jamiyatimiz va davlatimiz tomonidan keng imkoniyatlar yaratib berilayotganligi yorqin dalildir. 2013 yil 28 martda Oliy Majlis Senati ma'qullagan yangi tahrirdagi Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risidagi qonunga 2017 yil 14-sentyabrda bir qancha o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Yangi tahrirdagi qonunda fuqarolar yig'inlari faoliyatining tashkiliy huquqiy asoslari mustahkamlandi. Jumladan, unda:

fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari aholining ijtimoiy nochor qatlamlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishi;

bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlari bilan birgalikda ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lgan oilalar, yolg'iz pensionerlar va nogironlarni aniqlashi;

o'z hududida yashovchi fuqarolarning bandligini ta'minlashga ko'maklashishi bilan bog'liq normalar belgilangan.[6]

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi yangi tahrir qonunining 18-moddasiga muvofiq fuqarolar yig'inlarida fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha 8 ta komissiya tuziladi. Mazkur komissiyalar quyidagilardan iborat:

1. Yarashtirish komissiyasi;

2. Ma'rifat va ma'naviyat masalalari bo'yicha komissiya;

3. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha komissiya;

4. Xotin-qizlar bilan ishlash bo'yicha komissiya;

5. Voyaga yetmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo'yicha komissiya;

6. Tadbirkorlik faoliyati va oilaviy biznesni rivojlantirish masalalari bo'yicha komissiya;

8. Jamoatchilik nazorati va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha komissiya.

Tahlil va natijalar. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning Andijon viloyati saylovchilar vakillari bilan uchrashuvdagi nutqida, quyidagi fikrlarni ilgari surdi: Biz hayotda o'zini to'la oqlagan "Islohot – islohot uchun emas, avvalo inson uchun"

degan tamoyildan kelib chiqqan holda, ijtimoiy sohada islohotlarni, xalqimizning hayot darajasi va sifatini yuksaltirish yo'lini davom ettiramiz. Ya'ni taraqqiyotning "o'zbek modeli" tarkibidagi mashhur besh tamoyildan biri bo'lgan kuchli ijtimoiy siyosat yuritish prinsipiga qat'iy amal qilamiz. [7,B,21.]. Ma'lumki hozirgi kunda jahon andozalari asosida taraqqiylashib borayotgan mamlakatimizning har qanday sohasida tub o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, ijtimoiy sohada olib borilgan islohotlar ya'ni, mahalla-fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish instituti sifatida ko'plab vakolatlarga ega bo'lib, bular:

tadbirkorlik faoliyatini shakllantirmoqchi bo'lgan, tegishli hududda yashovchi fuqarolarga iqtisodiyot, buxgalteriya hisobi, tadbirkorlik faoliyati va soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari asoslarini o'rgatish bo'yicha qisqa muddatli kurslarni tashkil etadi, shuningdek, ularga tadbirkorlik subyektlariga qonun hujjatlarida belgilangan imtiyoz va preferensiyalar haqida ma'lumot berishi,

bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlari bilan birgalikda yoshlarning tegishli hududda joylashgan korxona, muassasa va tashkilotlarga ishga joylashishiga, ularning ushbu korxona, muassasa va tashkilotlar, shuningdek, hunarmandlarga birlashtirilishiga ko'maklashishi;

tegishli hududdagi tadbirkorlik subyektlariga, jumladan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilik sub'ektlariga qonun hujjatlarida belgilangan imtiyoz va preferensiyalardan foydalanishda, tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida kredit olish uchun hujjatlarni tayyorlashda ko'maklashishi belgilangan.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganidek, Mahalla institutining joylarda xalqning maslakdoshi va ko'makdoshiga, adolat tarozisiga aylanishi, hech shubhasiz odamlarning davlatga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi. 2020-yilning 12-fevral kuni mahalla tizimini takomillashtirish to'g'risida o'tkazgan yig'ilishida Mahalla va oila masalalari vazirligini tashkil qilish taklifini bildirdi. Yangi vazirlik 40 mingdan ortiq xodimni birlashtirdi. Prezident mahalla raisi maqomi kuchaytirilishi hamda 5 yilga tayinlanishi haqida ham gapirib o'tdi. Mahalla tizimidagi kamchiliklar tanqid qilindi, mahalla idoralari moddiy tomondan mustahkamlandi, mahalla fuqarolari zimmasiga 200 dan ortiq vazifa yuklangan. Mahalla institutining jamiyatimiz ijtimoiy-ma'naviy hayotida tutgan o'rnini hisobga olib, soha xodimlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida 22-mart – "Mahalla tizimi xodimlari kuni" deb e'lon qilindi. [8] Prezident Sh.Mirziyoyev Yangi yil munosabati bilan O'zbekiston xalqiga yo'llagan tabrigida jamoatchilik fikrini o'rgangan holda 2022-yilni mamlakatimizda "Inson qadriini ulug'lash va faol mahalla yili", - deb e'lon qilindi. Bundan ko'rinib turibdiki jamiyatdagi har bir insonning qadr-qiyamati siyosat darajasiga ko'tarilishi, uning manfaatlari va huquqlari har tomonlama himoya qilinishi va mahalla bilan o'zaro munosabatlarning yanada mustahkam bo'lishiga imkoniyat eshiklari ochildi. Ta'bir joizki oila barkamol bo'lsa, mahalla tinch va farovon bo'ladi, davlat taraqqiyot sari odimlayaveradi.

Xulosa va takliflar. Birinchidan. Davlat va oila o'rtasidagi uzviy aloqalarni, ya'ni mukammal kelajakni shakllantirishda, oila institutlarining ahamiyati qay darajada katta ekanligini anglashimiz va jamiyatda voyaga yetayotgan avlodning aql-zakovati, axloqi, ta'lim-tarbiyasi, ruhiyati muhim ahamiyat kasb etishini idrok qila olishimiz zarur.

Ikkinchidan. Kelajak bunyodkorlari bo'lgan yoshlarning xalq va davlat o'rtasidagi munosabatlarga o'zaro vositachi bo'lgan mahalla ijtimoiy institutining imkoniyatlaridan to'laonli foydalangan holda oila, jamiyat, yurt uchun mahalla ishida doimiy faol bo'lishi, hamda ta'lim tizimi va mahallaning hamkorligini ta'minlashda turli xil amaliy mashg'ulot, trening va tadbirlarni o'tkazishda

qatnashishlari mahallaning rivoji uchun ishlab chiqilgan strukturaning samarali isloh qilinishida muhim rol o'ynaydi. Shunday ekan yoshlar doimo izlanishda va harakatda bo'lishi lozim.

Uchinchidan. Ijtimoiy hayotimizda mahallaning rolini oshirib, uning vakolatlaridan foydalangan holda

mamlakatimizda kambag'allikka barham berish, hamda aholini ishga layoqatli qatlamini ish bilan ta'minlashda fuqarolar tomonidan amaliy yordam ko'rsatilsa o'zaro kelishuv ostida har bir mahallada ishsizlikni bartaraf etish va yoshlarning bo'sh vaqtini samarali o'tkazish mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. – Toshkent.: “Ma'naviyat”, 2008. - B.108.
2. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent.: “Ma'naviyat”, 2008. - B.8.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent.: “Xalq merosi”, 1993. - B.224.
4. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent.: “O'zbekiston”, 2017. - B.47.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.: “O'zbekiston”, 2019. - B. 75.
6. O'zbekiston Respublikasi “Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida” gi Qonuni (yangi tahrir) II bob, 11-moddasi. – Toshkent.: 2013.
7. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent.: “Ma'naviyat”, 2016. - B. 54.
8. <https://xs.uz/uz/post/22-mart-mahalla-tizimi-khodimlari-kuni-deb-elon-qilindi>

Manzura NORQO'ZIYEVA,
JDPI o'qituvchisi
E-mail: nmanzura@bk.ru

O'zMU Jizzax filiali professori, p.f.n. Salahdin Usmanov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF SHAPING THE PROFESSIONAL STABILITY OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Abstract

One of the main requirements of our society to higher education institutions is to train highly qualified professionals who are masters of their profession. The article discusses the essence, mechanisms, advantages and importance of the formation of professional stability of students in higher education institutions. The concept of professional stability is important in preparing university students for the future. The article covers the history of the concept of professional stability and the views of foreign scholars on the subject.

Keywords: education, higher education, professional stability, vocational training, professional orientation, professional self-determination, professional adaptation, professional development.

OLIIY TA'LIM MUASSASASIDA TALABALARNING KASBIY BARQARORLIGINI SHAKLLANTIRISHNING MOHIYATI

Annotatsiya

Jamiyatimizning oliy ta'lim muassasalariga nisbatan qo'yayotgan asosiy talablaridan biri o'z kasbining ustasi bo'lgan kasbiy yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlab yetkazishdir. Maqolada aynan oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy barqarorligini shakllantirishning mohiyati, mexanizmlari, afzalliklari va ahamiyati haqida so'z boradi. Oliy ta'lim muassasalarining talabalarini kelgusi hayotga tayyorlashda kasbiy barqarorlik tushunchasi muhim ahamiyatga egadir. Maqolada kasbiy barqarorlik tushunchasi tarixi va bu boradagi xorijlik olimlarning fikr-mulohazalari asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, oliy ta'lim, kasbiy barqarorlik, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy yo'nalish, kasbiy o'zini o'zi belgilash, kasbiy moslashuv, kasbiy rivojlanish.

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СТУДЕНТОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ.

Аннотация

Одним из основных требований нашего общества к высшим учебным заведениям является подготовка высококвалифицированных специалистов, мастеров своего дела. В статье рассматриваются сущность, механизмы, преимущества и значение формирования профессиональной устойчивости студентов в высших учебных заведениях. Понятие профессиональной стабильности имеет важное значение в подготовке студентов вуза к будущему. Статья посвящена истории возникновения понятия профессиональной стабильности и взглядам зарубежных ученых на эту тему.

Ключевые слова: образование, высшее образование, профессиональная устойчивость, профессиональная готовность, профессиональная направленность, профессиональное самоопределение, профессиональная адаптация, профессиональное становление.

Kirish. Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo'lidan ma'lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo'lishi o'sha davlatda yoshlar ta'lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e'tibor darajasiga bog'liq. Shu ma'noda, O'zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgan va bu tizim zamon talablariga hamohang ravishda takomillashtirib borilmoqda. Respublikamizda so'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlarning aksariyat qismi yoshlarimiz va ularning kelajakda davlatimiz taraqqiyotiga xizmat qilishida yetuk kadr bo'lib yetishishi uchun yo'naltirilmoqda. Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyevning yoshlarimizga va oliy ta'lim muassasalarining ta'lim sifatiga bo'lgan e'tibori qonunchilikda ham o'z aksini topgan. Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha ustuvor vazifalarga muvofiq kadrlar tayyorlashning mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashga zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son qarori qabul qilingan[2].

Oliy ta'lim muassasalari yoshlar uchun yetuk xayotga tayyorlov bosqichidir. Kasbiy barqarorlikni yoshlarga aynan oliy ta'lim tizimida shakllantirish uchun eng qulay davrlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davr yoshlar uchun kelgusi hayotga va kasb muhitiga adaptatsiya jarayoni uchun qulay davrlardan biridir. Oliy ta'lim muassasalarida ishlovchi professor-o'qituvchilari uchun ushbu vazifa alohida ma'suliyat talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Kasbiy barqarorlik tushunchasi va uning mexanizmlari bilan ilm-fan tarixida K.K. Platonov, E.M. Kovalchuk, Z.K. Kargieva, I.N. Dimura, T.V. Osadchey, V.E. Penkov, D.T. Xatsaeva kabi pedagog va psixologlar ilmiy-tadqiqot ishlari olib borgan. Umuman olganda, kasb barqarorligi muammosi XX-asrning oltmishinchi yillari oxiridan boshlab pedagogika-psixologiya fanlarining asosiy muammolaridan biriga aylanadi[6, 197 b.]. Kasbiy barqarorlik tushunchasini pedagogika-psixologiya fanlariga birinchilardan bo'lib rus pedagogi K. K. Platonov

kiritgan. U kasb barqarorligini shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida ko'rib, unda kasbiy yo'nalishning intensivligi, samaradorligi va barqarorligi namoyon bo'ladi deya tarif bergan. K.K.Platonov fikriga ko'ra, kasbiy barqarorlik, u ishchining kasb-hunar bilan birlashishi, kasbiy faoliyat "ishchining mehnat ustunligi, ya'ni ish hayotining asosiy mazmuni"ga aylanganda xarakterlanadi[7]. Aynan kasb bilan oid nazariy bilimlar berish jarayoni bilan amaliy bilimlar jarayoni g'oyasini qo'llab-quvvatlaydi. Shu tariqa dastlab XX asrning oliy ta'lim muassasalaridan dastlab tibbiyot oliygohlarida bo'lajak shifokorlarda kasbiy barqarorlikni rivojlantirish maqsadida amaliy darslar jarayoni erta bosqichlardan boshlab joriy qilina boshlandi.

Boshqa bir polyak pedagogi E. M. Kovalchukning ta'kidlashicha, kasbiy barqarorlik-bu shaxsning motivlari va manfaatlarining uning ishining haqiqiy mazmuniga muvofiqligidagina namoyon bo'ladi. Agar biror kishi ushbu muvofiqlikni kuzatsa, uning kasbiy faoliyati yanada samarali va kam yo'qotishlardan iborat bo'ladi ga ega. Shu asosda, uning kasbiy barqarorligini belgilovchi shaxsning psixologik kasbiy faolligi haqida gapirish mumkin deya tarif beradi[8].

Boshqa bir guruh tadqiqotchilar (L. I. Bojovich, K. A. Abulxanova-Slavskaya, E. F. Zeer, E. A. Klimov va boshqalar) turli hil yo'nalish va yondashuvlar bilan o'rganishadi. Shu bilan birga ushbu olimlar oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy barqarorlikni shakllantiruvchi va u bilan bog'liq bo'lgan "kasbiy mustaqillik", "kasbiy rivojlanish", "kasbga adaptatsiya" kabi tushunchalarni ham keng tadqiqi qilishgan. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida kasbiy barqarorlik uchun eng avvalo, talabada kasbga qiziqish, ya'nikim, kasbni o'zi mustaqil tanlay bilgani muhimdir. Shundagina talabada kasbga adaptatsiya ya'ni moslashuv professional barqarorlikni o'rganadilar. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbga adaptatsiya jarayonini to'g'ri va samarali tashkil qilish kabi masalalari ham XX asr pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri edi. Ushbu muammo bo'yicha ta'dqiqot ishlarini rus-ingliz pedagogika-psixologiya fani vakillari E.A.Klimov, V.I.Lebedev, A.L. Robald, V.D. Shadrikov va boshqalar olib borganlar[7].

Kasbiy adaptatsiya talabalardan professional shaxsning shakllanishi va "mehnat mavzusi – professional muhit" tizimida dinamik muvozanatni saqlab qolish samaradorligini ta'minlay oladi. Shu tartibda, kasbiy barqarorlik mehnat sub'ekti jismiy mehnat sharoitlari, adaptatsiya jarayoni bilan o'zaro munosabatlarining bog'liqligini anglatadi.

Oliy ta'lim tizimida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash va kasbiy barqarorlikni shakllantirish muammolari bilan nafaqat xorijlik olimlar balki, Sovet davri va mustaqillik davrining ko'plab olimlari ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishgan. Oliy ta'limda talabalardan haqiqiy professional shaxsni shakllantirish va bo'lajak mutaxassislarda kasbiy barqarorlikni shakllantirish bo'yicha M.A.Abdullajonova, O.A.Abdulina, A.A.Akbarov, X.A.Abduraxmanova, S.V.Safonovalar ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishgan[5]. Ularning har birining tadqiqotlaridagi erishilgan natijalar hozirgi kunda bu soxadagi ko'plab muammolarning yechimi bo'lib xizmat qila oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'z navbatida, pedagog-psixolog V. T. Chichikinning aytishicha, oliy ta'lim talabalarining kasbiy barqarorligi ijtimoiy munosabatlarning kasbiy sohada ijtimoiy munosabatlarni ushbu faoliyat sub'ekti funktsiyalari tizimiga aylantirishning ijtimoiy me'yori darajasi bilan tavsiflangan ehtiyoj va qobiliyatlarga asoslangan integral ta'lim bilan shakllanadi va uning samaradorligini belgilaydi[8]. Ushbu ta'rifga asosanib, u kasbiy barqarorlikni quyidagi komponentlardan iborat deyish mumkin:

1. faoliyat natijalariga erishish uchun ta'lim jarayonida mutaxassis tomonidan olingan professional bilimlardan foydalanishga qaratilgan axborot komponenti;

2. kasbiy faoliyat jarayonida tarkibiy qismlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashga qaratilgan operatsion komponent, shuningdek, mutaxassisning kasbiy faoliyatni o'rganish jarayonida olingan ko'nikma va ko'nikmalarga asoslangan holda amalga oshirish qobiliyatini ifodalaydi;

3. dastlabki ikki komponentni faollashtirish va ularning o'zaro ta'sirini kuchaytirishga qaratilgan motivatsion komponent.

Kasbiy barqarorlikning ikkinchi komponenti-shaxsning professional yo'nalishidir. Umuman olganda, ushbu konsepsiya turli olimlar tomonidan motivatsion sohada barcha motivlar bilan belgilanadigan professional faoliyatni rag'batlantirishning ajralmas xususiyati sifatida tushuniladi va ayniqsa, qiziqish, munosabatlar, maqsadli harakatlar va kasbiy faoliyat g'oyalari bilan ifodalanadi[3].

Tahlil va natijalar. Talabalarda kasbiy barqarorlikni shakllantirishda kasbga moslashish va ishni oqilona tashkil etishni amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchilarning tipologik xususiyatlarini inobatga olishni talab qiladi. Demak, juda ko'p ilmiy ishlar kasbiy tayyorgarlik masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlariga qarab, o'qitishga muvaffaqiyati yondoshuvlar amalga oshiriladi.[5]

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining kasbiy barqarorligini shakllantirishda muammosi kasbiy tayyorgarlik nuqtai nazaridan dolzarb bo'lib, bu borada alohida psixologik-pedagogik shart-sharoitlar va vositalar muhim rol o'ynaydi. Quyida ushbu shartlar aks etgan.

1. Talabalarining psixofiziologik xususiyatlari, psixo-emotsional holatini istalmagan hodisalarni bashorat qilish va oldini olish imkonini beradi.

2. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy barqarorligini shakllantirishda o'zini o'zi boshqarish sohasidagi psixologik va kasbiy kompetensiyasini oshirish maqsadida talabalarni tarbiyalash.

Kasbiy kompetensiya darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, talabalar uchun stressli vaziyatda psixo-emotsional holatni, o'z-o'zini boshqarish usullarini tanlash imkoniyati yuqori bo'ladi.

3. Pedagogik muammo paydo bo'lganda, muammoli vaziyatlarda talabalarining kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan psixo-emotsional holatlarda o'z-o'zini boshqara olishida umumiy kasbiy barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus ijtimoiy-psixologik treninglardan foydalanish orqali talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash kerak[5].

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining kasbiy barqarorligini ta'minlashda eng muhim jarayonlardan biri bu yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, nazariy bilimlarning amaliy bilimlar bilan bog'liq holda olib borilishi o'ta muhimdir. Xar bir kasbga o'qitilayotgan talabalar uchun bu borada o'qitilayotgan fanlar va kasbning murakkablik turiga qarab, amaliy jarayonlarni turli bosqichlarda boshlash mumkin. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 824-sonli qaroriga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarining kredit-modul tizimiga o'tishi munosabati bilan ham bu jarayon alohida o'rganib chiqilmoqda[8].

Xulosa va takliflar. Oliy ta'limda talabalarining kasbiy barqarorligini shakllantirish jarayonini muvaffaqiyatli olib borish jarayonida quyidagi xolatlar dolzarb ahamiyatga egadir.

Talabalarni oliy ta'lim muassasalarida kasbiy barqarorlikni ta'minlashda bosqichma-bosqich o'tkaziladigan amaliyot jarayonlari muhimdir. Kasbiy barqarorlik tushunchasini talabalarga singdirishda komponentlarga yondoshgan holda amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Kasbiy barqarorlikning shakllanishida avvalambor, kasbiy qobiliyatni shakllantirish talaba uchun muhimdir. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy barqarorligini ta'minlashda muhim jarayon sifatida avvalo, amaliyot

jarayonlarini kengaytirish va kasbiy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishga alohida urg'u berish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son qarori
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947 -son Farmoni. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari risola. –T., 2017.–70-71 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil,qat'iy tartib –intizom va shaxsiy javobgarlik –har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. -104-105-b.
5. Sharipov Shavkat Safarovich, & Norqo'ziyeva Manzura Abduraxmonovna. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy barqarorlikni tizimli shakllantirishning nazariy asoslari. Eurasian journal of academic research, 2(3), 503–506.
6. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. тр. / Л.И. Божович; Под ред. Д.И. Фельдштейна. – М.: Изд-во ин-та практ. психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1997.
7. Платонов К.К. Вопросы психологии труда / К.К.Платонов. – М., 1979. С. 82-102
8. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. М. : Международный гуманитарный фонд «Знание». 1996 г. 312 с.

Parvina NURALIYEVA,
NDPI o'qituvchisi
E-mail: parvinanuraliyeva5@gmail.com

БухМТИ доценти, PhD З.П. Муродова тақризи асосида

TALABALAR O'QUV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotation

With the introduction of digital technologies, a person's daily life, economy and education system are changing. Digital technology is not only a tool, but also a modern environment, it also opens up new opportunities in the educational system: learning at any convenient time, continuous education, the ability to form individual educational directions, ranging from users of electronic resources, creativity. However, such an environment requires a different approach from teachers to the organization of the educational process, the acquisition of new skills and skills to work in the field of digital education. In such circumstances, the teacher's education system should ensure the training of a graduate with a high level of digital professional competence. The purpose of this article is to formulate a theoretical model of the structure of students' digital competence on the basis of the analysis of scientific and pedagogical literature, to give an idea of the possibilities and importance of digital technologies.

Keywords: digital economy, kompetensiya, digital kompetensiya, digital literacy, vocational education.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

С внедрением цифровых технологий меняются повседневная жизнь людей, экономика и системы образования. Цифровые технологии – это не только инструмент, но и современная среда, открывающая новые возможности в системе образования: обучение в любое удобное время, непрерывное обучение, возможность формировать у пользователей электронных ресурсов индивидуальные образовательные направления, креативность. Однако такая среда требует от педагогов иного подхода к организации образовательного процесса, приобретения новых навыков и компетенций для работы в сфере цифрового образования. В таких условиях система педагогического образования должна обеспечивать подготовку выпускников с высоким уровнем цифровой профессиональной компетентности. В данной статье рассматривается формирование теоретической модели структуры цифровой компетентности студентов на основе анализа научно-педагогической литературы, взглядов на возможности и значение цифровых технологий.

Ключевые слова: Цифровая экономика, компетенции, цифровые компетенции, цифровая грамотность, профессиональное образование.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF STUDENT COMPETENCY

Annotatsiya

Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan insonning kundalik hayoti, iqtisodiyot va ta'lim tizimi o'zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar nafaqat vosita, balki zamonaviy muhit bo'lib, u ta'lim tizimida ham yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda: istalgan qulay vaqtda o'rganish, uzluksiz ta'lim, elektron resurslardan foydalanuvchilardan tortib individual ta'lim yo'nalishlarini shakllantirish qobiliyati, ijodkorlik. Biroq bunday muhit o'qituvchilardan ta'lim jarayonini tashkil etishga boshqacha yondashishni, raqamli ta'lim maydonida ishlash uchun yangi ko'nikma va malakalarni egallashni talab qiladi. Bunday sharoitda o'qituvchilarning ta'lim tizimi yuqori darajadagi raqamli kasbiy kompetensiyaga ega bitiruvchini tayyorlashni ta'minlashi kerak. Ushbu maqolaning maqsadi ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish asosida talabalarning raqamli kompetensiyasi tuzilishining nazariy modelini shakllantirish, raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari va ahamiyati xususida fikr-mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, kompetensiyalar, raqamli kompetensiyalar, raqamli savodxonlik, kasb-hunar ta'limi.

Kirish. Ta'lim sohasini raqamlashtirish sharoitida o'qituvchining kasbiy faoliyati tubdan o'zgaradi. O'qituvchi birinchi navbatda talabalarning individual va guruhli ta'lim faoliyati tashkilotchisi va motivatori, virtual va haqiqiy dunyo o'rtasida vositachi, murabbiy, ijtimoiy va professional dunyoda "navigator", turli xil raqamli avlod hayot maydonlarining "integratori" hisoblanadi [3].

Talabalarda axborotni tahlil qilish va baholash, ijodiy va tanqidiy fikrlash, real hayotdagi amaliy muammolarni hal qilishda olingan bilimlardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish zarur. XIX asrning boshida rivojlangan 3 ta asosiy kompetensiya (o'qish, yozish, arifmetika), zamonaviy global jamiyat, axborot jamiyati va texnologiya ustun bo'lgan raqamli iqtisodiyot, XXI asr yoshlarida yangi

kompetensiyalarni shakllantiradi. Bunday jamiyatning fuqarosi bo'lish uchun talabalarda – tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va kommunikatsiya deb nomlanadigan asosiy kompetensiyarni egallashlari kerak. Ijodkorlik va tanqidiy fikrlash muammolarni hal qilishda innovatsion g'oyalarni yaratish uchun zarur shartdir. Muloqot va hamkorlik boshqa odamlar bilan samarali aloqani ta'minlaydi.

XXI asrning asosiy kompetensiyalari tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va kommunikatsiya (muloqot) dir va ular 4 ta asosiy kompetensiya sifatida tanilgan.

Tanqidiy fikrlash – odamlarni tez-tez qarama-qarshi bo'lgan ma'lumotlarning katta hajmini o'rganish, talqin qilish, baholash va tanqidiy tahlil qilishni talab qiladi. Bu ularga to'g'ri qarorlar qabul qilish va dalillarga asoslangan, bilim va

tajribaga asoslangan o'z vaqtida choralar ko'rish va turli vositalar va resurslardan foydalanish orqali muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Ijodkorlik – umumiy qabul qilingan standartlar va ramkalardan tashqarida o'ylash qobiliyati. Ijodkorlik nazariyalari va tushunchalarni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish, mavjud me'yorlarga cheklovlar qo'yimaslikdir. Bu ko'pincha innovatsion g'oyalar, yondashuvlar va yechimlar bilan bog'liq. Ularsiz, biron bir sohada taraqqiyot va rivojlanish mumkin emas.

Hamkorlik – umumiy maqsadga erishish, boshqalardan o'rganish va ularning bilimlarini boyitish va rivojlantirishga hissa qo'shish uchun jamoada ishlash qobiliyati. Turli madaniyatli odamlar bilan ishlash, nizolarni hal qilish va murosaga erishish qobiliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, o'z va umumiy harakatlaringiz uchun javobgarlikni o'z ichiga oladi. Hamkorlik g'oyalar, kontent va bilimlarni ishlab chiqarishda jamoaviy aqlning roli va kuchini ifodalaydi.

Muloqot – bu g'oyalar va fikrlarni boshqalar tushunishi va qabul qilishi uchun ifodalash va yetkazish qobiliyatidir. Muloqot shuningdek, faol tinglashni, savol berishni va muhokama qilingan mavzular bo'yicha fikrlarni ifodalashni o'z ichiga oladi. Zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalari geografik joylashuv va vaqt farqidan qat'i nazar, odamlar o'rtasidagi aloqani kafolatlaydi. Boshqa odamlar bilan samarali muloqot qilish uchun odamlar aloqa vositalarining xususiyatlarini, afzalliklarini va cheklovlarini va ularning g'oyalarini taqdim etish uchun ulardan qanday foydalanishni bilishlari kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi pandemiy davrida masofaviy ta'limni tashkil etish amaliyoti bilan tasdiqlangan. Ular o'quv jarayonining uzluksizligini saqlab qolish imkoniyatini ta'minlaydigan vosita bo'lib xizmat qildi. Shu bilan birga, masofaviy ta'limga majburiy o'tish bu sohada mavjud bo'lgan muammolarni ham ochib berdi. Tadqiqotchilar G. Nazarova, V. Jerdeva, O. Koroleva, V. Isayeva tomonidan o'rganilgan ilmiy –tadqiqot ishlarida hozirgi sharoitda o'qituvchilarning aksariyati raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayyor emasligini ko'rsatdi (41% bu yo'nalishda mustaqil harakatlarga tayyor emas edi) [4]. Shu sababli, raqamli muhitda ta'lim jarayonini tashkil etish qobiliyatlari va ko'nikmalariga ega bo'lgan, ularning professional faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanadigan va "raqamli avlod"ning o'ziga xos xususiyatlarini biladigan va uni o'qitish va o'rgatish usullarini biladigan kelajak o'qituvchilarni tayyorlash masalalari juda dolzarb bo'lib, ilmiy - pedagogik tadqiqotlar va keng jamoatchilik muhokamasi mavzusiga aylanadi. Pedagogika oliy o'quv yurtlari pedagogik ta'lim yo'nalishi bakalavrlarini tayyorlash bo'yicha sharoitlarni qayta ko'rib chiqmoqdalar. Bunday faoliyatning natijasi oliy darajadagi raqamli qurilmalar, pedagogik texnologiyalar va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish uchun raqamli ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish usullari joriy etilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim olish va o'quvchilarning faol ishtirok etadigan o'quv faoliyati markazida joylashishiga keng integratsiyalashuvi treningda ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Mobil va aqlli qurilmalar, aqlli texnologiyalar raqamli o'quvchilarning kundalik hayotining ajralmas qismidir va ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak. Texnologiyalar ta'lim muassasalari uchun ta'lim va tarbiya sohasida yangi yondashuvlar va strategiyalarni joriy etish bo'yicha innovatsion imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular 4cs kompetensiyasini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydigan innovatsion va intellektual ta'lim muhitini yaratish uchun zarur vositalarni taqdim etadi. Axborot-kommunikatsiya

texnologiyalarining 4cs kompetensiyasini rivojlantirishdagi roli quyidagicha:

Tanqidiy fikrlash. Web-muhit qanday talaba uchun mavjud bo'lgan katta ma'lumot ombori. Talabalar shaxsiy yoki guruh loyihalarida ishlayotgan paytda global axborot tarmog'idan foydalanadilar. Ko'pincha ular nusxa ko'chirish / joylashtirish texnikasi bilan aldanib qolishadi, natija internetda topilgan faktlar va ma'lumotlarni taqdim etishning usuli. Talabalar uning ahamiyatini tushunish va ular ishlayotgan muammo yoki vazifa nuqtai nazaridan izohlashni o'rgatish kerak. Bunda esa plagiatni tekshirish dasturlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Plagiatni tekshirish dasturi ma'lumotni to'g'ridan-to'g'ri nusxalash va olingan manbaning noto'g'ri ko'rsatilishini oldini oladigan vositadir. Internetda ko'plab resurslarning mavjudligi katta afzallikka ega, chunki har qanday mavzuda siz ma'lumotni topishingiz mumkin. Boshqa tomondan, talabalar axborotning to'g'riligi va ishonchiligi bilan bog'liq muammolarga duch kelishmoqda. Odatda talabalar Google qidiruvda paydo bo'lgan birinchi resursni tanlaydilar - ko'p hollarda Vikipediya. Talabalar Vikipediyaning ishonchli manba deb bilishlari kerak, chunki kontent jamoaviy aqlning natijasi sifatida yaratilgan, ammo ulardan foydalanish mumkin bo'lgan yagona narsa emas. Ilmiy va ixtisoslashgan jurnallarda, kutubxonalarda va maqolalar orasida manbalarni izlash tavsiya etiladi. Qidiruv vaqtida muhim nuqta-o'quvchilar o'zlarining axborotga mos keladigan manbalarni topishlari mumkin bo'lgan aniq kalit so'zlardan foydalanishdir.

O'z mahsulotlarini yaratish va etkazib berish uchun vositalarni tanlash erkinligi ham tanqidiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish uchun zarur shartdir. Dasturiy vositalarning xilma-xilligi o'quvchilarning o'z g'oyalari va yechimlari ifodasini kuchaytiradigan birini tanlash qobiliyatini tekshiradi. Misol uchun, ma'lum bir mavzu bo'yicha taqdimot yaratish ishi. Talabalar Cloud office to'plami yoki Prezi, Canva va boshqa taniqli PowerPoint kabi veb-vositalar yordamida taqdimotni yaratishga undash mumkin. Talabalar odatiy qulayliklarga tayanishdan ko'ra, yangi va turli vositalar bilan ishlashga da'vat etilishi kerak. Ular begona vositalardan foydalanishlari kerak, shuning uchun ular o'zlarining fikrlarini ifodalash va boshqa va o'ziga xos mahsulotni yaratish uchun qaysi biri ko'proq mos kelishini hal qilish uchun o'z funksiyalari va qobiliyatlarini o'rganishlari va solishtirishlari kerak. Ushbu yondashuvning amaliyoti talabalarga to'g'ri qaror qabul qilish va tegishli choralar ko'rishga qodir ekanligiga ishonch hosil qiladi. Ushbu jarayonda raqamli texnologiyalarning roli obyekt va ayni paytda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish vositasi bo'lishdir.

Ijodkorlik. Har qanday ta'lim muhitining muhim xususiyati talabalarni yangi g'oyalar yaratish, ularni takomillashtirish va keyinchalik amalga oshirishda faol ishtirok etish uchun shart-sharoitlarni yaratishdir. Shunga qaramay, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun yaxshi modellar va amaliyotlarni nusxalash o'rniga o'z ijodlarini – prezentatsiyalar, videolar, loyihalar, insholar, darslar, hikoyalar, ilovalar va boshqalarni yaratishga da'vat qilish kerak. Bu o'quv jarayonida faol ishtirok etish va bilim iste'molchilaridan kontent yaratuvchilarga aylanishning bir usuli. O'quvchilarning mahsulotlarida ijodkorlikning namoyishi ko'pincha o'qituvchilarning biror narsa qilish bo'yicha aniq ko'rsatmalarini yo'q qiladi. O'qituvchilar xilma-xillikni rag'batlantirishlari kerak – o'quvchilarning ishi qanchalik ko'p bo'lsa, ular ko'proq ijodkorlik ko'rsatadilar. Agar barcha mahsulotlar bir xil bo'lsa, demak, o'qituvchilar juda ko'p ko'rsatmalar, talabalar va cheklovlar beradi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari talabalarning ijodiy g'oyalarini amalga oshirishga yordam beradi. Mahsulotlarni turli shakllarda yaratish, ularni taqdim etish va

boshqalarga berish uchun turli xil vositalar mavjud. Keling, ma'lum bir mavzu yoki muammo bo'yicha taqdimot yaratish misolini ko'rib chiqaylik. O'qituvchilar tomonidan talabalarining ishlarini kuzatish uchun qo'llaniladigan eng ko'p ishlatiladigan yondashuvlardan biri. Talabalar multimedia elementlarini va tashqi manbalarga havolalarni birlashtirishi mumkin; barcha taqdimot mahsulotlari bilan effektlar, animatsiya va interaktivlikni yaratish. Ushbu ilg'or dasturiy ta'minot qobiliyatlari o'quvchilarning ijodiy g'oyalarini amalga oshirishga yordam beradi. Talabalar ma'lum bir vositaning afzalliklaridan maksimal foyda olishlari va ularni ijodiy qo'llashlari mumkin. Ushbu vositalar innovatsion tushunchalarni rag'batlantirishi va talabalarga loyiha va topshiriqlarni ishlab chiqishda yordam berishi mumkin. Asl g'oyalar taqdimotlar uchun dasturiy ta'minotni tanlashni emas, balki uning funktsionalligini belgilashi kerak. Texnologiyani yetishmasligi yoki cheklangan imkoniyatlari o'quvchilarga o'z g'oyalarini amalga oshirishga to'sqinlik qilmasligi kerak. Ular o'z fikrlarini ifoda etish yo'llarini topishga da'vat etilishi kerak. Talabalarining ixtirochilik qobiliyatlarini rag'batlantirish va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun yana bir texnologik vosita raqamli hikoya qilish uchun ilovalardan foydalanishdir. Talabalar o'zlarining tasavvurlari mahsuloti bo'lgan yoki haqiqiy vaziyatlarni aks ettiradigan hikoyani aytib berish imkoniyatiga ega. Internetda Storykit, Story Creator, Storybird, Storyboard That, Tellagami, UtellStory va boshqalar kabi hikoyalar yaratish uchun ko'plab vositalar mavjud. Hikoyalarni boyitish va ularni faktlar bilan mustahkamlash uchun talabalar Internetda ma'lumot izlashlari, tegishli resurslarni tanlashlari va kerakli ma'lumotlarni umumlashtirishlari mumkin. Hikoyani taqdim etish o'quvchilarni muloqot qobiliyatlari bilan bog'liq yondashuvlarni tanlashni talab qiladi, chunki hikoyalar muloqot qilish va g'oyalarni etkazishning yana bir usuli.

Hamkorlik. Hamkorlik jamoaviy ish, boshqa jamoa a'zolari bilan hamkorlik qilish, bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish, ularni o'qitish va rivojlantirishga ko'maklashish, o'z ulushini jamoaviy kontent va bilimlarni yaratishga jalb qilishni o'z ichiga oladi. Jamoaviy ish ishtirokchilari o'rtasida vazifalar va faoliyat turlarini taqsimlash muhim ahamiyatga ega. Bu ularning har birining kuchli tomonlarini namoyish etishiga va ayni paytda boshqalar bilan muloqot qilish orqali zaif tomonlarni yaxshilashga imkon beradi. Vazifalarni

taqsimlash o'qituvchilar tomonidan qo'llanilmasligi kerak. Talabalar buning uchun mas'uldirlar va bu jarayon davomida ular muloqot qobiliyatlari, tanqidiy baholashlari va o'z-o'zini hurmat qilishlari mumkin. Jamoaviy ishdagi muhim muammolardan biri har bir o'quvchining hissasini kamligini baholash xavfidir. Ishtirokchilarning biri boshqalarning faoliyati va yutuqlari ortida yashirinib, yakuniy mahsulotga haqiqiy hissa qo'shmasdan qolishi mumkin. Bu holat boshqa talabalarining motivatsiyasiga ta'sir qiladi. Raqamli texnologiyalar bunday vaziyatlardan qochishga yordam beradi. Birgalikda ishlashni qo'llab-quvvatlaydigan va osonlashtiradigan ko'plab dasturiy vositalar mavjud. Ularning eng yorqin vakillari wiki-tizimlar-kontent va bilimlar jamoaviy ish natijasida yaratilgan. Bloglar, munozara forumlari, veb-konferentsiya vositalari, bulutli ofis paketlari va xizmatlar birgalikda kontent yaratish imkoniyatlarini taqdim etadi. Ular, shuningdek, sinxron va asenkron aloqa turli vositalarni qo'llab-quvvatlash. Ijtimoiy web-vositalarning afzalligi o'zgarishlar tarixi, yaratilgan hujjatlar/sahifalar/xabarlar versiyalari, turli masalalar bo'yicha sharhlar va muhokamalar mavjudligi har bir ishtirokchining hissasini adolatli ko'rib chiqishni ta'minlaydi, bu esa o'quvchilarni faol va ijodiy bo'lishga undaydi. Sinxron aloqa vositasi sifatida veb-konferentsiya dasturi talabalarga real vaqtda hamkorlik qilish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Texnologiyalar hayotning barcha sohalarida qo'llaniladi va zamonaviy jamiyat raqamli jamiyatga aylanadi. Bu odamlarga yangi vakolatlar va ko'nikmalarni talab qiladi. Texnologik dunyoda ham haqiqiy, ham raqamli muhitda professional faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun talabalar o'zlarining asosiy malakalariga – tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va muloqotga muhtoj. Tanqidiy fikrlash va ijodkorlik raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga hissa qo'shadigan shaxsiy vakolatlardir. Aloqa va hamkorlik – bu odamlarga jamiyatga integratsiyalashishga yordam beradigan vakolatlardir. Ular raqamli muhitda rivojlanishi mumkin va shaxsni jamiyatga integratsiya qilish uchun juda muhimdir. XXI asrning kompetensiyalari hayot davomida rivojlanishi mumkin, ammo o'smirlardagi ularning shakllanishi sinflarda boshlanishi kerak. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari zarur bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qulay o'quv muhitini yaratishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Шойкова Е., Р. Николов, Е. Ковачева. Концептуализация интеллектуального образования “Электротехника и электроника”, 2017, 29-37.
2. Информационные системы и технологии: Научное издание / Под ред. Ю.Ф. Тельнова. - М.: Юнити, 2016, 303- bet.
3. Гохберг, Г.С. Информационные технологии: Учебник / Г.С. Гохберг. - М.: Academia, 2018, 474.
4. Гаврилов М.В. Информатика и информационные технологии // Учебник для прикладного бакалавриата - Люберцы: Юрайт, 2016, 123-бет.
5. Muradova F.R. Virtual labs in distance learning. Psychology and Education. Journal, Vol. 58 №1, 2020. P. 4547-4552.
6. Muradova F.R. Application of the opportunities of virtual laboratories in the educational process. Образование и проблемы развития общества, 2020. №2. – P. 5-9.
7. Muradova F.R., Murodova Z.R. Use of information technologies in education. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, UK. 2020.- P. 3110-3116.
8. Muradova F.R., Muradova Z.R., Ataullov Sh.N., Kadirova Sh.M., Yodgorova M.O. Psychological aspects of computer virtual reality perception. Journal of critical reviews. 2020. Vol 7 Issue 18, p. 840-844.
9. F.R.Muradova Virtual laboratories in teaching and education. ISJ Theoretical & Applied science. Philadelphia, USA. 2020. P. 106-109.
10. Muradova F.R. Using the capabilities of virtual laboratories in the educational process. Academicia. Impact Factor 7, India, 2020. Vol.10 Issue 8, p. 347-352.

УДК:371:796.5(575.1)

Ғолибжон РАВШАНОВ,
ЎзМУ ўқитувчиси
E-mail: g.ravshanov@nuu.uz

П.ф.б.ф.д., PhD Ибрагимов Б.Б. тақризи асосида

CHARACTERISTICS OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS 16-17 YEARS

Annotation

The article analyzes changes in the physical development of adolescents aged 16-18 against the background of the use of basic gymnastics in the educational process, analyzes statistical differences by comparing the indicators of the experimental and control groups.

Key words: adolescents, physical development, statistical difference, indicators, pedagogical experiment, muscles.

ХАРАКТЕРИСТИКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПОДРОСТКОВ 16-17 ЛЕТ

Аннотация

В статье анализируются изменения в физическом развитии подростков 16-18 лет на фоне использования в образовательном процессе базовой гимнастики, анализируются статистические различия путем сравнения показателей экспериментальной и контрольной групп.

Ключевые слова: подростки, физическое развитие, статистическая разница, показатели, педагогический эксперимент, мышцы.

16-17 Ёшли ўспирин ўқувчиларининг жисмоний ривожланиши хараakterистикаси

Аннотация

Мақолада асосий гимнастика воситаларини таълим жараёнида қўллаш орқали 16-18 ёшли ўспиринлар жисмоний ривожланишида кечадиган ўзгаришлар таҳлили тажриба ва синов гуруҳлари кўрсаткичлари таққослаш орқали статистик фарқлар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ўспиринлар, жисмоний ривожланиш, статистик фарқ, кўрсаткичлар, педагогик тажриба, мушаклар.

Тестлар				Гурухлар 16 ёш			
				Назорат гурухи (n=39)	Тажриба гурухи (n=39)	t	p
Гавда узунлиги (см)				174.01±7.6 175.3±7.45	173.6±7.23 175.5±7.17	0.24 0.12	5 >0.05 >0.05
Гавда оғирлиги (кг)				62.8±11.6 66.61±11.07	62.39±9.52 66.29±9.09	0.17 0.13	5 >0.05 >0.05
Кўкрак қафаси айланаси (см)				88.2±7.4 91.5±7.2	88.74±6.71 92.2±6.4	0.33 0.45	5 >0.05 >0.05
Кетле индекси кг/м2				19.86±2.46 22.09±3.09	19.58±2.01 20.67±2.73	0.55 2.15	5 >0.05 <0.05
ЎҚ-ўнг қўл, ЧҚ-чап қўл. Т-тинч ва К-кучланган холатда айланаси (см)	Қ		24.3±3.04 25.6±3.02	24.39±2.90 26.03±2.54	0.13 0.68	5 >0.05 >0.05	
			27.6±3.22 28.8±3.1	27.6±2.97 28.96±2.95	0.09 0.23	5 >0.05 >0.05	
	Қ		24.1±3.1 25.3±3.2	24.2±2.96 25.74±2.65	0.14 0.66	5 >0.05 >0.05	

				27.1±3.35 28.3±3.29	27.3±3.12 28.82±2.93	0.27 0.73	5	>0.0 >0.0
	ЎТС (мл)			3187.5±320.1 3359.9±307.5	3200.3±355.5 3421.02±227.3	0.16 0.99	5	>0.0 >0.0
	Сон айланаси ЎО-ўнг оёқ, ЧО-чап оёқ. (см)		О	46.6±5.44 47.8±5.3	46.8±4.89 48.11±4.84	0.17 0.26	5	>0.0 >0.0
О			46.62±5.38 47.7±5.3	46.79±4.85 47.97±4.81	0.14 0.23	5	>0.0 >0.0	
	Кафт кучи ЎҚ-ўнг қўл, ЧҚ-чап қўл. (кг) (динамометр)		Қ	43.09±19.06 55.36±18.71	43.01±18.83 58.1±18.79	0.01 0.66	5	>0.0 >0.0
			Қ	39.47±18.3 47.63±18.26	39.60±17.94 54.2±17.59	0.03 1.63	5	>0.0 >0.0
Изоҳ – Сурат ўқув йили боши, махраж – ўқув йили охири.								

Кириш. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг жисмоний тарбия ва спорт соҳадаги қабул қилган фамониш ва қарорлари ёшлар ва ўсмирларнинг ҳаракат тайёраглигини янада такомиллаштиришга муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Шуларни инобатга олиб, мамлакатда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш борасида давлат сиёсатини амалга оширилишида ўсиб келаётган ёш авлод онгида спорт билан шуғулланишга, соғлом турмуш тарзига амал қилишига, шунингдек, маънавий ва жисмоний камолга интилиш, уларни салбий таъсирдан химоя қилиш ҳамда зарарли одатлардан холос этиш, ўсмирларни барқарор фел-атворга, Ватанга меҳр муҳаббат ва ўз мамлакатини учун ғурур ифтихор руҳида тарбиялаш борасидаги чора тадбирлар комплексини амалга ошириш жамиятимиз олдида муҳим долзарб масала ҳисобланади [1], [2].

Бу борада Президентимиз ташаббуси билан Ўзбекистон Республикасида «Соғлом авлод учун» комплекс дастури ишлаб чиқилди, жисмоний тарбия ва спорт машғулотларининг ташкилий ривожлантиришнинг ҳукуқий асоси мустаҳкамланди. Мустақиллик йилларида президентимиз бошчилигида жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш йулида мутахассислар билан биргаликда жуда катта ишлар амалга оширилди. Ўқув юртларида янги спорт иншоотлари қурилмоқда эскилари эса реконструкция қилинмоқда, бу албатта болалар жисмоний тайёргарлигини мустаҳкамлаш ва соғлом турмуш тарзини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади [3],[4],[5].

Илмий услубий адабиёт манбаларининг таҳлилидан (1.-Т. С. Усмонхужаев, С. Г. Арзуманов, Б. А. Кодиров. 2003; 2.-Т. С. Усманходжаев, Ж. А. Акрамов, Б. Ж. Юсупов, С. Т. Усманходжаев. 2007; 3.-Т. С. Усманходжаев, Х. Х. Сағдиев, Х. А. Мелиев. 2005; 4.-М. Каримов, Т. Усмонхужаев. 2005; 5.-Т. С. Усмонхужаев, М. М. Рахимов, Р. Кудратов, Х. А. Мелиев, Т. Р. Расулова, С. Курбонов. 2005) маълум бўлдики, ўқувчиларни жисмоний тайёргарлигини ошириш бўйича таълим жараёнида асосий гимнастика воситаларидан фойдаланиш масалалари етарлича очиб берилмаган ва назарий ҳамда тажрибалар ёрдамидаги асосланишни талаб қилади [6,7,8,9].

Талим муассасасида 16-17 ёшли ўспиринларнинг ҳаракат тайёргарлигини такомиллаштириш мақсадида асосий гимнастика воситаларидан ишлаб чиқилган услубий асосида турникда тортилиш (марта), арконга тирмашиб чиқиш (марта), таяниб ётиш ҳолатида қўлларни букиб ёзиш (марта), Гимнастика норвониди осилган

ҳолатда, оёқда бурчак ҳосил қилиш (90°), Штангани елкага қўйиб ўтириб туриш, (юк тана вазнининг 30%га тенг (марта)) машқларидан фойдаланилди [10]. Шунингдек ушбу машқларнинг ўспиринлар жисмоний ривожланиши, антропометрик кўрсаткичлари педагогик тажриба бошида ва охирида қиёсий таҳлил қилиш орқали статистик фарқлар аниқланди. (1.-жадвал)

Антропометрик кўрсаткичларни аниқлаш мақсадида ўқувчиларнинг гавда узунлиги, (см) гавда оғирлиги, (кг) кўкрак қафаси айланаси (см), Кетли индекси кг/м², елка мушак айланаси (ўнг, чап қўллар тинч ва кучланган ҳолатда)(см), 16-17 ёшли ўспирин ўқувчиларининг гавда узунлигига нисбатан вазнининг меъёрида эканлигини текшириш мақсадида Кетленинг вазн ва гавда узунлиги индексида фойдаландик [11]. Ўпканинг тириклик сифими (мл), ўнг ва чап сон айланаси, ўнг ва чап қўл кафт кучи (кг) (динамометр) ёш тоифалари бўйича назорат ва тажриба гуруҳларида қўйидагича аниқланди. (1-жадвал)

1.-жадвал

16 ёшли ўспиринлар тажриба ва назорат гуруҳларининг педагогик тажриба бошида ва охирида жисмоний ривожланиш кўрсаткичлари $\bar{X} \pm \sigma$

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача гавда узунлиги назорат гуруҳида 174.01 (см)га тажриба гуруҳида 173.6 (см)ни ташкил этди, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида гавда узунлиги ўртача 175.3 (см)ни тажриба гуруҳида 173.6 (см)ни ташкил этди. Гавда узунлигининг ривожланишида статистик фарқлар кузатилмади. (P > 0.05)

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача гавда оғирлиги назорат гуруҳида 62.8 (кг)га тажриба гуруҳида 62.3 (кг)ни ташкил этди, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида гавда оғирлиги ўртача 66.6 (кг)ни тажриба гуруҳида 66.2 (кг)ни ташкил этди. Гавда оғирлигининг ривожланишида статистик фарқлар кузатилмади. (P > 0.05)

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача кўкрак қафаси айланаси назорат гуруҳида 88.2 (см)га тажриба гуруҳида 88.7 (см)ни ташкил этди, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида кўкрак қафаси айланаси ўртача 91.5 (см)ни тажриба гуруҳида 92.2 (см)ни ташкил этди. Кўкрак қафаси айланасининг ривожланишида статистик фарқлар кузатилмади. (P > 0.05)

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача Кетле индекси кг/м² кўрсаткичи назорат гуруҳида 19.86 кг/м²га тажриба гуруҳида 19.58

кг/м²ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Кетле индекси кг/м² кўрсаткичи ўртача 22.09 кг/м²ни тажриба гуруҳида 20.67 кг/м²ни ташкил этди. Кетле индекси кг/м² кўрсаткичининг ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилди. (P <0.05)

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача Елка мушак айланаси ЎҚ-Т назорат гуруҳида 24.3 (см)га, тажриба гуруҳида 24.3 (см)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЎҚ-Т ўртача 25.6 (см)ни тажриба гуруҳида 26.03 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

ЎҚ-К назорат гуруҳида педагогик тажриба бошида 27.6 (см)га, тажриба гуруҳида 27.6 (см)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЎҚ-К ўртача 28.8 (см)ни тажриба гуруҳида 28.9 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача Елка мушак айланаси ЧҚ-Т назорат гуруҳида 24.1 (см)га, тажриба гуруҳида 24.2 (см)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЧҚ-Т ўртача 25.3 (см)ни тажриба гуруҳида 25.7 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

ЧҚ-К назорат гуруҳида педагогик тажриба бошида 27.1 (см)га, тажриба гуруҳида 27.3 (см)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЧҚ-К ўртача 28.3 (см)ни тажриба гуруҳида 28.8 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача ЎТС (мл) кўрсаткичи назорат 2.-жадвал

17 ёшли ўспиринларнинг тажриба ва назорат гуруҳларининг педагогик тажриба бошида ва охирида жисмоний ривожланиш кўрсаткичлари $\bar{X} = \sigma$

гуруҳида 3187.5 млга, тажриба гуруҳида 3200.3 млни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида ЎТС (мл) кўрсаткичи ўртача 3359.9 млни, тажриба гуруҳида 3421.02 млни ташкил этди. ЎТС кўрсаткичининг ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

Педагогик тажриба бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача Сон айланаси ЎО-ўнг оёқ, (см) назорат гуруҳида 46.6 (см)га, тажриба гуруҳида 46.8 (см)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Сон айланаси ЎО-ўнг оёқ, (см) ўртача 47.8 (см)ни, тажриба гуруҳида 48.11 (см)ни ташкил этди. Сон айланаси ЎО- (см)нинг ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

ЧО - (см) назорат гуруҳида 46.6 (см)га, тажриба гуруҳида 46.7 (см)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Сон айланаси ЧО - (см) ўртача 47.7 (см)ни, тажриба гуруҳида 47.9 (см)ни ташкил этди. Сон айланаси ЧО - (см)нинг ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

Педагогик тажриба йили бошида 16 ёшли (n=39), ўспиринларда ўртача Кафт кучи ўнг қўл (ЎҚ), (динамометр) назорат гуруҳида 43.09 (кг)га, тажриба гуруҳида 43.01 (кг)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида кафт кучи ЎҚ- (кг) ўртача 55.36 (см)ни, тажриба гуруҳида 58.1 (кг)ни ташкил этди. Кафт кучи ЎҚ- (кг)нинг ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

ЧҚ - (кг) педагогик тажриба бошида назорат гуруҳида 39.47 (кг)га, тажриба гуруҳида 39.6 (кг)ни ташкил этди стасистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида кафт кучи ЧҚ - (кг) ўртача 47.63 (кг)ни, тажриба гуруҳида 54.2 (см)ни ташкил этди. Кафт кучи ЧҚ - (кг)нинг ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. (P >0.05)

Тестлар				Гуруҳлар 17 ёш			
				Назорат гуруҳи (n=39)	Тажриба гуруҳи (n=39)	t	p
Гавда узунлиги (см)				174.3±6.1 175.5±6.1	174.9±6.13 175.64±5.7	0.43 0.10	5 >0.0 >0.0
Гавда оғирлиги (кг)				67.9±12.5 68.38±12.5	68.62±13.2 70.12±13.26	0.24 0.58	5 >0.0 >0.0
Кўкрак қафаси айланаси (см)				91.6±9.0 92.02±8.94	92.5±8.85 92.96±8.71	0.44 0.47	5 >0.0 >0.0
Кетле индекси кг/м ²				20.65±3.00 21.92±3.18	20.96±3.19 22.45±3.47	0.44 0.70	5 >0.0 >0.0
Елка мушак айланаси ЎҚ-ўнг қўл, ЧҚ-чап қўл. Т- тинч ва К-кучланган ҳолатда айланаси (см)	Қ			25.6±3.7 26.19±3.68	26.19±3.85 26.83±3.82	0.69 0.75	5 >0.0 >0.0
				28.9±4.16 29.01±4.15	29.62±4.31 30.02±4.3	0.75 1.05	5 >0.0 >0.0
	Қ			25.3±3.79 25.74±3.76	25.86±3.8 26.26±3.87	0.64 0.60	5 >0.0 >0.0
	Қ						

				28.1±3.8 28.95±4.09	28.93±4.17 29.56±4.15	0.91 0.65	5	>0.0 >0.0
	ЎТС (мл)			3316.06±259.2 3478.7±248.7	3390.3±468.4 3749.1±353.6	0.86 3.90	5	>0.0 <0.0
	Сон айланаси ЎО-ўнг оёқ, ЧО-чап оёқ. (см)	О		47.9±6.12 48.7±6.02	48.7±6.45 49.5±6.32	0.56 0.57	5	>0.0 >0.0
		О		47.8±6.16 48.7±6.09	48.5±6.39 49.9±6.36	0.49 0.85	5	>0.0 >0.0
	Кафт кучи ЎҚ-ўнг қўл, ЧҚ-чап қўл. (динамометр)	Қ		55.53±22.42 58.1±22.05	56.02±21.7 65.92±21.76	0.09 1.57	5	>0.0 >0.0
		Қ		47.6±16.57 54.8±16.09	48.1±15.9 60.1±15.42	0.13 1.79	5	>0.0 >0.0
Изоҳ – Сурат ўқув йили боши, махраж – ўқув йили охири.								

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача гавда узунлиги назорат гуруҳида 174.3 (см)га тажриба гуруҳида 174.9 (см)ни ташкил этди, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида гавда узунлиги ўртача 175.5 (см)ни тажриба гуруҳида 175.6 (см)ни ташкил этди. Гавда узунлигининг ривожланишида статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача гавда оғирлиги назорат гуруҳида 67.9 (кг)га тажриба гуруҳида 68.62 (кг)ни ташкил этди, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида гавда оғирлиги ўртача 68.38 (кг)ни тажриба гуруҳида 70.1 (кг)ни ташкил этди. Гавда оғирлигининг ривожланишида статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача кўкрак қафаси айланаси назорат гуруҳида 91.6 (см)га тажриба гуруҳида 92.5 (см)ни ташкил этди, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида кўкрак қафаси айланаси ўртача 92.02 (см)ни тажриба гуруҳида 92.9 (см)ни ташкил этди. Кўкрак қафаси айланасининг ривожланишида статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача Кетле индекси $\text{кг}/\text{м}^2$ кўрсаткичи назорат гуруҳида 20.65 $\text{кг}/\text{м}^2$ га тажриба гуруҳида 20.96 $\text{кг}/\text{м}^2$ ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Кетле индекси $\text{кг}/\text{м}^2$ кўрсаткичи ўртача 21.92 $\text{кг}/\text{м}^2$ ни тажриба гуруҳида 22.45 $\text{кг}/\text{м}^2$ ни ташкил этди. Кетле индекси $\text{кг}/\text{м}^2$ кўрсаткичининг ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилди. ($P>0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача Елка мушак айланаси ЎҚ-Т назорат гуруҳида 25.6 (см)га, тажриба гуруҳида 26.19 (см)ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЎҚ-Т ўртача 26.1 (см)ни тажриба гуруҳида 26.83 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

ЎҚ-К назорат гуруҳида ўқув йили бошида 28.9 (см)га, тажриба гуруҳида 29.62 (см)ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЎҚ-К ўртача 29.01 (см)ни тажриба гуруҳида 30.02 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача Елка мушак айланаси ЧҚ-Т назорат гуруҳида 25.3 (см)га, тажриба гуруҳида 25.86 (см)ни

ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЧҚ-Т ўртача 25.74 (см)ни тажриба гуруҳида 26.26 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

ЧҚ-К назорат гуруҳида ўқув йили бошида 28.1 (см)га, тажриба гуруҳида 28.9 (см)ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, ўқув йили охирида назорат гуруҳида Елка мушак айланаси ЧҚ-К ўртача 28.95 (см)ни тажриба гуруҳида 29.56 (см)ни ташкил этди. Елка мушак айланаси ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача ЎТС (мл) кўрсаткичи назорат гуруҳида 3316.06 млга, тажриба гуруҳида 3390.3 млни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида ЎТС (мл) кўрсаткичи ўртача 3478.7 (мл)ни, тажриба гуруҳида 3749.1 млни ташкил этди. ЎТС кўрсаткичининг ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилди. ($P<0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача Сон айланаси ЎО-ўнг оёқ, (см) назорат гуруҳида 47.9 (см)га, тажриба гуруҳида 48.7 (см)ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Сон айланаси ЎО-ўнг оёқ, (см) ўртача 48.7 (см)ни, тажриба гуруҳида 49.5 (см)ни ташкил этди. Сон айланаси ЎО- (см)нинг ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

ЧО - (см) назорат гуруҳида 47.8 (см)га, тажриба гуруҳида 48.5 (см)ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида Сон айланаси ЧО - (см) ўртача 48.7 (см)ни, тажриба гуруҳида 49.9 (см)ни ташкил этди. Сон айланаси ЧО - (см)нинг ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

Педагогик тажриба бошида 17 ёшли ($n=39$), ўспиринларда ўртача Кафт кучи ўнг қўл (ЎҚ), (динамометр) назорат гуруҳида 55.53 (кг)га, тажриба гуруҳида 56.02 (кг)ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида кафт кучи ЎҚ- (кг) ўртача 58.1 (см)ни, тажриба гуруҳида 65.92 $\text{кг}/\text{ни}$ ташкил этди. Кафт кучи ЎҚ- (кг)нинг ривожланишида ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P>0.05$)

ЧҚ - (кг) ўқув йили бошида назорат гуруҳида 47.6 (кг)га, тажриба гуруҳида 48.1 (кг)ни ташкил этди статистик фарқлар йўқ, педагогик тажриба охирида назорат гуруҳида кафт кучи ЧҚ - (кг) ўртача 54.8 (кг)ни, тажриба гуруҳида 60.1 (см)ни ташкил этди. Кафт кучи ЧҚ

- (кг)нинг ривожланишда ишончли статистик фарқлар кузатилмади. ($P > 0.05$)

Ишлаб чиқилган услубиётнинг таълим муассасасининг 17 ёшли ўспирин ўқувчилари жисмоний ривожланишига ишонарли статистик фарқларни бермади бу ўз новбатида ўсмирлар бир-хил жисмоний

ривожланишга ҳамда ўқувчиларга нисбатан қўлланилган услубиётнинг фақат уларнинг ҳаракат тайёргарлигига юқори даражада таъсир етишини ўқувчилар ўзлаштирган асосий гимнастика воситалари элиментларида кўришимиз мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. «Жисмоний тарбия ва спорт ҳақида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни 2015 й. 4 сентябрдаги 394-сонли (янги таҳрир) Т.
2. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори: Ўзбекистон Республикаси Президенти И.И.Каримовнинг Олий Мажлисининг IX сессиясида сўзлаган нутқи (29 август 1997 йил). -Т., 1997. -36 б.
3. Жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш Давлат дастури Тошкент, 1998. -23 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ҳақида»ги қонуни //Тошкент. 1997.- 31 б.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг баённомалари.-Т., 1997.- №9.- Б. 233-243.
6. Усмонхўжаев Т.С., Арзуманов С.Г., Қодиров Б.А. “Жисмоний тарбия” касб ҳунар коллежлари учун дарслик. Тошкент “Ўқитувчи”-2003йил 3-бет.
7. Усманходжаев Т.С, Акромов Ж.А., Усманходжаев С.Т. Физическое воспитание. Учебное пособие для академических лицеев и профессиональных колледжей. Издательско-полиграфический дом «ГТОУСПШ». Ташкент. 2006. -206 с.
8. Усмонхўжаев Т.С., Қурбонов С.Н., Саломов Р.С., Гиёсов Г.Ш. 16-18 ёшли ўспиринларнинглар ва касб-ҳунар коллежлари учун ўқув дастури. Жисмоний тарбия. Ташкент. 2004.-40 б.
9. Усмонхўжаев Т.С., Қурбонов С.Н., Саломов Р.С., Гиёсов Г.Ш. Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари учун ўқув дастури. Жисмоний тарбия. Ташкент. 2004.-40 б.
10. Алексеев Ю.Н., Чернышов В.А., Чуриков Н.К. Физическая культура студента: Учебное пособие для вузов. Часть 3 Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета 2009г. Стр-11.
11. Грекова, Аксана Реевна. Антропометрия : учеб. пособие для вузов / А. Р. Грекова ; Сиб. федерал. ун-т. - Красноярск : СФУ, 2011. - 123 с.

УДК:37.013:130.2(575.1)

Гулноза РАҲМАТУЛЛАЕВА,
Андижон давлат университети таянч докторанти
E-mail: gulnoza@gmail.com
ҚарДУ доценти, н.ф.н. Н.Орипова тақризи асосида

МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ФАОЛИЯТНИ БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация

Ушбу мақолада Бўлажак ўқитувчиларнинг маънавий-маърифий фаолият сифатларини шакллантиришда ва ривожлантириш омиллари бериб ўтилган. Дунёнинг тақдирини бугун эзгу ниятли, маърифатли инсонлар ҳал қилади. “Дунёни инсон қалбининг гўзаллиги, яъни маънавияти қутқаради” деган фикрни айтса ўринли бўлади. Маънавий етук инсон ўзини ҳам, оиласини ҳам, Ватанини ҳам кўз қорачиғидай асрайди, унинг раънақи йўлида бор куч-имкониятларини сафарбар этади.

Калит сўзлар: Ижтимоий тармоқ, оммавий маданият, коррупция, маданият, маърифат, Инновация.

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассматриваются факторы формирования и развития качеств духовно-воспитательной деятельности будущих учителей. Судьбу мира сегодня решают благонамеренные, просвещенные люди. Уместно сказать, что «мир спасает красота человеческой души, то есть духовность». Духовно зрелый человек как зеницу ока защищает себя, свою семью и свою Родину, мобилизует все свои силы для ее развития.

Ключевые слова: Социальные сети, популярная культура, коррупция, культура, просвещение, инновации.

THE IMPORTANCE OF FORMING SPIRITUAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY IN FUTURE TEACHERS

Annotation

This article discusses the factors in the formation and development of the qualities of spiritual and educational activities of future teachers. The fate of the world today is decided by well-meaning, enlightened people. It is appropriate to say that "the world is saved by the beauty of the human soul, that is, spirituality." A spiritually mature person protects himself, his family and his homeland like the apple of his eye, and mobilizes all his efforts for its development.

Key words: Social Networking, Popular Culture, Corruption, Culture, Enlightenment, Innovation.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари” тўғрисида ПҚ-3907-сон[1] Қарорида миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида ёшларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда ижтимоий хушёрлик, маънавий масъулият туйғусининг тўғри шаклланиши, воқеликка қадриятли муносабатни тўғри вужудга келтиришда тарбиячи-педагог, устоз-мураббийнинг касбий тайёргарлиги муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. Бўлажак ўқитувчиларда маънавий-маърифий фаолиятга аксиологик муносабатни ривожлантиришни юқоридаги фикрнинг амалий ижроси сифатида қараш мумкин бўлади.

Дунёдаги энг олий қадрият сифатида инсон турар экан, таълим-тарбиянинг асосий мақсадини ҳам мазкур қадрият белгилаб беради. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасида[2] “...инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади” деб белгиланган. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги[3] Қонуннинг 4-моддасида таълим ва тарбияга миллий ҳамда умуминсоний қадриятларнинг сингдирилганлиги асосий принциплар сифатида белгилаб ўтилган. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш,

мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш”[4] каби вазифалар белгиланган.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Бўлажак ўқитувчиларда маънавий-маърифий фаолиятга аксиологик муносабатларни ривожлантириш таълим тизимини модернизациялаш жараёнида долзарблиги ва муҳимлиги, жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий эҳтиёжларини қондиришда, таълим тизимини барқарор ривожланишини таъминлашда муҳим жараён ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1059-сон Қарорида белгиланган. Концепцияни амалга оширишнинг устувор йўналишларидан бири – аҳолининг фарзанд тарбияси бўйича билимларини, педагогик маданиятини ошириш, фуқароларни узлуксиз маънавий тарбиянинг жаҳон тажрибасида синовдан ўтган самарали педагогик технологиялари, усуллари ва амалга ошириш шакллари билан мунтазам таништириб боришдир. Концепциянинг мақсади – ёш авлодда мустақил ва бахтли ҳаёт учун зарур ижтимоий малака ҳамда фазилатларни ёшига мос, босқичма-босқич шакллантириш иборат. Маънавий-ахлоқий тарбияни баҳолашнинг илмий асосланган индикаторларини ишлаб чиқиш вазифаси қўйилди. Ҳомилдорлик давридан бошланган ва 30 ёшга тўлгунча қадар давом эттириладиган узлуксиз маънавий тарбияни амалга оширишда ота-оналар, тарбиячилар,

ўқитувчилар ва маҳалланинг ролини ошириш назарда тутилди.

Тадқиқот методологияси. Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази билан биргаликда “Узлуксиз маънавий тарбия концепсияси” лойиҳаси ишлаб чиқилди. Мазкур концепсия: маънавий тарбияни баҳолашнинг илмий асосланган индикаторлари; бола тарбиясида миллий тарбия методлари ва замонавий педагогиканинг илғор ютуқларидан самарали фойдаланиш шакллари; маънавий тарбияни шакллантиришда оила, таълим муассасалари, маҳалла, оммавий ахборот воситалари ва бошқа ижтимоий тузилмалар ўртасида самарали ҳамкорликни ўрнатиш механизмлари; тарбияланувчилар билан бирга тарбиячиларнинг ҳам билими ва малакасини мунтазам ошириб боришни назарда тутувчи узлуксиз маънавий тарбия тизими; маънавий тарбияни шакллантиришнинг ҳомиладорлик давридан бошланиши ва тарбиянинг ҳар бир босқичдаги ўзига хос хусусиятлари; маънавий тарбиянинг тадрижий ривожланиш ва узлуксизлик тамойилларига асосланишини белгилаб беради. Шунингдек, мазкур Қарор билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги, “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази билан биргаликда “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитнинг ҳолатини аниқлаш ва манзилли соғломлаштириш методикаси” лойиҳасини ишлаб чиқилди.

Таҳлил ва натижалар. Маънавият ва маърифат Маркази ҳузурида “Маънавият тарғиботчиси” таълим муассасаси ташкил этилди. Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси қошида “Маданият ва маърифат” телеканали ташкил этилиши ҳам соҳанинг ҳозирги ахборот асрида катта аҳамиятга эга қаралади. Шунингдек, Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги, Ўзбекистон электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Халқаро пресс-клуб ва бошқа оммавий ахборот воситалари билан биргаликда аҳолининг интеллектуал салоҳияти ва дунёқарабини юксалтиришга, мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлашга, баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган мақолалар, ток-шоулар, ижтимоий роликлар, кўрсатувлар, публицистик чиқишлар ва эшиттиришлар ташкил қилиниб келинмоқда. Маънавий-маърифий ишларни амалга оширишдаги, юксак ижтимоий-маънавий муҳитни шакллантиришдаги самарали меҳнати ва ибратли фаолияти учун давлат органлари ва ташкилотлар ходимларига “Маънавият фидойиси” кўкрак нишонини таъсис этилди. Марказ ҳузурида “Маърифат” тарғиботчилар жамияти нодавлат ноtijорат ташкилоти шаклида таъсис этилди[5].

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 3.06.2021 йилдаги “Республика маънавият ва маърифат маркази ҳузуридаги Ижтимоий-маънавий тадқиқотлар институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 340-сон қарор қабул қилинди. Ижтимоий-маданий тадқиқотлар институти маънавий-маърифий ишлар ҳолати, миллий ғоянинг мамлакат тараққиётидаги ўрни, жамият барқарорлигига салбий таъсир этувчи таҳдидлар ва уларни бартараф этиш юзасидан илмий-амалий изланишлар олиб боради. Шунингдек, институт: мамлакатдаги ижтимоий-маънавий муҳит ҳолатини тадқиқ қилиш, баҳолаш ва яхшилаш бўйича илмий-амалий таклифлар тайёрлайди; маънавий-маърифий тарғибот ишларини амалга оширишнинг самарали ва таъсирчан замонавий тарғибот технология ҳамда

усулларини ишлаб чиқади; аҳолининг ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафкуравий иммунитетини кучайтириш бўйича тадқиқотлар ўтказиши. Ҳозирги глобаллашув даврида интернет тармоғидан унумли фойдаланиш маданияти муҳим вазифалардан биридир. Институт фаолияти ҳам ушбу масалани ўз ичига олади. Маънавий-маърифий соҳадаги барча муаммолар: эл-юрт тақдирига лоқайдлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, коррупция, оилавий қадриятларга беписандлик ва ёшлар тарбиясига масъулиясизлик каби иллатларга барҳам беришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳам мазкур қарор асосида институтнинг вазифалари сифатида белгилаб ўтилган. Мазкур институт “Маънавият тарғиботчиси” таълим муассасасининг ҳуқуқий вориси бўлиб, Республика маънавият ва маърифат маркази қошида фаолият кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20.04.2017 йил 2909-сон[6]. “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги қароридан таълим муассасаларидаги дарс жараёнларини илғор, илмий-услубий жиҳатдан асосланган замонавий услубиёт билан таъминлаш юзасидан чора-тадбирлар белгилаб берилган.

Маънавий-маърифий соҳага оид қонун, меъёрий ҳужжатлар таҳлили асосида маънавий-маърифий фаолиятнинг ҳозирги даврдаги устувор йўналишлари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин:

жамиятда соғлом дунёқараш ва бунёдкорликни умуммиллий ҳаракатга айлантириш;

оила, мактабгача таълим ташкилоти, мактаб, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим, барча таълим ташкилотлари ва маҳаллаларда маънавий тарбиянинг узвийлиги ҳамда узлуксизлигини таъминлаш;

ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафкуравий иммунитетни кучайтириш, ахборот тармоқларидан фойдаланиш маданиятини ривожлантириш;

глобал дунёдаги геосиёсий ва мафкуравий жараёнларни мунтазам ўрганиш;

терроризм, экстремизм, ақидапарастлик, одам савдоси, нарқобизнес ва бошқа хатарли таҳдидларга қарши самарали ғоявий кураш олиб бориш, ўз шахсий позициясини шакллантириш;

ел-юрт тақдирига лоқайдлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, коррупция, оилавий қадриятларга беписандлик ва ёшлар тарбиясига масъулиясизлик каби иллатларга барҳам беришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш ва бошқ.

Хулоса ва таклифлар. Маънавий-маърифий фаолиятга доир илмий тадқиқотлар Республика Маънавият ва маърифат маркази томонидан олиб борилади. Маънавий-маърифий, илмий-ижтимоий мавзулардаги долзарб мақолалар, жамоатчилик вакилларининг илғор фикрлари, мафкуравий жараёнлар таҳлили, соҳага оид янгиликларни тўплаш, тайёрлаш ва тарқатиш мақсадида “ойина.уз” электрон портали ташкил этилди. Давлат олий таълим муассасалари ва уларнинг филиалларида, талабалар сонидан қатъи назар, ёшлар масалалари ва маънавий-маърифий ишлар бўйича проректор (директор ўринбосари) лавозими жорий этилди. Барча туман ва шаҳарларда “Маънавият ва маърифат маскани” ташкил этилди. 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб олий таълим тизимининг тегишли таълим йўналишлари ўқув режаларига бакалаврият босқичида – “Маънавиятхунослик” фани; магистратура босқичида – “Қасбий маънавият” фани киритилди, магистратура босқичида “ПР-менежер” мутахассислиги бўйича кадрлар тайёрланиши йўлга қўйилди.

Олий таълимнинг асосий вазифалари қаторига Давлат таълим стандартига мувофиқ замонавий дастурлар асосида ўқитишнинг сифатини таъминлаш, олий малакали

илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш билан бир қаторда олий таълимнинг инсонпарварлигини таъминлаш мақсадида ёшлар тарбиясига миллий ва умуминсоний кадриятларни сингдириш киради. Олий таълим муассасаларида, айниқса педагогика йўналишларида

юқори малакали ўқитувчилар тайёрлашда, талабаларнинг шахсий ривожланганлиги, уларда юксак инсоний фазилятлар ва касбий профессионаллик ривожланганлиги уларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлилигини таъминлайди.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августидаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-3907-сон Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.08.2018 й., 07/18/3907/1706-сон; 14.12.2019 й., 06/19/5894/4161-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 08.12.1992 // <https://lex.uz/docs/-20596>.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь, ЎРҚ-637-сон. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й. 03/20/637/1313-сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони / “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021-йил 26-мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040-сон Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.03.2021 й., 07/21/5040/0243-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 20-апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-2909-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 18-сон, 313-модда, 19-сон, 335-модда, 24-сон, 490-модда, 37-сон, 982-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.06.2020 й., 06/20/5370/0975-сон, 09.07.2020 й., 06/20/6021/1047-сон, 28.09.2020 й., 06/20/6075/1330-сон.

УДК: 516 (575.1)

Бобур САПАРОВ,

ЎЗМУ ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази махсус тайёргарлик
цикли бошлиғи

E-mail: bobursaparov@mail.ru

Курулми Кучлар академияси профессори, ф.ф.н., Д.М.Бозаров тақризи асосида

THE ROLE OF NATIONAL SPIRITUALITY AND IDEOLOGY IN EDUCATING THE YOUTH IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM

Abstract

This article highlights the importance of educating the younger generation on the basis of spiritual upbringing and a new worldview, strengthening patriotism, love and devotion to the motherland among not only young people but all members of our society at the current stage of development. The role of national spirituality and ideology in the acquisition of modern knowledge by young people, the expansion of their worldview is analyzed.

Keywords: spirituality, upbringing, patriotism, devotion, national idea, duty, love, respect, faith, contemplation.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ДУХОВНОСТИ И ИДЕОЛОГИИ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

Аннотация

В данной статье подчеркивается важность воспитания подрастающего поколения на основе духовного воспитания и нового мировоззрения, укрепления патриотизма, любви и преданности Родине у не только молодежи, но и всех членов нашего общества на современном этапе развития. Анализируется роль национальной духовности и мировоззрения в освоении молодыми людьми современных знаний, расширении их мировоззрения.

Ключевые слова: духовность, воспитание, патриотизм, преданность, национальная идея, долг, любовь, уважение, вера, созерцание.

ЁШЛАРНИ ҲАРБИЙ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ ВА МАФКУРАНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация

Ушбу мақолада навқирон ёш авлодни маънавий тарбия ҳамда янги дунёқараш асосида камол топтириш, ҳозирги тараққиёт босқичида нафақат ёшлар, балки жамиятимизнинг барча аъзолари орасида ватанпарварлик, она юртга муҳаббат ва садоқат туйғуларини янада мустаҳкамлаш муҳим масала эканлиги ёритилган. Ёшларнинг замонавий билимларни эгаллаши, дунёқарашининг кенгайтиришда миллий маънавият ва мафқуранинг аҳамияти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. Маънавият, тарбия, ватанпарварлик, садоқат, миллий ғоя, бурч, муҳаббат, ҳурмат, ниймон-этикод, тафқукур.

Кириш. Бугунги кунда ёшларимиз маънавияти, маънавий тарбия ҳақида сўз борганда, навқирон авлодни янги дунёқараш асосида камол топтиришни унутмаслигимиз лозим. Чунки ҳозирги тараққиёт босқичида нафақат ёшлар, балки жамиятимизнинг барча аъзолари орасида ватанпарварлик, она юртга муҳаббат ва садоқат туйғуларини янада мустаҳкамлаш муҳим масала ҳисобланади. Бундай муқаддас тушунчалар одамлар тафқурига юртимизда турли соҳаларда амалга оширилаётган ўзгариш ва янгиланишлар билан биргаликда сингб бормоқда. Миллий ғоя ва мафқура масаласи бу жараёнда асосий омил саналади.

Миллий ғояни кенг тарғиб этиш, унинг асосий тушунча ва тамойилларини кенг халқ оммаси онгига сингдириш мақсадида кўплаб илмий ва илмий-оммабоп нашрлар, луғат ва рисоалар, маъруза матнлари, воизлар учун махсус қўлланмалар ва кўргазмалар воситалар тайёрланди. Бундан ташқари, оммавий ахборот воситаларида маънавий-маърифий ҳаётимиздаги ўзгариш ва янгиланишлар, бу борада кўпчиликни ўйлантираётган масалалар мунтазам равишда ёритиб боришмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Миллий ғоя мамлакатимиз ижтимоий турмушининг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий ва бошқа соҳаларида рўй бераётган жараёнларни ифодалайди. Сиёсий соҳада ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибаси ва

умуминсоният томонидан эътироф этилган қонуларга асосланган ҳолда инсонпарвар ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш; давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш; фуқароларнинг сиёсий, ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириб инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, том маънода амалда қонун устуворлигини таъминлашга эришиш; демократиянинг зарурий шарт бўлган кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш. Иқтисодий соҳада бозор муносабатларига асосланган кўп укладли иқтисодиётни қарор топтириш, уни замонавий технология асосида ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш; хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштириш ва шу асосда амалда мулкдорлар синфини шакллантириш; кичик ва ўрта бизнес ҳамда тадбиркорликни ривожлантириш ва уларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун қулай шарт-шароит яратиш[1].

Таҳқиқот методологияси. Методологик жиҳатдан миллий маънавият ва мафқуранинг жамиятдаги роли ва ўрни умумий ўзаро алоқадорлик, тарихийлик, тизимлилик тамойиллари, контент, герменевтик анализ каби усуллардан фойдаланилган ҳолда таҳлил қилинган. Айни пайтда “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” фанини ўқитишда таълимнинг интерактив усуллари, илғор педагогик технологияларни ҳамда компьютер ва мультимедиа воситаларини, электрон

версияларини жорий этиш, уни кўргазмали куруллар, таркатма материаллар, қўшимча адабиётлар билан тўлдириш бўйича ҳам кўп ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, юртимизда аҳолининг таълимдан ташқаридаги қатламлари орасида маънавий-мафкуравий ишларни олиб бориш тизими ҳам шаклланди.

Мафкура кишиларда, ҳар бир ёшда миллий маданиятнинг, миллий онгнинг, миллий ғурурнинг ўсиши ва ривожланишида муҳим аҳамият касб этади [2].

Муҳтарам Президентимиз ўзининг кўпгина чиқишларида ҳозирги дунё миқёсида ақл-заковат ва фикр мусобақаси кетаётган шиддатли бир даврда фақат мустақил фикрига эга бўлган, ўзининг кимлиги, қандай буюк зотларнинг авлоди эканини чуқур англаб етган, ён-атрофидаги воқеаларга дахлдорлик туйғуси билан яшайдиган ҳар томонлама билимли ва баркамол ёшларгина ўз халқи ва Ватани шухратини дунёга ёйишга қодир бўлиши ҳақида доимо таъкидлайди. Чиндан ҳам, бугунги даврда мафкуравий иммунитетнинг асосий мезони бўлган юксак тафаккур ва маънавият ҳар қандай ютуқ ва ғалабанинг асосий шарт ва гаровига айланиб бормоқда. Ҳозирги юқори замонавий технологиялар замонида эса берилган топшириқларни техника воситалари ҳам қойилмақом қилиб бажариши мумкин.

Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабр куни Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида қайд этилганидек, «...миллий ўзлигимизни англаш, ватанимизнинг қадимий ва бой тарихини ўрганиш, уни турли мафкуравий қарашлардан холи баҳолаш, бу борада илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш олдимизга қўйган улкан вазифаларни амалга оширишда биз учун куч-қудрат манбаи бўладиган миллий ғояни ривожлантиришимиз зарур» [3].

Шунинг учун ҳам маънавият ёшларнинг парвозини таъминлайдиган, уларнинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшадиган қанот эканини унутмаган ҳолда, ёшлар ўртасида фаол маънавий-маърифий иш олиб бориш, уларнинг Ватанга муҳаббат, ҳар бир ишга садоқат руҳида тарбия топтириш долзарб вазифага айланмоқда [4].

Таҳлил ва натижалар. Маънавият аввало ўз халқи ва Ватанига муҳаббат – ватанпарварлик туйғусидан бошланади. Бундай туйғудан маҳрум одам ҳеч қачон маънавиятга бўлолмайдиган. Муқаддас ҳадисларда “Ватани севмоқ – иймондандир” деб бежиз айтилмаган. Маълумки, иймон-этиқод инсон маънавиятини шакллантирадиган асосий мезонлардан бири. Чунки бирон нарсанга ишонмаса, меҳр қўймаса, инсоннинг қалби ва онгида юксак туйғу ва тушунчалар тизими вужудга келиб, камолга етмайди. Модомики, иймон-этиқод инсоният маънавиятининг ўзга ва ўз навбатида иймонли-этиқодли бўлишнинг шарт Ватани севиш билан боғлиқ экан, ҳеч шубҳасиз, ватанпарварлик энг юксак фазилатлардан биридир.

Тарихий тараққиёт жараёнида шаклланиб, сайқалланиб келган миллий ғоямизнинг туб негизлари бўлган ҳаётий мисолларга эътибор берайлик. Юртимиз заминидан яшаб ўтган жасур аёл – Тўмарис қудратли душманининг хийла-найранглари олдида ўзини йўқотиб қўймасдан, адолат учун жангга кирган. Шу тариқа лашкарининг сони жиҳатдан ўзидан анча устун бўлган ёвнинг устидан ғалаба қозонди. Қўлида на қурол, ёнида на лашкари бўлган оддий чўпон Широқнинг жасоратини олайлик. У ўзининг ёв қўлида ўлишини олдиндан билган бўлса-да, муқаддас Ватан тупроғи душман оёқлари остида топталмаслиги учун онгли равишда жасоратга қўл уради – ёв қўшинини кимсасиз дашти биёбонга олиб бориб, уни ўлимга маҳкум этади, ўзи ҳам ҳалок бўлади. Лекин она юртини босқинчилардан сақлаб қолади. Келгуси авлодлар учун маънавий ибрат бўладиган тенгсиз жасорат

намунасини мерос қилиб қолдиради. Буюк ватандошимиз – Жалолиддин Мангуберди дунёнинг тенг ярмини ўзига бўйсундирган, аскарлари билан ер юзини мўри малаҳдек босган мўғул қўшинига қарши 12 йил давомида муттасил кураш олиб борган. Ҳолбуки, Жалолиддин Мангубердининг имкониятлари Чингизхонникига нисбатан жуда чекланган бўлган – унинг ихтиёрида оз сонли лашкари ва қурол-яроғ бўлган. Шунга қарамай, у қудратли ёвга қарши мардона жанг қилган. Соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг мўғуллар истилоси остида ётган Турон заминни озод қилиб, бу ерда улкан салтанат барпо этганини эсга олайлик. Албатта, улуғ аждодимизга халқни душманга қарши оёққа турғизиш, унинг ҳақ-хуқуқини таъминлаш осон бўлмаган. Бунинг учун бочкинчиларга қарши тинимсиз кураш олиб бориш, ўз ҳаётини жиддий ҳавф-хатарларга қўйишга тўғри келган.

Ватан туйғуси, Ватан ҳисси шу қадар муқаддас бўлгани учун бизнинг миллий ғоямизнинг асосий тушунчаларидан бири Ватан тараққиёти деб номланади. Бу эса ватанпарварлик ҳеч қачон эскирмаслиги ва кун тартибидан тушмаслиги, ҳамма замонларда ҳам долзарбдир.

Миллий ғоямизнинг асосида турадиган яна бир муҳим қадриятлардан бири – бу аждодлар руҳига садоқат, ворисийлик туйғусидир. Негаки, ўз аждодларининг кимлигини яхши билмайдиган, уларнинг меросидан беҳабар бўлган одам руҳан ғариб бўлади. Уни хоҳлаган қўйга солиш, йўлидан оғдириш, ёмон йўللарга бошлаш осон бўлади. Ўз ота-боболарининг шонли анъаналарини яхши билган, уларнинг инсоний моҳиятини чуқур тушуниб етган инсонлар эса, бошқалар етаклайдиган йўлдан эмас, балки ана шу аждодларининг изидан бориш, уларнинг ишини давом эттириш ҳақида ўйлайди, ўз ҳаётини ҳам шу асосга қуради. Миллий ғояда акс этган Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги каби ғоялар албатта, ёшларда мафкуравий иммунитет шаклланишига хизмат қилиши шубҳасиздир.

Ўзбек халқининг асрий анъаналари, жумладан, тарбия соҳасидаги анъаналари аждодларимизнинг табаррук дини билан боғлиқ. Ёши катталарга салом бериш, уларни ҳурмат қилиш, ёши кичиклар ва кучсизларни авайлаш, илм олиш ва касб ўрганишга даъват, ҳалол меҳнат қилишга қақариш, қўшнилар билан хушмуомала бўлиш каби анъаналар ўзбеклар оилаларида, уларнинг динга муносабатларидан қатъий назар, ёшларга сингдириб келинган. Афсуски, илғор қарашли, ўқимишли, одобли ва келажагини бугундан, ёшлик чоғидан қураётган ёшлар билан бир қаторда, ишқмас, қўпол, такасалтанг, саводсиз ва гумроҳ ўспирани ёшлар ҳам учраб турибди. Кузатишлар шуни кўрсатадики, бундай ёшлар ҳам дунёвий, ҳам диний саводсиз бўлиб, уларнинг тарбиясига оилаларида кам эътибор берилган, асосан, моддий таъминлаб қўйиш билан чекланилган.

Миллий ғояни ўрганишнинг объектив зарурлиги унинг мазмун-моҳиятини, асосий тушунча ва тамойилларини назарий-методологик асосларини кенг жамоатчиликка етказиш, тушунтиришдан иборат. Маълумки, миллий ғоя шаклланади ва шакллантирилади. Унинг шаклланиши воқеа-ҳодисаларга ҳар-бир кишининг мустақил дунёқараши билан боғлиқ бўлса, шакллантириш жараёни эса унинг амалий жиҳатдан таълим-тарбия, тарғибот технологиялари, соҳалари ва йўналишлари, тарғибот воситалари билан узвий алоқадордир. Шунинг учун ҳам миллий ғоя тарғиботи технологияларидан тўғри фойдаланиш, уни тўғри ташкил этиш ва йўналтиришга бевосита боғлиқ [5].

Ватанпарварлик ҳам миллий, ҳам умуминсоний маънавий қадриятларнинг таркибий қисми сифатида намоён бўлади. Ватанга бўлган муносабат маънавият

даражасига кўтарилиб, инсон фаолиятига, мақсад ва вазифларига айланиши – ватанпарварликдир. Ватанпарварликни ҳарбий соҳа, касб-кор билан чамбарчас боғлиқ тушунча. Шунинг учун “ҳарбий ватанпарварлик” тушунчаси муомалага киритилди. Ватанга қасамёд содиқ қолиш ҳарбий хизматдаги ёки уни ўтаётган фуқарога нисбатан қўлланиладиган ибора. У маълум бир вақтда, тартибда ва шартда бажарилади. Ватанга қасамёдга содиқлик ана шу ҳарбий актнинг ниҳояси сифатида келади ва уни ҳарбийлар ҳам, ҳарбий қасамёд қилган фуқаро ҳам баб-баробар бажаради. Ватанга қасамёд-этикод рамзидир. Уни келтирган фуқаро ёки ҳарбий хизматчи талаб этадиган нормаларга қатъий риоя этишни маъсулият деб ҳисоблайди. Ватанга қасамёдни бузиш хоинлик, соткинлик ҳисобланади. Қасам шахсни мудом сергак яшашга ундайди, ватан тақдирига тааллуқли хабар ва маълумотларни бегона, ёт, ёв томонга тарқатмасликни бурч сифатида унга юклайди. Бу бурчни бузмаслик учун Ватан, ота-она, оила, бутун халқи номидан қасам ичади ва шу тариқа, ўз қалбидаги ватанпарварликни ифода этади. Қасам ичиш ва унга амал қилиш, уни бузмаслик ватанпарварликнинг олий кўринишидир. Ватанга муҳаббат ҳаётда ҳар қайси инсоннинг эзгу орзу-умидлари

бўлади. Айниқса, озод ва обод Ватанда ўсиб-улғайётган, қалби пок ҳис-туйғулар билан тўлган ёшларнинг орзулари бир олам. Ана шу орзуларнинг енг улуғи ота-онага, эл-юртига Президентига беминнат хизмат қилиш, уларнинг олдидаги фарзандлик бурчини сидқидилдан адо этишдир. Бу орзуга эришиш учун инсон болаликдан бошлаб ўз олдига аниқ мақсад қўйиб, зарур билим, кўникма ва ҳунарларни эгаллаши, ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан соғлом ва бақувват бўлиши лозим.

Хулоса ва таклифлар. Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш – ёшларда Ватанга садоқат туйғусини шакллантириш, уларни ўз фуқаролик бурчи ва конституцион мажбуриятларини бажаришга, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилишга қодир шахслар этиб тарбиялашга йўналтирилган фаолиятидир. Унинг натижасида ёшлар Ўзбекистон деган номни эшитганда, Ватан байроғи баланд кўтарилганда қувонч, ифтихор туйғусини туйиши лозим. Ватанга бўлган муҳаббат ҳисси уларнинг қалбида жўш уриши керак. Она-Ватанимизни кўз қорачигидек асраш, унинг шуҳратини дунёга тараннум этиш, ўсиб келаётган авлоднинг ҳаётий ва профессионал кўникмаларни илм-маърифат асосида юксалтириш ҳар бир устоз-мураббийнинг бурчидир.

АДАБИЁТЛАР

1. Эркаев А. Маънавият-миллат нишони : монография. Тошкент : Маънавият, 1999. - 42 б.
2. Жалолов А., Человеческий фактор: философия, идеология, политика.-Т.: Ўзбекистон, 1991. 24 с.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. //Халқ сўзи, 2018 йил, 29 декабрь.
4. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. – Тошкент: “Ўзбекистон”, НМИУ, 2013. – 297–298 б.
5. Миллий ғоя тарғиботи орқали ўзбек менталитетида прагматик ва бунёдкорлик фазилатларини шакллантириш жараёнларини оптималлаштириш / М.Қуронов ва бошқ.: -Тошкент, Турон замин зиё. 2014. –Б. 48.

UDK: 37(075)78:371.3C89

Kamola SUVANOVA,
Samarqand viloyati TXQTMO hududiy markazi o'qituvchisi
E-mail: suvonova_kamola@umail.uz

SamDCHTI professori, p.f.d., akademik M.M.Maxmudova taqrizi asosida

INNOVATIVE FORMS, MEANS AND METHODS OF FORMATION OF CREATIVITY ON THE BASIS OF FINE ART MODELS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

The article deals with the selection, development and application of innovative forms, tools and methods in the formation of creativity in primary school students in the formation of creativity on the basis of examples of fine arts.

The idea is to saturate the child with knowledge, to develop and ensure that the child's imagination, conclusions, observations, thoughts, fantasies, understanding of the environment make the right decisions

Keywords: method, means, ways, analytical materials, fantasy, cubism, abstractionism, symbolism.

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ, СРЕДСТВА И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА НА ОСНОВЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье речь идет о выборе, разработке и применении новаторских форм, средств и методов в формировании творческих способностей учащихся начальных классов при формировании креативности на примерах изобразительного искусства.

Ключевые слова: метод, средства, способы, аналитические материалы, фантазия, кубизм, абстракционизм, символизм.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN'AT NAMUNALARI ASOSIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING INNOVASION SHAKL, VOSITA VA METODLARI

Annotatsiya

Maqolada Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishda ta'lim mazmuniga monand va muvofiq innovasion shakl, vosita va metodlarni tanlash, ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish.

Bolani bilimlar bilan to'yintirish, bola tasavvurlari, xulosalari, kuzatuvchanligi, o'ylari, fantaziyasi, atrof-muhitni anglashida to'g'ri qarorlar qabul qilishini rivojlantirish va ta'minlash haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: usul, vosita, yo'llar, analitik materiallar, fantaziyasi, kubizm, abstraksionizm, simvolizm.

Kirish. Bugungi kunda ko'pchilik pedagog olimlarning ta'kidlashiga ko'ra, ta'lim jarayonining bosh maqsadi bolani bilimlar bilan to'yintirishgina emas, balki avvalo bola tasavvurlari, xulosalari, kuzatuvchanligi, o'ylari, fantaziyasi, atrof muhitni anglashida to'g'ri qarorlar qabul qilishini rivojlantirish va ta'minlashdan iboratdir. Ya'ni, bolani hayotda to'laqonli ravishda qarorlar qabul qilib yashashga o'rgatishdir. Aynan o'zi mustaqil har turli vaziyatlarda qarorlar qabul qilishga o'rgatilgan shaxs hayotning turli vaziyatlarida yashashga tayyor shaxs sifatida baholanmoqda. Mazkur malakalarning ichida esa shaxs ijodkorligiga alohida urg'u berilmoqda. Chunki aynan ijodkorlik shakllantirilgan shaxs yangi tovarlar, mahsulotlar, innovatsiyalarni yaratishga moyil shaxsdir. Ijodkor shaxsning qo'lidan turli qiyin vaziyatlarda uning yechimlarini nostandart yo'llar bilan topish keladi. Buning uchun esa tasviriy san'at darslarida bola ijodiylikni shakllantirish taqozo etiladi. [1]

Shunga ko'ra, tasviriy san'at darslarida bola ijodkorligini rivojlantirish yaxshi samaralar beradi. Chunki tasviriy san'at jarayonlari bilan shug'ullanish, zarur ko'nikmalarni shakllantirish boladan juda katta samimiylik, fantaziya, ijodkorlikni, o'ylash, fikr qilish, o'z o'ylari va fantaziyalarini real qilish, ya'ni qog'ozga tushirish bo'yicha malakalarni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tasviriy san'at namunalari asosida boshlang'ich sinflarda o'quvchi ijodkorligini shakllantirishda qanday innovatsion shakl, vosita va metodlar qo'llash zarurligi masalasi ilmiy o'rganilganda

tadqiqot doirasida quyidagi usul, vosita va yo'llar samarali ekanligi aniqlandi, ular:

intellektual o'yinlar – tasviriy san'at asarlari namunalari, ijodkorlar va rassomlar hayoti va ijodi, turli stilistik yo'nalishlar xususiyatlari, milliy rassomchilik tarixi, miniatyuralar san'ati, tasviriy san'at janrlari bilan bog'liq turli ta'lim va tarbiya jarayonining didaktik, rivojlantiruvchi, mustahkamlovchi omillari;

analitik materiallar – suhbat, hikoya, ijodkorlar ijodi va hayot yo'li haqidagi verbal materiallar, sohaga oid she'r va qo'shiqlar, rassomlar haqidagi romanlarni so'zlab berish, fikrlash, mantiqiy o'yinlar, savol-javoblar, aqliy hujumlar, viktorinalar, bellashuvlar, klaster, idrok xaritalari, fikrlash, mantiqiy o'yinlar, savollar, illyustratsiyalar va ko'rgazmali materiallarni tahlil qilish va b.;

audio-vizual metodlar – tasviriy san'at tarixi, rivoji, turli stillar va ular farqlari, rasm chizish amaliyoti, mo'yqalamlar tarixi, multfilmlar ko'rish va ularni tahlil qilish, verbal va vizual topishmoqlar, rebuslar yechish, anagrammalar, AKT mantiqiy o'yinlarini o'ynash, mantiqiy xulosalar uchun mo'ljallangan o'yinlar, xususan poyezdlar, mnemotexnika usullarini qo'llash, teleko'rsatuvlar tayyorlash;

interfaol metodlardan foydalanish – Brainstorming, (aqliy hujum), TRIZ (теория решения изобретательских задач); ARIZ – (алгоритм решения изобретательских задач, кластер, аквариум), SWOT analiz kase study, suhbat (Suqrot savol-javoblari), diskussiya, shaxsiy analogiya (empatiya – hissiyot, hamdardlik), open space, video

konferensiya, E-learning, virtual ta'lim, online va offline ta'lim va b.

ijodkorlikni rivojlantirishda tabiat bilan bevosita muloqot – atrof olam go'zalligi va garmoniyani ko'ra olish, his qilish, ulardan zavq olish, tabiatni asrab avaylash, barglarning turli shakllarini ajrata olish, yer, osmon, suv, tog', zamin, shamol, qor, yomg'ir kabi tushunchalarni anglash, ularni rasm chizish jarayonida qayta tiklash, qor parcha va zarralarining geometrik figuralarini ko'rish, ularni qog'ozlarda qayta yasash, barglarni quritish va ular naqshlarini qog'ozga tushirish, tabiat rasmlarini chizgan milliy va umumbashariy rassomlar ijodini o'rganish, tog', osmon, dengiz, hovlilar, daraxtzorlar rasmlarini tomosha qilish, natyurmort, manzara rasmlarini ko'rish va muhokama qilish va b.;

geometrik hajmlar va shakllarni o'rganish – atrof olamdagi geometrik hajmlar (ellipsoid, uchburchak, to'rtburchak, doira, kvadrat, ko'pburchak), binolar va atrof muhitda ularga misollar topish, turli predmetlar va ular funksiyalarini o'rganish, arxitektura binolarini rasmlarini ko'rish va ularni muhokama qilish, kubizm, abstraksionizm, simvolizm yo'nalishlaridagi rasmlarni ko'rish va ular mohiyatini anglashga urinish;

turli konstruktorlar va maxsus qurilish sistemalarini qo'llash – LEGO (Daniya), Mega bloks (Kanada), Keenway (Xitoy), Gorod masterov (Rossiya), Hape Toys (Germaniya), GIGO (Tayvan), ZOOB (AQSh), Meccano (Fransiya) kabilardan foydalangan holda turli qurilish konstruksiyalarini yasash, konstruktor bo'lib o'ynash, maqsadli vazifalarni, xususan maktab, basseyn, uy joylarni, mahallalarni qurish, yakka tartibda va guruhlarda ishlashni o'rganish, vizual effektlar, balansda ushlar, xususan barmoqlar motorikasi va gimnastikasiga alohida urg'u berish, o'quvchilarda jismoniy mashqlar va fizikultura mashqlari asosida balans nimaligini tushuntirish, bola ijodkorligini rivojlantirishda xalq va ko'cha o'yinlari, xususan asfaltga rasm chizish, loy o'ynash, loydan figuralar yasash, tuproq o'ynash, tuproqdan saroylar, uylar va hayvonlar figuralarini yasash kabilardan foydalanish.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'rinib turibdiki, ta'lim jarayonida rang-barang metod, vosita va yo'llarning qo'llanilishi ta'lim samaradorligini ta'minlaydi, o'qituvchi kompetensiyasining yanada amaliyroq, yorqinroq namoyon bo'lishi uchun xizmat qiladi va mashg'ulotlarning o'quvchilar uchun qiziqarli tashkil qilinishini ta'minlaydi. Muhim bo'lgan o'rin shundaki, har bir metod mashg'ulotda tanlangan mavzu va uning mazmuniga monand va muvofiq tarzda shakllantirilishi lozim, tanlangan metodlar ta'lim maqsadlariga xizmat qilishi lozim. Bunda o'qituvchining yaratuvchanlik, tashkilotchilik, ijodiylik va kreativlik, o'z ustida ishlashi, o'z kasbini sevishi kabi kompetensiyalarining namoyon qilinishi taqozo etiladi.

Har bir dars tasviriy san'at texnikasi qoidalari, mo'yqalamlarni ishlatish, molbert ushlar va sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilgan holda tashkil etiladi.

Tahlil va natijalar. O'quvchidan tasviriy san'at darslari bo'yicha 1-4 sinflar doirasida quyidagi kompetensiyalarning shakllantirilgan bo'lishi taqozo etiladi, ular: [2]

1-sinf

tasviriy san'at asarini farqlay bilish;

tasviriy san'at turlarini bilish;

ranglarni farqlay bilish;

tasviriy san'at asarlarini tahlil qila olish;

tasviriy san'atning turlarini farqlay olish;

asosiy va hosila (zarg'aldoq, binafsha va yashil)

ranglarni, shuningdek, ranglarni hosil qilishni bilish;

O'zbekiston va jahon tasviriy san'at asarlarini bir-biridan farqlash;

Milliy rassomlar va xorijlik mashhur rassomlar asarlarining reproduksiyalarini bilish va farqlay olish;

2-sinf (1-sinfidagi bilimlarga qo'shimcha ravishda)

tasviriy san'at asarini diagnostika qilib, boshqa asarlardan farqlay olish va belgilay olish;

tasviriy san'at asarining nima uchun kerakligini isbotlay olish;

tasviriy san'at asarini ko'rganda uning rang, jilolar, asar kompozitsiyasi va qurilishi, rang va soya o'ynoqligi, nima maqsadda chizilganligi va asar g'oyasini to'g'ri tushuntira olish;

tasviriy san'at asarlarini har tomonlama tahlil qila olish;

tasviriy san'atning tur va janrlarini farqlay olish;

tasviriy san'at asarini diagnostika qilib, boshqa asarlardan farqlay olish va belgilay olish;

tasviriy san'at asarining nima uchun kerakligini isbotlay olish;

tasviriy san'at asarini ko'rganda uning rang, jilolar, asar kompozitsiyasi va qurilishi, rang va soya o'ynoqligi, nima maqsadda chizilganligi va asar g'oyasini to'g'ri tushuntira olish;

O'zbekiston va jahon tasviriy san'at asarlarini bir-biridan farqlash;

naturaning xarakterli jihatlarini (shakli, rangi, o'lchami, nisbatlari, fazoviy holati)ni kuzata olish va amalda qo'llay olish;

miniatyura san'ati, sharq miniatyura maktablari namoyondalarini, syujetli kompozitsiya haqida bilish;

amaliy bezak san'atida ramziy belgilar, dizayn san'ati, me'morlik, kitobat san'atini o'rganish.

3-sinf (1, 2-sinfidagi bilimlarga qo'shimcha ravishda)

natyurmort va peyzaj rasmlarini chizish va tabiatga doir mashhur rassomlar asarlarining reproduksiyalarini bilish;

O'zbekiston Respublikasining ramzlari tushirilgan turli arxitektura yodgorliklari nomini bilish va ularning mualliflari ismi sharifini bilish;

rasm reproduksiyasiga qarab rasmning g'oyasi, ilgari surilgan qarashlar borasida so'zlab bera olish;

turli tasviriy san'at asarlarini chizish usullari, texnologiyasi va yo'llarini bilish (tog' manzarasi, tabiat manzarasi, qo'l va suv havzasi, portret, hayvonlar rasmi);

mo'yqalam turlari va ularni ishlatish usullari va gigiyenasini bilish;

kontrast ranglar tasnifini bilish; naqshlar texnologiyasi va ritmini tushuntirib bera olish;

mashhur rassomlar, hunarmandlar, bezak beruvchilar, ustalar borasida axborotlarni bilish va ularning qilgan asosiy ishlariga tushuntirish berish;

relyefli haykallar va ularning o'rnatilgan joylari borasidagi axborotlarni bilish;

naqshlar tasnifini berish va naqsh chizish texnologiyasini tushuntirib berish;

Applikatsiya turlari va texnologiyasini tushuntirib berish. [3]

4-sinf (1, 2, 3-sinfidagi darslarga qo'shimcha ravishda)

tasviriy san'atning turlari (grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik) va janrlarini (portret, natyurmort, manzara, maishiy, tarixiy, batal, animalistik, marinistik) bilish, ularning ta'riflarini keltira olishlik va ularni tushuntirib bera olishlik;

refleks, yarim soya va tog' soya nimaligi, asosiy ranglardan hosila ranglarni olish nazariyasi va malakalarini bilish;

tasviriy san'at bo'yicha atamalar lug'atini to'ldirib borish va har bir istiloh (atama)ning ta'rifini yozib borish;

kompozitsion yechim (qalamtasvir va rangtasvir), komponovka, perspektiva, gorizont, qoralama va xomaki rasmlar nima ekanligini bilish;

haykal yasash bosqichlarini tushuntirib berish;

naturadan rasm chizish nima deganligini tushuntirib bera olish;

naqshlarning turlari (islamiy, grix va murakkab) bilish va tushuntirib bera olishlik;

islamiy (oygul, barg, novda, bofta, gajak, margula), girix naqshlar (burchaklar soniga qarab) turlarini sharhlab bera olish;

foto reproduksiya nimaligi bilish;

kvadrat, doira, to'rtburchak shaklidagi naqshlar turlarini bilish;

mayda plastika asosidagi tasviriy san'at asarlari xususiyatlarini bilish va b.

Har bir dars tasviriy san'at texnikasi qoidalari, mo'yqalamlarni ishlatish, molbert ushlab va sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilgan holda tashkil etiladi.

Xulosa va takliflar. Aynan mana shu davr, ya'ni boshlang'ich maktab ta'limi davri bola bilimlarini ta'minlashda eng intensiv davr hisoblanadi. Shuningdek,

tadqiqot doirasida xalq va oila udumlari, qadriyatlari, odat va an'analari, xalq ma'naviyati va milliy axloqiy qadriyatlari, xalq tajribasi va urf-odatlari, xalq pedagogikasi, xalq o'yinlari va harakatli tadbirlariga tayanish ham tasviriy san'at asarlarini egallashda juda muhim. Binobarin, mazkur pedagogik jarayonda an'anaviylik va milliylikdan voz kechmagan holda innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga olib kirish, ta'lim va tarbiya jarayonini innovatsion tashkil qila bilish, an'anaviylik, milliylik, umumbashariylik uyg'unligi asosida ta'lim jarayonini tashkil qila olishlik maksimal darajada uning samaradorligini ta'minlaydi. Tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirishda bolalar intellektual darajasi, ular psixologik va shaxsga doir xarakteristikasi va yosh differentsiyasi (turli yosh) masalalariga alohida e'tibor qaratish muhim [4].

ADABIYOTLAR

1. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi loyihasi. Toshkent: RTM, 2020.-80 b.
2. Rustamova M.M., Arapbayeva D.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik psixologik diagnostikasi. – T.: Navro'z. 2016;
3. Boshlang'ich ta'limda integratsiyaviy-innovatsion yondashuvlar. O'zbekiston Respublikasi miqiyosida 2019 yil 6 mayda o'tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. –Toshkent: 2019
4. Sharipov Sh., Aripov M., Begimkulov U., Yo'ldoshev U., Muslimov N. Bilim olishning intellektual tizimini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2011. – 240 b.
5. To'raqulov X.A., To'raqulova I. X., Aslanova K. S. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-bilish faoliyatini yuksaltirishning innovatsion texnologiyalari. – Toshkent: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020. – 336 b.

*Равшан СУЛТАНХОДЖАЕВ,
Тошкент шаҳар ИИББ бошлиғи ўринбосари*

Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) Н.Н. Бекмуродов тақризи асосида

THE CONCEPT OF CRIME PREVENTION IN THE SYSTEM OF MEASURES TO COMBAT CRIME

Annotation

The article outlines the scientific features of the concept of crime prevention, its types and scientific views on the operational and preventive work that should be carried out within the framework of crime prevention by operational units of internal affairs bodies.

Keywords: operational investigative activity, prevention, crime prevention, crime, law.

ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШ ЧОРАЛАРИ ТИЗИМИДА ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ТУШУНЧАСИ

Аннотация

Мақолада жиноятларни олдини олишнинг тушунчаси, турлари ва ички ишлар органларининг тезкор бўлинмалари томонидан жиноятларни олдини олишда бажарилиши лозим тезкор профилактик ишлар тўғрисидаги илмий фикрлар ёритилган.

Калит сўзлар: тезкор-кидирув фаолияти, профилактика, жиноятни олдини олиш, жиноятнинг профилактикаси, ҳуқуқ, қонун.

ПОНЯТИЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ В СИСТЕМЕ МЕР ПО БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

Статья изложена научные концепции, понятие профилактики преступности, ее виды и научные взгляды на оперативно-профилактическую работу, которая должна проводиться в рамках профилактики преступлений оперативными подразделениями органов внутренних дел.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, профилактика, профилактика преступлений, предупреждения преступлений, закон, право.

Кириш. Жиноятларни олдини олиш, уларни келтириб чиқарувчи сабаб ва шароитларини бартараф этиш барча даврларда ҳам давлатнинг жиддий ва муҳим масалаларидан бири ҳисобланиб келинган. Жамиятда инсон тинч ва хотиржам яшашни хоҳлайди. Тинчлик бўлган жойда эса албатта барака ва ривожланиш бўлади. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараккиёт стратегиясида Жиноят, жиноят-процессуал ва жиноят ижроия қонунчилигини такомиллаштириш сиёсатини изчил давом эттириш, жиноий жазолар ва уларни ижро этиш тизимига инсонпарварлик тамойилини кенг жорий этиш зарурлиги белгилаб берилган [1].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 10 апрелдаги ПФ-5005-сонли Фармонига мувофиқ, шунингдек ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар барвақт профилактикаси ва олдини олиш бўйича фаолиятни тубдан такомиллаштириш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича фаолиятни мувофиқлаштиришнинг таъсирчан тизимини яратиш, қонун бузилишларининг олдини олиш ва уларни бартараф этишнинг замонавий ташкилий-ҳуқуқий механизмларини жорий этиш мақсадида 2017 йил 18 апрель «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2896-сон Қарори қабул қилинди.

Сўнги йилларда содир этилган жиноятлар таҳлили жамиятда ёшларнинг оилада маданияти ва ҳуқуқий онгини ривожлантириш долзарб вазифа эканини

кўрсатиши билан бирга ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда кенг жамоатчиликнинг иштирокини таъминловчи қонун талабларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишни тақозо қилади. Президентимиз таъкидлаганидек, жиноятчиликка қарши курашга масъул бўлган идораларнинг асосий вазифаси жиноятчини топиш ва жазолаш эмас, балки жиноят содир этилишига шароит яратган ҳолатларни аниқлаш, айниқса, тизимли муаммолар билан ишлашдан иборатдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. «Тезкор-кидирув фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида жиноятларнинг олдини олиш тезкор-кидирув фаолиятини тезкор вазифаларидан бири сифатида белгиланган [2]. Ушбу муаммони ҳал этиш тадқиқотга бўлган илмий қизиқишни белгилайди.

Маълумки, жиноятчиликнинг олдини олиш мустақил илмий муаммо сифатида XX асрнинг 60-йиллари бошларида вужудга келди. Жиноятчиликнинг олдини олиш деганда нимани тушунасан.

Жиноятларни олдини олишни ўрганувчи криминология фани ҳали жамиятни жиноятчиликдан ҳимоя қилишга қаратилган фаолиятни тушунтирувчи ягона тушунчани ишлаб чиқмаган. Масалан, жиноятларни олдини олиш бўйича қуйидаги атамаларнинг турлича тушунчалари мавжуд: «олдини олиш», «профилактика қилиш», «тўхтатиш» булар умуман жиноятчиликка нисбатан ҳам ёки аниқ жиноятларга нисбатан ҳам қўлланилади.

Қўриб чиқилаётган мавзунинг мунозарали жиҳатлардан бири бу, жиноятларни «олдини олиш», «профилактика»си ва уни ўз вақтида «тўхтатиш» тушунчаларининг бир-бирига нисбатидир.

Мазкур тушунчага ойдинлик киритиш учун юридик адабиётларга, шунингдек, олимлар томонидан

ўтказилган илмий изланишларга мурожаат қиладиган бўлсак, ҳуқуқшунос олим А.Г.Лекаръ жиноятларни “олдини олиш” атамаси жиноятларнинг профилактикаси ёки уларни тўхтатиш билан боғлиқ тушунчаларнинг умумий номланиши деб ҳисоблайди [3].

Тадқиқот методологияси. А.Г.Лекаръ ва Д.В.Гребелскийларнинг фикрича: мукаммал тушунча сифатида қабул қилинган жиноятларни олдини олиш тушунчаси ўзига куйидаги “профилактика”, “огоҳлантириш” ва “тўхтатиш” тушунчаларини мужассам этади деб ҳисоблайдилар ва ўз навбатида профилактика икки турга яъни умумий ва яқка турдаги профилактикага бўлинади деган фикрларни илгари суришган. Улар жиноятларни “огоҳлантириш” деб жиноятни содир этишни ният қилган шахслар аниқлаш ва бундай шахсларнинг ўз ниятларини рўёбга чиқаришга йўл қўймаслик чораларини қабул қилишни назарда тутганлар [4]. Айрим манбаларда А.Г.Лекаръ жиноятни “олдини олиш” тушунчаси бу шахсга нисбатан тарбиявий таъсир чораларни кўриш деб ҳам фикр билдирган [5].

Бизнинг фикримизча, жиноятларни олдини олиш фаолиятининг мазмунини фарқлаш: биринчидан, жиноятларни содир этилишига олиб келувчи сабабларни ва уларни содир этишга қўмаклашувчи шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этишга қаратилган бўлиб, уни жиноятчиликнинг олдини олиш; иккинчидан, жиноят содир этиш ниятини қилган шахсларни аниқлаш ва ушбу режаларни жиноий ҳаракатларга айлантиришга йўл қўймаслик чораларини кўриш бу жиноятнинг олдини олиш; учинчидан, жиноят содир этишга тайёргарлик кўраётган шахсларни аниқлаш ва уларни тайёргарлик ҳаракатларини авж олдиришга йўл қўймаслик чораларини кўриш лозим.

Айни пайтда, бир катор муаллифлар ушбу атамаларни фарқлашга, уларни жиноятчиликнинг олдини олиш фаолиятининг турли даражалари, йўналишлари ва турлари билан боғлашга ҳаракат қилганлар.

Мисол учун Г.А.Аванесовнинг фикрига кўра, жиноятчиликнинг олдини олиш ўз ичига, “профилактика” ва “тўхтатиш”ни олади. “Жиноятчиликни олдини олиш” тушунчаси бу жиноятни бартараф этишнинг объектив ва субъектив шарт-шароитлари, шунингдек, уни бартараф этишга қаратилган давлат ва жамиятнинг чора-тадбирлари мажмуи деб ҳисоблайди [6].

М.Н.Голодюк ва В.И.Зубковларнинг фикрига кўра, бу тушунчаларнинг фарқланиши асоссиз деб ҳисоблайдилар, уларнинг фикрича “олдини олиш” тушунчаси бирор ҳодисадан огоҳлантириш ёки ҳимоя қилувчи чора-тадбирлар мажмуини англатади; “профилактика” эса, шахсни ҳимоя қилиш, огоҳлантириш демакдир. Огоҳлантириш, олдини олиш, қўрилган чоралар билан содир бўлган ҳолатдан олдин бирор ҳаракат қилиш демакдир. “Профилактика” атамаси юнонча “профилактикос”, яъни “ҳимоя” сўзидан келиб чиққан. Бошқача айтганда, бу терминлар, аслида, “олдини олиш”нинг асосий тушунчаси орқали тушунтирилади, яъни уларнинг барчаси бир-бирининг ўрнини босади [7].

Таҳлил ва натижалар. Ўтказилган тадқиқотлар, таҳлиллар натижаларини ҳамда юқорида берилган олимларнинг фикрларига қўшилган ҳолда, бизнинг фикримизча жиноятчиликни олдини олишнинг 4 та тури мавжуд булар

- 1) жиноятларнинг профилактикаси;
- 2) жиноятларни бартараф этиш;
- 3) жиноятларни тўхтатиш;
- 4) жиноят содир этган шахсни тарбиялаш.

Ушбу жиноятчиликни олдини олишнинг ҳар бири турига алоҳида тўхталиб ўтадиган бўлсак:

Жиноятларнинг профилактикаси – бу, жиноятчилик сабаблари ва унга таъсир этувчи шарт-шароитларга таъсир кўрсатади. Бу жиноятга қарши курашишнинг энг муҳим тури ҳисобланади, чунки у жиноятларни содир этишга сабаб бўлувчи криминоген омилларга беvosита таъсир этишни назарда тутди. Шу билан бирга, бу жиноятчиликка қарши курашнинг энг инсонпарвар усули ҳамдир, чунки кўп ҳолларда у жиноят йўлига киришга қодир шахсларга жиноий-ҳуқуқий таъсир кўрсатишни назарда тутмайди. Бу, ҳуқуқас, жиноятчиликка қарши курашда умумий йўналиш бўлиб, давлат ва жамият ривожланиши учун керак бўлган йўналишдир.

Жиноятни олдини олишнинг навбатдаги тури – жиноятларни бартараф этиш, яъни уларни режалаштириш ва тайёрлаш босқичида жиноятларнинг содир этилишига йўл қўймасликдир. Бундай турдаги ҳаракатлар жиноятни содир этишни режалаштираётган шахсларга нисбатан жиноий-ҳуқуқий чоралари сифатида кўп қўлланилмоқда.

Жиноятчиликнинг олдини олишнинг яна бир йўналиши-содир этилган жиноятларни тўхтатиш, яъни кейинги жиноий хатти-ҳаракатларнинг олдини олишдир. Одатда, жиноятларнинг олдини олишни тўхтатиш чораларини қўллашда уларни содир этган шахслар жиноий жавобгарликка тортилади.

Жиноятларнинг олдини олишнинг мустақил йўналиши ҳам мавжуд бўлиб, бу жиноят содир этиб жазо муддатини ўтаётган маҳкумларни «тузатиш» йўлига кириш мақсадида кўриладиган чора тадбирлардир.

Хулоса ва таклифлар. Жиноятни барвақт олдини олиш жиноий ҳуқ-атворга олиб келиши мумкин бўлган ташқи шароитларни ўзгартиришга қаратилган бўлади. Масалан, ўсмир улғайса ва дисфункционал оилада тарбия топса, жиноятни барвақт олдини олиш унда жиноятчи шахс қиёфасини шаклланиши мумкин бўлган шароитларга таъсир кўрсатишга уринишдан иборат бўлади. Бундай ҳолатларнинг олдини олиш қаратилган ҳаракатлар мажмуини мисолда тушунтирадиган бўлсак, айтилик, болани 3-5 ёшида унинг ота-оналарни ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ва уни болалар муассасасига жойлаштириш орқали жиноятни мутлақо барвақт олдини олиш деб аташ мумкин бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, жиноятчиликнинг олдини олиш-бу ижтимоий бошқарувнинг ўзига хос тури бўлиб, унинг мақсади жиноий хатти-ҳаракатлар эҳтимолини камайтиришдир, бунинг учун олдини олишни амалга оширувчи субъектнинг ҳуқуқий таъсир чораларини (шу жумладан мажбурий) қўллашдир.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги” ПФ-60-сон Фармони;
2. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги 344-сон Қонунининг 4-моддаси;
3. Лекаръ А.Г. Профилактика преступлений. – М., 1972. – С.103.;
4. Харевиц Д.Л. Место оперативно-розыскного предупреждения в системе предупреждения преступности // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2020. – № 2. – С.96;
5. Лекаръ А.Г. Профилактика преступлений. – М., 1972. – С.3.;
6. Аванесов Г.А. Криминология. – М., 1984. – С.339.;

-
7. Харевич Д.Л. Место оперативно-розыскного предупреждения в системе предупреждения преступности // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2020. – № 2. – С.97.

Nurlan TASHIMOV,
TDPU dotsenti
E-mail: tnurlan@mail.ru

O'zMU Jizzax filiali professori, p.f.n. S.Usmonov taqrizi asosida

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТУ ЧЕРЧЕНИЕ ГЕОМЕТРИЯ.

Аннотация

В данной статье рассматривается модель развития самостоятельной познавательной деятельности студентов в процессе обучения начертательной геометрии в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Начертательная геометрия, самостоятельное познание, модель, качество образования, графическое образование, познавательная деятельность, знание, мысль, пространственное воображение.

CHIZMA GEOMETRIYA FANINI O'QITISHDA TALABALARNING MUSTAQIL BILISH FAOLLIYATINI RIVOJLANTIRISH MODELI

Аннотация

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari chizma geometriya fanini o'qitish jarayonida talabalarni mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirish modeli yoritilgan.

Kalit so'zlari: Chizma geometriya, mustaqil bilish, model, ta'lim sifati, grafik ta'lim, bilish faoliyati, bilim, tafakkur, fazoviy tasavvur.

DRAWING IS A MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN THE TEACHING OF GEOMETRICS SCIENCE.

Abstract

This article discusses a model of the development of independent cognitive activity of students in the process of learning descriptive geometry in higher educational institutions.

Keywords: Descriptive geometry, independent cognition, model, quality of education, graphic education, cognitive activity, knowledge, thought, spatial imagination.

Kirish. Malakali kadrlar tayyorlashning muhim omillaridan biri – ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdir. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda o'qitishning zamonaviy usullari, shakl va vositalari, o'qitish texnologiyalari, muammoli o'qitish, xususan, mustaqil ta'limning noan'anaviy metodlari muhim o'rin tutadi [1]. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayoni uchun mustaqil ta'lim mazmunini ishlab chiqish va uni tashkil etish hamda amalga oshirish usullarini takomillashtirish borasida ilmiy-pedagogik izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirishning ahamiyati muhimdir. Bu grafik ta'lim mazmuni va tuzilmasini modernizatsiya qilish masalasi bilan bog'liq bo'lib, metrik va pozitsion masalalarni yechish jarayonida zarur bo'lgan ijodiy tafakkur, fazoviy tasavvur va grafik savodxonligini shakllantirishni talab etadi [2].

Oliy ta'lim jarayonida mustaqil ishlar samaradorligini oshirishning ahamiyati va dolzarbligi shundaki, chizmachilik o'qituvchilari kasbiy layoqatlilik sifatini beruvchi asosiy kurslardan biri "Chizma geometriya" fanidan auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarni faollashtirishning yangi yo'llarini ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

Tadqiqotimizning maqsadi grafik tayyorgarligi tizimida talabalarning fazoviy tasavvuri va ijodiy tafakkurini rivojlantirish, tashabbuskor, ijodkor mutaxassis, grafik ijodkorlik bo'yicha ma'lumotlarni mustaqil o'qitish bilan bog'liq biladigan va foydalanish qobiliyatli zamonaviy pedagogik kadrlar

tayyorlashda mustaqil ta'limni samaradorlashtirish yo'llari, vosita va metodlarini ishlab chiqishdir.

Bo'lajak chizmachilik o'qituvchilarining grafikaviy tayyorgarligini takomillashtirish, xususan, ularda mustaqil ijodiy tafakkur, fazoviy tasavvur va tafakkurni shakllantirishning pedagogik shartlaridan biri – "Chizma geometriya" kursi bo'yicha auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar mazmuni, uni tashkil etish va boshqarish texnologiyasini ishlab chiqishdir [3].

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak chizmachilik o'qituvchilariga chizmalarni o'qish va bajarishga o'rgatish – zamonaviy oliy ta'limning asosiy vazifasidir.

Bu chizmalarni o'qish va bajarish maqsadga muvofiq, ijodiy va ma'suliyatli bo'lishi zarur, albatta. Shu bilan birga, ta'kidlash joizki pedagogik adabiyotlarda oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'qishi faqat o'qitish bilangina emas, balki ularning mustaqil ta'lim olishi bilan ham tavsiflanadi [4].

Yuqorida bayon qilinganlardan kelib chiqqan holda talabalarni mustaqil ta'lim olishga o'rgatish - mustaqil grafik faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish ob'ektiv zarurligi o'quv faoliyati holati bilan ta'lim oluvchilarning mazmun, metod va natijalarga ko'ra xilma - xil mustaqil o'quv ishlarni yuritishning ichki imkoniyatlari o'rtasidagi nomuvofiqlik ko'zga tashlanadi. U talabalarning mustaqil ta'lim olish faoliyati xususiyatlari, uning mohiyati, tashkil qilish printsiplari, mazmuni va metodlarini qarang chiqishga mavjud yondoshuvlarning xil xilligi bilan tavsiflanadi [5].

To'plangan va tahlil qilingan ma'lumotlar muayyan xulosalar chiqarish imkonini berdi:

Talabalar	O'qituvchilar
Mustaqil ta'lim olishga alohida qiziquvchanlik (motiv)ni namoyon qilmayaptilar; o'zlariga berilayotgan tayyor bilimlarni, o'quv axborotlarini ancha sustkashlik bilan qabul qilmoqdalar; o'quv mashg'ulotlarida mustaqil o'quv faoliyati ko'nikma va malakalarini sayoz egallayaptilar; darslik materiallari va o'qituvchi so'zlari asosidagi yozuvlar (tushuntirish, hikoya, ma'ruza)ni ko'r-ko'rona o'rganadi; qo'shimcha bilim manbalari (doimiy ijodiy o'quv kurslarining zarurligi va bilimlarning alohida o'rin olishiga ishonitiruvchi didaktik va badiiy adabiyotlar, kishilar bilan maqsadga muvofiq muloqat va boshqalar)dan foydalana bilmasliklar; o'zlashtirgan bilimlar ko'pincha reproduktiv xarakter kasb etmoqda; o'quv faoliyati motivlari ishonchsiz, sust ifodalanmoqda.	- Talabalarda mustaqil ta'lim olishga ongli munosabat va faol o'quv faoliyatga intilishni shakllantirishda o'z o'quv predmeti, uni o'qitish metodikasining imkoniyatlaridan etarlicha foydalanmayaptilar; ko'rsatmalilik tamoyiliga rioya qilmaydilar, o'quv dasturida ko'zda tutilgan tayyor bilimlar asosida o'qitishning o'g'zaki metodlarini afzal ko'radilar; talabalarining mustaqil bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish, bilimlarini kengaytirish, ma'naviy dunyosini boyitish, shaxsning yuksak axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon beruvchi auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar imkoniyatlaridan kam foydalanadilar; mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilish ko'nikma va malakalariga ega emas; talabalarining mustaqil o'quv faoliyatiga pedagogik rahbarlikni ahyon-ahyonda amalga oshiradilar, bunda asosan topshiriqlar berish, uning bajarilishini tekshirish va baholash bilan cheklanadi.

Tadqiqotning ko'p yillik kuzatuv va izlanishlari asosida to'plangan materiallari shuni ko'rsatadiki, talabalar fan asoslaridan yangi bilimlarni izlash, topish, shu asosda o'z bilim sifatlarini oshirishga yo'naltirilgan faol mustaqil o'quv faoliyatini olib borishlari mumkin. Buning isboti quyidagi asoslardan iborat:

-fiziologik xarakterdagi asoslar: mijoz turlari, irsiyat, mintaqamiz bolalarining erta rivojlanishi;

-ruhiy xarakterdagi asoslar: qiziqish va moyillik, ruhiy jarayonlarning holati, hissiyotning faolligi va yo'nalishi;

-ijtimoiy xarakterdagi asoslar: yangi huquqiy davlatning barpo bo'lishi, jamiyatning demokratlashuvi, ijtimoiy texnik bazasining rivojlanishi, milliy o'zlikni anglash va madaniyatning yuksalishi.

Biz tadqiqot jarayonida talabalar mustaqil ta'lim olish faoliyatining kontseptual modelini ishlab chiqdik (1-rasm).

Bu asoslar talabalarining faol, mustaqil ijodiy o'quv faoliyatga ichki(potentsial) tayyorligini ko'rsatadi. Biroq bu ichki imkoniyatlardan muvaffaqiyatli foydalanishi uchun alohida omillar zarur.

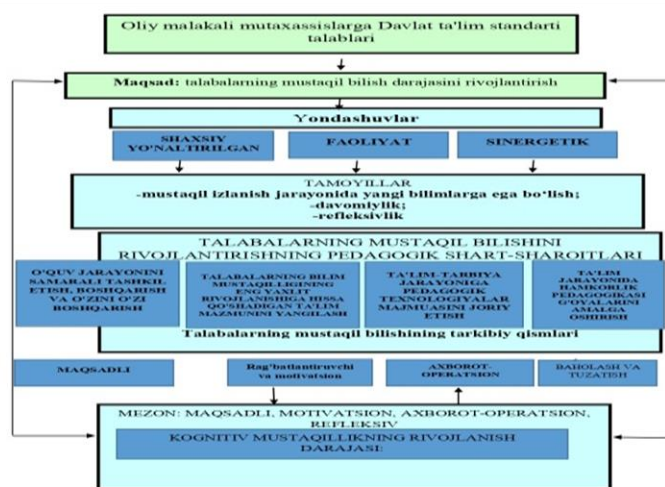
Bu omillar 4 guruhga bo'linadi:

1. Ilmiy asoslangan tavsiyalar, olimlar tomonidan taklif qilingan maxsus didaktik tadqiqotlar materiallari bilan shartlangan omillar.

2. O'qituvchi faoliyati bilan yaratilgan omillar.

3. Talabalarining ota-onalari tomonidan yaratilgan omillar.

4. Talabalarining individual xususiyatidan kelib chiqadigan omillar.

1-rasm. Talabalar mustaqil ta'lim olish faoliyatining kontseptual modeli.

Shunday qilib, talabalarning mustaqil ta'lim olish faoliyati murakkab bilish jarayoni bo'lib, talabalar zaruriy aqliy qiziqishlik bilan o'rganilayotgan predmetlar, hodisalarni tahlil qilish va umumlashtirishga mustaqil yondoshgan paytda o'z samarasini beradi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan ushbu bo'lajak chizmachilik o'qituvchilarining mustaqil ta'lim olish faoliyati modelida ularning mustaqil ta'lim olish faoliyatini tashkil qilish va boshqarish texnologiyasi muhim o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR

1. Tashimov N., Zaitov S., Oblakulova L.. Methods of development and application in the educational process of computer technology in teaching graphic disciplines. European journal of Research and Reflection in Educational Sciences Volume 7 Number 12, 2019 Part VI .1185-1187.
2. Мурадов Ш., Ташимов Н., Рахматова И., Кукиев Б. Сечение поверхностей 2-го порядка общего вида по эллипсу заданной площади. Молодой учёный международный научный журнал.2017 часть II. Ст.99-102.
3. Ташимов Н., Ташполатов Ф. Организация самостоятельной работы студентов по начертательной геометрии. Профессионально-педагогическая культура учителя и преподавателя: содержание, модели и технологии образовательной деятельности. Сборник материалов VII Международной научно-практической конференции (г.Белгород, 16-17 апреля 2019 г.)
4. Tashimov N.. Ways of Development of Cognitive and Graphic Activity of Students. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 17 No. I October 2019, pp. 212-214.
5. N.Tashimov, D.Alimardanova. Aktivation of Students in Homothetic Transformation. – International journal of Progressive Scince and Technologies (IJPSAT) 2020. 302-304.

Lola TUROPOVA,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

O'zMU dotsenti I.O'sarov taqrizi asosida

OG'ZAKI VA YOZMA NUTQ AMALIYOTIDA TIL O'RGANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Og'zaki va yozma nutq amaliyoti ta'limiga innovatsion pedagogik texnologiyalarning tadbiri – shaxsni jamiyatning talabaiga ko'ra yo'naltirish, ta'limni shu talablar asosida tashkil etish ta'lim tamoyillari, metodlari aloqadorligi asosida shaxsni har tomonlama yetuk kadr qilib shakllantirish, uning qobiliyati va imkoniyatlarini to'liq namoyon etishi va rivojlantirishi uchun qulay shart – sharoitlar yaratishdan iborat.

Kalit so'zlar: Leksema, leksikografiya, frazeologiya, semasiologiya, semantika, etimologiya, stilistika, monosemiya, polisemiya, sinonimiya, antonimiya.

THE IMPORTANCE OF LANGUAGE LEARNING IN ORAL AND WRITTEN COMMUNICATION PRACTICE

Abstract

The use of innovative pedagogical technologies in the teaching of oral and written speech practice - the orientation of the individual to the student of society, the organization of education on the basis of these requirements, the formation of the individual as a comprehensively mature cadre, creating convenience for him. conditions for them to fully express and develop their abilities and potential.

Key words: Lexeme, lexicography, phraseology, semantics, semantics, etymology, stylistics, monosemia, polysemy, synonymy, antonymy.

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА В ПРАКТИКЕ УСТНОГО И ПИСЬМЕННОГО ОБЩЕНИЯ

Аннотация

Применение инновационных педагогических технологий в обучении устной и письменной речевой практике - ориентация личности на учащегося общества, организация воспитания на основе этих требований, формирование личности как всесторонне зрелого кадра, создающего благоприятные условия для того, чтобы они могли в полной мере проявить и развить свои способности и способности.

Ключевые слова: лексема, лексикография, фразеология, семантика, семантика, этимология, стилистика, моносемия, полисемия, синонимия, антонимия.

Kirish. Ta'lim jarayonida bilish, leksik tushunchalarni to'g'ri shakllantirish, o'quvchi ongida bilimlar sistemasini, o'z – o'zini nazorat qilish ko'nikmasini to'g'ri tarkib toptirish innovatsion pedagogik texnologiyalarning tarkibiy qismidir.

Og'zaki va yozma nutq amaliyoti ta'limiga innovatsion pedagogik texnologiyalarni tadbiriq etish, ta'lim tamoyillari va o'qitish metodlarining o'zaro aloqadorligini ta'minlash dolzarb pedagogik muammolardan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. LEKSEMA (yunoncha lexic – so'z, ifoda) til qurilishining leksik ma'no anglatuvchi lug'aviy birligi. Leksema bildiradigan ma'no so'zning material qismi: ma'lum tovush kompleksini ma'lum ob'yektiv voqeylikka bog'lash bilan kishi ongida yuzaga keladigan mazmun – mundarija.

Har qanday leksema o'zining ponemalari ifodalagan ma'nosi va grammatik xususiyatlari birligidan iborat. Bunday birlik so'z va iboralarda mavjud. Ularga nisbatan glossema, lug'aviy morfema atamallari ham ishlatiladi.

Masalan: "House" leksemaning leksik ma'nosi – The buildiy that someone libis in, yugurmoq "Fe'li" leksemasining leksik ma'nosi – "Tomove from one plake po another fast" shunga ko'ra, ular lug'aviy (semantik ma'no jihatidangina emas, balki fonetik va grammatik jihatdan ham o'rganiladi.)

Leksika (yunoncha "lexik" – so'zga oid, lug'aviy) – tildagi barcha so'zlar va iboralar yig'indisi, tilning lug'at tarkibi. Leksika ma'lum qonun qoidaga buysunuvchi izchil va murakkab tizimdan iborat. Til leksikasi to'xtovsiz o'zgarib turadi. Bu narsa (lug'at) tarkibi yangi so'zlarning paydo

bo'lishi, mavjud so'zlardan ayrimlarining eskirib, iste'moldan chiqishi, leksik ma'nosini o'zgartirib, yangi ma'no kasb etishi kabi jarayonlarda ko'rinadi.

Jamiyat tarqqiyoti va ijtimoiy tizimining o'zgarishi bilan uzviy bog'langan holda leksika boyib boradi. Buning ustiga fan va turli sohalar terminologiyasi ham to'xtovsiz o'sib bormoqda. Lug'aviy birliklar ishlatilishi doirasi jihatdan 2 qatlamga ajratiladi:

Ishlatilish doirasi chegaralanmagan so'zlar. Ma'nosi shu tilda so'zlovchilar uchun tushunarli va umumqo'llanish xususiyatiga ega bo'lgan so'zlar umum iste'moldagi chegaralanmagan leksika sanaladi.

Ishlatilish doirasi chegaralangan so'zlar – til lug'at tarkibining ajralmas qismi bo'lib, uning tarkibida dialectal terminologik, kasb – hunar leksikasi, ilmiy atamalar, jarayon va atgolar, vulgarizm va varvarizmlar kiradi. Lug'aviy birliklar nutq ko'rinishlari jihatdan adabiy va so'zlashuv nutqiga xoslangan bo'ladi.

Leksika termini biror muallif yoki asar leksikasi kabi tor ma'noda ham qo'llaniladi. For example, "The Lexic of Navroz", "The Lexic of King Leer".

Leksikologiya (leksika va logiya) – tilshunoslikning til lug'at tarkibi, ya'ni muayyan bir tilning leksikasini o'rganuvchi bo'limi. Leksikologiya har bir so'zni mustaqil holda emas, balki boshqa so'zlar bilan bog'liq holda o'rganadi. Leksikologiya tilshunoslikning leksikografiya, frazeologiya, semasiologiya yoki semantika, etimologiya, stilistika hamda so'z yasalishi haqidagi kabi sohalar bilan

chambarchas bog'liq. Leksikologiyaning asosiy muammolaridan biri so'zning mustaqil til birligi sifatida mavjudligi masalasidir.

Leksikologiyada so'zlarning ma'no jihatdan o'zaro bog'langan, ya'ni monosemiya, polisemiya, sinonimiya, antonimiya, so'z ma'nolarining erkin yoki bog'liq holda bo'lishi ko'zda tutiladi. Leksikologiya lug'at tarkibining amalda ishlatilishi va taraqqiyoti qonuniyatlarini, so'zlarning uslubiy jihatdan tasnifiy tamoyillarini ishlab chiqadi. Shungdek, so'zlashuv va adabiy tillarda foydalanish me'yorlarini, professionalizm, dialektizm, arxaizm, neologizm, leksikalashgan so'z birikmalarini me'yorlashtirish kabi masalalarni tahlil etadi. Hamda bular haqida muayyan xulosalar chiqaradi.

Leksik material deganda biz o'rganilayotgan tilning so'zlari va so'z birikmalariga aytamiz. Leksik material tilning asosini tashkil qiladi. Leksikani o'rgatishdan maqsad uni og'zaki va yozma nutqda qo'llashdir, boshqacha qilib aytganda bu yozma yoki og'zaki ravishda axborot almashishni tashkil qiladi. Bundan quyidagi xulosa kelib chiqadiki, leksik materialni o'rgatmasdan turib, u yoki bu tilda nutq faoliyatining turlarini shakllantirish ham, uni rivojlantirish ham amalga oshmaydi.

Shunday qilib, u yoki bu tilning nutq faoliyati turlarini o'rgatishimizda leksikaning roli muhimdir.

Gimnaziya, kollej, akademik litseylar soni ko'payib borayotgan bir paytda, chet tilini o'rgatishdan maqsad, mazmun, shu bilan birga leksik materialni o'rgatishdan ko'zda tutilgan maqsadva mazmun ham o'zgarib bormoqda. Bir tomondan o'rta maktabdan chet tili bo'yicha o'rgatilishi lozim bo'lgan leksik minimum soni kamaytirilgan bo'lsa, gimnaziya, akademik litsey va kollejlarda o'rgatilishi lozim bo'lgan leksik so'zlarning soni oshib boradi, ya'ni ushbu o'quv yurtlarida chet tili, grammatika, leksika so'zining kengaytirilishi bilan chuqurroq o'rgatiladi. Shu bilan birga o'quv dasturida aktiv va passiv ravishda o'zlashtirilish lozim bo'lgan leksik minimumning soni, miqdori ham aniq belgilab beriladi. Leksika minimum deb u yoki bu o'quv muassasalarida o'zlashtirilishi lozim bo'lgan chet tildan leksik birliklarning soniga aytiladi. Har xil tipdagi o'quv yurtlarida o'rgatiladigan leksik minimumning sonini o'qitish maqsadlari va o'qitish mazmuni bilan chegaralanadi hamda ularning soni har xil bo'ladi.

Leksik minimumni chegaralanishi yoki metodik termin bir qancha masalalar bilan bog'liqdir:

Chet tilini o'qitishning amaliy maqsadi bilan

Qanday bilim yurtida o'rgatilishi bilan

Nutq faoliyatini qaysi turlarini o'stirish bilan bog'liqdir.

Leksik minimumni tanlashda bir qancha tamoyillarga tayanamiz:

Aktiv minimumga asosan:

og'zaki nutqda ko'proq qo'llanilishi;

mavzu bo'yicha tanlash tamoyili;

boshqa so'zlar bilan bog'lana olishligi;

namunaviylik tamoyili;

sinonimlarni chiqarib tashlash tamoyili;

Passiv minimumga esa:

Yozma adabiy tilda ko'proq ishlatilishi tamoyillari;

Ko'p ma'noga ega bo'lish tamoyili;

Qo'shimchalar orqali so'z yasay olishi;

Aktiv minimum deganda nutq faoliyatining barcha, ya'ni tinglab tushunish, gapirish o'qish va yozish ishlatilishi mumkin bo'lgan leksik birlikka aytiladi.

Passiv minimum deganda, nutq faoliyatining faqat retseptiv, ya'ni tinglab tushunish va o'qish turlarida ishlatiladigan leksik birlikka aytamiz.

Har qanday leksik birlikni ikki tomoni mavjuddir:

Shakl;

Ma'no;

So'zlarning shakli ham o'z navbatida ikki xil ifodalanadi:

Tovushlar orqali;

Harflar orqali;

So'zlarning ikkala shaklida, ya'ni talaffuz yoki yozuv orqali ifodalanishida harakat qilish orqali bajariladi. Birinchisida nutq organlarining harakati orqali bajarilsa, ikkinchisida esa qo'lning harakat qilish orqali sodir bo'ladi. Ularni qabul qilishda esa birinchi shaklini eshitish orqali qabul qilinsa, ikkinchisini esa ko'rish sezgisi orqali qabul qilinadi. So'zlarni shaklini qabul qilish bilan birga uni tasavvur qilish jarayoni boshlanadi. Tasavvur qilganimizda esa ushbu so'zning tushunchasi hosil bo'ladi. O'z tomonidan tushuncha til birligi bo'lmasdan, tafakkur birligidir. Ya'ni tasavvur qilish bu atrofimizda sodir bo'layotgan voqea – hodisalarni tafakkur birliklari orqali miyamiz qobig'ida aks etilishiga aytamiz. Til bilan tafakkurni bog'liqligini hisobga olgan holda tushunchalardan so'zlarning ma'nosi kelib chiqadi. O'z navbatida ma'no esa til birligidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Nutq deganda esa, I.A. Zimniyaning fikri bo'yicha – bu fikrni tafakkur birliklari orqali shakllanishi va uni qandaydir bir til tizimi yordamida ifodalanishiga aytamiz. Ma'no tushuncha bilan bog'liqdir. Ma'noni esa nutqning yozma va og'zaki shakliga qarab grafik va tovush shaklida ifodalanadi. Bundan quyidagi metodik xulosani chiqarishimiz mumkin; Fikr birligi tushuncha har xil tillarda har xil shaklda ifodalanadi. Masalan: mobile (adj) so'zi o'zbek tiliga "oson harakatlanadigan" ma'nosini beradi va bu so'z ruschada "мобильный" tarzida ifodalanadi. Bundan anglatiladiki, bitta tushuncha, bir xil ma'no har xil tillarda har xil shaklda ifodalanadi. Bu leksikaning psixologik va psixolingvistik xususiyatlariga kiradi. Bundan tashqari so'zlarni, ya'ni leksik birliklarni o'ziga xos lingvistik xususiyatlari ham mavjud.

Tahlil va natijalar. Leksik material ustida ishlash 3 bosqichda olib boriladi:

Leksik birlikni kiritish;

Leksik malakalarni shakllantirish;

Leksik ko'nikmalarni hosil qilish

Xulosa qilib aytganda, til grammatikasini va leksikasini o'rgatishdan asosiy maqsad ushbu tilning og'zaki va yozma nutqlarini egallashdan, ya'ni bir tilda gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozish malakalarini shakllantirish va ko'nikma sifatida rivojlantirishdan iboratdir. Shu bilan birga o'rganilayotgan tilning grammatik strukturasini yaxshi o'zlashtirib olmasdan ushbu tilda nutq hosil qilishi mumkin emas. O'quvchi gapdagi hamma so'zlarni bila turib, ular o'rtaidagi bog'lanish qoidalarini bilmasa, u gapning mazmunini tushuna olmaydi yoki noto'g'ri tushunishi mumkin.

Shuning uchun o'quvchilardan grammatik qoidalarga asoslangan holda, tog'ri so'z tartibini gaplarda qo'llash malaka va ko'nikmalarini shakllantirib, ularni rivojlantirish, og'zaki va yozma nutqini ushbu tilda o'stirish maqsadga muvofiqdir va butun diqqat e'tiborni shunga erishishga qaratmog'imiz lozim.

Chet tillarni uzluksiz o'qitish, o'rgatish va ish faoliyatlarida ingliz tilini qo'llash maqsadida chet tillar oliy o'quv yurtlarida o'rgatiladi. Oliy o'quv yurtlarining universitetlarda, institutlarda, fakultetlarda ingliz tili o'rgatiladi. Oliy o'quv yurtlarida ingliz tilini o'rgatish maqsad, xususiyatlari hisobga olinib ularni 2 guruhga bo'lish mumkin.

1. Chet tili – ingliz tili bo'yicha mutaxassis (bo'yicha) tayyorlovchi universitet, institut, fakultetlar.

2. Chet tili – ingliz tili bo'yicha mutaxassis tayyorlamaydigan universitet, institut, fakultetlar.

Bu 2 ta guruhda ingliz tili turli 2 ta maqsadda o'rgatiladi:

1. guruhda ingliz tilidan mutaxassis tayyorlanganligi sababli ingliz tili chuqur har tomonlama o'rgatiladi. Dastur keng chuqur tuziladi. Maxsus darsliklar asosida ingliz tili o'rgatiladi ingliz tili bo'yicha turli mavzularda leksiya o'tkaziladi.

Fonetika, grammatika, analitik o'qish, mustaqil o'qish, og'zaki nutq, matbuot materiallari bilan ishlash kabi aspektlarda ingliz tili chuqur o'rgatiladi, ingliz tilini kelajakda shu faoliyatda mukammal qo'llay olish talabi qo'yiladi. Fonetika, grammatika, og'zaki va yozma nutqlar, o'qish mukammal o'rgatiladi. Og'zaki nutqni erkin qo'llay olish chet elliklar bilan bemalol muloqot qilish talabi qo'yiladi. Leksika soni 6000 bo'ladi. 2 guruhdagi oliy o'quv yurtlarida ingliz tili bo'yicha kompleks maqsad ko'zda tutiladi. Student 4 maqsad asosida ingliz tilidan umum ta'lim olib, yana mutaxassisligi bo'yicha ingliz tilini kelajakda o'z ish faoliyatida qo'llashga o'rgatish maqsadi yotadi. Kasbi bo'yicha qisman muloqot qilish, mutaxassiligiga oid so'zlarni o'rganib, mutaxassiligiga oid so'zlarni o'qib tarjima qila olishga o'rgatiladi.

Xorijiy tillarning o'qitishning maqsadi talabani o'zining kelajak kasbiy faoliyatida og'zaki va yozma muloqot sifatida foydalana olishga tayyorlashdan iborat. Bu talabaga turli nutqiy faoliyatni amalga oshirish bilim va ko'nikmalarni hosil qilishni nazarda tutadi. Bu esa talabaga kurs tugagandan so'ng quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Ishlab chiqarish va ilmiy maqsadlar uchun zarur bo'lgan axborotni topish uchun mutaxassilik bo'yicha original adabiyotni o'qish.

-Amaldagi dasturlarda ko'zda tutilgan material hajmida xorijiy tildagi og'zaki muloqotda ishtirok etish. Ushbu amaliy maqsadga erishish jarayonida ta'limiy va tarkibiy maqsadlar amalga oshiriladi. Ingliz, tilni o'rganish talabaning umumta'limiy darajasini ko'tarish, dunyoqarashini kengaytirish, Vatanga sadoqatini tarbiyalash, xalqning milliy an'analari va urf – odatlari, merosini saqlash tarbiyalanishiga xizmat qilishi lozim.

-Xorijiy tillardagi gap tuzilishi va gapdagi so'zlarning tartibi to'g'risida.

-Xorijiy tillarda so'zlarning uslubiy qo'llanilishi to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi lozim.

-Xorijiy tillarning tovush xususiyatlarini bilishi, nutq tovushlari va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi:

-Xorijiy tillar sintaksisi talabalari asosida mazkur tillarda to'g'ri gap tuzilishi;

-Bog'lanishli matn tuzilishi;

-O'z sohasi doirasida shu tilda fikr ifodalay olishni bilish kerak;

Xorijiy tillar bo'yicha olgan bilimlari va hosil qilgan ko'nikmalari asosida yozma ishlar (referat, tarjima va boshqalar) ni tayyorlay olish;

ilmiy atamalarini tushunish va tildan foydalanish jarayonida qo'llash;

O'z sohasi bo'yicha xorijiy tildan ilmiy – texnik adabiyotlardan foydalana olish ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim.

Xulosa va takliflar. Davrimizning o'ziga xos jihati xisoblangan ilmiy – texnik taraqqiyot tillararo ilmiy – texnik muloqotning faollashuvini taqozo etmoqda. Tillararo muloqot xorijiy ilmiy texnik axborotni izlash va o'zlashtirishda alohida ahamiyat kasb etib, bu jarayonda yil sayin fan, texnika va madaniyatning turli sohalar mutaxassislari ishtirok etmoqda. Bizning davrimizda xorijiy tilni ishlab chiqarish va ilmiy maqsadlarda qo'llash darajasida egallanmagan muhandis yoki iqtisodchini tasavvur qilish qiyin.

Pedagogik texnologiyaga asoslangan ta'lim jarayonida o'qituvchi faoliyati va o'quvchi faoliyati doirasi aniq belgilanadi. Ta'limni tashkil etishning aniq texnologiyasi ko'rsatiladi.

Hozirgi kunda boshqa fanlar qatori Xorijiy tillarni o'rgatish, o'quvchilarni hech bo'lmasa bitta tilni mukammal o'rganishlari uchun qo'yilgan talab kuchaymoqda, chunki chet tili o'quvchi yoki talabalarni kelajakda o'z faoliyatlarini keng yo'lga qo'yish, rivojlantirish uchun asosiy vositaga aylanib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Берман И. М. Методика обучения английскому языку М., 1965.
2. Гез. Н.И. и соавт. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. М., 1982.
3. Жалолов Ж. Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. Тошкент, 1996. Зарипова Р. А. Чет тиллар ўқитиш методикасидан қўлланма. Тошкент, 1986.
4. Зарипова Р. А. Ўзбек ўрта мактабларида чет тилни ўқитиш методикасининг асосий йўналишлари. Тошкент, 1979.
5. Уайзер Г. М., Климентенко А. Д. Инглиз тилида оғзаки нутқни ўстириш. Тошкент, 1977.
6. Хошимов Ў., Ёкубов И. Ўрта мактабда инглиз тили ўқитиш методикаси. Т., 1993.
7. Хошимов Ў., Ёкубов И. Инглиз тили ўқитиш методикаси - "Шарк", Т. 2003.

УДК: 37.012

Юлдуз ХАИТОВА,
ҚарДУ доценти, н.ф.ф.д.
E-mail: finaledition2@mail.ru

ҚарДУ профессори, н.ф.д. Р.Шодиев тақризи асосида

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ-КОММУНИКАТИВ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ТИЗИМИ

Аннотация

Ушбу мақолада олий таълим жараёнида бўлажак ўқитувчилар ижодий-коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш педагогик тизими ва бўлажак ўқитувчиларнинг ижодий-коммуникатив қобилиятларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш назарий асослари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Ижодий-коммуникатив қобилият, тизимли; партисипатив; дискурсив, тизимли ёндашув, педагогик тизим.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКО-КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ.

Аннотация

В данной статье обсуждаются теоретические основы разработки педагогической системы развития креативно-коммуникативных способностей будущих учителей в процессе высшего образования и критерии оценки креативно-коммуникативных способностей будущих учителей.

Ключевые слова: Творчески-коммуникативные способности, системный; партисипативный; дискурсивный, системный подход, педагогическая система.

PEDAGOGICAL SYSTEM OF DEVELOPMENT OF CREATIVE-COMMUNICATIVE ABILITIES OF FUTURE TEACHERS IN HIGHER EDUCATION.

Annotation

In this article, the theoretical basis for the development of the pedagogical system for the development of creative-communicative abilities of future teachers in the process of higher education and the criteria for assessing the creative-communicative abilities of future teachers are discussed.

Key words: Creative-communicative ability, systematic; partisipative; discursive, systematic approach, pedagogical system.

Кирриш. Педагогик тизим тизимнинг бир қисм вазияти сифатида кўрилади ва тегишли сифатларга эга шахсни камол топтиришга мақсадли йўналган ва олдиндан ўйланган педагогик таъсир кўрсатиш воситасини яратиш учун зарур ўзаро алоқадор воситалар, методлар ва жараёнлар йиғиндисини ифода этади. Қайд этиш жоиз, реаллик, ижтимоийлик, мураккаблик, очиқлик, динамиқлик, эҳтимоллик, мақсадга интилувчанлик ва бошқарилувчанлик педагогик тизимларнинг белгилари саналади.

Илмий изланишлар, ҳозирги методологиянинг тадқиқий потенциалини таҳлил қилиш натижасида биз талабаларда ижодий-коммуникативликни ривожлантириш муаммосини ҳал этиш учун қуйидаги ёндашувларни танлаб олдик: тизимли; партисипатив; дискурсив.

Нега бу ёндашувларни танлаганимизни изоҳлаймиз. Биринчидан, тадқиқотимиздан кўзланган мақсад бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив ижодкорлигини ривожлантириш тизимини ишлаб чиқишдан иборат. Бунга эса тизимли ёндашув ғоясига таяниб эришилади. Иккинчидан, партисипатив ёндашувни қўллаш коммуникация жараёнларини тадқиқ қилишда замонавий талабларга мос келади. Учинчидан, ёндашувлар таркиби ўрганилаётган шахс сифати тури – ижодий-коммуникативликдан келиб чиқиб белгиланган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Тизимли ёндашувнинг умумилмий асослари тадқиқотчилар

В.П.Беспалько [4], И.В.Блауберг ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган. А.Абдуллаев, А.Инатовлар эса таълим жараёнини такомиллаштиришда тизимли ёндашувнинг аҳамиятини ўз ишларида ёритиб берганлар. Педагогик тизим тизимнинг бир қисм вазияти сифатида кўрилади ва тегишли сифатларга эга шахсни камол топтиришга мақсадли йўналган ва олдиндан ўйланган педагогик таъсир кўрсатиш воситасини яратиш учун зарур ўзаро алоқадор воситалар, методлар ва жараёнлар йиғиндисини ифода этади. Қайд этиш жоиз, реаллик, ижтимоийлик, мураккаблик, очиқлик, динамиқлик, эҳтимоллик, мақсадга интилувчанлик ва бошқарилувчанлик педагогик тизимларнинг белгилари саналади.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Энди ҳар бир ёндашувнинг ўзига хослигини алоҳида кўриб чиқамиз ва Мақоламизда бу ёндашувлар қандай аҳамият касб этишига тўхталамиз.

“Тизимли ёндашув” деганда илмий билиш ва ижтимоий амалиёт методологиясининг йўналиши тушунилади. Унинг негизида объектларни тизимлар, деб кўриш фикри ётади.

“Тизим” тушунчаси қомусий луғатларда умумий шаклда келтирилади ва “бир-бири билан ўзаро муносабатда ва алоқада бўлган, муайян яхлитлик ва бутунликни ҳосил қилувчи элементлар мажмуаси” сифатида талқин қилинади. Қайд этиш жоиз, тизим элементлари қуйидаги зарур белгилар билан

тавсифланади: уларнинг йиғиндиси атроф-муҳитдан чегараланган; элементлар ўзаро алоқадор, ўзаро таъсирлашади ва фақат бир бутунлик борлиги учун ҳам алоҳида мавжуд бўлади; яхлит ҳолида йиғинди хоссалари унинг таркибий элементлари хоссалари суммасига умумлашмайди ва улардан ажралиб чиқмайди; йиғиндининг ишлаши алоҳида элементларнинг ишлаб туришига тааллуқли эмас; юқорида санаб ўтилган хоссалар тизим ҳосил қилувчи омиллар орқали таъминланади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг ижодий-коммуникативликини ривожлантириш жараёнини ўрганишга тизимли ёндашувни қўллаш қуйидаги имкониятларни беради:

тарбияни педагогик йўналишдаги олий ўқув юртида касбий тайёргарликнинг махсус компоненти сифатида қўриб чиқиш;

ишлаб чиқиётган тизимнинг хоссаларини белгилаб олиш – бир бутунлик, бошқарувчанлик, интегративлик, мослашувчанлик, шаффофлик;

“ижодий-коммуникативлик” феноменининг компонентли таркибини аниқлаштириш; эмоционал (юмор ҳисси, ижодий мотивация, суҳбатдошни эмпатик идрок этиш, эмоционал мослашувчанлик ва лабиллик), когнитив (психологик кизиқувчанлик, интеллектуал ташаббускорлик, коммуникатив алоқаларни ўрнатишга устомонлик, суҳбатга мослашувчанлик ва оригиналлик), конатив (коммуникатив фаоллик, импровизация қилишга қодирлик, реакция билдиришнинг мустақиллиги ва адекватлиги) компонентлар;

тизим элементларини ажратиш – педагогик масалани ўртага қўйиш ва ҳал этиш учун шароит яратувчи педагогик вазият;

ташқи омилни белгилаб олиш – тарбиядан мақсад, ички омил – ўз-ўзини ривожлантириш.

Шундай қилиб, тизимли ёндашув тадқиқ этилаётган феноменни ривожлантириш тизимини барпо қилиш учун мўлжалларни таъминлаб беради ва унинг умумий тузилиш хусусиятларини тақдим этади. Муаллифлик тизимини мазмунан бойитишни тавсифлаш учун тизимли ёндашувни партисипатив ёндашув билан тўлдиримиз.

Таҳлил ва натижалар. Бизнинг Мақоламизда партисипативлик ўрганилаётган педагогик ҳодисанинг хоссаси сифатида намоён бўлади. Ушбу сўзнинг маънолари типологик таҳлилга таянarkanмиз, “партисипативлик” тушунчасидаги фарқ ва ўхшашликларни кўриб чиқамиз. Шу тариқа, инглизча «participate» сўзи қуйидаги маънони англатади: 1) умумий ҳолда – иштирок этиш; тақсимлаш; анжуманда қатнашиш; 2) спортда – мусобақаларда қатнашиш; шуғулланиш. Мазкур сўз француз тилидан ўзлаштирилган. Француз тилига эса лотин тилидан муомалага кирган: лотинчада participatio – «иштирок этишга жалб қилиш, ундаш», participare феълидан ясалган – «иштирок этмок», ўзак эса pars сўзидан ташкил топган – яъни «қисм». Аниқроқ айтганда, бевосита фаолиятнинг акценти, уни қўзғовчи мотив фаолиятнинг ўзидан ташқарида ётибди. Келтирилган этимологиядан келиб чиқиб, шундай хулоса қилиш мумкинки, «participate» этимологик сўзи «being capable of taking» – «бирор нимани қабул қилишга қодир бўлиш» деган маъноини беради.

“Партисипативлик” тушунчаси аввал бошдан бошқарув назариясида, кейинроқ эса ижтимоий фанларда қўлланган. Бошқарув назариясида у қуйидагича талқин этилади: 1) ташкилот ишчи-ҳодимларини уларнинг фаолият самарадорлигини ошириш мақсадида турли масалаларни ҳал этишга жалб қилиш, йўналтириш; 2) фуқаронинг барча ишларда максимал даражада иштирок

этиши мафкураси (Л.Б.Волков); 3) ишчи-ҳодимларни бошқарувга, муаммоларни ҳал этишга жалб қилиш (Э.А.Локке). Социал ва психологик контекст нуктаи назаридан келиб чиқсак, партисипативлик қуйидагиларни назарда тутати: 1) шахсларнинг умумий мақсадлар, қадриятлар ва тушунча ёки дунёқарашлар асосидаги ўзаро жиқслиги, ҳамжиҳатлиги; 2) ягона атамалар ёки умумий дунёқарашни жорий қилувчи восита бўлиб, шу билан бирга умумий жиҳатни топиш ва индивидуал жиҳатни баҳолашга, турфа жиҳатга сабр билан муносабатда бўлишга қўйиб беради. Шундай қилиб, бошқарув назариясида жалб этишлик, дахлдорлик, иштирок, ҳамжиҳатлик, ўзароилик “партисипативлик” тушунчасининг муҳим характеристикалари ҳисобланади.

Таълим соҳасида “партисипативлик” ва “иштирок этиш”, “биргаликда қатнашиш”, “дахлдорлик” тушунчалари ўртасидаги тафовутга нисбатан турли нуктаи назарлар мавжуд: улар баъзан уюшқ маъноли, баъзан тенг бўйсундирилган нуктаи назар сифатида кўрилади. Мисол учун, Е.Б.Быстрай партисипативликини “ҳар бир талабанинг фаол иштироки”, “бошқарув жараёнида одамларнинг қатнашиши” [5], ташкилий муаммоларни ҳал этишда одамларни уюштириш усули сифатида талқин қилади. Ушбу усул “ҳар бир кишининг фаол иштироки”ни, барча қатнашчиларнинг бирга иштирок этиши ва жалб этилганини ўз ичига олади ва ўз навбатида нисбий тушунчаларнинг бир хил маъноли эканини тасдиқлайди. “Дахлдорлик” атамаси ташаббускорлик кўрсатишга асосланган гуруҳда олдиндан белгилаб берилган ролнинг инсон томонидан самарали ижро этилишини кўзда тутати.

Биз “партисипативлик” тушунчасини жуда кенг тушунча сифатида талқин қиламиз, негаки иштирок этиш бу жамоавий жавобгарлик, ҳамкорликка асосланган жамоани ташкил этиш методидир, шу билан бир вақтда партисипативлик бошқарув тамойили, мотивациялаш методи ва бошқарувга оид қарорларни таҳлил қилиш ва қабул қилиш сифатини ошириш воситаси ҳисобланади ҳамда фаолият субъектларининг фаол иштироки ва ўзини ижодий юзага чиқаришига асосланади.

Талабаларда ижодий-коммуникативликини ривожлантириш тизимини қуришга нисбатан партисипатив ёндашувни қўллаш қуйидагиларга имкон беради:

ижодий-коммуникатив тарбиясини таълим жараёни субъектларининг биргаликдаги иштироки, ўзаро хатти-ҳаракати сифатида асослаб беради;

ижодий-коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш жараёнида бўлажак педагогларнинг фаол субъектив позициясини, яъни ўз-ўзини тарбия қилиш усулларини фаол қўллаш имконият ва заруратини белгилайди;

талабаларда коммуникатив ижодкорликини ривожлантириш тизими мазмунида тарбиянинг фаол ва интерфаол шакллари устуворлик касб этишини уқтиради.

Ҳозирги вақтда дискурсив ёндашув атропологик, лингвистик, психологик, социологик, тарихий, адабиётшуносликка оид, гендерга оид ва бошқа тадқиқот ишларида фаол ишлатилмокда. Замонавий педагогика фанида эса дискурсив таҳлил, дискурс-контент методларига жуда тез-тез мурожаат қилинади. “Дискурс” ушбу ёндашувнинг бош тушунчаси саналади.

Агар кенгрок тушунтирадиган бўлсак, дискурс бу нутқ, мулоҳаза, тақдирот, матн. Т.А. ван Дейк [6] дискурсни нутқ оқими сифатида талқин қилишни тақлиф қилган. Бу оқим жамоатчилик муносабатларининг ўзига хосликлари, унинг иштирокчилар сифатларини ўз ичига олади. Булар иштирокчиларнинг индивидуал сифатларини, муҳитида оқим айланаётган коммуникатив

вазят билан алоқаларни акс эттиради. Ҳатто айтиш мумкин, дискурс ўзагига унинг иштирокчилари маданияти, шу билан биргаликда миллий маданият ва менталитетни ўзида намоён этади.

М.Стаббс дискурснинг уч асосий тавсифини аниқлаб берган:

1) дискурс ўз ҳажмига кўра гапдан устун турувчи тил бирлиги ҳисобланади;

2) мазмунли жиҳатдан дискурс социал контекстда тилни қўллаш билан бевосита боғлиқ; 3) ташкилий томондан дискурс суҳбатсиз амалга ошмайди.

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, дискурс анча мураккаб ва таърифлаш қийин бўлган тушунчалардан бири ҳисобланади, дискурснинг ўзини тушуниш тадқиқотчи ишлаётган муҳитдан келиб чиқиб, бир қадар ўзгаради. Мақоламизда дискурсив ёндашувдан фойдаланиш қуйидагиларга имкон беради:

педагогик жараёнлар кўринишларини матнлар кўринишлари сифатида кўриб чиқиш;

матн (суҳбат)ни нутқий муносабат ҳақидаги назарий ва таҳлилий тасаввурларни ривожлантириш учун асос сифатида очиқ бериш;

контекстдан келиб чиқиб ўзгарувчан (глобал, локал, ижтимоий, маданий контекст) ва табиий матн (оғзаки мулоқот)ни ҳисобга олиш;

таълим жараёни субъектлари хулқ-атворидаги дискурсларни (олам қиёфаси сифатида) ҳисобга олиш.

Бўлажак ўқитувчиларнинг ижодий-коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш тизимини ишлаб чиқишни ўз олдидан вазифа қилиб қўяр эканмиз, биз ушбу муаммонинг турли жиҳатларига бағишланган тадқиқот ишларини таҳлил қилдик.

АДАБИЁТЛАР

1. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции «Обновление российской школы» (26 августа - 10 сентября 2002 г.). - <http://www.eidos.ru/conf/>
2. Хуторской А.В. Личностная ориентация образования как педагогическая инновация // Школьные технологии. 2006. - № 1. - С. 6-12
3. Хаитова Ю.С. Ижодий-коммуникативликни ривожлантиришнинг психо-педагогик аҳамияти // Мактабгача таълим: таъриба, изланиш ва истиқбол // Республика миқёсида илмий-амалий конференция. – Қарши, 2020. –Б. 180-181.
4. [Хайдаров Я.Х.](#), Ш.С.Шарипов. Изобретательское творчество как фактор формирования профессионализма будущих специалистов / Приложение к журналу СПО. – 2004. № 8.
5. Ҳошимов К., Иномова М., Нишонов С., Ҳасанов Р. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 448 б.
6. Цукерман Г.А. Мастеров Б.М. Психология саморазвития. - М.,1995, 288 с.
7. Долгих М.Б., Развитие коммуникативной компетенции студентов вузов: автореферат диссертации кандидата педагогике Педагогических наук/ Екатеринбург, -2007. -С. 23
8. Дружинин В.Н. “Психология общих способностей”. -М.: Лантернавита, 1995; -С. 118.
9. Дьюи Дж. “Индивидуализация обучения школьников”. -Чикаго., 1991. –С. 19.
10. Зеер Э.Ф., Шахматова Н. Личностью ориентированные технологии профессионального развития специалиста - Екатеринбург, 1999. -С. 244.

УДК:339.924 (575.1+574)

Назар ХАЙИТОВ,

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети таянч докторанти
электрон почтаси: nazarfromirwed@gmail.com

ЖИДУ профессори, т.ф.д. Фармонов Р.Ф тақризи асосида

THE CURRENT SITUATION OF CHINESE DIASPORA IN THE WORLD

Abstract

China is one of the countries claiming leadership in the world today and has become a world leader in some sectors of the economy. Experts believe that after 20-30 years, China will truly become a world leader due to its rapidly growing economy. In their own language, China is called "Zhongguo" which literally means "Central Kingdom". Today, the Chinese are trying to prove this phrase in practice, that is, they want to turn China into a central region where the rest of the world will unite around it. China's rapid development has been driven by many reforms and a number of factors in various fields. One of these factors is its diaspora in the world. Chinese diaspora regularly contributes to China's economic development and plays an important role in China's foreign policy.

Key words: China's foreign policy, diaspora, Chinese diaspora, migration, huaqiao, huayi, Southeast Asia region, America, Overseas chinese.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КИТАЙСКОЙ ДИАСПОРЫ В МИРЕ

Аннотация

Китай сегодня является одной из стран, претендующих на лидерство в мире, и стал мировым лидером в некоторых отраслях экономики. Эксперты считают, что через 20-30 лет Китай действительно станет мировым лидером благодаря своей быстрорастущей экономике. На их родном языке Китай называется «Жонггуо», что буквально означает «Центральное королевство». Сегодня китайцы пытаются доказать эту фразу на деле, то есть хотят превратить Китай в центральный регион, вокруг которого объединится весь остальной мир. Быстрое развитие Китая обусловлено многими реформами и рядом факторов в различных областях. Одним из таких факторов является его диаспора в мире. Китайская диаспора регулярно вносит свой вклад в экономическое развитие Китая и играет важную роль во внешней политике Китая.

Ключевые слова: Внешняя политика Китая, диаспора, китайская диаспора, миграция, хуацяо, хуайи, регион Юго-Восточной Азии, Америка, зарубежные китайцы.

ДУНЁДАГИ ХИТОЙ ДИАСПОРАСИНИНГ БУГУНГИ ҲОЛАТИ

Аннотация

Хитой бугунги кунда дунёдаги лидерликка даъвогарлик қилаётган давлатлардан бири бўлиб, иқтисодиётнинг баъзи соҳалари бўйича дунёда етакчи ўринга чиқиб олган. Мутахассисларнинг фикрича, 20-30 йиллардан кейин тез ривожланиб бораётган иқтисодиёти туфайли Хитой ҳақиқатан ҳам дунёнинг лидер давлатига айланади. Хитойни ўз тилида "Жонггуо" (中国Zhongguo) деб аташади. Сўзма-сўз таржима қилинганда бу – "Марказий Қироллик" деган маънони англатади. Бугунги кунда хитойликлар эса бу иборани амалда исботлашга ҳаракат қилмоқда, яъни улар Хитойни бутун дунёда қолганлар унинг атрофида бирлашадиган марказий ҳудудга айлантиришмоқчи. Хитойнинг жадаллик билан ривожланиб боришига турли соҳаларда амалга оширилган кўплаб ислохотлар ва бир қатор омиллар сабаб бўлган. Ушбу омиллардан бири эса кўп миллионли чет элдаги диаспораси ҳисобланади. Айнан ушбу чет элдаги диаспораси Хитой иқтисодий тараққиётига мунтазам ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда ва ташқи сиёсатида ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Калит сўзлар: Хитой ташқи сиёсати, диаспора, хитой диаспораси, миграция, хуацяо, хуайи, Жануби-Шарқий Осиё минтақаси, чет элдаги хитойликлар

Кириш. Хитой бугунги кунда дунёдаги лидерликка даъвогарлик қилаётган давлатлардан бири бўлиб, иқтисодиётнинг баъзи соҳалари бўйича дунёда етакчи ўринга чиқиб олган. Мутахассисларнинг фикрича, 20-30 йиллардан кейин тез ривожланиб бораётган иқтисодиёти туфайли Хитой ҳақиқатан ҳам дунёнинг лидер давлатига айланади. Хитойни ўз тилида "Жонггуо" (中国Zhongguo) деб аташади. Сўзма-сўз таржима қилинганда бу – "Марказий Қироллик" деган маънони англатади. Бугунги кунда хитойликлар эса бу иборани амалда исботлашга ҳаракат қилмоқда, яъни улар Хитойни бутун дунёда қолганлар унинг атрофида бирлашадиган марказий ҳудудга айлантиришмоқчи. Хитойнинг жадаллик билан ривожланиб боришига турли соҳаларда

амалга оширилган кўплаб ислохотлар ва бир қатор омиллар сабаб бўлган. Ушбу омиллардан бири эса кўп миллионли чет элдаги диаспораси ҳисобланади. Айнан ушбу чет элдаги диаспораси Хитой иқтисодий тараққиётига мунтазам ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда ва ташқи сиёсатида ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Тарихан олиб қарайдиган бўлсак, инсоният пайдо бўлгандан буён одамлар муайян ҳудудда, асосан ўзлари туғилган ва ўзлари ватан деб биладиган ерда истиқомат қилиб келишади. Лекин, турли сабабларга кўра, инсон ўз ватанини ташлаб бошқа юртларга кетиши, у ерда муқим ҳаёт кечириши ҳам мумкин. Бунга эса сиёсий, иқтисодий, маданий, иқлимий ва шунга ўхшаш турли омиллар сабаб бўлади. Қисқача қилиб айтадиган бўлсак, ҳар бир инсон

умри давомида ички ёки ташқи миграция жараёнларининг муайян кўринишида иштирок этади. Ташқи миграция жараёнлари эса бугунги глобаллашув ҳамда техника тараққиёти сабабли йилдан йилга кўпроқ инсонларни жалб қилмоқда. Яъни инсоннинг бир ҳудуддан иккинчи жойга кўчиши осонлашди. Шунингдек, коммуникация тармоқларининг ривожлангани эса ҳар бир инсонга ўзига нотаниш бўлган ҳудуд ҳақида зарур маълумотларни олиш имкониятини тақдим этди ва кўчиш жараёнида юзага келадиган хавф даражасини анча камайтирди. Буларнинг барчаси эса халқаро миграциянинг ривожланишига сабаб бўлмоқда.

Буни статистик рақамлар ҳам кўрсатиб турибди. Халқаро миграция ташкилоти берган маълумотларга қараганда, мигрантлар сони 1990 йилда 150 млнни ташкил қилган бўлса, 2019 йилга келиб дунёда жами 280.6 млн мигрантлар мавжуд бўлган [1]. Сўнгги 29 йил ичида улар сони деярли икки баробарга ошганлигини кўришимиз мумкин. Ва ўз-ўзидан маълумки, дунёдаги 1 млрд 444 млн [2] аҳолига эга давлат сифатида Хитой ушбу жараёнларнинг муҳим иштирокчиси ҳисобланади. Шу сабабли ҳам бугунги кунга келиб дунёнинг 170дан ортиқ мамлакатда Хитой диаспоралари мавжуд ва Пекинда “қаерга кўш нур сочса, ўша ерда хитойликлар бор” қабилида фахрланиб гапирдилар [3]. Хитойнинг чет элдаги диаспораси билан алоқалари, уларнинг пайдо бўлиш тарихи, бугунги кундаги ҳолати юзасидан кўплаб қарашлар ва ёндашувлар мавжуд ҳамда уларнинг диаспоралар билан ишлаш тажрибасининг ўзига хос хусусиятлари бор.

Ўтган асрнинг 70-йиллари охиридан то ҳозирги кунгача яъни Хитой ўзининг ташқи дунёга очиқлик, ислохотлар йўлини тутаётганидан буён Пекининг хорижий диаспораларига нисбатан сиёсати кескин ўзгарди. Яъни улар диаспораларни ўзларининг ташқи сиёсатдаги қарашларини қўллаб-қувватловчи асосий куч деб ҳисоблаган ҳолда, улар билан алоқаларини янада мустаҳкамлашга ҳаракат қилишмоқда. Бунинг натижаси ўларок, бугунги кунга келиб, дунёда кўп миқдорни ташкил этадиган Хитой диаспораси жуда ҳам кенг иқтисодий имкониятларга эга бўлган ҳолда Хитойнинг жадаллик билан ривожланишида ҳамда ҳозирги дунёнинг буюк давлатларидан бирига айланишида ўз ҳиссаларини муносиб тарзда кўшиб келмоқда.

Дунёда ҳар бир воқеанинг содир бўлишига қандайдир омиллар сабаб бўлади чунки ҳеч бир воқеа ўз-ўзидан, ҳеч қандай сабабсиз вужудга келиб қолмайди. Шу ўринда Хитойда юз бераётган миграция жараёнлари ҳам. Бугунги кундаги унга сабаб бўлаётган омилларни бир неча тоифаларга ажратишимиз мумкин. Авваламбор, барча мамлакатлар, Хитой ҳам бундан мустасно эмас, иқтисодий барқарорлигини таъминлаш учун аҳолисининг деярли каттагина қисmini иш ўринлари билан таъминлаши лозим бўлади. Хитойда меҳнат ресурсларидан фойдаланишда асосий муаммо икки хил зиддиятда намоён бўлади: Биринчиси, ишчи кучига бўлган талаб ва тақлиф ҳамда ишсизларни бўш иш ўринлари билан таъминлаш тизими ўртасидаги қарама-қаршиликлар; иккинчиси эса, бир вақтнинг ўзида шаҳарлар ва қишлоқларда ишсизликнинг кучайиши, ортиқча ишчи кучларининг қишлоқлардан кўчиш жараёнининг жадаллашиб бораётганлиги билан изоҳланади. Хитойдаги ишсизлик даражаси 2018 йилда 4.28 %ни, 2019 йилда эса 4.32 %ни ташкил қилган [4]. Пандемия даврида бу кўрсаткич янада юкори бўлганлигини тахмин қилишимиз мумкин. Хитой иқтисодий ривожланишини қанчалик мақтамайлик, унда ҳам ҳал қилиниши керак бўлган ички муаммолар топилади. Ишсизлик – миграцияга сабаб бўлувчи

иқтисодий омилдир. Буни ҳал қилишнинг энг оқилона йўлларида бири бу – ортиқча ишчи кучини қонуний ва ноқонуний йўллар билан чет элларга ташқи миграция қилишдир. Албатта, бу жараён Хитойнинг қўшнилари билан олиб бораётган дипломатик алоқаларига путур етказмаслиги керак. Зеро, бир давлат ҳудудида бошқа бир миллат вакилларининг кўпайиб бориши жамиятдаги ижтимоий муносабатлар мувозанатининг бузилишига олиб келади ва томонлар ўртасида турли зиддиятларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам чет элдаги диаспоралар билан ишлашда эҳтиёткорлик масаласи жуда муҳим.

Миграцияга сабаб бўлаётган яна асосий омиллардан бири бу – мамлакатдаги демографик ҳолат. Хитой дунёдаги энг кўп аҳолига эга давлат сифатида халқаро миграция жараёнларида ҳам фаол иштирок этади. Рақамларга эътибор қаратсак хитойлик мигрантлар сони йилдан йилга кўпайиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, БМТ Тараққиёт дастурининг статистик маълумотларига кўра, 2019 йилда хитойлик мигрантлар сони 10.7 млн нафарни ташкил қилган. Бу кўрсаткич 2015 йилдагига қараганда 10.9 %га ёки 1 млн нафарга кўп демакдир [5]. Ушбу мигрантлар географиясига қарайдиган бўлсак, уларнинг 46.4 % қисми Осиё давлатлари ҳиссасига тўғри келади. Шунингдек, улардан 33.4 % Шимолий Америкага (асосан АҚШ ва Канадага), 11.2 % Европа давлатларига, 6.9 % Австралия ва Янги Зеландияга, 1.3 % Жанубий Америкага ва фақатгина 0.6 % Африка қитъаси томон кўчишни амалга оширган [6]. Ушбу миграция жараёнларида Осиё мамлакатлари улуши кўпчилигини географик яқинлик ва ижтимоий қарашлардаги фарқнинг улкан эмаслиги билан изоҳланади. Шунингдек, бу ерда диққатни тортадиган яна бир ҳолат – хитойликларнинг дунёдаги ривожланган минтакалар – Шимолий Америка ва Европага кўчаётганлиги улардаги миграция жараёнлари тўғри ташкил қилинганлиги ва бу давлат манфаатларига тўла мос келишини англатади. Чунки, ривожланган мамлакатда ишлаётган мигрантнинг малакаси ва молиявий аҳволи, ривожланаётган ҳудуддагидан анча баланд бўлади.

Умуман олганда, миграция жараёнларида Хитой тарихан фаол қатнашиб келган ва бу ҳолат бугунги кундаги кўплаб хитой диаспоралар гуруҳларининг ташкил топишига замин яратган. Натижада, мавжуд бўлган кўп сонли хитой диаспорасини ўрганиш масаласи юзага чиқди. Уларнинг пайдо бўлиш тарихи, ҳаёт тарзи, ватани билан алоқалари, жамиятдаги ҳолати каби масалаларни тадбиқ қилиш тарихчи, этнограф, социолог ва сиёсатшунослар каби мутахассисларда бирдек қизиқиш уйғотди. Хитой диаспораларининг ташкил топиш тарихини ва шаклини мутахассислар турлича таърифлайдилар. Шундай олимлардан бири, сингапурлик тарихчи ва хитойшунос Ванг Гунгву (Wang Gungwu, 1930 йилда туғилган) ҳисобланади. Келиб чиқиши этник хитойлик бўлган бу инсон хитой диаспораси ҳақида кўплаб изланишлар олиб борган ва бу борада 30 дан ортиқ илмий асарлар муаллифи саналади. Унга кўра, чет элдаги хитой диаспорасининг ташкил топиш даври тўрт хил шаклни камраб олади ва кўпчилик хитойшунос олимлар бу фикрга хайрихоҳ. Жумладан, Дудлей Постон ва Жуйин Вонг сингари [7]. Биринчиси, хуашанг (华商 huáshāng) – хитойлик савдогар. Хитойлик савдогарлар ва тижоратчиларнинг чет элга тадбиркорлик қилиш мақсадида чиқиб кетиши ва ўша ерда муқим қолиб кетишини ифодалайди. Бунда оиладаги ўғил фарзанд, оилани молиявий таъминлаш мақсадида бошқа давлатга иш излаб чиқиб кетади, у ерда доимий иш ёки тадбиркорликни йўлга қўяди, ватанига қайтиб келиб, оила қуради ва ўз оиласи билан биргаликда кўчиб кетиб, ўша

худудда авлодлари билан хитой диаспорасининг вакиллари сифатида истиқомат қиладилар. Бу ҳолат кўпгина диаспоралар учун деярли бир хил жараён ва нафақат хитойликлар, балки бошқа диаспораларда ҳам ушбу ҳолат учрайди. Кенг тарқалган бу шакл, хитойликлар эмиграциясининг бутун тарих давомида устуңлик қилган ва ҳозирги кунда ҳам содир бўлиб келмоқда.

Хитой эмиграциясининг иккинчи шакли – бу Хуагонг (華工 huá gōng) – хитойлик ишчи. Хуагонг шакли деб, 1840 йиллардан 1920 йилларгача, асосан Шимолий Америка ва Австралияга эмиграция қилган хитойлик ёлланма ишчиларга нисбатан қўлланилади. Улар одатда ҳунарсиз бўлиб, қора меҳнатни талаб қилган олтин конлари ва темир йўлларда ишлаганлиги боис, мутахассислар ушбу даврдаги четга чиққан хитойликларни хуагонглар деб аташган. Ушбу даврда хитойликларнинг бошқа худудларга кетишининг кўпайишига ҳам ички, ҳам ташқи омиллар бирдек хизмат қилган. Жумладан, бу вақтга келиб Хитойда аҳоли ўсиши кузатилади, мамлакатга чет эл капиталлари ва товарлари кириб келиши ички бозорга путур етказида, натижада, деҳқон ва ҳунарсизлар касодга учрайди. Шунингдек ташқи омилга келсак, бу даврда Европа, Шимолий Америка ва Австралия минтақаларида саноат инқилоблари юз бериб, арзон ишчи кучига бўлган талаб кескин ошиб кетади. Юқорида келтирилган ва бошқа сабаблар туфайли ушбу даврда хитойликлар миграция жараёнида фаол қатнашади [8].

Ванга кўра, Хитой эмиграциясининг учинчи кўриниши – бу Хуацяо (華僑 huá qíáo – хитойлик эмигрант, чет элда яшовчи хитойлик) бўлиб, билимли мутахассисларнинг эмиграциясини ифодалайди. Бу шакл 1911 йил Син сулоласининг кулашидан кейинги бир неча ўн йилликда содир бўлган жараёнга нисбатан қўлланилади. Тўртинчи шакл эса Хуайи (華裔 huá yì) – хитойликларнинг авлодлари яъни бошқа давлат фуқароси бўлса-да, келиб чиқиши хитойликларга бориб тақаладиганлар. Бу шаклга 1950 йиллардан кейинги жараён киради. Хуайилар асосан, хитой диаспорасининг бугунги кундаги вакиллари ҳисобланишади.

Юқоридаги босқичлар орқали бутун дунёга тарқалган хитой диаспорасини тадбиқ қилиш ҳамда уларнинг Хитой билан алоқаларини ўрганиш бугунги кунда мутахассисларда қизиқиш уйғотиш билан бир қаторда, турли мунозараларни ҳам келтириб ўтмоқда. Шундай мунозаралардан бири, дунёдаги хитой диаспорасининг миқдори қанчалиги ва уларнинг ёйилиш

географияси қандайлиги. Турли манбаларда хитой диаспорасининг сони ҳар хил келтирилади. Жумладан, Тайвандаги чет элдаги хитойликлар билан ишлаш кўмитасининг 2014 йилги ҳисоботида, дунёда 42.5 миллиондан ортиқ хитой диаспораси мавжудлиги кўрсатилган [9]. Халқаро Миграция ташкилоти маълумотларига таянган ҳолда ЮНЕСКО ҳисоботида хитой диаспораси барча авлодларини қўшиб ҳисоблаганда уларнинг сони деярли 60 миллионга етиши таъкидланган [10]. Дудлей Постон ва Жуйин Вонг 2016 йилда дунёдаги хитой диаспораси тўғрисида улкан илмий ишини эълон қилишади ва хитой диаспорасининг ҳолатини мукамал таҳлил қиладди. Унда дунёдаги хитой диаспораси сони 2011 йилда 40.3 миллионни ташкил қилинганлиги ва 2001-2011 йиллар оралиғида уларнинг ўсиш кўрсаткичи ўртача 1,2 фоиз бўлиб, 5 миллионга кўпайганлиги таъкидланган [11]. Бу ҳолатни яна бир хитой диаспораси бўйича мутахассис, Канаданинг Калгари университети профессори Шибао Гуо ўзининг 2022 йил эълон қилган мақоласида таъкидлаб, кейинги йиллардаги ўсиш суръатлари ҳам ўртача 1,2 фоиздан ҳисоблаганда 2012-2019 йиллар оралиғида уларнинг сафига яна 4.6 миллион нафар қўшилишини айтиб ўтган. Ушбу статистик маълумотларга таянган ҳолда, у дунёдаги хитой диаспорасининг бугунги кундаги сони тахминан 45 миллиондан ошишини келтириб ўтган [12]. Шунга ўхшаш манбаларда 40 млндан 60 млнгача оралиқдаги сонлар кўп учрайди.

Табиики, ушбу мавжуд диаспораларидан Хитой ҳукумати ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга уринади. Шунинг учун ҳам чет элдаги диаспоралари билан алоқаларини мустаҳкамлашга ҳаракат қилмоқда. Бу борада старлича тарғибот ишларини ҳам олиб бормоқда. Бу билан чет эллик хитойликлар ўзга юртда бўлишига қарамасдан, ўзларини этник ватанлари билан боғлиқ ҳолда тасаввур қилмоқда, унинг ривожини учун қўлидан келганча ёрдам берапти. Хитойлик диаспораларнинг чет элларда кўп бўлиши натижасида аҳоли яшайдиган жойларда хитойликларнинг кичик-кичик кишлоқлари, ўзбек тилида тушунтирадиган бўлсак маҳаллалари вужудга келмоқда. Бу эса ўз навбатида бошқа мамлакат худудида хитойча яшаш тарзининг пайдо бўлиши билан изоҳланади. Қўшимчасига Хитойдек қудратли давлат бундай кичик жамиятларни қўллаб-қувватламоқда. Ўз-ўзидан, бу Хитой учун яхши, лекин Хитой ҳукумати бу хатти-ҳаракатлари билан бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралашмасликлари лозим.

АДАБИЁТЛАР

1. International Migrant Stock. https://migrationdataportal.org/international-data?i=stock_abs&t=2020
2. World Population Review. <https://worldpopulationreview.com/countries/china-population>
3. Ларин А.Г. Китай и зарубежные китайцы. Институт Дальнего Востока. Москва. 2008, 7-стр
4. China Unemployment Rate 1991-2021. <https://www.macrotrends.net/countries/CHN/china/unemployment-rate>
5. International Migrant Stock. https://migrationdataportal.org/international-data?i=stock_abs&t=2020
6. Оганесян А.. Участие КНР в современных миграционных процессах: особенности и основные направления. Вестник Пермского университета «Политология». Т.14. №2. 2020. стр 77-87 <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-knr-v-sovremennyh-migratsionnyh-protsessah-osobennosti-i-osnovnye-napravleniya/viewer>
7. D.L.Poston Jr and Juyin H Wong. The Chinese diaspora: the current distribution of the overseas Chinese population. Chinese Journal of Sociology/ 2016, Vol. 2 (3). Pgs 348-373 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2057150X16655077>
8. Гу Цзедина. История китайской эмиграции: основные этапы развития. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-kitayskoy-emigratsii-osnovnye-etapy-razvitiya>
9. US Census bureau. The Chinese Diaspora: Historical Legacies and Contemporary Trends. 2019. https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2019/demo/Chinese_Diaspora.pdf
10. The Overseas Chinese: A long history. <https://en.unesco.org/courier/2021-4/overseas-chinese-long-history>
11. Оганесян А.. Участие КНР в современных миграционных процессах: особенности и основные направления. Вестник Пермского университета «Политология». Т.14. №2. 2020. стр 77-87 <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-knr-v-sovremennyh-migratsionnyh-protsessah-osobennosti-i-osnovnye-napravleniya/viewer>

-
12. Shibao Guo. Reimagining Chinese diasporas in a transnational world: toward a new research agenda. Journal of Ethnic and Migration Studies Volume 48, 2022 - Issue 4: Special Issue: Chinese Diasporas Studies in a Transnational World. Pgs 847-872. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1369183X.2021.1983958?needAccess=true>

УДК 372.8

Нодира ХАЙРУЛЛАЕВА,
Ўзбекистон жисмоний тарбия ва спорт университети ўқитувчиси
E-mail: nodira0728@gmail.com

ТДПУ профессори, н.ф.д. Ергашева Г.С тақризи асосида

IMPROVING METHODOLOGICAL PREPARATION OF STUDENTS IN BIOLOGY CLASSES USING 3 D TECHNOLOGIES

Abstract

Today, the use of 3D models in the teaching of biology creates great opportunities for students. The article describes the advantages and effectiveness of the use of information technology. There was a talk about the intellectual and creative abilities of students, the independent development of information sources, the formation of competencies.

Key words: professional competence, elements of technology, education, students, material and technical base, teaching methods, integrative training.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ БИОЛОГИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ 3D ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

Сегодня использование 3D-моделей в преподавании биологии открывает большие возможности для студентов. В статье описаны преимущества и эффективность использования информационных технологий. Шел разговор об интеллектуальных и творческих способностях студентов, самостоятельном освоении источников информации, формировании компетенций.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, элементы технологии, образование, студенты, материально-техническая база, методика обучения, интегративное обучение.

БИОЛОГИЯ ДАРСЛАРИДА 3 Д ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАЛАБАЛАРНИНГ МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация

Бугунги кунда биология фанини ўқитишда 3Д моделлардан фойдаланиш ўқувчилар учун катта имкониятлар яратмоқда. Мақолада ахборот технологияларидан фойдаланишнинг афзалликлари, самарадорлиги ёритилган. Ўқувчиларнинг интеллектуал ижодий қobiliятлари, ахборот манбаъларини мустақил ўзлаштириш, компетенцияларни шакллантириш ҳақида сўз борган.

Калит сўзлар: касбий компетенция, технология элементлари, шакллантириш, талабалар, моддий-техник база, ўқитиш методикаси, интегратив таълим.

Кириш. Дунё ҳамжамияти томонидан таълимни барқарор тараққиёт, глобаллашув ва интеграциялашув жараёنларига мослаштиришда табиий фанлар, жумладан, биология фанининг таълим олувчиларда соғлом турмуш маданияти, валеологик ва экологик компетентлиликни ривожлантиришдаги таъсирига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бу эса биология таълимининг компетенциявий ёндашувга асосланган технологиялаш-тирилган шакллари, ўқитишнинг амалий бирлигини таъминлаш имкониятларига йўналтирилган симуляцион тизимлар, мустақил тадқиқотчилик кўникмаларини ривожлантирувчи виртуал лабораторияларга бўлган қизиқиш ва талабни қучайтирмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мамлакатимизда таълим соҳасини ривожлантириш, таълим муассасалари моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш борасида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар биология фанини ўқитиш жараёнига халқаро тажрибаларни самарали тадбиқ этиш, талабаларнинг табиий-интеллектуал қobiliятини ривожлантиришда интегратив таълим технологияларидан фойдаланиш даражасини оширади.[1,2]

Ҳар қандай замонавий мультимедиа дастури компьютер графикасиз амалга оширилмайди. Талабалар

олдида турган вазифалар қизиқарли ва кўпинча ҳал қилиш қийин, бу эса ўқув мотивациясини ошириш, мантикий фикрлашни ривожлантириш, информатика фани бўйича ўз қobiliятларини ишга солиш ва математика фани билан алоқани аниқлаш, ижодий имкониятларидан фойдаланишни талаб этади. 3Д технология дастурларини бошқариш ҳарқандай даражадаги ўқувчига ўқув ва когнитив жараёнда фаол иштирок этиш ва ўз фикрларини юқори даражада намоиш этиш имконини беради: дарслар ҳамма учун қизиқарли ва тушунарли бўлган саволларни ўз ичига оладиган юқори мураккаблик даражасида ўтказилиши мумкин[6, 3] Смирнова Н.З., Бережная О.В. Компетентностный подход в биологическом образовании, Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании китобида талабаларда компетенцияларни ривожлантириш масалалари ёритилган.

Биология машғулотларда 3Д моделлаштириш технологияси элементларидан фойдаланиш мактаб ўқувчиларининг амалий тайёргарлигини яхшилади, бу эса техник мутахассисларни муваффақиятли эгаллашга олиб келади. Компютер моделларини яратиш фаолияти талабаларнинг фазовий тасаввурларини чуқурлаштирибгина қолмай, балки моделлаштириш соҳасида уларнинг интеллектуал ва ижодий қobiliятларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Биологияда компютерли 3Д-моделлаштириш имкониятининг кенглиги билан ажралиб туради, математика, физика ва бошқа фанлар билан фанлараро алоқаларидан юқори даражада фойдаланади. [6,4]

Тадқиқот методологияси. Бугунги кунда биология фанини ўқитишда ўқитувчилар амалиётида анъанавий методика билан бир қаторда фаол ўқитиш усуллари: интерактив, рол ўйнаш, ишбилармонлик, ташкилий ва тарбиявий ўйинлар, ёзувларни қўллаб-қувватлаш усули, модулли ўқитиш технологияси ва бошқа усуллардан фойдаланиши зарур. Таълимда компютер технологияларидан фойдаланган ҳолда Талабалар учун янги имкониятлар очилди, бу талабаларнинг ўрганилаётган мавзуга билим қизиқишини ривожлантириш учун шароит яратишга имкон беради.

Биология дарсларида 3Д моделлардан фойдаланиш талабалар учун жуда катта имкониятларни яратиб бермоқда.

Хусусан -билимларни ўзлаштириш (фактлар, тушунчалар, биологик ва жараёнлар, қонуниятлар, биологик назариялар, фаолият усуллари тўғрисида);

-табiiй ва виртуал объектлар билан ишлашда амалий кўникмаларни шакллантириш;

-билим жараёнларининг бутун тизимини ривожлантириш (диққат, идрок, тасаввур, тасаввур, фикрлаш, хотира, нутқ);

-3Д муляжлар ёрдамида фикрлашнинг аналитик ва синтетик усулларини ривожланиши;

-табiiй-илмiiй дунёқарашни ва табiiй-илмiiй фикрлаш услубини, ўз фаолиятини алгоритмлаш қобилиятини шакллантириш;

-ўрганиш учун ижтимоий қимматли мотивларни шакллантириш (хусусан, ўрганишга қизиқиш); [3]

-хулқ-атворнинг ижтимоий ижобiiй элементларини шакллантириш;

-шахснинг иродали ва ахлоқiiй фазилатларини ривожланиши;

Талабалар ўзининг устида ишлашлари мустақил билим олишларига қўпроқ этибор қаратишимиз зарур. Биологияни ўзлаштиришда ўқитувчи асосiiй ўринни эгаллаши эмас балки талабалар гуруҳ ва жамоаларга бўлинган ҳолда 3 Д муляжлар ва электрон технологиялар асосида мустақил билим олиш кўникмалари дарс жараёнида талабаларнинг ўзлари фаол бўлиб аудиторияни бошқариш умуман олганда жамовiiй ўрганиш усулини қўллаш анча самаралироқдир. Бу ўқитиш тизими барча талабаларни ўз ичига олиши лозим- талабалар 3 Д тузилмалари ва жараёнларини ўрганиш усулларида қўлланилиши мумкин бўлган инклюзив STEM талим фаолияти учун асос яратади.

Таҳлил ва натижалар. Моделлардан фойдаланиш ўлувчиларни молекулалар уларнинг ўзаро таъсири эмбрионнинг ривожланиш босқичларини 3 д видеороликлар ва муляжлар биологик тушунча ва қонуниятларни осон ўзлаштиришга ёрдам беради.

Бироқ мактаб ва олий талим муассасаларида визуал тушунчаларни ўргатишда ананавiiй методлардан фойдаланиб расм ва плакатлар асосида дарс ўтиш билан чекланиш биологик жараён ва тушунчалар ҳақида аниқ таассуротлар ҳосил қилишни кийинлаштиради. Бугунги

кунда 3 муляжларни нашр этиш имконияти мавжуд. Талабаларни электрон технологиялар ва информатика фанларини биология фани билан интегратсиялаш уларда нафакат компютер саводхонлигини оширади ҳамда биологияда орган тўқима ва жараёнлар ҳақида пухта билим олишлари ва кўникмаларни шакллантириш имкониятига эга бўладилар.[4]

Келажакда талабга жавоб берадиган мутахассис сифатида шклланиш учун талабалар компютерда 3Д – моделлаштириш асосларини пухта эгаллашлари, олган билимларини ўқув фаолиятида қўллашлари зарур. 3Д-моделлаштириш талабаларнинг касбiiй компетенцияларини ривожлантиришнинг бир қисми сифатида ўрганиш ўқитувчининг ижодiiй вазифаси бўлиб, ўқув жараёнига қўплаб педагогик технологиялардан фойдаланишнинг ўз ичига олади: Муаммоли таълим технологиясида фойдаланиш, талабаларнинг ақлий қобилиятларини ривожлантирувчи билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга ёрдам беради; Табақалаштирилган таълим технологияси, кучли талабалар ўзларининг креатив қобилиятларини тасдиқлайди, заиф талабалар ўқув муваффақиятга эришиш имкониятига эга бўлади ва касбiiй изланувчанлик даражаси ошади; Лойиҳалаш технологияси талабаларнинг индивидуал ижодiiй қобилиятларини ривожлантириш, касбiiй ва ижтимоий ўз-ўзини аниқлашга онгли равишда ёндашиш имконини беради; Тадқиқотчилик методи талабаларга мустақил равишда билимларини тўлдиришга, ўрганилаётган муаммони чуқур ўрганишга ва уни ҳал қилиш йўллари таклиф қилишга имкон беради, бу эса дунёқарашни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Методик тайёргарликсиз ва дидактик материалларсиз 3Д-моделлаштириш ёрдамида ўқитиш самарали ўтказиш мумкин эмас.

Хулоса ва таклифлар. «Биологияда ахборот коммуникация технологиялари» дарсларида «3Д-моделлаштириш» мавзусини ўрганишда талабалар организмдаги анча мураккаб ўзгаришларни амалга оширадилар. Иш гуруҳ шаклида ташкил этилади, бу деярли ҳарбир талабага мунозаралар, ҳамкорликда қарор қабул қилиш, мавзу бўйича билим даражасини сошлаш, мустақил ишлаш қобилиятини ривожлантириш ва етакчи, бошқарувчанлик хусусиятини намойиш этишда ўзини муваффақиятини исботлашга имкон беради. [5] Амалий ишларни бажариш жараёнида гуруҳ аъзолари ҳодиса ва жараёнларни қандай моделлаштириш, юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш усуллари ва уларнинг кучли томонларини баҳолаш тўғрисида ўз таҳминларини тақдим этиш имкониятига эга. Бундан ташқари, гуруҳ фаолияти мулоқотда тажриба орттиришга, ўз нуктаи назарини исботлаш қобилиятига эга бўлишга имкон беради, бу талабаларнинг касбiiй компетенцияларини шакллантиришда муҳимдир. Касбiiй компетенцияларни шакллантиришга ёрдам берадиган устувор иш шакли лойиҳа методи бўлиб, унинг мақсади талабаларга турли хил фанлардан билимларни интеграциялашни талаб қиладиган муаммо ва топшириқларни ҳал қилиш жараёнида мустақил равишда бажариш, билим олиши имкониятини беришидир.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 06/19/5712/3034-сон, 29.04.2019 й.
2. Вазирлар Маҳкамасининг 6 апрел 2017 йилдаги 187-сон “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарори // [хтп://lex.uz/doss/3153714](http://lex.uz/doss/3153714).

3. Турдиев Н.Ш., Асадов Ю.М., Акбарова С.Н., Темиров Д.Ш. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти, Т.: 2015.–160 б.
4. Смирнова Н.З., Бережная О.В. Компетентностный подход в биологическом образовании. Учебно–методическая пособиэ./Красноярск, 212,–168 с.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно–целевая основа компетентносного подхода в образовании. –М. Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. 2004, –21с.
6. Радионова Н.Ф., Тряпицына А.П. Компетентностный подход в педагогическом образовании / Электронный научный журнал Вестник Омского государственного педагогического университета. Выпуск 2006. www.omsk.edu.

Gulbaxor XAMIDOVA,
JDPI "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası katta o'qituvchisi.
E-mail: Gxamidova@mail.ru

O'zMU Jizzax filiali dotsenti, p.f.n. N.Alimov taqrizi asosida

PRESCHOOL CHILDREN DEVELOP CREATIVE AND INTELLECTUAL ABILITIES

Abstract

The article talks about the formation of creative and intellectual abilities in preschool children, through which it is possible to determine the range of abilities of children from an early age, to choose the right concomitant with respect to a child, proceeding from the qabiliyyat circle. In order to ensure the accuracy of the articles, the scientific developments of foreign and local pedagogical-psychologist researchers were studied. In the process of research on the topic of the article, the process of analysis and synthesis of researchers' scientific work was used.

Keywords: children, preschool education, ability, creativity, intellektual, contemplation, upbringing, education.

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье речь идет о формировании творческих и интеллектуальных способностей у дошкольников, а через это - о умении с раннего возраста определять круг способностей детей, выбирать правильный подход к ребенку, исходя из круга возможностей. В целях обеспечения точности изложенных в статье научных фактов были изучены научные разработки зарубежных и отечественных педагогов-психологов. В ходе исследования темы статьи были использованы процессы анализа-синтеза научных разработок исследователей.

Ключевые слова: дети, дошкольное образование, способности, творчество, интеллектуальность, мышление, воспитание, образование.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IJODIY VA INTELEKTUAL QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI.

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy va intellektual qobiliyatlarini shakllantirish va bu orqali yoshlikdan bolalarning qobiliyat doirasini aniqlay bilish, qobiliyat doirasidan kelib chiqqan holda bolaga nisbatan to'g'ri yondoshuv tanlay bilish haqida so'z boradi. Maqoladan ko'zlangan ilmiy faktlarni aniqligini taminlash maqsadida, xorijlik va mahalliy pedagog-psixolog tadqiqotchilarning ilmiy ishlanmalari o'rganilgan. Maqola mavzusini tadqiq qilish jarayonida tadqiqotchilarning ilmiy ishlanmalarini analiz-sintez jarayonlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: Bolalar, maktabgacha ta'lim, qobiliyat, ijodiylik, intellektual, tafakkur, tarbiya, ta'lim.

Kirish. So'nggi yillarda yurtimizda milliy genofondni mustahkamlash, yosh avlodni yetuk kadrlar etib tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Bu sohadagi asosiy e'tibor bu maktabgacha ta'lim tizimidir. Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Mutaxassis va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o'zi bolalarimizning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini shakllanishida va yetuk va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida bog'cha tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol namoyon qiladi.

Prezidentimizning maktabgacha yoshdagi bolalarga va tizimga bo'lgan e'tiborini 2017-yil 16-avgust kuni ma'sullar bilan bo'lib o'tgan yig'ilishida quidagi so'zlaridan ham anglash qiyin emas. "Biz maktabgacha ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish masalasini davlat siyosati darajasiga ko'tarib, bu borada katta ishlarni boshladik. Agar shu ishni har tomonlama puxta o'ylab amalga oshirmasak, butun ta'lim tizimida sifat o'zgarishiga erishishimiz, ta'limning uzluksizligini ta'minlashimiz qiyin bo'ladi", deya ta'kidladi yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev[6].

Umuman olganda maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy va intellektual qobiliyatlariga qaratilgan e'tibor kelgusida yurtimizning yetuk kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondira oladi. Aynan shu davr psixologlar tomonidan ham

qobiliyatlarining shakllanishi va namoyon bo'lishi uchun qulay davrlardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bola rivojlanishi mumkin bo'lgan poydevor joy hisoblanadi. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bola qobiliyatini rivojlantirishda va uning ijodiy-intellektual imkoniyatlarini shakllantirishda maktabgacha ta'lim muassasasi hodimlarining ma'suliyati o'zgachadir. Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi infratuzilmalar va yaratilgan sharoitlar esa bolalar ijodiy imkoniyatlarini ochib berishi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev yurtimizning eng chekka hududlaridagi ham maktabgacha ta'lim muassasalarining holatini yaxshilash va imkoniyatlarini ko'paytirish uchun alohida islohotlar va davlat budjeti hisobidan qurilish-rekonstruksiya loyihalarini amalga oshirmoqdalar.

Ijodkorlik shaxs umumiy strukturasining asosiy komponentlaridan biridir. Ijodkorlik-intellektual qobiliyatlar bola shasiyatining rivojlanishi bilan namoyon bo'ladi. Ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi maktabgacha yoshdagi bolalar darajasida juda muhim va keskindir, chunki bu davr ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun eng qulaydir. Agar bu davrda ular ijodiy-intellektual qobiliyatlarining shakllanishi sodir bo'lmasa kelgusida ushbu bola hayotida ijodiy-intellektual faoliyatning pasayishi namoyon bo'ladi. Bolalarning ijodiy-intellektual faolligini pasayishi bilan birga,

bola shaxsiyat qashshoqlashishi, fikrlash qobiliyatlarining susayishi kabi jarayonlar sodir bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy-intellektual qobiliyatlari borasida rus olimlardan D.B. Bogoyavlenskaya, L.S. Vegotskiy, V.I. Drujinin, V.A. Kan-Kalik, A.N. Leontev, A.R. Luriya, S.L. Ponomarev, Rubinshteyn, B.M. Teplov, g'arblik tadqiqotchi olimlardan D. Veksler, Dj. Gilford, R. Sternberg, G. Ayzenk, A. Tannenbaum, A. Olax kabi olimlar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan. Yosh bolalarning individual qobiliyatlarini ijodiy darajaga ko'tarish istiqbollari bilan bog'liq masalalar K. A. Abulxonova-Slavskaya, A. A. Z. Raximov asarlarida ko'rib chiqiladi[5]. Maktabgacha yoshdagi katta yoshdagi davr o'yin faoliyati bilan tavsiflanadi. "Bolalarning o'yin faoliyati yanada murakkablashadi, har doim kattalarga aniq ko'rinmaydigan maxsus ma'noga ega bo'ladi".

Maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davri asosan ikki turga bo'linadi.

Kichik yosh 2-4 yosh (olamni o'rganish)

Katta yosh 5-6 yosh (qiziqishlarini va o'zligini namoyon qilish)[3]

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maktabgacha bolalikning turli davrlarida teng imkoniyatlar mavjud. Turli yosh toifalarida vositalar, usullar va texnikalar alohida tanlanishi kerak. Yoshning sezgirligini hisobga olgan holda, bu ijodiy qobiliyatlarni yanada rivojlantirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi davrda faoliyat va xatti-harakatlarning yangi psixologik mexanizmlari shakllana boshlaydi. Shaxsiyat belgisi mavjud: ijtimoiy ehtiyojlar paydo bo'ladi, motivlar tuzilishi, tan olinishi, tengdoshlari, kattalar uchun hurmat. Maktabgacha ta'limda tarbiyachi ijtimoiy qadriyatlar tizimini ishlab chiqadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning ruhida yangi ta'lim paydo bo'ladi. "Turli yo'nalishlarda o'zgarishlar yuz beradi, bu xotira, e'tibor, hislar, xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati, o'z-o'zini hurmat qilishdir". Maktabgacha yoshdagi bolalarning 4-5 yoshli davri bola uchun kashfiyotlarni o'rganish va o'zining qiziqishlarini namoyon qilish va rivojlanish davrining eng jo'shqin davri sifatida bo'lib o'tadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy-intellektual qobiliyatlarini aniqlashda va ularning shakllanishida o'ta-ona ijtimoiy roli katta ahamiyatga egadir. O'ta-ona xar doim bolaning bu davrdagi imkoniyatlari va xohishlarini to'g'ri baholay oladigan insonlardan biridir. Bu bosqichda o'ta-ona farzandini xohishlaridan kelib chiqqan holda u qiziqqan sohalar bo'yicha atrof-muhitdagi elementlarni shunga moslashi va qo'shimcha mashg'ulotlar bilan band qilishi muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarining shakllanishida qo'shimcha mashg'ulotlarda Maktabgacha yoshdagi bolalarda doimiy ravishda intellektual mashg'ulotlarning doimiylikida hajmga alohida e'tibor berish kerak. Sababkim, bu yoshda bolalarda intellektual mashg'ulotlarning ko'p marotab takrorlanishi bolaning aqliy jihatdan charchashiga olib keladi. Xar qanday holatda ham intellektual mashg'ulotlarning asosiy qismi bolalar uchun "o'yin" texnologiyalar asosida olib borilishi bolaning mashg'ulotlardan "bezib" qolishini oldini oladi.

Maktabgacha bo'lgan katta yoshdagi davr o'yin faoliyati bilan tavsiflanadi. "Bolalarning o'yin faoliyati yanada murakkablashadi, har doim kattalarga aniq ko'rinmaydigan maxsus ma'noga ega bo'ladi"-deya ushbu xolatga tarif beradi rus pedagog olimi V.I. Drujinin[4].

Kundalik hayotda ijodiy qobiliyatlarining asosiy rivojlanishi o'yin orqali amalga oshiriladi. O'yinda bolalar, ehtimol, bolalarning eng qiziqarli faoliyat doirasini aniqlashga bog'liq bo'lgan o'yinlarni yoqtirishlari mumkin. Shuning uchun o'yin - bu ijodiy qobiliyatlarni aniqlashning asosiy usullaridan biri deya etirof etiladi. Tarbiyachi-pedagoglar

bolaning tasavvurlarini qanday darajada rivojlanayotganini va bolaning fikrlash tarzini belgilashga imkon beruvchi o'yin shaklida maxsus testlarni ishlab chiqishi lozim. Ba'zi bolalar tasavvur olami kuchi bilan harakat qilishadi, boshqalari esa xotiraning tasviri bilangina harakat qilishadi. Ba'zan bolalar bunday o'yinlarda qatnashishni rad etishadi, bu esa bolaga alohida yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ham katta rol o'ynaydi. O'ta-onalar bolaga nafaqat rivojlanish imkoniyatini berishlari, balki ushbu jarayonlarda faol ishtirok etishlari kerak. Har qanday holatda bolaga bosim o'tkazmasdan, unga o'yinni o'ynashga yoki amaliy san'atda ishtirok etishga imkon bera olasiz. Xususan, bu xato musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish bilan ruxsat etiladi. Bolalarda har qanday ijodiy qobiliyatni shakllantirish uchun nafaqat bolaning moyilligini aniqlash, balki to'g'ri yo'nalishda rivojlanish istagini kuchaytiradigan jiddiy ishlarni amalga oshirish kerak.

Tadqiqot va metodologiyalar. Ijodiy-intellektual qobiliyatlar ko'plab qobiliyatlarining birlashuvidir. Ijodiy-intellektual qobiliyatlar uchta asosiy guruhga bo'lish mumkin:

1) motivatsiya bilan bog'liq qobiliyatlar (qiziqishlar va moyilliklar);

2) temperament (emotsionallik) bilan bog'liq qobiliyatlar;

3) aqliy qobiliyatlar[5].

Tahlil va natijalar. Ijodiy-intellektual qobiliyatlarining rivojlanishida maktabgacha ta'lim muassasasidagi 1 ta guruhdagi 30 ta bolani qiyoslov metodi orqali solishtirib ko'rish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy-intellektual qobiliyatlarini shakllanishining jarayonini tahlil qilamiz. Masalan, Jizzax shahridagi maktabgacha ta'lim muassasalaridan birida 1 ta guruhda bolalarni o'rtasida so'rov-tadqiqot ishlari olib borildi. Guruhdagi 30 ta boladan 17 tasi doimiy ravishda ijodiy-intellektual mashg'ulotlarda faol ishtirok etishadi. 13 ta boladan 10 tasida jismoniy mashg'ulotlarda faol ishtirok etadi. 3 ta bolada esa ijodiy-intellektual va jismoniy qobiliyatlar belgilari mavjud emas. Ijodiy-intellektual mashg'ulotlarda ishtirok etuvchi bolalar kuzatilganda ularda ko'proq atrofda o'z mashg'ulotlari bilan bog'liq bo'lgan elementlarning o'lasida va atrof-muhitida ko'pligini ko'rish mumkin. Misol uchun, oila davrasida ijodiy fikrlash bilan bog'liq bo'lgan doimiy multfilmlar, qiziqarli rasmlar kitoblari va hokazo. Jismoniy mashg'ulotlarga qiziquvchi 10 ta bolada esa jismoniy mashg'ulotlarga bo'lgan moyillikni ularning jismoniy hatti-harakatlaridan, tanlayotgan o'yinchoqlaridan bilish mumkin. Shu guruhdagi ijodiy-intellektual mashg'ulotlarning qatnashchilaridan 17 tasidan 8 tasida musiqaga bo'lgan qiziqish mavjud. Bu esa ularda ijodiy qobiliyatning kuchligini ko'rsatadi. 17 ta boladan 11 tasida axborot qabul qilish va uzatish, o'rganish, nazariy bilimlarga bo'lgan qiziqishlar kuchligini ularning so'z boyliklaridan, kitoblarga bo'lgan qiziqishidan anglash mumkin. Demak guruhdagi ijodiy intellektual mashg'ulotlarning qatnashchilaridan 17 tasidan umumiy 5 tasida ham, ham ijodiy ham intellektual qobiliyatning shakllanishini ko'rish mumkin. Lekin guruhdagi jismoniy mashg'ulotlarda muntazam qatnashuvchi 10 ta bolalar orasida ham psixologik o'yin shaklida so'rov olib borildi. 10 ta boladan 6 tasida nafaqat sportga balki, sa'natga bo'lgan qiziqish aniqlandi. Demak, o'rganilgan guruhni yaxlit bir ob'ekt sifatida ko'rib aytish mumkin, bir bolada faqatgina bir hil qobiliyat turi emas, balki bir necha hil qobiliyatlar bo'lishi mumkin. Bu jarayonda bolalarning xar tomonlama rivojlanishi, qobiliyatlarining biron biri samarasi so'nmasligi uchun o'ta-ona va tarbiyachi-pedagog doimiy ravishda muloqotda bo'lib, hamkorlikda ishlashi kerak. Albatta, guruhda xech bir mashg'ulotga qatnashmaydigan 3 ta bola haqida ham

unutmaslik kerak. 3 ta bolaning imkoniyatlarini o'rganish maqsadida ularga 3 xil turdagi predmet(kitob, futbol to'pi va o'yinchoq pianonino) taklif qilindi. Dastlabki 10-15 daqiqa bolalar tortinishdi, suhbatga kirishishni istashmadi. Faqatgina biroz muddatdan so'ng bolalardan biri qiziqish bilan taklif qilingan predmetlarga qiziqish bildirishdi. Bunday holatdagi bolalarda xarakter bilan bog'liq jarayondir. Ba'zi bolalarda o'ziga ishonchning kamligi va omma oldidagi tortinchoqlik hissi o'z qobiliyatlarini namoyon qilishga xalaqit beradi. Bunday holatda bolaga nafaqat tarbiyachi-pedagog va psixolog faoliyati zarurdir. Natija sifatida shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim yoshidagi tahminan 80-90 foiz bolalar o'z qobiliyatlarini shu yosh davridayoq namoyon qila oladi, faqat qachonki, bolalar bilan alohida mashg'ulot olib

borilsa, kerakli ijodiy-intellektual mashg'ulotlar olib borilsagina bunday natijaga erishish mumkin. Qolgan 10 foiz bolalarda esa bu jarayonda inividual yondoshuv muhimdir.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy-intellektual qobiliyatlarini shakllantirishda maktabgacha ta'lim muassasalarida asosiy mehanizmlardan biri bu yaratilgan sharoitlar va samarali ijodiy-intellektual mashg'ulotlardir. Bu jarayondagi ma'suliyat asosan, tarbiyachi-pedagog va ota-onaga tushadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida asosiy e'tiborni ko'proq bolalarning ijodiy-intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim-tarbiyaga yo'naltirish muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947 -son Farmoni. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari risola. –T., 2017.–70-71 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil,qat'iy tartib –intizom va shaxsiy javobgarlik –har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. -104-105-b.
3. Артюхова, Т. Ю. Психологические механизмы коррекции состояния тревожности личности Текст.: дисс. канд. психол. наук: 19. 00.01 / Т. Ю. Артюхова. Новосибирск, 2000. - 197 с
4. Веретина, О. Р. Ролевая игра как метод моделирования диалога (в подготовке к педагогической деятельности) Текст.: автореф дисс. канд. психол. наук: 19. 00.07 / О. Р. Веретина. СПб., 1993. - 18 с.
5. Карпова, Людмила Григорьевна. Развитие творческих способностей младших школьников во внеучебной деятельности. Текст.: автореф дисс. канд. психол. наук: 19. 00.07 /2011
6. <https://kun.uz/uz/news/2017/10/20/mirzиеv-maktabgaca-talim-tizimi-bujica-jigilis-utkazdi>

Gulnoza XASANOVA,
JDPI o'qituvchisi
E-mail: gulnozaxasanova353@gmail.com.

O'zMU JF dotsenti, p.f.n N.Alimov taqrizi asosida

SOCIAL PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS OF CREATING A TEACHER MODEL IN SOCIETY.

Abstract

In society, the educator model is seen not only as a person who has the skills to ensure the effectiveness of education, but also as a regulator and manager of the educational process. As educators responsible for the education of a harmoniously developed generation, educators can be an example not only with their spiritual and moral culture, but also demonstrate their pedagogical skills, make a worthy contribution to the education of a harmoniously developed generation as a mature educator. 'tumor is necessary. The fact that the educator model has its own skills in the society not only enhances the effectiveness of the educator, but also enhances his / her prestige in the society, and the students gain respect for him / her.

Keywords: professional competence, practical bases, integrative approach, research, innovative achievements, psychological issues, teachers, educators, professional qualities.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ МОДЕЛИ УЧИТЕЛЯ В ОБЩЕСТВЕ.

Аннотация

В обществе воспитатель рассматривается не только как человек, обладающий навыками обеспечения эффективности образования, но и как регулятор и менеджер образовательного процесса. Как воспитатели, ответственные за воспитание гармонично развитого поколения, воспитатели могут быть примером не только своей духовно-нравственной культуры, но и демонстрировать свое педагогическое мастерство, вносить достойный вклад в воспитание гармонично развитого поколения как зрелый воспитатель. «Опухоль необходима. Тот факт, что модель педагога имеет свои навыки в обществе, не только повышает эффективность педагога, но и повышает его авторитет в обществе, а учащиеся приобретают к нему уважение.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, практические основы, интегративный подход, исследования, инновационные достижения, психологические проблемы, педагоги, воспитатели, профессиональные качества.

JAMIYATDA TARBIYACHI MODELINI YARATISHNING IJTIMOY PEDAGOGIK ASOSLARI

Jamiyatda tarbiyachi modeli o'z mahoratiga ega bo'lgan tarbiya samaradorligini ta'minlovchi shaxs bo'libgina qolmasdan, ta'lim-tarbiya jarayonini tartibga soluvchi va uni boshqaruvchisi sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyachilar barkamol avlod ta'lim tarbiyasi uchun javobgar shaxs bo'lib nafaqat ma'naviy – axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnak bo'lishi shu bilan birga pedagogik mahoratini ham namoyon eta olishi, yetuk tarbiyachi sifatida barkamol avlod tarbiyasiga o'zining munosib hissasini qo'shishi zarur. Jamiyatda tarbiyachi modeli o'z mahoratiga ega bo'lishi tarbiya samaradorligini ta'minlovchi shaxs bo'libgina qolmasdan ayni vaqtda uning jamiyatdagi obro' e'tiborini ham oshiradi, tarbiyalanuvchilarga unga nisbatan hurmat yuzga keladi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, amaliy asoslari, integrativ yondashuv, ilmiy-tadqiqot, innovatsion yutuqlar, psixologik masalalar, pedagog, tarbiyachilar, kasbiy sifatlar.

Kirish. Ta'lim jarayonini takomillashtirishning muhim omili ta'lim tizimida tarbiyachilar kasbiy kompetentligini yuqori darajada shakllantirishi bilan uzviy bog'liq. Shu sababli, zamonaviy ta'lim texnologiyalari imkoniyatlaridan hamda yaratilayotgan o'quv uslubiy majmualardan unumli foydalanish negizida tarbiyachilar kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratish dolzarb vazifalardan biri ekanligini belgilaydi.

Respublikamizda bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy qobiliyati va malakalarini rivojlantirish, pedagogik faoliyatga taktik va strategik yo'nalganlikni tarbiyalash, affiliatsiya motivi asosida talabalarining ijtimoiy faolligini oshirishga ustuvor yo'nalish sifatida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy qilish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmlarini yaratish"[3] kabi muhim vazifalar belgilandi. Bu esa, integrativ yondashuv

asosida bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasini takomillashtirishni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Uzlaksiz ta'lim tizimida tarbiyachilarini kasbga tayyorlash, ularda zaruriy kasbiy sifatlar va ko'nikmalarini shakllantirish masalalari E.Zeer, H.Abdulkarimov, A.Mamajonov, N.Muslimov, B.Rahimov, N.Sayidahmedov, O'.Tolipov, Sh.Sharipov, N.Shodiev, Ya.Haydarov, O.Haydarova, F.Yuzlikaevlar tomonidan tadqiq etilgan. Tarbiyachilarda pedagogik qobiliyatlarni takomillashtirishning psixologik xususiyatlari Dj.Gilford, Ye.Torrens, A.Leontev, M.Davletshin, Epgash G'ozievlarning ilmiy izlanishlarida keng yoritilgan. Mazkur tadqiqotlarda kreativ jarayon, kreativ mahsulot, kreativ shaxs va kreativ muhit kabi tushunchalarning o'ziga xos qiyosiy tahlili orqali shaxs kreativligi va ijodkorligining ijtimoiy-psixologik masalalari va psixodiagnostikasi, intellekt va pedagogik o'rtasidagi aloqadorlik masalalari o'rganilgan. Pedagog olimlardan N.Shodiev, O.Musurmonova, X.Ibragimov, Sh.Sharipov, N.Egamberdieva, Sh.Shodmonova, V.Juklina, Ye.Bezniskolarning ilmiy izlanishlarida tarbiyachilarda pedagogik qobiliyatlarni takomillashtirish, kasbiy-innovatsion tayyorgarlikni rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari,

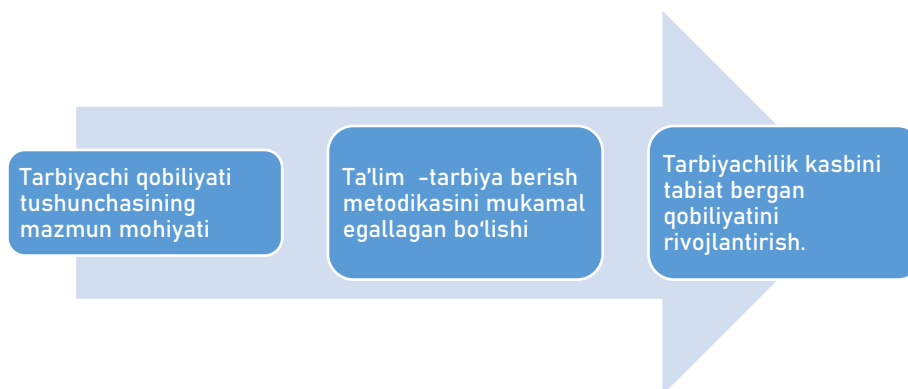
pedagogik qobiliyatlarni takomillashtirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar, ijtimoiy faollik, shuningdek, tarbiyachilarda tanqidiy, kreativ tafakkurni rivojlantirish yo'llari, pedagogik shart-sharoitlari, shuningdek aksiologik-pedagogik mazmuni yoritib berilgan. Respublikamiz olimlaridan N.N.Azizxo'jaeva, U.Sh.Begimqulov, R.X.Jo'raev, U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, O.M.Musurmanova, E.A.Seytxalilov, N.M.Egamberdieva, F.R.Yuzlikaev, Z.E.Azimovalarning ilmiy izlanishlarida bo'lajak tarbiyachilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik, integral-pedagogik jihatlarini tadqiq etilgan[8].

Ma'lumki, Pedagogik mahorat tizimida tarbiyachiining pedagogik nazokati (odobi) muhim o'rin tutadi. tarbiyachi nazoksiz, kasb odobisiz yuksak cho'qqilarsari odimlay olmaydi. Masalaga shu nuqtai – nazardan yondoshilganda, professor M. Ochilovning so'zlari, tarbiyachi pedagogik mahoratiga qo'yilgan talablarga mos va hamohangdir. Pedagogik mahoratning o'ziga xos xususiyatlaridan biri, uning tarbiyachi shaxsi va kasbiy fazilatlarining o'zaro bog'liqligidir. tarbiyachi inson sifatida shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishi bilan birga, kasbiy, ya'ni ixtisoslik fazilatlariga ega bo'lishi lozimligini tajriba ko'rsatmoqda. Buni yuqorida kasb axloqi to'g'risida bildirilgan fikrlar misolida ham ko'rdik. Shuningdek, pedagog-tarbiyachi ixtisosligining ko'pgina xususiyatlari M. Kuronov, B. Muranov va M.Ochilovlar tomonidan ishlab chiqilgan tarbiyachi professiogrammasida o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, M.Kuronov, B. Muranovlarning tarbiyachi professiogrammasi asosan, tarbiyachini shaxsiy va kasbiy sifatleri, uning insoniy fazilatleri, bilimi, tashkilotchiligi, konstruktiv, gnostik, kasbiy malakalari, amaliy ko'nikmalari integratsiyasi tarzida izohlab berilgan[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida maktabgacha ta'lim yo'nalishida o'qitish jarayoniga integrativ yondashuvni tatbiq etish imkoniyatining aniqlanganligi, integrativ yondashuvga asoslangan mualliflik maxsus kurs dasturlari, volontyorlik faoliyatini tashkil etishga doir trening mashg'ulotlari majmuining ishlab chiqilganligi bilan izoxlanadi. Tarbiyachilar barkamol avlod ta'lim tarbiyasi uchun javobgar shaxs bo'lib nafaqat ma'naviy – axloqiy madaniyati bilan atrofida o'rnak bo'lishi shu bilan birga pedagogik mahoratini ham namoyon eta olishi, yetuk tarbiyachi sifatida barkamol avlod tarbiyasiga o'zining munosib hissasini qo'shishi zarur. Jamiyatda tarbiyachi modeli o'z mahoratiga ega bo'lishi tarbiya samaradorligini ta'minlovchi shaxs bo'libgina qolmasdan ayni vaqtda uning jamiyatdagi obro' e'tiborini ham oshiradi, tarbiyalanuvchilarga unga nisbatan hurmat yuzga keladi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagogik qobiliyatlar kompleksining didaktik tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachilarda pedagogik qobiliyatlarning rivojlanish darajasining pedagogik-psixologik xususiyatlari va omillarini aniqlashtirish, baholash mezonlari va mexanizmlarini takomillashtirish, kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagogik qobiliyatlar kompleksining didaktik tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi[7]. Darhaqiqat, jamiyatda tarbiyachining obro' e'tiborini taminlaydigan ilk vosita uning tarbiyalanganlik darajasidir. Jamiyatda tarbiyachi ma'naviy jihatdan sag'lom va keng fikrlay oladigan bo'lishi, o'z milliy qadriyatleri, urf –odatleri va millatimizning buyuk siymolari ijodiy merosini teran bilishlari kerak. Ayniqsa, o'zi tanlagan mutaxassislik sohasida izlanishar olib borga allomalarning hayoti va ijodini yaxshi bilishi hamda mantiqiy tafakkurga ega bo'lishi lozim. Bu tarbiyachining jamiyatda pedagogik shakllanib borishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachilik kasbining shakllanishi davomida pedagogik mahorati takomillashtirib boradi. U turli

psixologik hususiyatlarga ega bo'lgan tarbiyalanuvchilar bilan ta'lim – tarbiyaviy faoliyat olib boradi. U o'z navbatida tarbiyachining jamiyatda tinimsiz ijod qilishga, tarbiyaning har xil vosita va usullarini topib moxirona qo'llashga majbur etadi. Tarbiya natijasida belgilangan maqsadga erishish uchun tarbiyachilar yillar dvomida yig'ilgan tajriba va malakalarga tayanib ishlaydi[10].

Tahlil va natijalar. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatligi, goyaviy e'tiqodligi o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqat tarbiyachi – tarbiyachi boshqa kasb egalariidan ajratib turiladi. Tarbiyachi kasbiga xos bo'lgan muxim fazilatlaridan talablaridan biri bolalarni sevisish ularning xayoti bilan qiziqish har bir shaxsni xurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuch va bilimini bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi bo'la oladi. Tarbiyachi o'zi yashab turgan o'lka xayotini bilishi tabiat va jamiyat omillarini tushunishi ijtimoiy faol bo'lishi kerak. Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, bigalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada to'g'ri ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, Pedagog-tarbiyachilik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtda yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Tarbiyachi bolalarga ishonch bilan qarashi, [ularning mehnatsevarligi](#), mustaqilligi, tashabbuskorligini to'g'ri taqdirlashi va mustaqil faoliyat qilishlari uchun imkoniyat yaratishi kerak. Tarbiyachi jamiyatda o'z o'rni va ahamiyatini rivojlantirishda uning o'z faoliyati davomida egallagan bilim ko'nikma va malakalari muhim ahamiyat kasb etadi. Buyuk nemis pedagogi Adolf Disterverg tarbiyachining jamiyatda o'z o'rnini egallash uchun doimiy ravishda fanlarni mutola qilish bilan shug'ullanishi haqida gapirib, shunday degan edi: “Tarbiyachi muntazam ravishda fan bilan shug'ullanmogi lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o'xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bunday tarbiyachidan hech qanday natija kutib bo'lmaydi.” Tarbiyachi avvalo, bilimli bo'lishi o'zi yashab turgan tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va Oliy ta'lim tashkilotigacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fizologiyasini egallashi va bolalarning yosh hususiyatlarini bilishi kerak. Shuningdek, pedagog tarbiyachining hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqtayi nazardan yondashuvi bolani har tamonlama rivojlantirish mufaqqiyatni amalga oshirishga imkon beradi. Tarbiyachining bolalarga munosabati so'ssiz tarbiyachi mehnati mufaqqiyatlarida hal qiluvchi rol o'ynashi hamda pedagogik mahoratning muhim tamoni bo'lib hisoblanishini takidlagan edi. Uning fikricha tarbiyachi bilan bolalarning o'zaro munosabati ko'p jihatdan aynan mana shu jarayon harakteriga bog'liqdir. Muolifning takidlashicha o'zaro munosabatni tarbiyachi shaxsining faolligi va jamoadagi tasirlashuvi nuqtayi nazaridan o'rganishi ham mumkin. Hozirgi zamon va fan texnika jadal suratda rivojlanayotgan, zamonviy axborot texnologiyalarining salmog'i keskin oshayotgan bir davrda tarbiyachi pedagogik mahoratini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda tarbiyachi o'z o'rnini shakllanishida hozirgi kunda faqat o'z fani bo'icha emas, balki o'z faniga yaqin bo'lgan sohalaridagi yangiliklarni bilishi talab etiladi. Tarbiyachi o'z ishining ustasi – bu yuqori madaniyatli, o'z fanini chuqur egallagan va so'z sanatiidan yaxshi xabardor bo'lgan ta'lim – tarbiya metodikasini a'lo darajada o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Bu tushunchlarni chuqurroq anglashga harkat qilsak quydagilarni aniqlashimiz mumkin.1-rasm[5].

1-rasm. Tarbiyachilik kasbi tushunishga oid bo'lgan tushunchalar.

V.A.Slastelin ta'rifichi pedagogik qobiliyat shaxsining kasbiy yo'nalishidagi yuqori ko'rinishi bilan har qanday faoliyat qobiliyatning asosiy ko'rsatkichi uning fikricha, maxsus umumlashgan malakalarni egallaganligidir. Tarbiyachilik kasbiy bilimlarining xususan, pedagogik psixologik bilimlarining yetishmasligi yoki uning rad etilishi va hatti – harakati unga yetarlicha e'tibor bermaslik ko'pgina xollarda tarbiyachi tayyor materiallardan foydalanib o'z ustida izlanishlarni to'xtatib qo'yadi. Bu esa tarbiyachi shaxsiga nisbatan bilimsizlik darajasini olib keladi[9].

Xulosa va takliflar. Hozirgi bosqichda Oliy ta'lim tashkilotlari yetuk shaxslarni tarbiyalash va barkamol avlodni yetishtirishda muhim ahamiyatga ega bo'g'in sanaladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari ma'naviy ishlab chiqarish sohasi bo'lib, uning mahsuli nafaqat yangi bilimlarni, yangi maqsadlarni, yangi qadriyatlarni va shaxsiy ma'no-larni egallash, balki o'qituvchining muhim kuchlarini ochib berish

va rivojlanti-rishdir, uning intellektual, axloqiy va ijodiy salohiyatini ko'rsatib berishdan iborat. Tarbiyachi maktabgacha ta'lim tashkilotigacha milliy tarbiya pedagogikasi va psixologiya, fiziologiya fanlarining asoslarini bilish, ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarning yoshi va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etishi kerak. Tarbiyachi ta'lim-tarbiya jarayonida samarali shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Tarbiyachi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi kasbiylik layoqatiga ega bo'lish, pedagogik texnika, nutq, yuz, qo'l, oyoq va gavda harakatlari, mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olish lozim. Tarbiyachi bolalarni ko'zata oladigan, ularni xulqi, xatti-harakati sabablarini to'g'ri tahlil qilib, unga ta'sir etuvchi vositalarni qo'llay oladigan bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Oliy ta'lim tashkilotigacha ta'lim tizimini takomillashtirishga karatilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimcha kiritish to'g'risida. 08.08.2018 y. PQ-3904.
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: “O'zbekiston”. – 2017.– 102b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari to'plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.
4. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / Toshkent: <<O'zbekistan milliy ensiklopediyasi>> Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. - 317 bet. 198 b
5. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. - T.: Fan, 2007. - 160 b.
6. Inoyatov U.I. Ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarish g'g' Kasb- hunar ta'limi.- 2004.- №1.-B. 3-4.
7. Mashg'ulotlarda o'qitish texnologiyalari to'plami / Met.qo'll. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida innovatsion ta'lim texnologiyalari seriyasidan – T.: TDIU, 2013. – 137 b.
8. Хасанова, Г. (2021). Олий таълим муассасалари педагогларининг Креатив қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 778-782
9. М.Усмонова . Ўқувчи шахсига йўналтирилган педагогик технологиялар Таълим технологиялари. 2016 йил. 4-сон.
10. Усмонова М..Педагогик жараён лойихаси – машгулотлар самарадорлигини таъминлаш воситаси сифатида Бошланғич таълим ва жисмоний маданият йўналишида сифат ва самарадорликни ошириш: муаммо ва ечимлар Халқаро илмий конференция. Тошкент. 25 май, 2017 йил

Mamlakat XONNAZAROVA,
TDPU o'qituvchisi
E-mail: xonnazarova@mail.ru

P.f.f.d. G' Otamurodov taqrizi asosida

DIDACTIC SUPPORT OF TEACHING ZOOLOGICAL SCIENCES ON THE BASIS OF MEDIA TECHNOLOGY

Annotation

The article describes the legal and regulatory framework for the quality organization of educational processes in the country, the main requirements for teaching methods, the use of media technology to ensure the implementation of these requirements. Also, the factors of teaching the class of bony fishes in zoology on the basis of media technologies and the positive opportunities created in this process were discussed.

Keywords: educational processes, zoology, media technology, bony fish class, electronic information educational resources, teaching methods, cognitive processes.

ДИДАКТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЗООЛОГИЧЕСКИХ НАУК НА ОСНОВЕ МЕДИАТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В статье описаны нормативно-правовая база качественной организации образовательных процессов в стране, основные требования к методике обучения, использование медиатехнологий для обеспечения реализации этих требований. Также обсуждались факторы преподавания класса костных рыб в зоологии на основе медиатехнологий и позитивные возможности, создаваемые в этом процессе.

Ключевые слова: образовательные процессы, зоология, медиатехнологии, класс костистых рыб, электронные информационные образовательные ресурсы, методика обучения, познавательные процессы.

MEDIATEXNOLOGIYALAR ASOSIDA ZOOLOGIYA FANLARINI O'QITISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI

Annotatsiya

Maqolada respublikamizda ta'lim jarayonlarini sifatli tashkil etishning xuquqiy-me'yoriy asoslari, ta'lim metodlari oldidagi asosiy talablar, ushbu talablar ijrosini ta'minlashda mediatexnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, talabalarga zoologiya fanidan suyakli baliqlar sinfini mediatexnologiyalar asosida o'qitish omillari va bu jarayonda yaratiladigan ijobiy imkoniyatlarga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayonlari, zoologiya fani, mediatexnologiyalar, suyakli baliqlar sinfi, elektron axborot ta'lim resurslari, ta'lim metodlari, bilish jarayonlari.

Kirish. Mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning hozirgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tamoyillari dunyoning rivojlangan mamlakatlar qatoridan munosib o'rin olish uchun ma'naviy salohiyatimizni va iqtisodiy qudratimizni yanada oshirish, ularni XXI asr ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga javob beradigan tarzda qayta qurishni talab qiladi. Buning uchun yoshlarimizning erkin, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini yanada rivojlantirish, ularning bilim salohiyatlarini jahon andazalariga mos ravishda oshirish hamda kelajakda xalqimizga astoyidil xizmat qiladigan kasb egasi bo'lib etishishlari uchun shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etadi.

Bu borada 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasini "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish" deb nomlangan to'rtinchi ustuvor yo'nalishida har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish, kasbga o'qitish ko'lamini 2 baravar oshirib, jami 1 million nafar ishsiz fuqaroni kasb-hunarlariga o'qitish vazifasi qo'yilgan [1]. Bundan ko'rinib turibdiki, yoshlarimizni hayotda o'z o'millarini topishlari uchun ularga chuqur bilim, fan materiallari bo'yicha ularda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish lozim bo'ladi. Bu kabi dolzarb vazifalarni amalga oshirish ta'lim tizimi oldiga ulkan mas'uliyatni yuklaydi. Ta'lim jarayonlarining sifat-samaradorligini oshirish va belgilangan maqsadga erishishda ta'lim jarayonlarida innovatsion, axborot kommunikatsion texnologiyalaridan

foydalanish dolzarb hisoblanadi. Bu o'rinda ta'lim jarayonlarida mediatexnologiyalardan foydalanish muhim o'rinni egallaydi.

Bizga ma'lumki, didaktika butun dunyo ta'lim nazariyasi sifatida o'quv jarayonini, ta'lim sifati, ta'lim jarayonining nazariy qismlari, dars mashg'ulotlarining ta'lim jarayonidagi didaktik vositalarini o'z ichiga oladi. Ta'lim mazmunini o'zlashtirishda talabalarning bilim saviyasi, o'zlashtirish qobiliyati, ta'lim manbai, didaktik vazifalarga qarab munosib ravishda quyidagi bir nechta metodlar qo'llaniladi: og'zaki bayon qilish metodi, og'zaki metod, ko'rgazmali metod, amaliy metod, laboratoriya ishlari metodi, muammoli va evristik modellashirish metodi, mustaqil ishlash metodi, ilmiy-tadqiqot metodlari, o'qitishning muammoli izlanish va reproduktiv metodi, o'qitishning induktiv va deduktiv metodlari.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, hozirgi kunda ta'lim metodlari oldida turgan asosiy talablar quyidagilar hisoblanadi:

1. O'quv materialini o'rganish faqatgina nazariy bilimlarni o'zlashtirishga emas, balki ta'limning amaliy imkoniyatlarini ishga solishga ham yordam berishi kerak.

2. Ta'lim metodlari ilmiy dalillar bilan aniq asoslangan bo'lishi lozim. Metodning ilmiyligi talabalarning aniq fikr yuritishini, zoologiya faniga oid materiallarni o'zlashtirish jarayonidagi aniq ta'limiy maqsadini, vositalarni, usullarni asoslaydi.

3. Zoologiya faniga oid o'quv materialini o'rganish jarayonida foydalaniladigan har kaday ta'lim metodlarining tizimligi ularning samaradorlik darajasini belgilaydi.

4. Ta'lim metodlari oldiga qo'yiladigan yana bir talab ularning tushunarli bo'lishidir. O'qitish yo'li talabalarga tushunarli va maqbul bo'lishi, geografik o'quv materialini o'rganish metodlari esa uning bilimlarini o'zlashtirishdagi sohaga muvofiq kelishi lozim.

5. Talabalarni bilish jarayoni orqali o'quv jarayonida ko'rsatmali texnologiyalardan ko'proq foydalanish zarurligi ta'lim metodlari oldiga qo'yilgan muhim talabdir. Ta'limni ongli va faol shaklda olib borish bilimlarni o'zlashtirish usullariga ham bog'liq.

6. Ta'lim beruvchining ilmiy-nazariy bilimlarni tushuntirishi talabalarining o'zlashtirishida samarali va sifatli natija berish kerak.

Yuqorida bayon etilgan didaktik fikrlarga tayangan holda ta'lim nazariyasi zoologiya fanini o'qitishda metodik omil, didaktik omil, psixologik omillarga asoslanishi kerak. Yuqoridagilarning barchasi mediatexnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim muhitida ijobiy hal etilishi mumkin.

Demak, talabalarni zoologiya fanini mediatexnologiyalar asosida o'qitishning ilmiy-metodik ta'minoti ushbu omillar asosida takomillashtirishi mumkin.

Mediatexnologiyalar o'z xususiyatlariga ko'ra quyidagicha tasniflanadi: audiovizual texnologiyalar (magnitofon, kino, televizor, video uskunalar); multimedia texnologiyalari (kompyuter, videokuz, proektor, dinamiklar, multimedia texnologiyalari); gipermatni texnologiyalar (internet saytlari, elektron darsliklar, elektron kutubxonalardagi ko'rsatkichli va izohli lug'atlar, ensiklopediyalar); xolografik texnologiyalar (volumetrik va chuqur aks ettiruvchi). Mediatexnologiyalarning bu guruhi murakkab usulda ko'pgina boshqa texnologiyalar guruhlariga kirib boradi [8].

Multimediali elektron axborot ta'lim resurslarigaiga ma'lum o'quv fani mavzusi (masalan, zoologiya, suyakli baliqlar sinfi bo'yicha amaliy ish namoyishi, suyakli baliqlar sinfining morfo-fiziologik xususiyatlari, baliqlarning ekologiyasi, xalq xo'jaligida ahamiyati va x.k.)ga doir videolavhalar misol bo'lishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mediatexnologiyani takomillashtirish bosqichi bevosita mediata'lim bilan bog'liqdir. Respublikamizda N.I.Taylakov, H.A.Saidakbarov, Sh.N.Taylakova, J.G.Yo'ldoshev S.K.Tursunov, D.E.Toshtemirov, O.X.To'raqulov, R.R.Boqiev, B.A.Begalov, kabi olimlar ta'lim jarayonlarini kompyuterlashtirish, zamonaviy pedagogik ta'limda axborot texnologiyalarini joriy etishga doir tadqiqot ishlarini amalga oshirganlar, ammo adabiyotlar va mualliflar tajribalarini o'rganishdan shu narsa ma'lum bo'ldiki, oliy ta'lim muassasalarida zoologiya fanini, xususan, "Suyakli baliqlar" sinfini mediatexnologiyalar asosida o'qitish muammosi metodik nuqtai nazardan kam o'rganilgan.

J.Gonne mediatexnologiyalarni taxlil qilar ekan butunlay yangicha fikrlarni olg'a suradi. Uning fikricha, o'quv jarayoniga axborot vositalarini samarali joriy etishda o'quv muassasalari pedagoglariga yordam beruvchi mediatexnologiyalar markazini tashkil etib, unda o'qituvchi o'z ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirishda 5 turdagi metodik tavsiyani birlashtirgan, ya'ni turli axborot manbalarini taqqoslash, tinglay olish, fikrlar xilma-xilligi va ularning nisbiyligi turli mediaaxborotlardan foydalana olish mahoratini o'z ichiga olsa (Axborot zaxiralari haqidagi bilimi, ularni izlab topish, tanlash, mavzuga oid testlarni ma'lum manbal bilan solishtirish), boshqa tomondan esa fanning turli sohalarni tashkil etish tamoyillari haqidagi ta'lim mazmunini anikdash mahorati hamda turli hodisalardagi o'xshashliklarni aniqlash, tashxislash kabi bilimlar nazarda tutiladi [9].

Demak, talabalarining mediasavodxonlik darajalarini oshirishda ta'lim tushunchalarining yangi qirralarini, ya'ni o'qish va o'qitish jarayonida voqeliklarning yangi ko'rinishlari va qo'shimcha materialni yuzaga keltiradi. O'qish jarayoni asosan mustaqil ta'lim bilan bogliq. Sababi, talabalar aynan mustaqil ta'lim jaryonida mediatexnologiyalardan foydalanish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Ta'lim jarayonida didaktik mediatexnologiyalardan foydalanish bo'yicha eksperimentni tashkil etishda hisobga olingan bu holat zamonaviy mediatexnologik ta'limning eng muhim yunalishi - tabiiy va texnik madaniyatlarining zamonaviy tendensiyasi doirasida amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi..

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Zoologiya fanidan suyakli baliqlar sinfini o'qitishda mediatexnologiyalardan foydalanish orqali quyidagi ijobiy imkoniyatlarga erishiladi:

1. Suyakli baliqlar sinfi bo'yicha yaratilgan elektron axborot resurslari (elektron darsliklar, videodarslar, elektron nazorat testlari, mobil ilovalar, multimedia texnologiyalari va b.) ushbu kurs bo'yicha nazariy va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda kompyuterlashgan texnologiyalarni qo'llanilishini ta'minlashga sharoit yaratadi.

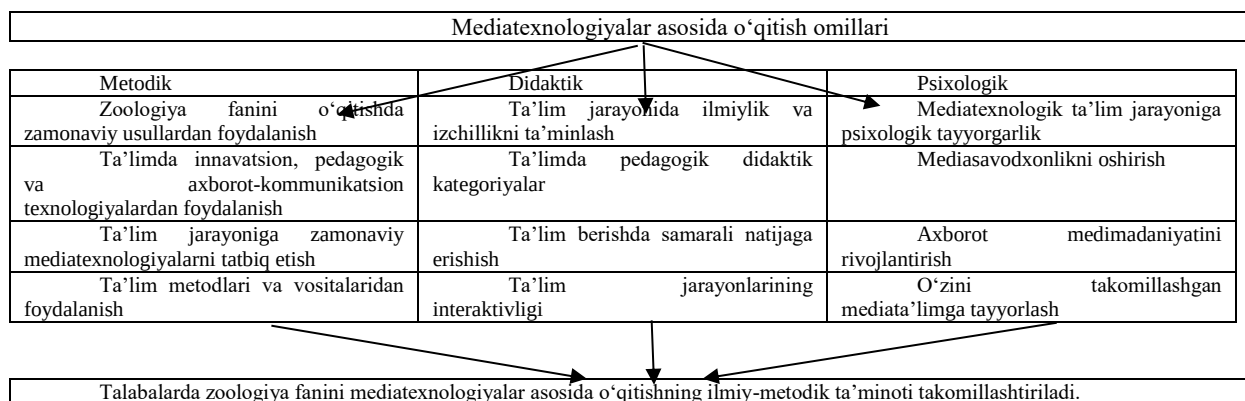
2. Suyakli baliklar sinfi bo'yicha ishlab chiqilgan mediasavodxonal talabalarda zamonaviy, yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishni o'rgatadi, mustaqil holda o'z bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi.

3. Zoologiya fani (Suyakli baliqlar sinfi)ni o'qitishning ijodiy muhiti yaratiladi.

4. Mediatexnologiyalar asosida talaba sifatli o'quv materiallari bilan ta'minlanadi;

5. Zoologiya fani bo'yicha yangiliklar, ilg'or tajribalar, ilm-fan, texnika va texnologiyalarning eng so'ngi yutuqlaridan xabardor bo'ladi.

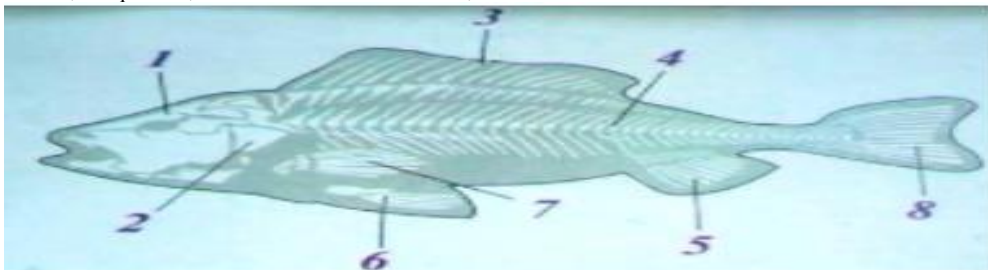
Mediatexnologiyalar asosida o'qitish strukturasi asosiy omillari quyidagilar hisoblanadi:

1-rasm. Mediatexnoliyalar asosida o'qitish omillari

Demak, zoologiya fanidan suyakli baliqlar sinfi bo'yicha o'quv materiallarini o'qitishda mediatexnologiyalardan foydalanilganda talabalarga suyakli baliqlarning o'ziga xos xususiyatlari (kelib chiqishi, ularning tashqi tuzilishi, oziqlanishi, harakat sistemi va skeleti, hazm

qilish va nafas olish organlari, qon aylanish sistemi, nerv sistemi va sezgi organlari, ko'payishi va rivojlanishi, ayirish organlari) bo'yicha aniqroq va tushunarliroq ma'lumotlar berish mumkin. (2-rasm).

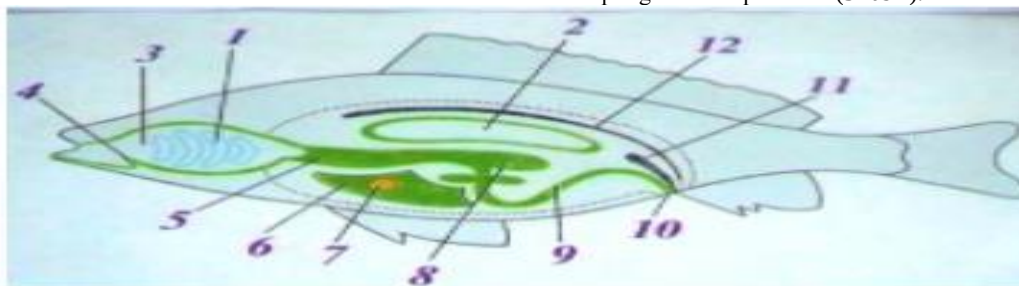

2-rasm. Zog'ora baliqning skeleti

1-bosh; 2-jabra qopqog'i; 3-yelka suzgich; 4-umurtqa poganasi; 5-anal suzgich; 6-qorin suzgich; 7-ko'krak suzgich; 8-dum suzgich.

Tahlil va natijalar. Darsliklarda keltirilishicha, suyakli baliqlar skeleti tog'ayli baliqlar skeletidan farq qilib asosan suyakdan tashkil topgan. Suyaklar kelib chiqishiga qarab tog'ay (xondral) suyaklar va teri, ya'ni qoplag'ich suyaklarga bo'linadi. Xondral suyaklar tog'ay to'qimasining sekin-asta suyak to'qimasiga almashinishidan hosil bo'ladi [2]. Suyakli baliqlarning shu kabi xususiyatlarini talabalarga tushuntirishda aynan mediaresurslar (videodarslar, animatsiyalar, mul'timedia ilovalari va h.k.)dan foydalanilsa talabalarda suyakli baliqlar haqida keng tasavvur paydo bo'ladi.

Bizga ma'lumki, shaxs manbani o'qiganda – 10%, ma'lumotni, eshitganida – 20%, jarayonni ko'rganda – 30%, jarayonni ko'rib, ular to'g'risida ma'lumot eshitganda – 50% hajmdagi ma'lumotlarni yodda saqlab qoladi. Demak suyakli baliqlar sinfi bo'yicha yaratilgan elektron axborot ta'lim resurslari orqali talabalarda baliqlar bo'yicha to'liqroq va tushunarliroq bilimlar beriladi, hamda yuqori o'zlashtirish darajasiga erishiladi. Jumladan, baliqning ovqat hazm qilish va ayirish organlari bo'yicha ma'lumotlar berilayotgan matnli ma'lumotlardan ko'ra shu bo'yicha videroliklarni ko'rsatish maqsadga muvofiq bo'ladi. (3-rasm).

3-rasm. Baliqning ovqat hazm qilish va ayirish organlari

1-jabra yoriqlari; 2-suzgich pufagi; 3-halqum; 4-til; 5-qizilo'ngach; 6-jigar; 7-o't pufagi; 8-oshqozon; 9-ichak; 10-anal teshik; 11-siydik pufagi; 12-buyrak

Talabalar videroliklarni ko'rish orqali ushbu ma'lumotlar ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Ma'lumki, suyakli baliqlar kishilarning oqsil moddaga bo'lgan talabini qondirish uchun oziq-ovqatda keng ko'lamda qo'llaniladi. Yiliga dunyo bo'yicha 50 mln. tonnagacha baliq ovlanadi, ularning asosiy qismini dengiz baliqlari tashkil qiladi [7]. Talabalarda baliqlarning xalq xo'jaligidagi ahamiyatini ongli ravishda anglashlarida ham mediatexnologiyalarning o'rni va ahamiyati katta.

Xulosa va takliflar. Ta'lim jarayonlarida mediaresurslardan foydalanish talabalarda o'quv-bilish

faolligini oshirish, ularda o'rganilayotgan mavzu, muammolar bo'yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o'z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, bir-birini tinglay olish, g'oyalarni yanada boyitish, bildirilgan fikr-mulohazalar orasidan eng maqbul yechimini tanlab olish ko'nikmalarini shakllantirilishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, mantiqiy fikrlash, mavjud g'oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli qarashlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni topa olish malakalarini shakllantirish bilan birga o'quv materialini tez va qulay usulda, ya'ni ko'rish, eshitish orqali chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyatini vujudga keltiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi PF-60-sonli Farmoni.
2. Dadaev S., Saparov K. Zoologiya (xordalilar) OO'Yu talabalari uchun darslik. "Turon-iqbol", T. 2018.
3. Рупперт Э.Е., Фокс Р.С., Барнс Р.Д. Зоология беспозвоночных. В 4-х томах, перевод с англ., "Академия", Москва – 2008 г.
4. Вестхайде В., Ригер Р. Зоология беспозвоночных. В 2-х томах, перевод с немес., КМК, Москва – 2008 г.
5. Dadaev S., To'ychiev S., Haydarova P. Umurtqalilar zoologiyasidan laboratoriya mashg'ulotlari. O'quv qo'llanma. T. "O'zbekiston". 2006.
6. Laxanov J.A. Umurtqalilar zoologiyasi. OO'Yu talabalari uchun darslik. T. 2005.
7. Naumov S.P. Umurtqali hayvonlar zoologiyasi (A.Abdullaev tarjimai), Toshkent. 1995 yil. "O'qituvchi" nashriyoti. 260 b.

-
8. Змановская Н.В. Формирование медиа образованности будущих учителей: дис. канд. пед. наук. – Иркутск, 2004.– С.150.
 9. Gonnet, J. (1997).Educationetmedias.Paris: Pressuniversitairede France.

УДК:36;37.0;7.0 X-85

Азаматжон ХУДАЙНАЗАРОВ,
Ўзбекистон Миллий университети тадқиқотчиси
E-mail: azamat_200992@mail.ru

ЎЗМУ профессори, с.ф.д. И. Эргашев тарқизи асосида

MAIN OBJECTIVES OF INCREASING YOUTH ACTIVITY IN SOCIAL AND SPIRITUAL LIFE

Abstract

The article discusses some priorities for increasing the activity of the youth of Uzbekistan in social and spiritual life as a guarantee of the country's development. The article also provides a socio-political analysis, increasing the effective participation and activity of young people in socio-political processes through socio-political transformations in the socio-spiritual life of the country, effective solutions, priorities and conclusions of some problems in the socio-spiritual life.

Key words: youth, youth spirituality, social and political reforms, social and spiritual life, five important initiatives, spiritual potential, intellectual potential, education, books, reading, reading culture, theater, museum.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПОВЫШЕНИЯ АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ В СОЦИАЛЬНОЙ И ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые приоритеты повышения активности молодежи Узбекистана в общественно-духовной жизни как залог развития страны. В статье также приводится социально-политический анализ, повышение эффективного участия и активности молодежи в общественно-политических процессах путем социально-политических преобразований в социально-духовной жизни страны, эффективные решения, приоритеты и выводы некоторых проблем в социально-духовной жизни.

Ключевые слова: молодежь, молодежная духовность, общественно-политические реформы, общественно-духовная жизнь, пять важных инициатив, духовный потенциал, интеллектуальный потенциал, образование, книги, чтение, читательская культура, театр, музей.

ЁШЛАРНИ ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ ҲАЁТДА ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон ёшларининг ижтимоий-маънавий ҳаётда фаоллигини оширишнинг айрим устувор вазифалари мамлакат тараққиётининг гарови эканлиги ўрганилган. Шунингдек, мақолада мамлакатимиз ижтимоий-маънавий ҳаётида олиб борилаётган ижтимоий-сиёсий ислохотлар орқали ёшларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларда иштирокини ва фаоллигини юксалтириш, ижтимоий-маънавий ҳаётда юзага келаётган айрим муаммоларга самарали ечимлар, устувор вазифалар ва ҳулосалар берилган ҳамда ижтимоий-сиёсий таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ёшлар, ёшлар маънавияти, ижтимоий-сиёсий ислохотлар, ижтимоий-маънавий ҳаёт, бешта муҳим ташаббус, маънавий салоҳият, интеллектуал салоҳият, таълим, китоб, китобхонлик, китобхонлик маданияти, театр, музей

Кирриш. Ҳар бир мамлакатнинг тарихий ривожланиш жараёнидан маълумки, давлатнинг жадал ривожланиши, халқнинг фаровон яшаши, олдинги қўйилган стратегик мақсадларга эришишида ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатлари кафолатланлиги, ижтимоий-сиёсий жараёнларда фаоллик даражаси, яратиб берилган шарт-шароитлари, таълим-тарбияси ва келажагига бериладиган эътиборига чамбарчас боғлиқ. Шу маънода, Ўзбекистон ёшларини ижтимоий-маънавий ҳаётда фаоллигини юксалтириш мамлакатнинг тараққиёт даражасини белгилаб беради. Ёшларнинг ижтимоий-маънавий ҳаётда фаоллик даражаси ошмас экан мамлакат ҳеч қачон ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий ва маърифий соҳаларда ривожланиши амри маҳолдир. Ёшларнинг ижтимоий ҳаёт соҳалардаги айрим муаммоларга ечим топмас экан, Ўзбекистоннинг ривожланган давлатлар орасида, нуфузли таъкилотлар ва халқаро рейтинглардаги ўрни пастлаши мумкин, юқорилашиши жудаям қийиндир.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг “Ёшлар ўртасида китобхонликни, мутлоа маданиятини ривожлантириш доимий эътиборимиз марказида бўлиши лозим. Фарзандларимизга

мўлжалланган бадий адабиётларни қўпайтириш ва уларнинг муаллифларини рағбатлантириш мақсадида “Болалар ва ёшлар учун энг яхши китоб” танловини ўтказиш йўлга қўйилади. Бунда муаллифларга биринчи ўрин учун - 100 миллион сўм, иккинчи ўрин учун - 75 миллион сўм, учинчи ўрин учун - 50 миллион сўм мукофот берилади”[1] деган фикрларини ўринли деб ўйлайман.

Ўзбекистонда китобхонлик маданиятини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашни янги босқичга олиб чиқиш, ёшларни китобхонликка жалб қилиш, китобхонлик билан боғлиқ муаммоларга самарали ечимлар ишлаб чиқиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутлоаси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ-3271-сон Қарори[2], Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги “Ўзбекистон Республикаси аҳолисига ахборот-кутубхона хизмати кўрсатишни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-4354-сон Қарори[3], “2019-2024 йилларда Ўзбекистон Республикасида

ахборот-кутубхона соҳасини ривожлантириш Концепцияси"[4], Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 14 декабрдаги "2020-2025 йилларда китобхонлик маданиятини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш миллий дастурини тасдиқлаш тўғрисида"ги 781-сон Қарори[5] ва бошқа меъёрий-ҳукукий ҳужжатлар қабул қилинган.

Янги Ўзбекистон жамияти ҳаётида ёшларнинг маънавий-интеллектуал салоҳияти, онгу тафаккури ва дунёқарабини юксалтиришда, она Ватани ва халқига муҳаббат ва садоқат туйғуси билан яшайдиган стратегик ресурсни тарбиялашда китобхонлик маданиятини ошириш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Ёшларни китоб ўқиш кўникмаси шаклланиши, уларнинг келажаги йўлида қолган барча амалларни китобнинг ўзи ўргатади.

Ахлоқ-одоб борасида буюк асарлар яратган Муҳаммад Жабалрудий китоб ҳақида шундай дейди: Китоб олимлар фикрининг паноҳгоҳи, доно кишилар бўстонининг чамани, оддий кишиларнинг тамошоғохидир. У кимсасиз кишиларга дил очувчи боғ, кўнгли шикасталарга раҳнамодир. У барча ерда барча билан ошно, дарди кишилар дилига давондир[6].

Шу ўринда Президентимиз томонидан 2019 йил 19 март куни ёшларни маданият, санъат, жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш, ёшларда ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш, улар ўртасида китобхонликни тарғиб қилиш, хотин-қизлар бандлигини оширишга қаратилган бешта муҳим ташаббус илгари сурилди. Ушбу бешта ташаббуснинг тўртинчиси, яъни аҳоли, айниқса, ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш ёшларнинг интеллектуал ва маънавий салоҳиятини оширишга хизмат қилади.

Статистик таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, мамлакатимизда 2021 йил 1 январь ҳолатига ахборот-ресурс ва ахборот кутубхона марказлари сони 400 тани ташкил қилиб, шундан 361 таси шаҳарда, 39 таси қишлоқларда жойлашган. Ҳар бир ахборот-ресурс ва ахборот кутубхона марказга ўртача 107410 та китоб ва журналлар тўғри келади. Умумий олганда барча ахборот-ресурс ва ахборот кутубхона марказларда 43 миллион китоб ва журналлар мавжуд. Мазкур марказлардан фойдаланувчилар сони 3.1 миллионни ташкил қилмоқда.

2021 йил 1 январь ҳолатига кўра, 1450 та китоб ва брошюралар 13.7 миллион тиражда чоп қилинган. Умумий маълумотларга кўра, 2000-2020 йилларда 33711 та китоб ва брошюралар 405.7 миллион тиражда чоп қилинган. Китоблар ва брошюралар умумий сонидан адабий-бадий нашрлар 429 тани ташкил қилиб, 1.3 миллион тиражда чоп қилинди. Ушбу адабий-бадий нашрлар 2014-2020 йиллар давомида эса 3332 тани ташкил қилиб, 9.9 миллион тиражда чоп қилинган. Ундан ташқари юртимизда 366 та газета мавжуд бўлиб, 57.8 миллион тиражда чоп қилингандир.

Мазкур бешта ташаббуснинг биринчи ташаббуси, яъни, ёшларнинг мусика, рассомлик, адабиёт, театр ва санъатнинг бошқа турларига қизиқишларини ошириш хизмат қилади. Шу ташаббусдан келиб чиқиб, статистик маълумотларга таянадиган бўлсак, 2021 йил 1 январь ҳолатига кўра, Ўзбекистонда 49 та театр мавжуд бўлиб, 1090.5 минг киши томоша қилишган. Пандемия сабабли аҳоли театрларга кам киришган. 2020 йил 1 январь ҳолатига эса, 2646,7 минг киши томоша қилишган.

Ундан ташқари, юртимизда 105 та музей ташкил қилинган бўлиб, музейларга ташриф буюрувчилар сони 1515.8 кишини ташкил қилган. Шулардан 798.6 минг мактаб ўқувчилари, талабалар, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқувчилари ташриф буюришган. 2020

йил 1 январь ҳолатига кўра эса, 100 та музей мавжуд бўлиб, 7777.8 минг нафар томошабин ташкил қилган. Шулардан 3497.4 минг нафари эса мактаб ўқувчилари, талабалар, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқувчилари ташкил қилган[7].

Мамлакатимизда ёшларнинг ижтимоий-маънавий ҳаётда фаоллигини ошириш омиллари ҳамда ёшлар фаоллик кўрсатишида юзага келаётган айрим муаммолар ҳақида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Ёшларнинг ижтимоий-маънавий ҳаёт соҳасидаги фаоллиги бўйича муаммо ва ечимларни топиш учун Ю-Репорт ва Ёшлар ишлари агентлиги билан ҳамкорликда "Ёшларга қандай ижтимоий лойиҳалар керак?" мавзусида социологик сўров ўтказилди. Ижтимоий лойиҳалар бўйича ўтказилган сўровда 7525 та Ю-Репорт фойдаланувчиси иштирок этди. Сўровда кўпроқ Тошкент шаҳри (13%), Фарғона (12%) ва Самарқанд (10%) вилоятларидан респондентлар катнашдилар. Сирдарё, Навоий ва Жиззах вилоятларидан эса камроқ респондентлар сўровда иштирок этдилар (ҳар бир вилоятдан 4%дан).

Респондентларнинг 86%и 30 ёшгача бўлган шахсларни ташкил этди. Аммо сўровда энг фаол бўлган ёш қатлами бу – 20-29 ёшдаги респондентлар бўлиб, улар умумий респондентларнинг 59%ини ташкил этди. 13-19 ёшдаги респондентларнинг улуши эса 27%ни ташкил этди.

Социологик сўровнома натижаларига кўра:

Ёшлар ишлари агентлигининг энг танилган лойиҳаси "Ёш китобхон" танлови бўлиб, 24% респондентлар бу лойиҳани билишини таъкидлади. 13 ёшгача бўлган респондентлар орасида ушбу лойиҳани танийдиганлар улуши 42%ини ташкил этди.

Модул5 лойиҳаси ҳам оммабоп лойиҳалардан бўлиб, 13-18 ёшдаги респондентларнинг 7%и ва 18 ёшдан катта бўлганларнинг 5%и ушбу лойиҳани билишини айтди.

Респондентларнинг 32%и Агентликнинг санаб ўтилган ҳеч бир лойиҳаси ҳақида эшитмаган. Бундай жавоб берганлар улуши айниқса Тошкент шаҳрида юқори бўлди (51%).

62% респондентлар ижтимоий лойиҳаларни ривожлантиришнинг энг устувор йўналишлари қаторида фан ва таълимни кўради. Иккинчи ўринни икки йўналиш эгаллади: "ИТ-технологиялар" ва "Тадбиркорлик ва бандлик" – ҳар бири 17%дан овоз йиғди.

Респондентларнинг 65%и ижтимоий лойиҳаларда волонтер сифатида иштирок этишни истайди.

Волонтерликка қизиқиш айниқса мактаб (59%), шунингдек, коллеж ва лицей (57%) ўқувчилари орасида юқори. Иш билан банд бўлган респондентларнинг кўпчилигида хоҳиш бўлсада, вақт етишмаслиги волонтер бўлишга тўсик сифатида айтилди.

Худудлар кесимида, ижтимоий лойиҳаларда волонтер сифатида иштирок этиш иштиёқи Навоий, Наманган ва Андижон вилоятларида юқори (ўрта ҳисобда 56%). Энг кам қизиқиш даражаси (43%) Тошкент шаҳридаги респондентлар орасида кузатилди [8].

Бутун дунёга назар соладиган бўлсак, барча халқларнинг фаровонлиги ва тараққиётининг асосий таркибий қисми таълимдир. Ҳар бир давлатда сифатли таълимга эътибор кучайган сари иқтисодиётининг барқарорлиги, барча соҳаларда ривожланган давлатлар билан рақобатлаша олиши, ундан ташқари халқаро меҳнат бозорида кадрлар тайёрлашда етакчилик қилишга стратегик замин яратиб беради. Дунё мамлакатларида олиб борилаётган сифатли таълим сиёсатининг қай даражада самара бераётганлигини халқаро рейтингларда ўз аксини топади. Таълим соҳаси бўйича мамлакатларнинг стратегик ўрнини баҳолашда Таълим индекси (Education

Index)[9] катта рол ўйнайди. Таълим индекси асосан дунё иқтисодий тараққиёти ва ҳаёт сифатини ўлчашда қўлланилади. Таълим индекси ҳар йили Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури томонидан нашр этиладиган Инсон тараққиёти индексининг таркибий қисмидир. У ЯИМ индекси ва умр кўриш давомийлиги кўрсаткичи билан бир қаторда, таълим даражаси, аҳоли жон бошига ЯИМ ва мамлакатларнинг умр кўриш давомийлигини ўлчашга ёрдам беради. Дунё миқёсидаги таълим кўрсаткичлари БМТ Тараққиёт дастурининг ЮНЕСКО статистика институти ва бошқа манбалардан олинган Инсон тараққиёти тўғрисидаги ҳисоботида келтирилади. Таълим индексида Ўзбекистон 2000 йилда бошлаб киритила бошланган. Ўзбекистоннинг сўнгги 4 йиллик статистик натижалари қуйидагилардан иборат:

- 0.709 (2016);
- 0.724(2017);
- 0.726(2018);
- 0.729(2019).

Таълим индексининг 2019 йилги дунё мамлакатларининг статистик маълумотларига қарайдиган бўлсак, қуйидаги натижаларни кўриш мумкин:1. Германия - 0.943;

- 2. Норвегия - 0.930;
- 3. Буюк Британия - 0.928;
- 4. Финляндия - 0.927;
- 5. Исландия - 0.926;
- 35. Қозоғистон - 0.830;
- 39. Россия - 0.823;
- 70. Қирғизистон - 0.730;
- 71. Ўзбекистон - 0.729;
- 96. Тожикистон - 0.682;
- 110. Хитой - 0.657;
- 111. Туркменистон - 0.653;
- 189. Нигер - 0.249 [10]

долзарб масалалардан биридир. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ислохотларнинг асосий мақсади ёшларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларга бўлган ишончи, эртанги келажаги учун юксак мақсадлар ва марралар қўя олиши, ижтимоий ҳаёт соҳаларига дипломатик қиришувчанлик ва новаторлик салоҳиятини юксалтиришга хизмат қилиши керак ва зарур. Ёшларни маънавий ва интеллектуал салоҳиятини юксалтира олмасак ва давлат бошқаруви ҳамда ижтимоий-сиёсий тизимларга ишончини ошира олмасак, Янги жаҳмиёт қуряпмиз деб бонг уриб, атрофимиздаги муаммоларга кўз юмаверсак, охир оқибатда Янги Ўзбекистон жаҳмиётини қуриш пуч гоёларга айланиб бораверади.

Ёшларни онгида миллий ва умуминсоний қадриятлар ва инсон ҳаётини қадрлашни китоб, театр ва музейлар орқали сингдириш омилларини яна ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ёшларни китоб ўқишга бўлган қизиқишини ошириш, бўш вақтларини мазмунли ташкил қилиш бўйича кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда. Шу ўринда китоб мутолаа қилиш, уни нашр қилиш, унинг савдоси

бўйича юзага келаётган айрим муаммоларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ деб ўйлайман. Таълим муассасаларнинг ахборот ресурс маркази базаларида дипломатик қиришувчанлик, креатив ва новаторлик потенциалларини оширувчи, коммерция жараёнларда фаоллашуви, нутқ ва имло маданиятини юксалтирувчи, сиёсий жараёнларга бўлган муносабатларини ижобий томонга ўзгвртирувчи, халқаро илмий-фалсафий китоблар сони ошириб борилмаётганлиги, мазкур китоблар дарс жараёнларида фойдаланил-маётганлиги, таълим муассасаларнинг айрим раҳбарлари томонидан ўқитувчиларга камида йилда бир марта китоб чоп қилиш мажбурият сифатида қаралаётганлиги, чоп қилинаётган илмий мақолалар, ўқув қўлланмалар, дарсликлар фақат таълим муассаса рейтингини оширишга қаратилаётганлиги, ўқув қўлланмалар, дарсликлар ва илмий мақолаларга ихтибос олиниши суний равишда оширилаётганлиги, айрим китобларнинг маънавий савияси паст даражада эканлиги, паст савияли китобларни айрим нашриётлар томонидан нашр қилиш орқали катта даромад олиш бизнесига айлантираётганлиги кўриш мумкин.

Бизнингча, ёшларни китобга меҳр уйғотиш, дипломатик қиришувчанлик, новатор ва креатив салоҳиятини юксалтириш, мустақил фикр ва кенг дунёқарашни мустаҳкамлаш орқали уларнинг ижтимоий-маънавий ҳаёт йўлларида ўз ўрнини топишда қуйидаги омилларни киритиш мумкин:

талаба-ёшларнинг дипломатик қиришувчанлик, креатив ва новаторлик салоҳиятини юксалтирадиган илмий китобларни сонини ошириш ҳамда ушбу илмий китобларни дарс жараёнларида фойдаланиш механизмларини ишлаб чиқиш;

ёшлар онгида илмий, бадий, тарихий асарларда акс этган юксак инсоний ғазилатларни янада мустаҳкамлаш;

ёшларни мустақил, ижодий ва креатив фикрлаш, ахборотларни саралаш, таҳлил этиш малакасини шакллантириш;

мамлакатимизда ижтимоий-маънавий ҳаёт соҳаларини ривожлан-тиришда виртуал кутубхона ва музейлар ташкил этиш механизмларини ишлаб чиқиш;

китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш, янги асарларни яратиш, таржима қилиш ва муаллифларни рағбатлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш;

ижтимоий аҳамиятга эга бўлган китобларни, айниқса, болаларга мўлжалланган адабиётлар, кўзи ожизлар учун брайл алифбосига асосланган адабиётлар чоп этилиши механизмларини ишлаб чиқиш;

Ўзбекистонда “Миллий кутубхона концепцияси”ни ишлаб чиқиш;

аҳоли орасидан кўнгилчиларни жалб қилиб, жамоатчилик босма нашрларини рақамлаштириш;

букинист дўкон тармоқларини яратиш ва ривожлантириш лойиҳасини яратиш;

онлайн майдончалар, энциклопедиялар ва музейлар орқали мамлакатимиз образини яратиш ва обрўсини ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилса мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент.: Ўзбекистон, 2021 й. - Б 256.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолаа ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ-3271-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/3338600>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги “Ўзбекистон Республикаси аҳолисида ахборот-кутубхона хизмати кўрсатишни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-4354-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/4372449>.
4. 2019-2024 йилларда Ўзбекистон Республикасида ахборот-кутубхона соҳасини ривожлантириш Концепцияси. <https://lex.uz/docs/4372449>.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 14 декабрдаги “2020-2025 йилларда китобхонлик маданиятини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш миллий дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 781-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/5160827#5162595>.
6. Машриқзамин ҳикмат бўстони. "Шарқ" нашриётматбаа концерни, Тошкент: 1997, - б 18-19.
7. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий сайти. <https://www.stat.uz/uz/>.
8. Yoshlarga qanday ijtimoiy loyihalar kerak? <https://uzbekistan.ureport.in/story/801/>.
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Education_Index.
10. Рейтинг стран мира по уровню образования / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 22.03.2021). URL:<https://gtmarket.ru/ratings/education-index>.
11. Худайназаров.А.Ў. Ўзбекистон ёшларининг фаоллигини юксалтиришда ижтимоий-сиёсий ислохотларнинг ўрни. ЎзМУ хабарлари. 2021 й, № 1/4. - б. 175-177.
12. Khudaynazarov.A.U. Factors for Increasing the Activity of Youth of Uzbekistan in the Field of Science and Education. Middle East Journal of Applied Science & Technology, Vol.5, Iss.1, Pages 33-37, January-March 2022.

UO'K: 34:327(575.171)

Sa'nat XUDAYBERGANOV,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: xudayberganov.sanat@bk.ru

TTA Urganch filali kafedra mudiri, tarix fanlari doktori(PhD) Z.Q.Abidova taqrizi asosida

**LEGAL FUNDAMENTALS OF FOREIGN COOPERATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
(On the example of Khorezm region)**

Abstract

This article discusses the historical significance of the development of a new system of international economic and social relations in our country, the normative legal acts adopted in 1991-2021 to ensure the sustainable development of our socio-economic life. The article also discusses the history and peculiarities of foreign cooperation in the socio-economic development of Khorezm region.

Keywords: international law, foreign policy, cooperation, socio-economic, development, trade relations, Khorezm region, investments, normative legal acts.

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВНЕШНЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН
(На примере Хорезмской области)**

Аннотация

В данной статье рассматривается историческое значение развития новой системы международных экономических и социальных отношений в нашей стране, нормативно-правовых актов, принятых в 1991-2021 годах для обеспечения устойчивого развития нашей социально-экономической жизни. В статье также рассматриваются история и особенности зарубежного сотрудничества в социально-экономическом развитии Хорезмской области.

Ключевые слова: международное право, внешняя политика, сотрудничество, социально-экономическое развитие, торговые отношения, Хорезмская область, инвестиции, нормативно-правовые акты.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA XORIJIY HAMKORLIKNI HUQUQIY ASOSLARI
(Xorazm viloyati misolida)**

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimizda xalqaro iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarning yangi tizimining rivojlanishi, ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizning barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha 1991-2021-yillarda qabul qilingan normativ huquqiy xujjatlarning tarixiy ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, maqolada Xorazm viloyatida iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishida xorijiy hamkorlik tarixi va o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro huquq, tashqi siyosat, hamkorlik, ijtimoiy-iqtisodiy, taraqqiyot, savdo munosabatlari, Xorazm viloyati, investitsiyalar, normativ huquqiy xujjatlar.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 2-mart kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti a'zoligiga qabul qilinishi davlatimizni xalqaro huquqning teng huquqli sub'ekti sifatida maqomini belgiladi. Bu xalqaro maqom mamlakat Konstitutsiyasida belgilangan respublika tashqi siyosatining fundamental prinsiplarini mustaqil amalga oshirishga mustahkam asos yaratdi.

O'zbekiston mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab jahon hamjamiyati bilan teng huquqli hamkorlik qilib, qisqa tarixiy davrda xalqaro maydonda o'z o'rniga ega bo'lgan davlatga aylandi. Bugungi kunda O'zbekiston jahonning rivojlangan mamlakatlari va xalqaro tashkilotlari bilan hamkorlik qilib kelmoqda hamda uning geografiasini yanada kengayib bormoqda. Bugungi kunda O'zbekiston jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini va mavqega ega. Biz dunyodagi barcha davlatlar bilan yaqindan hamkorlik qilish va amaliy muloqot uchun ochiqmiz.[1]

O'zbekiston Respublikasining xalqaro munosabatlari Markaziy Osiyo mintaqasi bilan uzviy bog'liqdir. Markaziy Osiyo - O'zbekiston tashqi siyosatining bosh ustuvor yo'nalishidir. Chunki, "Markaziy Osiyo - bu haqiqatdan ham noyob imkoniyatlar va hali ishga solinmagan ulkan salohiyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan mintaqadir".[2] Jumladan, tarixiy jarayonlarni metodologik nuqtai nazardan tahlil etgan A.Toynbining fikricha, Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi

makon tabiiy sharoitlarga ko'ra muhim yo'llar kesishadigan xalqaro chorrahada joylashganligi bilan ahamiyatlidir.[3] 2017-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonni 180 ga yaqin davlat tan olgan. Ushbu davlatlarning 134 tasi bilan diplomatik munosabatlar o'rnatilgan.[4] "Bunday hamkorlik rishtalari ham yurtimizda, ham mintaqamizda tinchlik va taraqqiyotni mustahkamlashga xizmat qilishi" ga alohida ehtibor qaratilgan.[5] Oliy darajada qabul qilingan bitimlar, siyosiy, savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-gumanitar hamkorlikka oid hujjatlar turli sohalarida o'zaro manfaatli aloqalarni kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, xususan, siyosat, iqtisod, madaniyat, ma'naviyat va ma'rifatda juda katta o'zgarishlar sodir bo'lib, mamlakatimiz aholisining azaliy orzulari amalga osha boshladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli sub'ektidir. Uning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi. Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlarini, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va

boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkin”, deb, mamlakatimizning tashqi siyosatining asosiy ustuvor vazifalari mustahkamlab qo'yilgan.[6]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda xalqaro iqtisodiy hamkorlik va faoliyatning asosiy yo'nalishlari O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida o'z aksini topgan bo'lib, unga ko'ra tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlari sifatida xalqaro iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik, tashqi savdo faoliyati, chet el investitsiyalarini jalb qilish, O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi investitsiya faoliyatlari huquqiy jihatdan belgilab qo'yilgan.[7]

Bugungi kunda O'zbekistonning xalqaro miqyosdagi obro'-e'tibori va pozitsiyasini yanada kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining Tashqi siyosiy faoliyati konsepsiyasi faol amalga oshirilmoqda.[8]

Ta'kidlash joizki, Xorazm viloyatining xalqaro mamlakatlar bilan hamkorligining siyosiy-huquqiy asosi mustaqillik arafasida shakllana boshlagan edi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida Qoraqalpog'istonning huquqiy tizimini shakllanishi bir tarixiy davrni o'z ichiga oladi. Ushbu davrda ijtimoiy hayot va davlat qurilishining barcha jabhalarida juda katta o'zgarishlar sodir bo'la boshladi.[8, 16-17]

1991-yil 28-martdagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori Xorazm viloyatida savdo munosabatlarini, xo'jalik tashkilotlari faoliyatini mustahkamlashda asos bo'ldi. Ushbu sohani o'z ichiga qamrab olgan qonunchilik aktlari, boshqa rasmiy hujjatlar Xorazm viloyati xalqaro aloqalari rivojlanishini ta'minlaydi.

1992-yil 21-fevral PF-350-sonli “O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni”ga[9] asosan O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy aloqalari vazirligi tashkil etilib, uning asosiy vazifasi Respublikada yagona xalqaro iqtisodiy siyosatni amalga oshirishi, xalqaro bozorda umumdavlat xohish istaklarini ta'minlash, chet el davlatlari bilan iqtisodiy, texnik va savdo aloqalarini rivojlantirishni kuchaytirish, ushbu muhitda boshqaruvni kuchaytirish hamda xalqaro iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi ishtirokchilarga kerakli shart-sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy ishimizda 1991-2021-yillarda mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar va qabul qilingan qonunchilik hujjatlari davriy chegara sifatida belgilab olindi. Shundan kelib chiqqan holda maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Xorazm viloyatining xalqaro iqtisodiy aloqalar, investitsiya va savdo vazirligi o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tashqi iqtisodiy va savdo aloqalari, xorijiy investitsiyalarni jalb etish sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish to'g'risida» 2005-yil 26-iyuldagi PF-3631-sonli Farmoni[10] asosida O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi rahbarligida amalga oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 20-sentabrda “Xorazm viloyatida turistik infratuzilmaning qo'shimcha ob'ektlarini barpo etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 261-son qarori[11] hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xorazm viloyatining sanoat salohiyatini, infratuzilmasi va turizm sohasini rivojlantirish, obodonchilikni va aholi suv ta'minotini tubdan yaxshilash bo'yicha kompleks dasturiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish to'g'risida” 2012-yil 25-oktabrdagi F-3921-son farmoyishi bilan Xorazm viloyatida turizm sohasini rivojlantirish dasturini amalga oshirish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb etish, investorlar jahon standartlariga muvofiq bo'lgan, kamida uch yulduzli mehmonxona darajasida munosib xizmat

ko'rsatish sifatiga ega bo'lgan zamonaviy mehmonxonalar, shuningdek, xizmatlar sohasining boshqa obyektlarini barpo etish bo'yicha investitsiya loyihalaridan samarali foydalanish belgilangan.

2015-yilda hamda 2016-yilning birinchi choragida Xorazm viloyatida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning yakunlari bo'yicha yalpi hududiy mahsulot 1,2 foizga, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar xajmi 29,7 foizga o'shishga erishilgan. Viloyat iqtisodiyotiga jalb etilgan investitsiyalar xajmi 228,4 mlrd. so'mni, shundan chet el investitsiya va kreditlari esa 8 mln. 945 ming dollarni tashkil etgan. Xorazm viloyatini 2016-2018-yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dastiriga muvofiq 2016-yilning birinchi choragida 263 ta loyiha o'rni 512 ta loyiha amalga oshirilib, 53,3 mlrd. so'm miqdorida investitsiyalar kiritilgan.[12]

2016-yil 12-aprelida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Meva-sabzavot, kartoshka va poliz mahsulotlarini xarid qilish va ulardan foydalanish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2520-son qarori qabul qilindi.[13] Ushbu qaror viloyatda meva-sabzavot, kartoshka va poliz mahsulotlarini yetishtirishni ko'paytirish, ularni qayta ishlash, eksport qilish bo'yicha hayrii ishlarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

2017-yildan boshlab mamlakatimizda xalqaro hamkorlik, tashqi savdo va investitsiya sohasida sifat jihatdan butunlay yangi sahifa ochilib, respublikamizning xalqaro maydonda olib borayotgan faoliyati yangi bosqichga chiqdi. Mamlakatimizda umumiy, teng, to'g'ridan to'g'ri saylov huquqi asosida ochiq va oshkora ruhda o'tgan Prezidentlik saylovlari 88,61 foiz ovoz bilan lavozimga kirishgan muhtaram Shavkat Mirziyoyev tarmoqlar va hududlarni modernizatsiya qilish, ularning raqobatdoshlik darajasini oshirish, eksport salohiyatini rivojlantirish masalalari doimiy e'tibor markazida bo'lishi alohida ta'kidlagan edi. Buning uchun xorijiy sarmoyalar va ilg'or texnologiyalarni hamda axborot-kommunikatsiya tizimlarini barcha sohalarga yanada faol jalb etishimiz zaruriyatini kun tartibidagi dolzarb masalasi sifatida kiritdi. Davlatimiz rahbari tomonidan olib borilayotgan dunyoga ochiqlik siyosati, birinchi navbatda yaqin qo'shnilarimiz, Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorlik yangi bosqichga olib chiqildi.

Prezidentimizning Parlamentga har yili murojaat qilish amaliyoti dunyoning ko'plab mamlakatlarida mavjud. Unda yaqin kelajakda amalga oshirilishi kerak bo'lgan strategik maqsad va vazifalar belgilab beriladi. O'zbekiston tarixida birinchi marta respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil dekabr oyida Oliy Majlisga murojaat qildi va tashqi siyosatning ustuvor yo'nalishi yaqin qo'shnilar bilan konstruktiv muloqot va kuchli tashqi siyosat olib borish ekanligini ta'kidladi.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining 4-yo'nalishida hududlarda yangi sanoat korxonalari va servis markazlarini tashkil etish, kichik sanoat zonalarini tashkil qilish, yirik xo'jalik birlashmalarining mablag'larini, banklarning kreditlarini va xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga kichik shaharlar va shaharchalarni jadal rivojlantirish bo'yicha zaruriy maqsad va vazifalar belgilanib, Xorazm viloyatida ham bu bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yilning 6-fevralida “Xorazm viloyatida tadbirkorlik subyektlariga davlat mulki obyektlarini sotish va kichik sanoat zonalarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3513-son va Vazirlar Mahkamasining “Xorazm viloyatida qo'shimcha kichik sanoat zonalarini tashkil etish to'g'risida”gi 2018-yil 26-apreldagi 308-sonli qarorlari qabul qilindi. Mazkur normativ huquqiy hujjatlar asosida Urganch shahrida 2 ta, Urganch, Shovot va Hazorasp tumanlarida 1 tadan kichik sanoat zonalarini barpo

etildi. Xorazm viloyati kichik sanoat zonalarini hamda Hazorasp erkin iqtisodiy zonasidagi investitsiya loyihalarini birgalikda moliyalashtirish uchun Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi 50 mln dollar miqdorida kredit liniyasini ochilib, mablag'lar import qilinadigan asbob-uskunalar va ularga butlovchi buyumlarni xarid qilishga yo'naltirildi.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligi, yirik sanoat korxonalari, transport-kommunikatsiya tizimi, kichik biznes salohiyati tufayli Xorazm viloyati mamlakatimiz taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. 2017-2021-yillarda viloyatda yangi korxonalar, kichik biznes sub'yektlari, ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari tashkil etildi. 2017-2020 yillar davomida viloyat yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) 17 foizga oshib, 21,6 trillion so'mni tashkil etgan. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 2,8 trillion so'mdan 9,6 trillion so'mgacha (o'sish 46 foiz) oshgan. To'qimachilik, avtomobilsozlik, elektrotexnika va oziq-ovqat sanoati, sayyohlik, xizmat ko'rsatish va issiqxonalar Xorazm viloyatining asosiy «o'sish nuqtalari» sifatida belgilangan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish 2016-yildagi 7,7 trln so'mdan 2020-yilda 17 trln so'mgacha o'sgan. Viloyatda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar soni 2016-yildagi 19,4 mingdan 2021-yilda 24,1 mingga yetib, o'sish ko'rsatgichi 25 foizni qayd etmoqda. O'tgan 5 yil mobaynida Xorazm viloyatida 109 mingga yaqin ish o'rni yaratilgan.

Xulosa va takliflar. Mustaqillik yillarida Xorazm viloyatida olib borilgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosat, millatlararo

bag'rikenglik, bozor islohotlariga yo'nalish olish va shu davrning qiyinchiliklarini yengib o'tishi bilan birga, yaqin va uzoq chet el davlatlari bilan har jihatdan aloqa o'rnatilib, qabul qilinayotgan davlat dasturlari asosida viloyatda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni jahon bozoriga olib chiqish bo'yicha xalqaro hamkorlikni o'rnatish borasida muayyan islohotlar amalga oshirildi.

Xorazm viloyatida chet davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarining huquqiy asosi, O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligiga erishgandan qabul qilingan qonunchilik muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Xalqaro munosabatlarning huquqiy negizi asosida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, viloyatdagi mavjud korxonalarni modernizatsiyashtirish orqali yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish borasida Hukumatimiz tomonidan zaruriy chora-tadbirlar hayotga tadbir etildi.

Buning natijasida viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatgichlari oshib bormoqda. Birgina misol 2010-yilda viloyatning tashqi savdo aylanmasi 209,8 mln. dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2021-yil yakunlariga kelib 516,7 mln. dollarni tashkil etdi. 2017-2021-yillarda viloyatda xorijiy sarmoya asosida 176 ta yangi qo'shma korxonalar barpo etilib, foydalanishga topshirildi. Asosiy kapitalga jalb etilgan xorijiy sarmoya 2010-yilda 416,9 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2021-yilda bu ko'rsatgich 8 580,3 mlrd. so'mni tashkil etdi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev.Sh.M. Erkin va faravon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O'zbekiston. 2016. B.-6.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Samarqand shahrida o'tgan "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" mavzusidagi xalqaro konferentsiyada so'zlagan nutqi // Xalq so'zi. 2017 yil 11 noyabr.
3. Тойнби А. Постигание истории / Перевод с английского Е. Д. Жаркова. – Москва. Айрис-Пресс, 2010. –С .50.
4. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi rasmiy sayti: <https://mfa.uz/uz/cooperation/> (23.07.2017)
5. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: O'zbekiston. 2017.– B. 271.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 17-modda. lex.uz.
7. "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni. 2020-yil 26-may. 77-II-son.
8. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T.: O'zbekiston, 2017. –B.-16.17
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992 y., 4-son, 202-modda; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 y., 10-11-son, 194-modda.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tashqi iqtisodiy va savdo aloqalari, xorijiy investitsiyalarni jalb etish sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish to'g'risida» 2005-yil 26-iyuldagi PF-3631-son Farmoni // <http://lex.uz/docs/814874>.
11. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013-y., 39-son, 512-modda.
12. Xorazm haqiqati. 2016-yil 27-aprel. №34(19275) son.
13. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016-y., 15-son.

UDK: 372.881.

Qunduz XO'JAAXMATOVA,
TTA ingliz tili o'qituvchisi
E-mail: xojaaxmatovaqunduz@gmail.com

O'ZDJTU professori, pedagogika fanlari doktori, N.J. Isaqulova taqrizi asosida

TIBBIYOT TALABALARIGA INGLIZ TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tilini o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tezkor samarali strategiyalarni aniqlashda shuningdek, ingliz tili asosida tibbiyot talabalarning kasbiy mahoratlarini oshirish usullarini o'rganishga bag'ishlangan. Shu jumladan, bu maqolada turli soha vakillariga ingliz tilini o'qitishning asosiy xususiyatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy atamalar, innovatsion texnologiya, ESP, non-lingvistik soha, yondashuv, ananaviy metod, zamonaviy metod.

THE USE OF MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH TO MEDICAL STUDENTS

Annotation

This article is devoted to find out effective strategies in using modern innovative technologies in teaching English and the methods of increasing professional skills of Medical students based on English. In this article the importance of teaching ESP and its basic characteristics are included.

Keywords: medical terms, innovative technology, ESP, non-linguistic field, approach, traditional method, modern method.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Аннотация

Статья посвящена выявлению эффективных стратегий использования современных инновационных технологий в обучении английскому языку и методов повышения профессиональных навыков студентов-медиков на основе английского языка. В этой статье включены важность обучения ESP и его основные характеристики.

Ключевые слова: медицинские термины, инновационная технология, экстрасенсорное восприятие, неязыковое поле, подход, традиционный метод, современный метод.

Kirish. Hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab bir qator sohalarida muayyan maqsadlarga asoslangan ingliz tili sohasi o'rganilmoqda. O'tgan asrni hisobga olgan holda, ESP (English for Specific Purposes) ingliz tilini chet tili sifatida o'qitishning alohida yo'nalishi sifatida birlashtirildi, ingliz tilini o'qitishning ushbu yo'nalishi sezilarli darajada rivojlangan va ingliz tilini kasbiy ta'limni oshirish maqsadida o'qitishda yetakchi o'rinni egallagan. ESP tushunchasi bilan izlanishlar olib borgan bir qancha olimlarning asosiy nazariyasi va to'g'ridan-to'g'ri nazariy qarashlari, tushunchalari bilan tanishish va ESP ning nolingvistik yoki akademik maqsadlari bilan muhim rolini muhokama qilish juda muhimdir. Uning tarixi haqida gap ketganda, talabalar va nolingvistik fanlarni o'rganayotgan boshqa o'quvchilar uchun kasbiy ko'nikmalarni o'rgatish uchun hech qanday dastur yoki yondashuv mavjud emas, ingliz tilini o'rgatishning asosiy omili bu ingliz tilini o'qitishda muayyan tizimga asoslangan dastur hamda majmualar ishlab chiqishdir. So'nggi kunlarda, ekstremal innovatsiyalar tufayli, o'zgarishlar chet tillarini o'rganish jarayoniga ta'sir qilmoqda. Biroq, ingliz tilini o'rganishda grammatika, lug'at va boshqa ko'nikmalarsiz bu tilni egallash mumkin emas. Binobarin, ingliz tilini o'qitishda non-lingvistik sohaga tayangan holda chet tilini o'rgatish usullaridan foydalanish talabi o'zining maxsus grammatikasi, lug'at va darslarni tashkil etish, an'anaviy usullardan ko'ra zamonaviy usullardan foydalangan holda dars o'tish, shuningdek, dars jarayonida o'qituvchining roli bilan ajralib turadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-

son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi farmoni, shuningdek, 2018-yil 5-iyundagi PF-3775 sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi farmonlarida chet tilini o'qitishni yo'lga qo'yish hamda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan chora tadbirlar chet tilini tibbiyot oliygohlarida o'qitishni yo'lga qo'yish hamda ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Non-lingvistik soha vakillariga ingliz tilini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari va muammolarini muhokama qilishdan oldin, turli sohalariga mo'ljallangan ingliz tili haqidagi nazariyalar va fikrlarni tan olish oqilona yo'l bo'lishi mumkin. Dadly-Evans tomonidan taqdim etilgan ta'rifga Strevens (1988) kontseptsiyalari ta'sir qilgani aniq, garchi u turli sohalariga mo'ljallangan ingliz tilining "Umumiy ingliz tilidan" farqli o'laroq, mutlaq xarakteristikani olib tashlash orqali uni sezilarli darajada boyitdi va o'zgaruvchilar sonini ko'rib chiqdi va tadbir etdi. Turli sohalariga asoslangan ingliz tilining mutlaq va o'zgaruvchan xususiyatlarga bo'linishi, xususan, maxsus soha vakillariga qaratilgan Ingliz tili nima ekanligi haqidagi argumentlarni hal qilishda juda foydali [2, 45]. Ta'rifdan shuni ko'rishimiz mumkinki, Ingliz tilini o'qitishda o'rgatilayotgan til ma'lum bir soha bilan bog'liq bo'lishi kerak, lekin u ma'lum bir yoshga qaratilgan bo'lishi shart emas. ESPni o'qitishga "yondashuv" yoki Dadly-Evans "til o'rganish salohiyati" deb ta'riflagan narsa sifatida qarash kerak. Bunday nuqtai nazar Xatchinsonning fikriga mos keladi, u shunday deb ta'kidlaydi: "ESP - bu til

o'qitishda yondashuv bo'lib, unda mazmun va uslub bo'yicha barcha talablar o'quvchining o'rganish madsadiga asoslanadi". Bundan tashqari, Xatchinson va Uoters "ESP til o'rganishda yondashuvdir va u o'quvchilarning ehtiyojlariga asoslanadi" deb ta'kidlaydi. Ularning ma'nosi shundaki, ESP ma'lum bir til, o'quv material yoki metodologiyasini o'z ichiga olmaydi. [3, 89]. Ularning fikriga ko'ra, ESP asosi o'quvchilarni, talab qilinadigan tilni va ESPga bo'lgan ehtiyojning ahamiyatiga asoslangan o'rganish kontekstlarini o'z ichiga oladi. Boshqa nuqtai nazardan, Strevens to'rtta mutlaq xususiyat va ikkita o'zgaruvchan xususiyat o'rtasidagi farqni ko'rsatadigan ESP ta'rifi tushuntiradi. Shuningdek, Robinson ESPni aniqlashda ehtiyojlarini tahlil qilish muhimligini ta'kidlaydi. Uning ta'rifi shundan iboratki, ESPni o'qitishda odatda ma'lum bir vaqt oralig'ida o'z maqsadlariga erishish kerak bo'ladi va o'quvchilarning mutaxassislik nuqtai nazaridan ular bir hil sinflarda o'qitiladi. Robinson ta'kidlaganidek, ESP ta'lim, tayyorgarlik va amaliyotni o'z ichiga olgan va uchta asosiy bilim sohasiga asoslangan tizim sifatida: til, pedagogika va talabalarining ixtisoslashgan qiziqish sohalari bo'yicha tashkil etiladi.

ESPni o'qitishning zamonaviy uslublari va usullari

ESPni o'rgatishning muhim tarkibiy qismi bu o'qituvchining auditoriyada haqiqiy muloqot va samarali bahs uchun muhit yaratish qobiliyatidir. Talabalar qo'llab-quvvatlanadigan kommunikativ kompetentsiyalarga ega bo'ladilar, shunda ular boshqalar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shubhasiz, o'qituvchining dars davomida ingliz tilini o'qitishda ba'zi qiyinchiliklarga duch kelishi kuzatiladi. Bunday hollarda kerakli material va vaqtni taqsimlash asosiy o'rinni egallaydi [4,34]. Bilamizki, bitta guruhda ingliz tilini bilish darajasi har xil bo'lgan bo'lgan talabalarni o'qitish hamda o'qitishning non-lingvistik xususiyatiga tayangan holda dars o'tish uchun tarqatma materiallar tayyorlash bu masalaning asosiy muammolaridan biri bo'lib kelmoqda [5, 30]. Bunday holda o'qituvchi o'qitishning innovatsion hamda interaktiv yondashuvlariga asoslangan holda dars jarayonini tashkil qiladi, albatta. Bunday innovatsion metodlar o'z ichiga talabalarining o'z guruhlarida ingliz tilida muloqot qila olish qobiliyatlarini amalga oshirish va o'rganish jarayonida boshqa manbalardan, shu jumladan Internetning onlayn resurslaridan yoki turli xil til o'rgatish dasturlarini sinfdan tashqarida ham muloqot qilish uchun foydalana olish kabilar kiradi. Bu orqali talabalar til ko'nikmalarini rivojlantira oladi, chunki ular o'z bilim va ko'nikmalarini o'zlari tushunadigan va qiziqitradigan mavzularni ingliz tili muhitida qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar [6, 142].

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalar o'z kasbiy faoliyati davomida yoki keyingi o'qishlarida foydalanishlari mumkin bo'lgan materiallar bilan ishlashda ingliz tilining muhimligini tushuna oladilar. Shuni hisobga olish kerakki, talabalarining ingliz tilida tinglab o'rganish mashqlari, so'z bilish darajasi yoki o'qigan manbalarida qanchalik ko'p muloqot qilshi, ularning amaliy jarayonida shunchalik muvaffaqiyatli bo'lishini ko'rsatadi [7, 4]. Zamonaviy texnologiyalarga asoslangan holda ingliz tilini o'qitishda ko'pgina qulayliklar hamda afzalliklarni ko'rishimiz mumkin:

1) muhim ma'lumotlarni tarjima asosida bilib olish, kompyuterda taqdimotlar bilan ingliz tilini oson o'rganish, veb-saytlar, flesh videolar orqali sohaga oid muammolarga yechim topa olish; 2) ingliz tilida mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini o'stirish; 3) ingliz tilida tinglab tushuna olish, o'qib tarjima qila olish yoki matnni tushuna olish, yoza olish hamda muloqot qila olish; 4) omma oldida nutq so'zlash qobiliyati, muhokamalarda qatnasha olish kabi. Aynan tibbiyot sohasida tahsil olayotgan talabalarining kasbiy kompetensiyasini ayni shunday innovatsion texnologiyalar asosida oshirish mumkin. Bunga misol qilib, hozirgi kunda barcha til o'rganuvchilar uchun foydali bo'lib kelayotgan Podcast dasturlarini olsak bo'ladi. Bu dasturlar orqali tibbiyot talabalarining kasbiy mahorati hamda til bilish ko'nikmalari shakllanadi. Yuqoridagi masalani hisobga olgan holda, shuni ta'kidlash joizki, ESP o'qituvchilari yangi texnologiyalardan foydalanish bo'yicha doimiy yordam va ko'rsatmalarga muhtojligini tushunish juda muhimdir. Bunda hozirgi kunda ingliz tilini o'qitishning zamonaviy yondashuvi, birgalikda o'qitish juda muhimdir. Yosh o'qituvchilar ko'pincha yangi texnologiyalarning eng yaxshi namoyishchilari bo'lishlari ajablanarli emas, shuning uchun ular o'z sinflarida ushbu yangi texnologiyalarni joriy etishga harakat qilayotgan kattaroq o'qituvchilar uchun instruktor bo'lishlari mumkin. Guruh muhokamalari va darsni tashkil etish ham ESP talabalari bilan ishlash bo'yicha o'qitishning samarali shakllari hisoblanadi. Kasbiy ko'nikmalarni oshirish uchun ingliz tilini o'rgatishning eng zamonaviy tendentsiyasi - bu munozara olib borishdir. Bahsga tayyorgarlik bosqichida talabalar chet tilida so'zlash bo'yicha barcha bilim va imkoniyatlarini tizimlashtirishlari, tanqidiy fikrlash qobiliyatidan foydalanishlari va so'zma-so'z (ijodiy) tafakkurni rivojlantirishlari kerak. Binobarin, bahs-munozaralar jarayonida talabalar o'zlarining til va kasbiy malakalarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa va takliflar. Bu usullarning barchasi mustaqil o'rganish uchun talabalarni ilmiy va tadqiqot salohiyatini shakllantirish, talabalarga motivatsiya bera olishning muhimligi, va talabalarining jamoaviy ishlash olish qobiliyatini oshirish uchun foydalidir. Agar o'qituvchi o'quvchilar bilan ishlashda muvaffaqiyatga erishmoqchi bo'lsa, multimedia ta'lim vositalari va raqamli dunyo texnologiyalari, onlayn resurslar va mobil ilovalardan foydalangan holda an'anaviy yo'nalishlarga ega avlodni shakllantirish uchun ingliz tilini o'rganishda yangi texnologiyalarni yo'lga qo'yishi zarur. Shunday qilib, ESPni o'qitish ingliz tilini o'qitishning boshqa har qanday jihati sifatida amaliy, kasbiy yo'naltirilgan soha bilan bog'liq bo'lishiga qaramay, u tilning tabiatini bilish, o'qitish va o'rganishning asosiy usullari va shakllarini bilishga asoslanadi. An'anaviy o'qitish usullari va yangi texnologiyalarning kombinatsiyasi, shu jumladan o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun virtual muhitdan foydalanish bugungi kunda ESPni o'qitishning eng samarali usullaridan biriga aylanmoqda. Bir so'z bilan aytganda, ESP talabalarining kasbiy rivojlanishida yangi tendentsiyalardan foydalanish nuqtai nazaridan barcha ko'rilgan omillar va ma'lumotlar, muammolar va natijalarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgan manba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг камровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги фармони // www.xabar.uz
2. Барышников Н.В. Особенности межкультурной коммуникации при несовершенном владении иностранным языком // Обучение межкультурной коммуникации в различных условиях: Сб. науч. статей. - Пятигорск, 2000.
3. Жалолов Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. – Тошкент, 2012. – Б.430.
4. Sagdullayev.P.K. Chet tillarni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati -Tashkent, 2013-B.34.
5. G. Iamartino” Teaching Medical English : Methods and Models”. University of Milan, 2014, p.30.

-
- A. Baldry "ESP syllabus design in the age of mediacy: How do readership, viewership and sharing ship interact? ", Monza-Italy, p.142.
6. R. Sallam "Medical Education And The Language ", January, 2021, p.4. https://amj.journals.ekb.eg/article_139881.html

Allayor XO'JAYEV,
JDPI "Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta'lim" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: Xojayev@mail.ru
Alisher RAXMATOV,
JDPI "Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta'lim" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: Raxmatov.a.@bk.ru

O'zMU Jizzax filiali p.f.n., dotsent N.Alimov taqrizi asosida.

THE ROLE OF MOBILE APPLICATIONS IN TEACHING MATHEMATICS

Abstract

The article discusses the role and importance of mobile applications in teaching mathematics. In today's fast-paced world of science, the use of information technology in the teaching of the exact sciences and their promotion in practice is one of the most important demands of the globalized world. The article explains the advantages and importance of using mobile applications in teaching mathematics to students in grades 5-8 based on data from the scientific literature.

Keywords: math, mobile app, lesson, audience, information and communication.

РОЛЬ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация

В статье рассматривается роль и значение мобильных приложений в обучении математике. В современном быстро меняющемся мире науки использование информационных технологий в преподавании точных наук и их продвижение на практике является одним из важнейших требований глобализации. В статье на основе данных научной литературы объясняются преимущества и важность использования мобильных приложений в обучении математике учащихся 5-8 классов.

Ключевые слова: математика, мобильное приложение, урок, аудитория, информация и общение.

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA MOBIL ILOVALARNING O'RNI.

Annotatsiya

Maqolada matematika fanlarini o'qitishda mobil ilovalarning o'rni va ahamiyati haqida so'z boradi. Xozirgi kunda rivojlanib boryotgan ilm-fan taraqqiyoti davrida aniq fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalardan foydalanish va ularni amaliyotga targ'ib qilish globallashtirgan zamonning muhim talablaridan biridir. Maqolada aynan 5-8 sinfdagi maktab o'quvchilariga matematika fanini o'qitishda mobil ilovalardan foydalanishning afzalliklari va ahamiyati ilmiy adabiyotlardagi ma'lumotlar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: matematika, mobil ilova, dars, auditoriya, axborot-kommunikatsiya.

Kirish. Matematik ta'lim maktabning barcha bosqichlarida umumiy ta'limning majburiy va ajralmas qismidir. Asosiy matematik tayyorgarliksiz yuqori darajadagi ta'limga erishish mumkin emas, chunki tobora ko'proq mutaxassisliklar matematikani bevosita qo'llash bilan bog'liq. Binobarin, matematika kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan maktab o'quvchilari doirasi kengayib bormoqda. Matematikani o'qitishda o'quvchilar o'quv materialini o'zlashtirishda bir qator qiyinchiliklarga duch kelishadi va ularni engish uchun har doim ham etarli motivatsiya bo'lmaydi. Matematika sinfdan sinfga o'tishda jiddiy e'tiborni talab qiladi, o'rganilayotgan materialning hajmi oshadi va murakkablashadi va darsda ajratilgan vaqt matematik ko'nikmalarni shakllantirish va mustahkamlash uchun har doim ham etarli bo'lmaydi. Dars va auditoriyadan tashqari ishlarda talabalarining mustaqil ishlari ulushini oshirish zarur. Shu munosabat bilan o'qituvchi oldida o'quvchilarni o'quv faoliyatiga jalb etgan holda mustaqil ishlarni tashkil etish vazifasi turibdi.

Adabiyot muhokamasi. O'quv jarayonida talabalarining mustaqil ishlarni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan o'qituvchilar Yu.K. Babanskiy, I.Ya. Lerner, P.I. Pidkasti, L.S. Vygodskiy, D.B. Elkonin, V.A. Slstenin va boshqalar. Bunday sharoitlarda ta'lim metodlariga yangi texnika va vositalarni kiritish dolzarb bo'lib qoladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ustuvor vazifalardan biridir. Asosiy umumiy ta'lim bo'yicha Federal

davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, birinchi navbatda, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning yangi bilimlarni olishga bo'lgan qiziqishini oshirish va jarayonni tezlashtirishga qaratilgan. bilimlarni o'zlashtirish. Tadqiqotchilar va pedagoglar M.P. Lapchik, B.E. Starichenko, I.N. Semenova, A.V., Slepuxin. Ta'lim natijasi muvaffaqiyatini oshirish uchun xorijiy va mahalliy mualliflar J. Keller, K. Suzuki, A.G. Asmolov, A.L. Semenov, A.Yu. Uvarov axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini talabalarining motivatsiyasini oshirish vositasi deb biladi. Uzoq vaqt davomida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari statsionar kompyuterlar va noutbuklar bilan bog'liq bo'lib kelgan, ammo texnologiyaning rivojlanishi o'quv jarayonida yangi texnik vositalar - mobil texnologiyalardan foydalanish imkonini beradi. I.N. Golitsyna, N.L. Plotnikova, B.E. Starichenko mobil texnologiyalarni istiqbolli axborot-kommunikatsiya texnologiyalari deb biladi. Ular o'zlarining pedagogik amaliyotlarida informatika va matematika darslarida mobil ilovalar va xizmatlardan M.Yu. Novikov, I.I. Roganova, I.I. Raskin, N.A. Kurganova va boshqalar. Lekin shu bilan birga adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 5-8-sinflarda matematika o'qitish jarayonida mustaqil ishlarni tashkil etishda mobil ilovalar va xizmatlardan foydalanish masalasi yetarlicha o'rganilmagan. Mobil texnologiyalar qatoriga smartfonlar, planshetlar va boshqalar kiradi, ular nafaqat qolishmaydi, balki ba'zan o'z xususiyatlariga ko'ra

ulardan oshib ketadi va talabalar uchun qulayroq bo'ladi. Mobil ilovalarning imkoniyatlari o'quv ma'lumotlari taqdimotini kengaytirish imkonini beradi va undan darsning barcha bosqichlarida va turli mashg'ulotlarda, jumladan, sinfda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda mustaqil ishlarni tashkil etishda foydalanish imkonini beradi. Mustaqil ishda mobil ilovalar va xizmatlar tufayli siz o'quv fonlari sonini ko'paytirishingiz, har bir talabaning ishi uchun optimal mavzularga erishishingiz, vazifalarni diversifikatsiya qilish va farqlash, matematikani o'rganishga qiziqishni saqlab qolishingiz mumkin.

Ilmiy, pedagogik, uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish bir qator qarama-qarshiliklarni aniqlash imkonini beradi:

- ilmiy-pedagogik darajada – matematikani o'rganish jarayonida mustaqil ishlarni tashkil etishda mobil ilovalar va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari va nazariy asoslarning yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasida;

- ilmiy-uslubiy darajada – matematika fanini o'rganishda mustaqil ishlarni tashkil etishda mobil ilovalar va xizmatlarning didaktik imkoniyatlari va tegishli metodlarning yo'qligi o'rtasida.

Tegishli va yuqoridagi qarama-qarshiliklardan tadqiqot muammosi kelib chiqadi: didaktik topshiriqlarni bajarish jarayonida 5-8-sinf o'quvchilariga mobil ilovalar va xizmatlardan foydalangan holda matematika fanini o'qitishni qanday tashkil qilish kerak?

Tadqiqot metodologiyalari. Umumta'lim maktabining 5-8-sinflarida matematika fanini o'qitish jarayonida mobil ilovalar va xizmatlardan foydalangan holda o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasi sifatida bir necha metodikalarni ko'rish mumkin. Quyida ushbu metodikalar tahlili berilgan.

Maqola tadqiqotining maqsadi sifatida mobil ilovalar va xizmatlardan foydalangan holda mustaqil ishlarni tashkil etishda matematikani o'qitish metodlarini nazariy asoslash va ishlab chiqish deya olish mumkin. Ushbu maqsadga erishishda quyidagi farazlarga amal qilish mumkin:

5-8-sinf o'quvchilarining matematika kursini mobil ilovalardan foydalanish kontekstida muvaffaqiyatli o'zlashtirishi, agar:

- ulanishlarni umumlashtiruvchi model ishlab chiqiladi mobil ilova - o'qitish usuli - didaktik vazifalar;

- ishlab chiqilgan modelga muvofiq, mobil ilovalar yordamida matematikani o'qitishning ba'zi usullari tavsiflanadi;

- matematikani o'rganish jarayonida o'quvchilarning faoliyati mobil ilovalar yordamida amalga oshiriladi.

Tadqiqot maqsadi va ishchi gipoteza asosida quyidagi tadqiqot maqsadlari shakllantirish mumkin:

- 1) Boshlang'ich sinflarda zamonaviy matematik ta'lim muammolari va ularni yechish yo'llarini aniqlash maqsadida me'yoriy va ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlilini o'tkazish.

- 2) Umumta'lim maktabining 5-8-sinflarida matematika fanini o'qitish jarayonida mobil ilovalar va xizmatlarning didaktik imkoniyatlarini aniqlash maqsadida ilmiy-metodik adabiyotlar tahlilini o'tkazish.

- 3) Mobil ilovalar va xizmatlardan foydalangan holda didaktik vazifalar va o'qitish usullarini tizimlashtirish va mustaqil ishlarni tashkil etishda o'qitish usullarini tanlash tamoyillarini taklif qilish.

- 4) Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda mobil ilovalar va xizmatlar asosida matematika fanini o'qitish metodikasini loyihalashtirishni amalga oshirish.

- 5) Talabalarning mustaqil ishlarida mobil ilovalar va xizmatlardan foydalangan holda matematika o'qitish usullarini qo'llashning maqsadga muvofiqligini tekshirish bo'yicha tajriba-qidiruv ishlarini olib borish. Mavzu doirasidagi tadqiqotlarning nazariy va uslubiy asosini quyidagi ishlar tashkil etdi:

Tadqiqot usullari:

tadqiqot muammosi bo'yicha ilmiy, uslubiy va maxsus adabiyotlarni o'rganish;

davlat ta'lim standartlari, dasturlari, o'quv qo'llanmalari va o'quv-metodik qo'llanmalarini tahlil qilish; o'qituvchilar tajribasini o'rganish va umumlashtirish; pedagogik loyihalash va modellashtirish; so'roq qilish.

Zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri matematik ta'limni rivojlantirish bo'lib, zamonaviy sharoitlarda matematika asoslarini o'rganish yosh avlodni tayyorlashning tobora ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda. Jahon tajribasini tahlil qilish ushbu yo'nalishdagi uchta muhim tendentsiyani aniqlash imkonini beradi: barcha maktab o'quvchilari uchun matematik ta'limga bo'lgan ehtiyojni tushunish va tegishli tadqiqotlarni keng shakllantirish; ta'limning barcha bosqichlarida o'quv rejalariga matematika bo'yicha umumiy ta'lim kurslarini kiritish istagi; maktabning yuqori bosqichlarida matematik tayyorgarlikni chuqur farqlash [4].

Mamlakatimizda matematika ta'limini rivojlantirishning asosiy tamoyillari, maqsadlari, vazifalari va asosiy yo'nalishlari bo'yicha qarashlar tizimi borasida ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ilmiy-tadqiqot ishlarida matematika ta'limi va fanini rivojlantirishda zamonaviy maktabda dolzarb bo'lgan uch guruh muammolari belgilangan.

Birinchi guruh maktab o'quvchilarining past motivatsiyasini o'z ichiga oladi, bu matematik ta'limning ahamiyatini jamoatchilik tomonidan yetarlicha baholanmaslik, o'quv dasturlarini ortiqcha yuklash, shuningdek, texnik elementlar va eskirgan tarkibga ega baholash va uslubiy materiallar bilan bog'liq.

Ikkinchi guruh talabalarning turli guruhlar uchun oraliq va davlat yakuniy attestatsiyasi talablarida o'quv dasturlari, baholash va uslubiy materiallarda aslida hech qanday farq bo'lmagan mazmunli xarakterdagi muammolarni o'z ichiga oladi, bu esa o'quv jarayoni samaradorligining pastligiga olib keladi.

Uchinchi guruhga esa turli guruhlardagi o'quvchilarning ta'lim va hayotiy manfaatlarini hisobga olgan holda, rivojlantiruvchi va shakllantiruvchi matematikani sifatli o'rgatadigan kadrlarning yetishmasligi kiradi [4].

Amaliyotda matematikani o'rganish va o'quv jarayonini tashkil etish jarayonida 5-8-sinf o'quvchilari turli xarakterdagi qiyinchiliklarga duch kelishadi. Matematika kursini o'rganishning barcha bosqichlarida talabalarda hisoblash madaniyati shakllanadi, lekin uning poydevori o'qishning birinchi besh yilida qo'yiladi. Bu davrda matematik amallar qonuniyatlaridan ongli ravishda foydalana olish qobiliyati shakllanadi, kelgusida esa egallangan ko'nikma va malakalar mustahkamlanadi va takomillashtiriladi. Shunday qilib, 5-8-sinflarda sinfda og'zaki ish har qachongidan ham dolzarbdir, lekin ko'pincha, ayniqsa 5-6-sinflarda, eng oddiy arifmetik amallarni bajarish 11 o'quvchi uchun qiyinchilik tug'diradi va kalkulyatordan foydalanish istagi paydo bo'ladi. [1]. Bu esa o'z-o'zidan maktablardagi o'quvchilarning intellektual qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot va natijalar. So'nggi yillarda o'quvchilar tafakkurining mantiqiy komponentini rivojlantirish bo'yicha maxsus o'qituvchi ishining zarurati masalasi ayniqsa keskinlashdi. Maktab darslari bolalar tafakkurini rivojlantirishga qaratilishi jarayonida, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish muammosi paydo bo'ladi [3]. Geometriyani o'rganishda o'quvchilarning geometrik materialni o'zlashtirish darajasini pasaytirish tendentsiyasi kuzatiladi. Matematika bo'yicha diagnostika ishlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, geometrik muammolarni hal qilishda fazoviy fikrlashning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq qiyinchiliklar

mavjud [1]. Geometriyadan farqli o'laroq, algebra darslarida matematik tushunchalarga kamroq e'tibor beriladi. Geometriyada hamma narsa tushunchalar asosida qurilgan, algebrada bo'lgani kabi o'qituvchilar esa amaliy materialni bilish yetarli deb hisoblab, tushunchalarni o'rganishdan qochishga harakat qiladilar [3]. Yuqorida aytilganlar matematikani o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarga quyidagilar bog'liq degan xulosaga kelishga imkon beradi: hisoblash madaniyati, mantiqiy fikrlash, geometrik materialni o'zlashtirish, matematik tushunchalarni shakllantirish, modellashlash ko'nikmalari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, bilimlardagi bo'shliqlar, bilimlarning mohiyatini noto'g'ri tushunish. matematik qoidalar va boshqalar. Matematika ta'limini rivojlantirishda matematikani o'qitishdagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan qator vazifalar ko'rsatilgan:

o'quv dasturlari mazmunini modernizatsiya qilish, har bir o'quvchi uchun bazaviy bilimlarda bo'shliqlar bo'lmasligini ta'minlash, hamma uchun ochiq axborot resurslari mavjudligini ta'minlash, o'quv dasturlari mazmunini takomillashtirish. matematika o'qituvchilarining ish sifatini oshirish, matematika ta'limida yetakchilarni qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarda 12 ta yuqori matematik qobiliyatlarni shakllantirish va qo'llash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash, matematik bilimlarni ommalashtirish matematika ta'limini oshirish.

Darsda va auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarni tashkil etish va o'quvchilarning ishtiyoqini oshirish sharoitida quyidagi natijalar muhim bo'ladi.

Shaxsiy:

- ta'limga mas'uliyatli munosabatni, o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorligi va qobiliyatini ta'lim va bilish motivatsiyasi asosida shakllantirish;

- turli faoliyat jarayonida muloqot va hamkorlikda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish.

- o'z ta'lim maqsadlarini mustaqil ravishda belgilash, o'z oldiga yangi vazifalarni qo'yish va shakllantirish, o'z bilim faoliyatining motivlari va manfaatlarini rivojlantirish qobiliyati;

- maqsadlarga erishish yo'llarini mustaqil ravishda rejalashtirish, ta'lim va kognitiv muammolarni hal qilishning eng samarali usullarini ongli ravishda tanlash qobiliyati;

- o'z harakatlarini rejalashtirilgan natijalar bilan bog'lash, o'z faoliyatini nazorat qilish qobiliyati;

- o'z-o'zini nazorat qilish, o'zini o'zi baholash, qarorlar qabul qilish va o'quv va kognitiv faoliyatda ongli tanlovni amalga oshirish asoslariga ega bo'lish;

- tushunchalarni aniqlash, umumlashtirishlar yaratish, o'xshashliklarni o'rnatish, tasniflash, tasniflash uchun asoslar va mezonlarni mustaqil tanlash, sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, mantiqiy fikrlash, fikrlash (induktiv, deduktiv va analogiya bo'yicha) va xulosalar chiqarish qobiliyati;

- o'qituvchi va tengdoshlar bilan ta'lim sohasidagi hamkorlik va qo'shma faoliyatni tashkil etish qobiliyati; yakka tartibda va guruhda ishlash;

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish.

- o'quv matematik matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish (tahlil qilish, kerakli ma'lumotlarni ajratib olish);

- son va sanoq sistemalari haqidagi tasavvurlarni rivojlantirish; og'zaki, yozma, instrumental hisoblash ko'nikmalarini egallash;

- algebraning ramziy tilini egallash; real vaziyatlarni algebra tilida modellash, algebra apparati yordamida tuzilgan modellarni tadqiq qilish, natijani sharhlay olish;

- funktsional tushunchalar tizimini o'zlashtirish;

- geometrik tilni o'zlashtirish; atrofda dunyo ob'ektlarini tasvirlash uchun foydalanish qobiliyatini rivojlantirish; fazoviy tasvirlarni ishlab chiqish;

- jadvallar, diagrammalar, grafiklarda keltirilgan ma'lumotlarni ajratib olish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- o'rganilgan tushunchalarni, natijalarni, amaliy xarakterdagi masalalarni va tegishli fanlardan muammolarni hal qilish usullarini, kerak bo'lganda, ma'lumotnomalar, kompyuterdan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- axborot va algoritmik madaniyatni shakllantirish; kompyuter qurilmalaridan foydalanish bo'yicha asosiy ko'nikmalar va ko'nikmalarni rivojlantirish;

- zamonaviy jamiyatda professional faoliyat uchun zarur bo'lgan algoritmik fikrlashni rivojlantirish;

- kompyuter dasturlari va Internetda ishlashda xavfsiz va maqsadga muvofiq xulq-atvor ko'nikmalari va ko'nikmalarini shakllantirish, axborot etikasi va huquq me'yorlariga rioya qilish qobiliyati [5, p. 12]

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki, matematika fanlarida mobil ilovalardan foydalangan holda umumta'lim maktablarining 5-8 sinflari o'quvchilarining matematika fanlaridagi o'qitish va qiziqishni ortirish bo'yicha samarali natijalarga erishish mumkin. Umuman olganda, mumta'lim maktablarida maktab o'quvchilarining mobil qurilmalarga bo'lgan qiziqishini aniq fanlarning barcha turlarida yuqoridagi mobil ilova ko'rinishida amaliyotga joriy qilgan holda, yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Бормотова А.Г., Мамалыга Р.Ф. Из опыта проектирования урока математики с использованием модели "перевернутый класс" // Сардак Л.В. Актуальные вопросы преподавания математики, информатики и информационных технологий: [Электронный ресурс]: межвузовский сборник научных работ. - Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2018. - С. 188-195
2. Липатникова И.Г. Содержание математического образования в контексте реализации концепции математического образования Федерального государственного стандарта общего образования // Актуальные вопросы преподавания математики, информатики и информационных технологий. - 2015. - №1. - С. 5-13.
3. Раскина И.И., Курганова Н.А. Основные способы применения мобильных устройств на уроках математики и информатики // Информатика в школе. - 2019. - №6 (149). - С. 48-50.
4. Терешковец Н.В. Использование возможностей мессенджеров в достижении нового качества образования // Методист. - 2018. - №10. - С. 28-31
5. Learner motivation and E-learning design: a multinationally validated process // ResearchGateURL: https://www.researchgate.net/publication/237718864_Learner_motivation_and_E-learning_design_A_multinationally_validated_process (дата обращения: 03.06.2019).

UDK: 372.72/371-3

Zebiniso CHARIYEVA,
Teacher of the Department of Roman-german philology
Karshi State University
E-mail: Zebochoriyeva5155@gmail.com
Under the review of PhD V. Jumanov,
Senior teacher of faculty English philology

CREATING A GOOD ATMOSPHERE IN A CLASS

Abstract

Clear organization is vital in order to create a good atmosphere. A teacher should not just explain what they are going to do each lesson but also why it is important, what they are going to learn and how they are going to work, for example pair work, individual and so on. The teacher should begin each lesson by giving clear instructions to the whole class and end by addressing the whole class to get routines, both daily but also weekly. These routines create a sense of stability and structure which is helpful to many weaker students.

Key words: mixed-ability class, multilevel, challenge, differentiation, motivation, atmosphere

SINFDA IJOBIY MUHIT YARATISH

Annotatsiya

Sinfda ijobiy muhitni yaratish uchun darsni aniq reja asosida boshqarish juda muhimdir. O'qituvchi o'quvchilarga nafaqat har bir darsni qanday o'tishni, balki darsda nima muhimligini, nimani o'rganishini va qanday ishlash (masalan, juftlik, individual va guruh bo'lib) kerakligini tushuntirishi kerak. O'qituvchi har bir darsni butun sinfga aniq ko'rsatmalar berish orqali boshlashi va vazifalarni nafaqat kunlik, balki haftalik topshirishi bilan yakunlanishi kerak. Ushbu tartiblar ko'plab zaif o'quvchilar uchun foydali bo'lgan barqarorlik va yo'nalish tuyg'usini uyg'unlashtiradi.

Kalit so'zlar: turli qobiliyatli sinf, ko'p bosqichli, qiyinchilik, farqlash, motivatsiya, muhit

СОЗДАНИЕ ХОРОШЕЙ АТМОСФЕРЫ В КЛАССЕ

Аннотация

Правильная организация в классе важна для создания хорошей атмосферы. Учитель должен не только объяснять, что он будет делать на каждом уроке, но важно, что он будет изучать и как он будет работать (например, индивидуальная, парная или групповая работа). Учитель должен начинать каждый урок, давая четкие инструкции всему классу, и заканчивать обращением ко всему классу, давая задачи как на день, так и на неделю. Эти процедуры создают ощущение стабильности и структуры, что полезно для многих более слабых учеников.

Ключевые слова: смешанный класс, разноразличное, сложность, разница, мотивация, атмосфера.

Introduction. Mixed-ability classes mean where students differ greatly in ability, motivation for learning English, needs, interests, educational background, styles of learning, anxiety, experiences and so on. All teachers have to face the challenge of mixed-ability classes because, according to Berry, Eve and Williams every class is multileveled. [1] Some classes can be more multileveled than others and therefore more challenging for the teacher, but all classes are mixed-ability classes. Baker argues that it is not just the fact that there are many students in a class, but that all of them are at so many different ability levels that provides the biggest challenge. [2] She further claims that in mixed-ability classes it can be difficult to keep the attention of all students. Their motivation can be poor and the teacher can feel frustrated because he/she does not have enough time to help the weaker students.

Literature review. In addition to the above mentioned challenges students have their own way of learning, and the weaker ones probably have more difficulties working in a noisy atmosphere since they are usually more easily distracted. A mixed-ability class can seem uncooperative, the students can get bored easily and this can cause commotion in the classroom. Planning the lesson and making work-material can take too much time for the teacher and the planned material is often too easy or too difficult for the students. This may make the teacher feel inadequate and unable to cope with the class. A huge problem that we must not forget, according to

Bowman, is the teacher's unawareness of the need for a new approach to deal with the mixed-ability class. [3] The scientist argues that grouping students into one "slow" and one "fast" separate class has been researched, and studies show that students do not improve enough to fit into a typical class, and that they stay remedial. There are both positive and negative sides to grouping students. One positive side is that the lesson can be easier to plan and manage in some ways since the teacher does not have such a wide range of abilities to deal with. On the other hand, to separate the slow learners can do harm to their social and emotional difficulties because by being placed in a "slow class" they can think of themselves as different, difficult, inferior or other negative terms.

Dornyei stresses the importance of a positive attitude among the teachers who are to teach these weaker groups: [4] This means, for example, that ability grouping is a dangerous practice because teachers who are to teach the low ability groups are bound to be influenced by this knowledge, which may send the children on an ever downward spiral of low achievement and low expectations. According to the teachers interviewed, the best way to deal with the problem is to bring back ability grouping. The literature I read mostly had negative views on this method and stressed the importance of differentiation and motivation instead. Both the literature and the teachers claimed that a good atmosphere, clear instructions, structure and setting routines were the most important factors when working with mixed ability classes.

Working as a teacher in English provides challenges every day. The teacher has to face 25-30 students at a time who are all at different levels of ability, have varying motivation for working with English and have their own special interests and experiences. The teacher meets these mixed-ability classes each day.

Research Methodology. The curriculum for the non-compulsory school system claims that: "Special attention must be given to those pupils who for different reasons experience difficulties in attaining the goals of education. For this reason, education can never be the same for all." [5] The curriculum says that education should be equivalent for all, but that the education can only be equal if we take into account each student's ability level, ways of learning, interests and so on. This means that the ways towards achieving the goals of education can look different for each student in order for the education to be equivalent. English teachers should work in large mixed-ability classes to make sure they help all students improve their English and also to find out what views three upper secondary English teachers have on how to reach all students.

Analysis and results. The second equally important part of the analysis, which based on the separate interviews conducted with three upper secondary English teachers. The interviewees were one female teacher with 40 years of experience, one male teacher with 8 years of experience and one female special teacher of English with 36 years of teaching English experience. The reason why a special teacher of English was interviewed was because it is believable that could be importance for regular English teachers to know what approaches these teachers use when working with the weaker students. These teachers have only weaker students in their classes and know how they need to work to progress. The interview questions were sent to the teachers by e-mail one week before the interviews. Each interview was oral and recorded. The teachers had been asked beforehand if it would be alright with them if our interview was recorded, and they all agreed to this arrangement. The questions asked started out as more general ones and then became more focused on how to work with the weaker students. The interview was based on these questions, but the teachers were also free to add other important ideas. In the analysis each question is dealt with in order, and the teacher's responses are presented.

The advice on how to work with these classes is appropriate for students of all ages and abilities. It is important for teachers to create a relaxed, positive atmosphere in the classroom. Wright supports this theory, and he also claims that there is a strong connection between a good classroom atmosphere and having good behavior management. This will create a good learning situation. In order to create a good environment, it is vital for the teacher to form a good relationship between him/herself and the students. Examples of how to do that are to learn the students' names as quickly as possible, as well as learn about their lives, what they like/do not like, interests and difficulties. This should be started as early as possible in a new course, for example by writing a letter to the students and asking them to write back about themselves. This makes the students feel looked upon as individuals and promotes a good relationship. Anxiety can be a barrier for some students according to Brown. Students can be afraid of making mistakes when they write or talk because of the fear of being laughed at. According to Dornyei it is important for the teacher not to rely too much on correctness but to focus on communicative competence and create motivating situations with a calm and welcoming environment where the students know that it is normal to make mistakes as it is a part of the learning process. [6] This can lead to less anxiety among the students. It is also important to set certain rules with the students about how to behave in order not to

interfere with a good learning situation. A teacher should discuss proper rules for a good learning situation with the students and why the class needs to have them. Clear organization is vital in order to create a good atmosphere. A teacher should not just explain what they are going to do each lesson but also why it is important, what they are going to learn and how they are going to work, for example pair work, individual and so on. The teacher should begin each lesson by giving clear instructions to the whole class and end by addressing the whole class to get routines, both daily but also weekly. These routines create a sense of stability and structure which is helpful to many weaker students. For a teacher, assessment is very important, not just after each unit but on a day to day level. This is important because it helps to see how the lesson went and how it can be improved next time by better instructions, group work etc. It is important to let the students be part of assessment by letting them discuss in small groups with the teacher for example how an assignment went, what could have been improved and so on. Journal writing, whole class discussion or individual written assessments given to the teacher can also be good ways for the students to give the teacher helpful ideas on how to improve different aspects of teaching. The scientist stresses the importance of helping the students to learn different learning strategies so the students can develop their own study skills that work for them, since all students have their own ways of learning. It can be very helpful to allow the students to create their own study guides for a test and so on. A teacher should also promote cooperation and collaboration. Teachers should encourage the students to help each other out, to ask classmates for help and give each other feedback on their work because this improves the students' ability to take responsibility for their learning.

Teaching, of course, ultimately depends on the willingness of the student to learn: unless the learner takes some responsibility in the shape of active cooperation and effort, there will be no learning in spite of the efforts of excellent teacher. It can be very useful for the weaker students to be provided with self-assess material so the student can follow his/her progress and evaluate how it goes. This material needs to have clear instructions on what the student needs to do and also provide some questions for the student to reflect over when a task has been completed. Helping the students plan, their work and develop study skills is a good way to increase the students' responsibility for their own learning, which should be the goal for the teacher to attain. Letting the students gradually develop responsibility builds up their self-esteem, and in this process it is important for the teacher to give encouragement and positive feedback. One of the most important ways to deal with mixed-ability classes is to always give clear information and instructions and to present it in easy, manageable ways. This contributes to making the students feel it is more meaningful and interesting. A teacher should introduce tasks clearly by using different methods. The teacher should give the students the information in the whole class, and showing an overhead or writing on the board. When explaining something to the students it is very useful to show concrete examples and illustrations. Using several methods to inform the students reinforces their understanding. After they have been given clear instructions it is advisable to give them time to think and discuss with their workmate and then ask questions. It is important to plan bigger tasks in manageable steps because if the task is not clearly presented to the students, and they are uncertain about how to go on with the task, it can create a problematic situation. Some of the students may feel it is too hard for them, and some may even give up.

Conclusion. Now, however, these considerations are supported by cognitive research demonstrating that learning is a process of making meaning out of new or unfamiliar events

in light of familiar ideas or experiences. To use activities that are student-centered is one of the solutions to dealing with mixed-ability teaching. The content needs to be relevant for the students, and it needs to be linked to the tasks. This can be done by letting them express their own ideas and describe their own experiences when talking and writing. The teacher should connect what has been worked with to their experiences by asking them to put themselves in the situation

they read about, heard or watched. This gives meaning to the task because it concerns the students more directly.

As has been previously stated, there are several aspects a teacher needs to think about when working in a mixed-ability class. Bowman states: "Students are very resourceful. They can create problems or generate solutions, depending on how you engage and maintain their attention". Therefore, it is very important how the teacher acts toward his/her students and what atmosphere is promoted.

LITERATURE

1. Berry, Eve and Williams, Molly. (1992). Teaching Strategies for Multilevel ESL classes. Facilitator's Guide. Oregon: Clackamas Community College. P. 115
2. Baker, Joanna. (2000). The English language teacher's handbook: how to teach large classes with few resources. New York: Continuum; London: Cassel. P.57
3. Bowman, Brenda. (1992). Teaching English as a Foreign Language to Large. Clevedon: Multilingual Matters. P.92
4. Dornyei, Zoltan. (2001). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press. P.223
5. Ainslie, Susan. (1994). Mixed Ability Teaching: Meeting Learners. Needs Network 3: Teaching Language to Adults. London: Centre for Information on Language Teaching and Research. P.115
6. Brown, Douglas H. (2002). Strategies for Success: a practical guide to learning English. New York: Longman. P.119

UDK:351.745.5:378(575.1)

Voxidjon SHAXOBIDINOV,
O'zMU harbiy tayyorgarlik o'quv markazi katta o'qituvchisi
E-mail: voso_uz71@gmail.com
Usmonjon ALIMOV,
O'zMU Fuqaro va Mehnat muhofazasi 1-toifali muhandisi
Odil BEDILOV,
O'zMU harbiy tayyorgarlik o'quv markazi o'qituvchisi
Botir ILYASOV,
O'zMU harbiy tayyorgarlik o'quv markazi o'qituvchisi

Toshkent davlat transport universiteti dotsenti Sh.X.Abdazimov taqrizi asosida

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО ОФИЦЕРА

Аннотация

Статья раскрывает педагогическое мастерство и педагогические способности офицера. Основной целью данной статьи является описание результатов научных исследований по разработке моделей и алгоритмов оценки количественных и качественных показателей управления процессом обучения, а также некоторых показателей, входящих в критерии оптимальной эффективности управления, в том числе качественных и количественный заключается в выводе формул для прогнозирования показателей. В то же время необходимо описать новые методы и приемы управления процессом обучения с использованием этих формул.

Ключевые слова: педагогическая концепция, способность, талант, восприятие, мышление.

OFITSERNING PEDAGOGIK MAHORATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ofitserning pedagogik mahorati va pedagogik qobiliyatlarni ochib beradi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi o'quv jarayonini boshqarishning miqdoriy va sifatiy ko'rsatkichlarini baholash modellari va algoritmlarini yaratish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarning natijalarini bayon etish, hamda optimal boshqarish samaradorlik kriteriyasiga kiruvchi ba'zi bir ko'rsatkichlar, shu jumladan sifatiy va miqdoriy ko'rsatkichlarni bashorat qilish formulalarini keltirib chiqarishdan iborat. Shu bilan birga ana shu formulalar yordamida o'quv jarayonini boshqarishning yangi usul va metodlarini bayon qilishdir.

Kalit so'zlar: pedagog tushunchasi, qobiliyat, istyodod, idrok, tafakur.

PEDAGOGICAL SKILL OF THE OFFICER

Annotation

The Article reveals the pedagogical skill and pedagogical abilities of the officer. The main purpose of this article is to describe the results of scientific research on the development of models and algorithms for assessing quantitative and qualitative indicators of the management of the learning process, as well as some of the indicators included in the criteria for optimal management efficiency, including qualitative and quantitative, is to derive formulas for predicting indicators. At the same time, it is necessary to describe new methods and techniques for managing the learning process using these formulas.

Keywords: pedagogical concept, ability, talent, perception, thinking.

Kirish. Masalaning qo'yilishi. Ta'lim siyosatining eng asosiy masalalasi – uning fundamentalligini saqlash va davlat ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning zaruriy sharti sifatida shaxsni, jamiyatni va davlatni aktual va istiqbolli talablari asosida zamonaviy sifatli ta'lim bilan ta'minlash. Eslatib o'tamizki bunda, norma tushunchasi absolyut va fikserlangan bo'lmaydi. «Sifat normasi»ni aniqlash va subyektiv fikrlardan ozod qilish bo'yicha doimiy ravishda ishlar olib borilmoqda.

Ta'lim sifatini baholash, nafaqat ta'lim muassasasi faoliyat yuritishini ta'minlashga yo'naltirilgan tashkil etish va boshqarish qarorini qabul qilish uchun, balki konkret oliy o'quv yurtini rivojlantirish maqsadini targ'ibot va bayon qilish uchun zarurdir. O'quv jarayonini boshqarishning optimal usullarini izlab topish uning miqdoriy va sifatiy ko'rsatkichlarini baholash modellari va algoritmlarini yaratish hamda shular asosida dasturiy vositalarini ishlab chiqish malakaviy bitiruv ishining asosiy masalasi hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Oliy o'quv yurtlarini boshqarishning asosiy vazifasi shu jarayonni harakterlovchi ko'rsatkichlar bo'yicha ta'lim jarayonini optimallashtirishdan

iboratdir. Boshqarishni sistemali tahlil qilish nuqtai nazarida faol tizim amalga oshiriladigan boshqarish jarayoniga bog'liq ravishda ichki va tashqi shartlarda vaqt bo'yicha tizim harakatini imitatsion modelini yaratishni ko'zda tutadi. Boshqarishni tanlash qabul qilingan boshqarish qarorini sifatiy baholovchi optimallashtirish kriteriyasining tahlili asosida amalga oshiriladi.

Ishning maqsad va vazifalari. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi o'quv jarayonini boshqarishning miqdoriy va sifatiy ko'rsatkichlarini baholash modellari va algoritmlarini yaratish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarning natijalarini bayon etish, hamda optimal boshqarish samaradorlik kriteriyasiga kiruvchi ba'zi bir ko'rsatkichlar, shu jumladan sifatiy va miqdoriy ko'rsatkichlarni bashorat qilish formulalarini keltirib chiqarishdan iborat.

Shu bilan birga ana shu formulalar yordamida o'quv jarayonini boshqarishning yangi usul va metodlarini bayon qilish.

Ilmiy-tatqiqot metodlari. Oliy o'quv yurtida yaratilayotgan o'quv jarayoni sifatini tahlil qilish metodikasi

shu narsaga asoslanadiki, o'quv jarayoni texnologik jarayonning xususiy holi hisoblanadi va ishlab chiqarish jarayonlari uchun qabul qilingan tahlil qilish metodlari ham unga mos keladi. Shuning uchun o'quv jarayonini tashkil etuvchilarini jarayon yoki funksiyalarning elementlari sifatida qarash mumkin.

O'quv jarayonini obyekt sifatida alohida talabani yoki talabalar guruhini qarash mumkin. Ta'lim jarayonida axborot-boshqarish modellaridan foydalanishga bo'layotgan qiziqishlar tasodifiy holat emas. U barcha mamlakatlardagi kabi ta'lim jarayoniga berilayotgan e'tiborning o'sishidir.

Tizimli yondoshuv, agar imkoni bo'lsa, qat'iy matematik metodlardan foydalangan holda aniq muammolarga tizimli tahlil va bashorat qilishni qo'llashning maqsadi potensial mumkin qarorlar to'plami va tizim haqida katta hajmdagi axborotlarni tahlil qilish sharoitida qabul qilinadigan qarorlarning asoslanganligini oshiradi.

Ishning ilmiy ahamiyati. Murakkab sohalarida, xuddi ta'lim jarayonidek, boshqarish tizimi strukturasini tushunib yetishda, tizimli tahlil, shu jumladan qaror qabul qilish nazariyasidan sistematik ravishda foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ulardan boshqarish tizimlarini yaratish va tatbiq etishda foydalanish bunday ishlanmalarni o'tkazadigan loyiq tizimlarni, ya'ni qarorlar qabul qilish tizimini yaratish imkonini beradi. Qaror qabul qilish tizimida oliy o'quv yurtining sifatli va miqdoriy ko'rsat-kichlarini tahlil qilish yo'li bilan olingan ma'lumotlarga ega bo'lish, ulardan amaliyotda foydalanish va bashorat qilish ilmiy ahamiyatni kasb etadi.

Ishning amaliy ahamiyati. Ta'lim sifatini boshqarish muammosini yechimi oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayoni sifatini tahlil va bashorat qilish uchun avtomatlashtirilgan tizimlar yaratilishi lozimligini ko'rsatmoqda. Bu tizimlar o'quv jarayonining nafaqat bitta yoki ikkita predmeti bo'yicha o'quv jarayonini to'liq nazorat qilish imkonini beradi, balki imtihon sessiyasi, o'quv yili yoki butun kurs o'qish davrida bir nechta guruhlarda barcha mavjud predmetlar bo'yicha sifat monitoringini o'z ichiga oladi.

Olingan natijalarning qisqacha mazmuni. O'quv jarayonini boshqarishning informatsion tizimiga bag'ishlangan bo'lib, unda o'quv jarayonini boshqarishning informatsion tizimini yaratish prinsiplari va boshqarish strukturasining axborotlashtirish tendensiyalari yoritilgan.

Xulosa. maqola qismida malakaviy ishlarini olib boriladigan ishlar yuzasidan qisqacha mulohazalar bildirilgan. O'quv jarayonini sifatli va miqdoriy ko'rsatkichlarini boshqarish tizimi to'g'risida fikrlar bildirilgan. Shu bilan birga o'quv jarayonining sifatli va miqdoriy ko'rsatkichlari tizimi ishlab chiqilgan

1. Pedagogik mahorat to'g'risida tushuncha.

Ofitserning pedagogik mahorati - uning psixologik-pedagogik tafakkuri, o'z xizmat faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan maxsus bilimi, malakasi va ko'nikmalari hamda hissiy-irodaviy sifatleri birligi bo'lib, u ofitser shaxsining yuksak taraqqiy etgan g'oyaviy, kasbiy, axloqiy, jangovar, tashkilotchilik va harbiy pedagogga xos xislatlari bilan uyg'unlikda ta'lim-tarbiya vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi.

Pedagogik mahorat murakkab tarkibga ega. U harbiy-pedagogik faoliyat tarkibi va mazmuni bilan belgilanadi.

Tarkibiy jihatdan pedagogik mahorat o'qituvchi (metodist) mahorati va tarbiyachi mahoratiga ajratiladi.

O'qituvchi (metodist) mahorati ofitserning harbiy-pedagogik jarayonning qonuniyatlarini, xususiyatlarini, shaxsiy tarkibga ta'lim berish jarayonining maqsad va vazifalarini chuqur bilishida namoyon bo'ladi.

Ofitserning pedagogik mahorati o'zining mezonlariga ham ega. Ularni qisqacha sanab o'tamiz:

1. Pedagogik faoliyatda qo'llanilayotgan usul, vosita, shakl va metodlarining ilmiy asoslanganligi.

2. Pedagogik amaliyotning pedagogika, psixologiya va boshqa fanlar yangiliklari va yutuqlari bilan hamohangligi.

3. Uzoq vaqt davomida o'zgarib turuvchi sharoitda ijobiy natijalarning barqarorligi, dolzarbligi, optimalligi va kelajakka yo'naltirilganligi.

4. Pedagogning o'zining va boshqalarning ilg'or ish tajribasini umumlashtira olishi va ommalashtirishi.

Pedagogik mahoratining shakllanishi va takomillashuvi ofitser shaxsining professional, ijtimoiy, ruhiy va ma'naviy rivojlanishidagi qarama-qarshiliklarni engish orqali erishiladi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bu qarama-qarshiliklar quyidagilardan iborat:

- ofitserning bilimlari, umumiy ma'lumotlilikligi va xulqiy tajribasi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar;

- ofitserning nimani va qanday bajarish kerakligini tushunishi va amaliy harakatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar;

- turli sharoitlar va vaziyatlarda ofitserning o'zini tutishi bilan bog'liq qarama-qarshiliklar;

- pedagogik taktining rivojlanganligi darajasi to'g'risidagi ofitserning shaxsiy bahosi va boshliqlari, hamkasblarining fikri, bergan bahosi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar va boshqalar.

Bunday qarama-qarshiliklarni hal etishning muhim sharti sifatida kasbiy shakllanish va rivojlanishning murakkab jihatlarini, ofitser uchun zarur bo'lgan sifatlarini tarbiyalash vazifalarini hal etishga xalaqit berayotgan omillarni bartaraf etish yo'llarini tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar tomonidan to'g'ri tushunishni ko'rsatish mumkin.

Ofitserning professional sifatlarining, pedagogik mahoratining shakllanishiga jamiyatdagi turmush tarzi, kundalik faoliyat, jamoadagi ma'naviy-ruhiy muhit va boshqa omillar ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Ofitserning pedagogik mahoratini takomillashtirishda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Ofitserlarni kerakli ilmiy bilimlar bilan qurollantirish.

2. Turli vositalar va metodlar yordamida ofitser shaxsiga maqsadli va tizimli pedagogik ta'sir ko'rsatish.

3. Harbiy qismdagi xizmat va turmushni harbiy nizomlar talablari asosida tashkil etish.

4. Ofitserlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga kengroq jalb etish.

5. Ofitserning o'z bilimlarini, umumiy madaniy saviyasini, harbiy-pedagogik mahoratini oshirish maqsadida o'z ustida mustaqil ishlashini, o'z faoliyati, xulqini nazorat qilishini tashkil etish va boshqalar.

Pedagogik qobiliyatlarining asosiy turlari.

Tarbiyachi ofitser pedagogik mahoratining muhim tarkibiy qismlaridan biri pedagogik qobiliyatdir.

Qobiliyat – shaxsning individual xususiyati, muayyan faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi sub'ektiv shart hisoblanadi. Qobiliyat bilim, malaka ko'nikma emas, balki ular asosida shakllanib va rivojlanib, faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustahkamligida namoyon bo'ladi. Pedagogik qobiliyat shaxsga pedagogik faoliyat davomida yuqori natijalarga erishishi uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Qobiliyatlar individual-psixologik xususiyatlar bo'lishi bilan birga ular shaxsning ma'lum bir boshqa xususiyatlari va xislatlariga – aql-idrok fazilatlariga, xotira, xarakterining o'ziga xos xususiyatlariga, emotsional xususiyatlariga shu kabilarga bog'liq bo'ladi.

Qobiliyatlar individual-psixologik xususiyatlar sifatida, ya'ni bir odamning boshqa bir odamdan farq qiladigan belgilari sifatida ta'riflanadi.

Kishi egallab oladigan faoliyat (mehnat, o'qish, sport, harbiy xizmat va shu kabi faoliyatlar) uning psixologik fazilatlariga (aqliy xususiyatlariga, emotsional-irodaviy sohalariga, sensomotorikasiga) yuksak talablar qo'yadi. Bu talablarni qandaydir bitta sifat, hatto taraqqiyotning yuksak darajasiga erishgan bo'lsa ham, qondira olmaydi. Alohida olingan bitta psixik xususiyat faoliyatning yuksak mahsuldorligini ta'minlay olmaydi. Qobiliyatlar murakkab strukturaga ega bo'lgan psixik fazilatlar yig'indisidan iboratdir.

Qobiliyat sifatida namoyon bo'ladigan fazilatlar yig'indisining tuzilishi oqibat natijada konkret faoliyat talablari bilan belgilanadi va faoliyatning har xil turlari uchun turlicha bo'ladi.

Masalan, matematikaga bo'lgan qobiliyatlarning tuzilishi bir qator xususiy qobiliyatlarni o'z ichiga oladi: matematik materiallarni umumlashtirish qobiliyati, matematik mulohaza yuritish jarayonini va tegishli matematik harakatlarni qisqartirish qobiliyati, fikr yuritish jarayonining qaytarilish qobiliyati, matematik masalalarni hal qilish chog'ida fikrlash jarayonining epcilligi va shu kabilari. Adabiy qobiliyatlarning tuzilishi estetik tuyg'ularning yuksak taraqqiy etgan darajasini, xotirada yorqin ko'rgazmali obrazlar mavjudligini, til hissini, boy fantaziyaning, odamlar psixologiyasiga nisbatan zo'r qiziqishni, o'z-o'zini ifodalash ehtiyojini va shu kabilarni taqozo qiladi. Musiqiy, pedagogik, konstruktorlik, tibbiy va juda ko'plab qobiliyatlar tuzilishi ham o'ziga xos xarakterga egadir. Hatto bir komponentlarni boshqalari kompensatsiya qilish qilish va almashtirish borasida keng imkoniyatlar mavjudligini e'tiborga olinadigan bo'lsa, ta'lim va tarbiya jarayonida qobiliyatlarni hisobga olishga da'vat etilgan va agarda ular yo'q bo'lib qolganda yoki etarli darajada ifodalanmagan taqdirda zaruriy sifatlarini tarkib toptiradigan pedagog uchun professional yoki maxsus qobiliyatlarning o'ziga xos tuzilishini bilish juda ham muhimdir.

Konkret qobiliyatlar strukturasi tashkil etadigan shaxs xislatlari va xususiyatlari orasida ba'zi birlari etakchi o'rinni egallasa, boshqalari yordamchilik rolini o'ynaydilar. Jumladan, pedagogik qobiliyatlar tuzilishida pedagoglik odobi, kuzatuvchanlik, o'z tarbiyalanuvchilariga muhabbat, ularga nisbatan yuksak talabchanlik bilan qo'shib olib boriladigan bilim berishga ehtiyoj, yordamchilik tarzida shular jumlasiga kiradigan bir qator tashkilotchilik qobiliyatlari kompleksi va boshqalar etakchi fazilatlar hisoblanadi. Yordamchi fazilatlariga quyidagilar kiradi: artistlik, notiqlik mahorati va boshqalar. Mutlaqo ravshanki, pedagogik qobiliyatlarining ham etakchi, ham yordamchi komponentlari ta'lim va tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan birlikni hosil qiladi va shu bilan birga pedagog shaxsi va uning xususiyatlari bilan bog'langan individuallashtirishni tashkil etadi.

Qobiliyatlar umumiy va maxsus turlarga bo'linadi va har birining o'z psixologik tizimi va tuzilishi bo'ladi. Shaxsning umumiy qobiliyatlari undagi shunday individual sifatlar majmuiki, ular odamga bir qancha faoliyat sohasida ham muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish va yuqori natijalarga erishishga imkon beradi. Masalan, harbiy oliy o'quv yurtining kursanti ham ijtimoiy-gumanitar, ham aniq fanlar, ham texnika fanlari sohasidagi bilimlarni o'zlashtira oladi. Bunda undagi umumiy bilimdonlik, nutq qobiliyatlari, tirishqoqlik, chidam, qiziquvchanlik kabi qator sifatlar yordam beradi.

Maxsus qobiliyatlar esa bir sohada yutuqlarga erishish, yuqori ko'rsatkichlar berishga imkon beruvchi sifatlarini o'z ichiga oladi.

Masalan, pedagogik qobiliyatlarga pedagogik odob, kuzatuvchanlik, bilimlarni o'zgalarga berishga ehtiyoj kabi qator individual sifatlar kiradi. Xudi shunga o'xshash qolgan

barcha qobiliyatlarni ham zarur sifatlar tizimida tahlil qilish mumkin.

Pedagogik faoliyatning samarali tashkil etilishi va amalga oshirilishi uchun ofitserda qobiliyatning bir necha xil turlari mavjud bo'lmog'i va tarbiyalab etishtirilmog'i lozim.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda pedagogik qobiliyatlarning quyidagi turlari keltiriladi:

1. Ilmiy bilish qobiliyati pedagogning fanning tegishli sohalariga oid qobiliyatidir. Bunday qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchi fanni o'quv kursi hajmidagina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi, fanning, turmushning turli sohalaridagi yangiliklarni, kashfiyotlarni hamisha kuzatib boradi, kerakli bilimlarni, axborotni ola biladi va tahlil qila oladi. Bu turdagi qobiliyat unga zamonaviy ilmiy fikr bilan yonma-yon yurishga imkon beradi.

2. Tashkilotchilik qobiliyati - bo'linma pedagogik jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni hal etishga ruhlantira olish va o'z ishini to'g'ri tashkil eta olish (o'z ishini to'g'ri rejalashtirish va nazorat qila bilish, konkret sharoitlarga moslasha olish va hokazolar) da namoyon bo'ladi. Bu turdagi qobiliyat pedagogga o'zining shaxsiy faoliyatini to'g'ri tashkil etishiga yordam beradi. Pedagog shaxsining intizomlilik, aniqlik, og'ir-bosiqlik, o'z vazifasiga mas'uliyatli munosabatda bo'lish kabi bir qator shaxsiy sifatleri uning tashkilotchilik qobiliyatining rivojlanganligidan dalolat beradi.

3. Didaktik qobiliyat - o'quv materialini tushuntira olish, tinglovchi ongiga qiziqarli, aniq tarzda etkaza bilish, ilmiy izlanuvchanlik, fan va texnika yangiliklaridan ta'lim-tarbiya jarayonida unumli foydalana olish qobiliyati. Didaktik qobiliyatga ega bo'lgan pedagog o'z faoliyatiga ijodiy yondashadi, tinglovchida aqliy faollikni uyg'ota oladi.

4. Tushuntira olish qobiliyati - o'quv materialini tinglovchilarga tushunarli qilib bayon eta olish, ularda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otish qobiliyatidir. O'qituvchi zarur xollarda o'quv materialini o'zgartira olishi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, noaniq narsani tushunarli qilib o'quvchilarga etkaza olishi darkor. Shuningdek nazariy bilimlarni amalda bajara olish qobiliyatiga ega bo'lishi darkor.

5. Muomala (kommunikativ) qobiliyati - pedagog-ofitserning bo'ysunuvchilar, boshliqlar, turli toifadagi harbiy xizmatchilar va ishchi-xizmatchilar hamda ularning oila a'zolari, askarlarning ota-onalari, jamoatchilik vakillari bilan pedagogik va psixologik nuqtai nazardan samarali o'zaro munosabatlar o'rnatishda namoyon bo'ladi.

6. Kuzatuvchanlik qobiliyati ofitserning o'z bo'ysunuvchilari va atrofidaqlarning ichki dunyosiga kira olish, ruhiy holatini, ichki kechinmalarini, ulardagi ijobiy va salbiy o'zgarishlarni seza olishida namoyon bo'ladi.

7. Nutq qobiliyati (nutq texnikasi) pedagogning nutq yordamida o'z fikr va tuyg'ularini aniq va ravshan ifoda eta olish qobiliyatidir.

8. Obro' orttira olish qobiliyati pedagog-ofitserning o'z bo'ysunuvchilari va xizmatdoshlarining ongiga, ruhiyatiga o'zining bilimi, amaliy faoliyati va xizmat burchiga mas'uliyatli munosabati, muomalasi, kundalik turmushdagi va oilasidagi ibratli xulqi orqali bevosita emotsional-irodaviy ta'sir ko'rsatish va shu asosda o'zi haqida ijobiy fikr uyg'ota olishida namoyon bo'ladi.

9. Kelajakni ko'ra bilish qobiliyatining rivojlanganligi pedagogga o'z faoliyatining, harakatlarining natijasini oldindan ko'ra bilish, rejalashtirish, yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni bartaraf etish yo'llarini izlab, muvaffaqiyatga erishishga ishonch hissini uyg'otishga yordam beradi. Bu qobiliyatning rivojlanishida pedagogik optimizm muhim ahamiyatga ega.

10. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati pedagogning diqqatning barcha xususiyatlarini, hajmi, kuchini idora qilish, safarbar eta olishidir.

11. Uqtira olish (suggestiv) qobiliyati bilim olish, o'z xizmat vazifalarini bajarishga nisbatan mas'uliyatsiz, ongsiz munosabatda bo'layotgan bo'ysunuvchiga tarbiyachi ofitserning o'zining qat'iy so'zi va irodasi yordamida tushuntirish, ta'sir etish qobiliyatidir.

Pedagogik qobiliyatlarning sanab o'tilgan turlaridan hech biri alohida katta imkoniyatga ega bo'la olmaydi, balki ular mantiqiy birlikda ofitserning pedagogik mahoratining asosi bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik mahorat ko'p qirrali va keng ma'noli tushuncha bo'lib, uning shakllanishi va rivojlanishi uzoq vaqt davom etadi. Ofitserning harbiy-pedagogik xislatlarini va professional-pedagogik mahoratini shakllantirish va rivojlantirish ichki qarama-qarshiliklarga ega hamda ko'pgina omillarning ta'sirida kechuvchi jarayondir. Bu jarayon o'z-o'zidan kechmaydi, balki boshqariladigan bo'lib, birinchi navbatda har bir ofitserning bilimi saviyasi, dunyoqarashi, aqliy, estetik va jismoniy rivojlanishi darajasiga bog'liqdir.

Pedagogik mahoratning va uni tashkil etuvchi qobiliyatlarning shakllanishi va takomillashuvi ofitser shaxsining professional, ijtimoiy, ruhiy va ma'naviy rivojlanishidagi qarama-qarshiliklarni engish orqali erishiladi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bu qarama-qarshiliklar quyidagilardan iborat:

- ofitserning bilimlari, umumiy ma'lumotliligi va xulqiy tajribasi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar;

- ofitserning nimani va qanday bajarish kerakligini tushunishi va amaliy harakatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar;

- turli sharoitlar va vaziyatlarda ofitserning o'zini tutishi bilan bog'liq qarama-qarshiliklar;

- pedagogik taktining rivojlanganligi darajasi to'g'risidagi ofitserning shaxsiy bahosi va boshliqlari, hamkasblarining fikri, bergan bahosi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar va boshqalar.

Ofitserning pedagogik mahoratini takomillashtirishda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Ofitserlarni kerakli ilmiy bilimlar bilan qurollantirish.

2. Turli vositalar va metodlar yordamida ofitser shaxsiga maqsadli va tizimli pedagogik ta'sir ko'rsatish.

3. Harbiy qismdagi xizmat va turmushni harbiy nizomlar talablari asosida tashkil etish.

4. Ofitserlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga kengroq jalb etish.

5. Ofitserning o'z bilimlarini, umumiy madaniy saviyasini, harbiy-pedagogik mahoratini oshirish maqsadida o'z ustida mustaqil ishlashini, o'z faoliyati, xulqini nazorat qilishini tashkil etish va boshqalar.

Ofitserning pedagogik mahorati va pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishning ko'rsatib o'tilgan barcha shakllari o'zaro bir-biri bilan bog'liq va bir-birini to'ldirib boradi, shuning uchun ularni har doim mantiqiy birlikda ko'rish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. Milliy armiyamiz – mustaqilligimizning, tinch va osoyishta hayotimizning mustahkam kafolatidir. – Toshkent, «O'zbekiston», 2003 y.
2. Sh.M.Mirzoev. Vatan himoyachilariga bayram tabrigi. - «Vatanparvar», 2022 yil 13 yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Oliy Bosh Qo'mondonining ofitserlar korpusiga qo'ygan talablari. – Toshkent, 2006 y.
4. Григорович Л.А., Марцинковская Т.Д. Педагогика и психология. – Москва, «Гардарики», 2003 г.
5. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent, «O'qituvchi», 1997 y.
6. Nasriddinov Ch. Harbiy psixologiya. – Toshkent, «Sharq», 2004 y.
7. Ochilov M., Ochilova N. O'qituvchi odobi. - Toshkent, «O'qituvchi», 1997 y.
8. Платонов Ю.П. Социальная психология поведения. – Санкт-Петербург, «Питер», 2006 г.
9. Психология и педагогика. Под ред. Радугина А. А. – Москва, «Центр», 2003 г.
10. Satib-Aldiev A., Karimjonov A. Harbiy pedagogika. –Toshkent, «Sharq», 2005 y.
11. Сергеев И.С. Основы педагогической деятельности. - Санкт-Петербург, «Питер», 2004 г.
12. Урбанович А.А. Психология управления. – Минск, «Харвест», 2005 г.
13. Kh, A. S., Shahobidinov, V. E., & Sh, K. O. Protection of transport facilities from flood and earthquake.
14. Shahobiddinov, V. E., Khodjayev, O. S., & Oripov, S. G. (2021). Temir yo'l transportida sodir bo'lgan tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda avariya qutqaruv ishlarini takomillashtirish. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), 987-994.
15. Abdazimov, S., Mekhmonboev, U., Yakhshiqulova, M., & Soliyev, T. (2021). Consequences of an emergency technogenic character on railway transport. Мирная наука, (6), 3-6.

УДК: 53.084.89:535.3

Асқар ЭРГАШЕВ,

СамДТИ Физика, биофизика ва тиббий физика кафедраси ассистенти

E-mail: askarergashev@rambler.ru

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА “ИОНЛАШТИРУВЧИ НУРЛАНИШЛАР” МАВЗУСИНИ МОДУЛЬ ТИЗИМИДА ЎҚИТИШ УСУЛЛАРИ

Аннотация

Ушбу мақола асосий уч қисим ва хулосадан иборат. Бу мақола Самарқанд Давлат тиббиёт институтда ионлаштирувчи нурланишлар ва уларнинг тиббиётда қўлланилиши, радиоактивлик ходисаси, мавзусини ўқитиш усуллари бағишланган. Биринчи қисимда модул тизимининг услубий кўрсатмалари келтирилган, иккинчи қисимда амалий дарс маълумотлари келтирилган. Учинчи қисимда модул тизимида маъруза ва назорат тестларидан олган баллари, ўзаро савол – жавоблар мустақил бажарган ишлари ва дарсадаги фаоллиги орқали талабаларни баҳолаши келтирилган.

Калит сўзлар: Рентген нурлари, модул тизимида ўқитиш, амалий дарс, мустақил иш, радиоактивлик.

ОБУЧЕНИЯ МЕТОДА ПО ТЕМЕ “ИОНИЗИРУЮЩЕЕ ИЗЛУЧЕНИЕ” В МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ВЫЕШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАВЕДЕШЯХ

Аннотация

Эта статия состоит из трех основных частей и заключений. Эта статия посвящена методике преподавания тему. “Ионизирующее излучение” являше радиоактивности и его применений в медицине Самаркандском государственном медицинском институте. В первой части представлены методические указания по модульной системе, а во второй части представлена информация о практическом курсе. В третьей части - баллы, полученные, студентский при решении контрольных тестов в модульной системе, ответы студентов на самостоятельную работу и учётом активности деятельности на уроках.

Ключевые слова: Рентгеновские лучи, обучение на модульных системах, практические занятия, самостоятельная работа, радиоактивность.

IN HIGHER EDUCATION SYSTEM TEACHING THE SUBJECT "IONIZING RADIATIONS" METHODS IN MODULE SYSTEM

Annotation

This article consists of three main parts and a conclusion. This article includes to the methods of teaching ionizing radiation and their application in medicine, the phenomenon of radioactivity, at the Samarkand State Medical Institute. The first part provides methodological guidelines for the module system, and the second part provides information of practical class. In the third part, the module system assesses students' results on lectures and control tests, mutual questions and answers, independent works and activities in the classroom.

Keywords: X-rays, teaching in a modular system, practical lessons, self-studies, radioactivity.

Модул тизимидаги услубий кўрсатмалар

Ушбу мавзу юзасидан талаба билиши шарт бўлган маълумотлар:

Ионловчи нурланишларни.

Рентген трубкасининг тузилиши ва рентген қурилмаларини.

Тормозланган ва характеристик рентген нурланишларининг фарқлаши.

Компьютер томографиясининг ишлаш тамойилларини.

Компьютер томографияси қўрилмасида тасвирлар олиш механизминини.

Ионловчи нурланишлар ва уларнинг одам организмига таъсири.

а) Дарсининг мақсади: Давлат таълим стандартларида кўрсатилганидек талабалар қуйидагиларни билиши керак. Ионлаштирувчи нурланишлар деб нимага айтилади ва у қайси зарралар оқимидан ташкил топган. Тиббиётда кенг қўлланиладиган рентген нурланишлари, радиоактив нурланишлар, γ-нурланишларининг табиатини билиш, даволаш ва ташхис мақсадларида қўлланилаши. Рентген қурилмалари, рентгеноскопия, рентгенография, флюорография, рентген компьютер томографияси ва маммограф ҳақида маълумот. Талабалар учун ионловчи нурланишнинг модда

билан ўзаро таъсири ва нурланишлар дозиметрияси ҳақидаги масалалар.

б) Талабаларни мавзуга йўналтириш: Рентген қурилмаларида ташхис қилиш. Ушбу орган ва тўқималарни текширишнинг замонавий ташхис усули бўлган компьютер томографиясида тасвирларини олиш. Ионловчи нурланишларнинг тирик тўқималарга таъсирини билишликка ўргатиш. Одамнинг нормал ҳаёт тарзига нурланишларнинг хавфли эканлигини, нурланишларнинг биологик эффекти ионловчи нурланишнинг туридан, таъсир вақтидан, таъсир қилинаётган юздан, нурланиш кувватидан ва ҳар хил органларнинг сезгирлигидан боғлиқлиги инсоннинг нурланиши ва одамлар яшаб турган ҳудуддаги радиация дозасидан ҳимоя қилиш усуллари ҳақида тушунча бериш.

в) Амалий дарс режаси:

Ионлаштирувчи нурланишлар.

Рентген нурланишлари.

Рентген трубкасининг тузилиши.

Тормозланган ва характеристик рентген нурланишлари.

Рентген нурларининг ташхисда қўлланилиши

Рентген нурларининг даволаш мақсадларида қўлланилиши

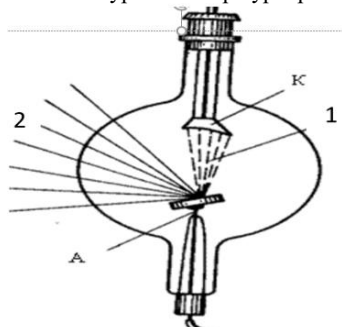
Компьютер томографияси

д) Талабанинг мустақил тайёрланиши учун режа:
Рентген нурланишларининг кашф қилиниши.
Рентген нурланишларининг асосий хоссалари.
Рентген нурланишларининг моддалар билан ўзаро таъсирлашиши ва ютилиши.

*2-расм. Рентгент трубкиси
электродлари орасидаги
кучланишни тўлқин узунлигига
боғлиқлиги графиги*

Когерент, некогерент (Комптон эффекти) ва фотоэффект ҳодисалари.

Ионловчи нурланишлар турлари.

Ионловчи нурланишларнинг тирик тўқималарга таъсири.

Радиоактив емирилиш.

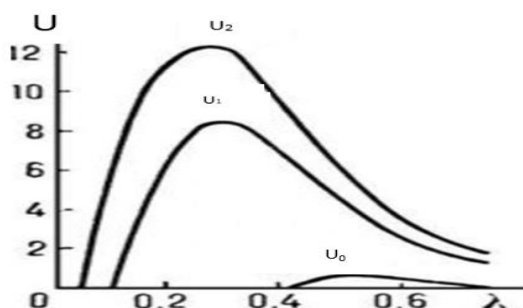
Ионловчи нурланишларнинг тиббиётда қўлланилиши.

*1-расм. Рентген трубкиси.
1-Электронлар оқими. 2-Рентген
нурлари дастаси. К-Катод. А-Анод*

АМАЛИЙ ДАРС МАЪЛУМОТЛАР:

Рентген нурланиши деб тўлқин узунлиги $\lambda \approx 80-10^{-5}$ нм бўлган электромагнит тўлқинларга айтилади. Рентген нурлари рентген трубкисида ҳосил қилинади (1-расм). Қиздирилган катоддан термоэлектронлар дастаси ажралиб чиқиб катод ва анод орасидаги электр майдонида тезланиш олади. Ёруғлик тезлигига

яқин тезликдаги электронлар анод элементи атоми электростатик майдонида тормозланади ва тормозланган

рентген нурлари ҳосил бўлади. Анод иссиқликка чидамли металдан ясалади. Электронлар тормозланишида унинг бир қисм энергияси рентген нурларини ҳосил қилишга, бир қисми анод элементини қиздиришга кетади. Ҳосил бўлаётган рентген нурлари тўлқин узунлиги рентген трубкиси электродлари кучланишига боғлиқлиги графиги 2-расмда кўрсатилган.

Бу ерда $U_0 < U_1 < U_2$ бўлиб электродлар орасидаги кучланишлар.

Рентген нурлари тўлқин узунлиги қўйидагича топилади.

$$eU = h\nu_{\max} = hc/\lambda_{\min}, \lambda_{\min} = \frac{hc}{eU} \approx 12,3/U.$$

бу ерда $h = 6.63 \cdot 10^{-34}$ ж*с-Планк доимийси, $e = 1,6 \cdot 10^{-19}$ Кл-электроннинг заряди, $c \approx 3 \cdot 10^8$ м/с ёруғликнинг тезлиги.

Рентген нурлари тўлқин узунлигига қараб юмшоқ рентген нурлари-ультрабинафша нурлари соҳасига яқини ва каттиқ рентген нурларига-γ-нурланишлар соҳасига яқинига ажратилади. Рентген нурлари оқими

$$\Phi = kIU^2Z$$

формула орқали топилади. Бу ерда I ва U рентген трубкиси электродлари орасидаги ток кучи ва кучланиш, $k = 10^{-9}$ В-1 пропорционаллик коэффициенти ва Z -анод элементи моддасининг заряди.

Юқори энергияли электронларни ҳосил қилиш учун рентген трубкиси электродлари орасидаги кучланиш оширилади ва ялпи спектрда чизикли спектрлар пайдо бўлади, бу спектрга характеристик рентген нурланишлари спектри дейилади. Юқори энергияли электронлар оқими анод материали атомининг ички қобиклари (K, L, M...) дан электронларни уриб чиқара бошлайди ва характеристик рентген нурлари ҳосил бўлади.

Рентген нурларини моддалар билан ўзара таъсирлашганда рўй берадиган жараёнлар.

Когерент сочилиш.

Когерент бўлмаган сочилиш-Комптон эффекти

Рентген нурлари моддалар билан таъсирлашганда интенсивлиги сусаяди яъни қисман ютилади. Ютилиш қонуни: $\Phi = \Phi_0 e^{-\mu x}$ формула билан аниқланади. Бу ерда μ -чизикли ютилиш коэффициенти бўлиб қуйидагига тенг бўлади. $\mu = \mu_K + \mu_{n,K} + \mu_\phi$

μ_K -Комптон эффукти ҳисобида ҳосил бўладиган ютилиш коэффициенти, $\mu_{n,K}$ -нокогерент сочилиш ҳисобида ҳосил бўладиган ютилиш коэффициенти, μ_ϕ -фотоэффект ҳисобида ҳосил бўладиган ютилиш коэффициенти.

Ютилишнинг масса коэффициенти $\mu_m = \kappa \lambda^3 z^3$ формула билан топилади. Бу ерда κ -пропорционаллик коэффициенти, λ -рентген нурларининг тўлқин узунлиги ва Z -ядро заряди. Суяк ($\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$) да ваюмшоқ туқима (сувда H_2O) да рентген нурларининг ютилиши ($\text{Ca}=20$, $\text{P}=15$, $\text{O}=8$, $\text{H}=1$ эканлигини ҳисобга олиб) солиштирилса.

$$\frac{\mu_{m \text{ суяк}}}{\mu_{m \text{ сув}}} = \frac{3 \cdot 20^3 + 2 \cdot 15^3 + 8 + 8^3}{2 \cdot 1^3 + 8^3} = 68$$

Суякда 68 марта кўп ютилади экан.

Ташхис мақсадида энергияси 60-120 кэВ бўлган рентген нурларидан фойдаланилади. Рентген нурларининг турли зичликдаги органларда турлича ютилишига қараб, ички органларни соявий проекциясини олиш мумкин.

Рентген нурлари ташхисида қуйидаги йўналишлар қўлланилади.

Рентгеноскопия

Рентгенография

Флюорография

Моммография

Компьютер рентген томографияси ва бошқариш

КТнинг оддий рентген текширишларига нисбатан

авфзалликлари:

Текширувнинг ниҳоятда сезгирлиги ва аниқлиги.

КТ орган ва патологик ўчоқнинг фақат текширилатган кесмадаги суръатини олиш имконини беради.

КТ ёрдамида алоҳида орган тўқималар ва патологик ҳосилалар ҳажми ва зичлиги ҳақида аниқ маълумотлар олиш мумкин.

КТ фақатгина ўрганилаётган аъзо патологияси ҳақидагина эмас, балки патологик жараённинг ўзаро қўшни орган ва тўқималар билан алоқаси ҳақида ҳам маълумот олиш имконини беради.

Рентген КТ жуда кўп касалликларни аниқлашда етакчи ташхис усули бўлиб ҳисбланади:

Бош мия касалликлари

Умуртқа поғонаси касалликлари

Ўпка ва кўкс оралиғи касалликлари

Жигар ва буйрак касалликлари

Ошқозон ости ва буйрак усти безлари касалликлари

Аорта ва ўпка артерияси касалликларида

Травматология ва бошқа касалликларида

КТ га кўрсатмалар:

Скрининг тест куйидаги ҳолларда ўтказилади:

Бош оғриғи

Бош мия жароҳати

Ҳушдан кетиш ҳолатларида

Ўпка ракиннинг инкор этиш ва бошқа ҳолатларда.

Шошилиш КТ куйидаги ҳолларда ўтказилади:

Оғир травмаларда

Мияга қон қуюлганлигига гумон қилинганда.

КТ-режали ташхис мақсаларида.

Даво натижасини назорат қилиш мақсадида.

Даволаш ва ташхис муолажалар ўтказиш мақсадида (КТ назорати остида пункция қилиш).

КТ ўтказилишига қарши диарли кўрсатмалар йўқ.

КТ текширишларини беморнинг ҳоҳлаган ҳолатида (ҳаттоки ўпкасига сунъий вентиляцияси қилинаётган вақтида ҳам) ўтказиш мумкин. Фақатгина ҳомиладор аёлларда ва ёш болаларда тиббиёт ходимларининг аниқ кўрсатмалар берган ҳоллардагина қўлланилади.

Тиббиётда рентген нурлари даволаш мақсадида хавфли усмаларкимё терапиясида қўлланилади. Бу усулга тиббиётда рентгенотерапия дейилади. Бир вақтнинг ўзида рентген нурларининг биологик тўқималарга зарарли таъсир ҳам кўрсатади.

Рентген нурлари таъсирида организмда куйидаги ўзгаришлар юзага келади:

Қон таркибида ўзгариш.

Узоқ вақт нурланиш қон таркибида қайтмас жараёнларни вужудга келтиради яни гемолитик анемия.

Лейкемия вужудга келади.

Тез қариш ва тез ўлимга олиб келади.

Генетик ўзгаришларга олиб келади.

Катаракт ҳосил қилади.

Тери устида яралар ҳосил бўлиши мумкин ва бошқалар.

Талабаларнинг ўзлаштириш даражасини текшириш:

Ўрганувчи тестлар.

Вазиятдан келиб чиқувчи тестлар.

Назорат тестларидан олган баллари, назорат учун берилган саволларга жавоблари, мавзу бўйича савол-жавоблар, мустақил бажарган ишлари ва дарс давомида фаоллиги орқали баҳоланади.

АДАБИЁТЛАР

1. Moodle.sammi.uz. Модуль 2. “Медицинская физика”. Занятия 6. Тема 30.
2. А.Н.Ремизов. А.Г.Максина. А.Я. Потапенко “Медицинская и биологическая физика” 506-536 с.
3. В.Н. Федорова. Е.В.Фаустов. “Медицинская и биологическая физика” 520-571 с.
4. Марценюк В.П., Дидух В.Д., Ладыкам Р.Б., Баранюк И.А., Сверстюк.. Сорока И.С. Учебник «Медицинская бифизика и медицинская аппаратура» Тернополь: Укрмедкнтгп. 2008 356 с.
5. Кмит Я.М. Медицинская и биологическая физика: Пос. – М.: Мир, 2003 136 б

УДК:323.1:316.346(575.1)

Ибадулла ЭРГАШЕВ,

Ўзбекистон Миллий университети профессори, с.ф.д

E-mail: i.ergashev@nuu.uz

Жалоил РУЗИЕВ,

Ўзбекистон Миллий университети ректори маслаҳатчиси, ф-м.ф.н

E-mail: jaloler@mail.ru

Бархатжон АБДУЛЛАЕВ,

Ўзбекистон Миллий университети таянч докторанти

E-mail: abdullaev_bb@mail.ru

Тошкент Молия институти профессори в.б., с.ф.д. Т.Норбоев тақризи асосида

ISSUES OF UPBRINGING OF PATRIOTISM SENSE IN YOUTH

Annotation

The article examines the factors of strengthening the sense of patriotism among young people, instilling in them a sense of patriotism and the processes that negatively affect the formation of this feeling in the context of globalization. At the same time, the issues of introducing patriotic feelings in their free time were studied by questioning students of the National University of Uzbekistan.

Key words: the role of the family, community, religion, educational institution, state and civil society, the media in raising a sense of the Motherland, Motherland, patriotism, creative civil patriotism.

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА У МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье исследуются факторы усиления чувства патриотизма у молодежи, воспитания у них чувства патриотизма и процессы, негативно влияющие на формирование этого чувства в условиях глобализации. Вместе с тем, изучены вопросы внедрения патриотических чувств в свободное время путем анкетирования студентов Национального университета Узбекистана.

Ключевые понятия: роль семьи, общины, религии, образовательного учреждения, государства и гражданского общества, СМИ в воспитании чувства Родины, Родина, патриотизм, созидательно-гражданский патриотизм.

ЁШЛАРДА ВАТАНПАРВАРЛИК ТУЙҒУСИНИ ТАРБИЯЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация

Глобаллашув шароитида ёшларда ватанпарварлик ҳиссини кучайтириш, уларни ватанпарварлик туйғусида тарбиялаш омиллари ва ушбу ҳиссиётни шаклланишига салбий таъсир кўрсатаётган жараёнлар ўрганиб чиқилган. Шу билан бирга, Ўзбекистон Миллий университетида талабаларидан сўровнома ўтказиш орқали уларнинг бўш вақтларида қандай омиллар орқали ватанпарварлик туйғуларини синдириш масалалари ўрганилган.

Калит сўзлар: ватан, ватанпарварлик, конструктив-фуқаровий, ватанпарварлик, ватанпарварлик туйғусини тарбиялашда оила, маҳалла, дин, таълим муассасаси, давлат ва фуқаролик жамияти органлари, ОАВнинг ўрни.

Кириш. Ёшларда замонавий билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш жараёнида уларга ватанпарварлик туйғусини синдириш таълим-тарбия тизимининг стратегик йўналишига айланиб бормоқда. Бу масалада “Янги Ўзбекистон стратегияси” асарида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев шундай дейди: “Мени доимо ўйлантирадиган, таълимга соладиган яна бир долзарб масала бу - ёшларимизнинг одоб-ахлоқи, юриш-туриши, маданий савияси, бир сўз билан айтганда, тарбияси билан боғлиқ. Биз бу йўналишда катта ишларни амалга оширяпмиз. Аммо уларнинг самарадорлигини янада кучайтириш учун бир қатор масалаларга жиддий эътибор беришимиз зарур” [1]. Таъкидлаш лозимки, глобаллашув жараёни инсонни фақат ўзи туғилиб ўсган жой билан чекламай, дунё мамлакатлари, халқлари, фан ва маданият ютуқларидан хабардор бўлиш имкониятини кенгайтирмоқда. Шу билан бирга, ушбу жараёнда мафкуравий курашлар кучайиши натижасида “дунё фуқароси”, яъни “космополитизм ғояси”ни ва “оммавий маданият”ни тарғиб қилишга кўпроқ сиёсий-мафкуравий тус бериш авж олиши кузатилади.

Космополитик дунёқараш ва оммавий маданиятни тарғиб қилиш, ёшларда она ватанига бўлган меҳр-мухаббатини ва ватанпарварлик туйғусини сўндириши, ватанини севмаслик ва ўз халқи келажаги ҳақида қайғурмаслик, ўз халқи, миллати ва ўзи мансуб бўлган ижтимоий гуруҳ ёки қатламга хос хусусиятларни, қадриятларни тан олмаслик ёки менсимаслик ҳиссиётларини ошиши кузатилаётган. Натижада, айрим ёшлар яхши яшаш ва меҳнат қилишга шароит мавжуд жойни “ватан” тутиши, миллий урф-одат ва анъаналарга бепасанд муносабатда бўлишига олиб келмоқда.

Мазкур омиллардан турли сиёсий кучлар манфаатдор бўлиб, уларнинг таъсирида ёшлар онги, тафаккури ва ватанга дахлдорлик ҳиссини манипуляция қилиш орқали ўз мақсадларида фойдаланишига шароит яратилмоқда.

Ўз навбатида, қайд этилган ҳолатлар таълим-тарбия тизимининг барча босқичларида ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантириш ва тарбиялаш эҳтиёжи ошишига олиб келмоқда.

Хусусан, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва ғоявий-мафкуравий жараёнлар таъсирида миллий ўзлиқни асраш ва ватанпарварлик туйғусини синдириш таълим-тарбия

соҳасидаги педагогик кадрлар ва мутахассислар ҳамда ота-оналар олдига ушбу ҳиссиётларни шакллантириш йўллари ва омиллари аниқлаштириш ҳамда тегишли мезонларни белгилаш вазифаларини қўймоқда. Шу билан бирга, ушбу йўналишдаги ишларни Давлат Раҳбарининг ёшларда ватанпарварлик туйғусини тарбиялаш бўйича берган кўрсатмаларни инобатга олган ҳолда ташкил қилиш ҳамда тегишли илмий ёндашувни талаб қилмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили.

Ватанпарварлик туйғусини шакллантириш ва тарбиялаш бўйича бир қатор тадқиқотчиларнинг ишлари таҳлил қилиниб, бунда аввало ватанпарварликнинг турли йўналишларида шаклланишига эътибор қаратадилар. Ватанпарварлик тарбиясининг илгор йўналишларини тадқиқ этган олимлар И.Я.Мурзина, С.В.Казакова авлодлар назариясидан келиб чиқиб фуқаровий ватанпарварлик ва ҳарбий ватанпарварлик тарбияси йўналишларини ажратиб кўрсатади [2]. Польшалик мутахассис Ж.Станиславек ватанпарварликни ижтимоий бирдамликнинг кучли, миллатчиликни эса радикал кўриниши сифатида таърифлайди [3]. Ўзбекистонлик тадқиқотчилар Н.А.Юлдашева, М.М.Рахимов ёшларни миллий ғоя руҳида тарбиялаш, уларда ватани ва эли билан фахрланиш, ҳимоясига шай туриш туйғусини ривожлантиришда адабий таълим ўрнига эътибор қаратади [4]. Шу билан бирга, Ш.М.Жўраев илмий мақолаларида олий таълим муассасалари талабаларининг ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда таълим муассасасида ўтказиладиган маънавий-маърифий ва тарбиявий тадбирлар, ҳарбий хизматчилар билан ҳамкорликда ташкил этиладиган тадбирларга алоҳида ўрин беради [5].

Ўз навбатида “ватан” ва “ватанпарварлик” тушунчаларини қисқача таърифлаб ўтиш лозим ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, ўзбек тилидаги “ватан” сўзи арабчада “яшади, ҳаёт кечирди” феълининг масдари бўлиб кишининг туғилиб ўсиб яшаётган жойи маъноларини англатади. Ватанпарвар сўзи эса ўз ватанини севувчи ва унинг манфаати учун жонбозлик кўрсатувчи деган маъноларни англатади [6]. Ватанпарварлик тушунчаси ўзбек тилидаги изоҳли луғатларда - Ватанининг озодлиги ва ободлиги, унинг сарҳадлари дахлсизлиги, мустақиллигининг ҳимояси йўлида фидойилик кўрсатиб яшаш, она халқининг ор-номуси, шон-шарафи, бахту саодати учун куч-ғайрати, билим ва тажрибаси, бутун ҳаётини бахш этишдек дунёдаги энг муқаддас ва олижаноб фаолиятни англатадиган тушунча, ватан олдигаги масъулият ва бурчни англаш тушунчаси сифатида таъриф берилган [7].

Тадқиқот методологияси. Мазкур йўналишда илмий изланишларни олиб боришда бир қатор етакчи мутахассисларнинг илмий мақолалари ва тадқиқотлари ўрганиб чиқилди. Ҳозирги мавжуд вазият ва адабиётлар таҳлилидан келиб чиқиб, олийгоҳларда таҳсил олаётган ёшларда ватанпарварлик туйғусини ошириш усул ва воситаларини аниқлашга қаратилган тадқиқотларни амалга оширишда назарий ва эмпирик тадқиқот методларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ватанпарварлик тушунчаси адабиётларда кенг ва тор маъноларда тушунилиб, ватанпарварлик туйғусини тарбиялашнинг фуқаровий ва ҳарбий ватанпарварлик йўналишлари ажратиб кўрсатилган.

Шу билан бирга, сиёсий психологияга оид чет эллик мутахассисларнинг тадқиқотларида “кўр-кўрона” ва “конструктив” ватанпарварликка ажратиб ўрганилган [8].

Жумладан, фуқаровий ватанпарварлик - шахснинг фуқаролик позицияси сифатида изоҳланиб, ёшларда фуқаролик бурчи, масъулият, давлатчиликка ҳурмат каби

фазилатларни шакллантиришнинг тизимли жараёни ҳисобланади [9]. Ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш эса миллати, тили ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, ватанга садоқат, фуқаролик бурчи ва мажбуриятларини бажаришга, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилувчи шахсларни тарбиялашга йўналтирилган кўп босқичли, тизимли, мақсадли ва мувофиқлаштирилган фаолият деб таърифланади [10].

Шунингдек, “кўр-кўрона” ватанпарварлик ғоявий ва сиёсий жиҳатдан миллатчиликка яқинлиги билан “конструктив” ватанпарварликдан фарқ қилади. Таъкидлаш лозимки, “кўр-кўрона” ватанпарварлик миллатчиликка жуда яқин тушунча бўлиб, ушбу турдаги ватанпарварлик туйғулари бир қатор давлатларда халқни тушукунликдан олиб чиқиш ва миллат сифатида жипслашишга хизмат қилган.

Мисол учун, Япония халқи иккичи жаҳон урушидан сўнг тушукунлик кайфиятига берилган. Ушбу ҳолат япон ҳукумати олдига халқни жипслаштириш ва ватанпарварлик туйғусини ошириш вазифасини қўйган. Ўз навбатида япон ҳукумати миллатга ургу берган ҳолдаги ватанпарварликни, яъни “кўр-кўрона” ватанпарварлик туйғусини кучайтириш чораларини кўрган ва ушбу чора-тадбир ўз самарасини берган [11].

Шу билан бирга, ватанпарварлик туйғуси фуқароларда ташқи таҳдидлар натижасида ошиши кузатилади.

Мисол учун, АҚШнинг Чикаго университети олимлари олиб борган тадқиқотларида, АҚШнинг Венесуэлага таҳдиди даврида ҳамда Азәрбайжон ва Арманистон можаролари давомида Венесуэла ҳамда Азәрбайжон фуқароларида ватанпарварлик туйғуси кучайганлигини аниқлаган [12,13].

Ўзбекистон кўп миллатли давлат бўлганлиги ҳамда миллий кадриятлар ва менталитетдан келиб чиққан ҳолда, ёшларда конструктив-фуқаровий ватанпарварликни ошириш асосий йўналиш сифатида ўрганилди. Ўз навбатида ёшларни конструктив-фуқаровий ватанпарварлик руҳида тарбиялашни чуқурроқ таҳлил қилиб, уни ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий, маданий, тарихий, экологик, илмий ва муҳофаа соҳасидаги ватанпарварликни тарбиялаш каби йўналишларга ажратиш муҳим.

Ўзбекистоннинг амалдаги миллий қонунчилигида, хусусан, “Таълим тўғрисида”ги қонунининг 51-моддасида (“Вояга етмаган таълим олувчилар ота-онасининг ҳамда бошқа қонуний вакилларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”) болаларни инсонпарварлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, маънавий, миллий ва умуминсоний қадриятларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш мажбурияти ота-оналар ва бошқа қонуний вакилларга юклатилган.

Таъкидлаш лозимки, ёшларда конструктив-фуқаровий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда шахснинг ижтимоийлашуви жараёни (оила, маҳалла, таълим муассасаси ва ҳ.к.) субъектлари ва омилларидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Йўналишдаги адабиётлар ва илмий мақолалар таҳлиliga кўра, ёшларда конструктив-фуқаровий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда қуйидаги омиллар мажмуасига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади.

Жумладан,

Оила: ота-онага ҳурмат, ака-ука, опа-сингил, бобо-буви билан муносабат, оила ҳўжалигини юритишни ўргатиш, миллий таомлар тайёрлаш ва истеъмоли анъанаси, оилавий шажарасини тузиш;

Маҳалла: қариндошчилик ва яқин қўшничилик муносабатлари, тенгқурлар, синфдошлар билан дўстлик муносабатлари, миллий байрам ва маросимларни

нишонлаш, хашар, миллий спорт ўйинлари мусобақаларида иштирок этиш, туризм, миллий либосларни оммалаштириш;

Диний: Диний вакиллари чикишлари, диний маросим ва тадбирларда ҳамда диний адабиётларда ватан туйғусини мустаҳкамлаш;

Таълим: тарих ва тарбия фанларини ўқитишда ватанпарвар тарихий шахслар фаолияти алоҳида ўрғу бериш, миллий адабиётларни ўқишни кенг тарғиб қилиш, барча фанлар бўйича ўқув адабиётларига, жисмоний тарбия ва спорт тадбирларига ҳамда бошланғич ҳарбий тайёргарлик машғулотларига, устоз-шогирд муносабатлари, миллий хунармандчилик ва касбга ўргатишда ватанпарварлик ғояларини сингдиришга алоҳида эътибор қаратиш;

Давлат органлари орқали: давлат ўз фуқаролари тўғрисида қайғуришини тарғиб қилиш, яъни фуқаро ва маҳаллий давлат органлари мулоқотини яқинлаштириш, қабул қилинаётган қарорлардан хабардорлик, дахлдорлик, сиёсий иштирок ва ижтимоий ҳимоя қафолатини ҳис қилиш, муҳофаа, ҳавфсизлик ва ҳуқуқий тартибот идоралари ҳарбий ватанпарварлик соҳасидаги фаолияти, ватан ҳимояси йўлидаги ҳарбий хизмат, давлат соғлиқни сақлаш муассасалари фаолияти тўғрисида тушунчалар бериш;

Фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари: меҳнат жамоаларида миллий урф-одатлар ва анъаналар, ўзаро меҳр-оқибат, ижтимоий кўмак ва ёрдамга тайёрлик, жамоа аъзоларининг ижтимоий ва руҳий ҳолатидан хабардорлик ҳамда миллий спорт ўйинлари ва мусобақаларини доимий йўлга қўйиш;

Оммавий ахборот воситалари: телевидение, кино, театр ва замонавий эстрада орқали ватанпарварлик ғояларини сингдириш, оммавийлиги ортиб бораётган интернет, миллий сегмент, ижтимоий тармоқлардаги каналлар, гуруҳлар ва постқадларда ватан туйғусини акс эттирадиган видео, аудио, тасвирий воситалар, ижод намуналарини, миллий қаҳрамонлар қиёфасини шакллантириш ва оммалаштириш.

Қайд этилган омиллардан ватанпарварлик туйғусини сингдиришда самарали фойдаланиш, замонавий ва устуворларини аниқлаш ҳамда мақсадли қўллаш ёшлар орасида ижтимоий сўровнома ўтказиш лозимни кўрсатмоқда. Ушбу омиллар ёшларни фақат таълим жараёни билан боғлиқ бўлмай, балки уларнинг бўш вақтларида қўллашни имкониятларини ўрганишни талаб қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Миллий университети талабалари ўртасида 2022 йилнинг апрель ойида мақсадли сўровнома ўтказилган.

Сўровнома саволлари талаба-ёшларнинг спорт билан шуғулланиши, китоб мутоала қилиши, қўшимча ўқув машғулотларига қатнаши, меҳнат фаолияти, ижтимоий тармоқлардан фойдаланиши, олийгоҳни тамомлагандан кейинги режалари ва бошқа масалаларига

аниқлик киритишга қаратилган. Сўровномада 11.472 нафар талаба (респондент) иштирок этди.

Сўровнома таҳлилига кўра, талабаларни қуйидаги фаолият турларига қизиқиши юқори ҳисобланади:

Оила: респондентларнинг 11,2% турли касб-хунар (оилага тайёргарлик, яъни ошпазлик, тикувчилик ва ҳ.к.) курсларига қатнашини билдирган;

Маҳалла: респондентларнинг 87% спорт турлари билан шуғулланишини билдирган. Хусусан, оммавий спорт билан (футбол, валебол, теннис ва ҳ.к.) - 65% ва якка кураш тури билан - 22% шуғулланишини билдирган;

Диний: респондентларнинг 30% мустақил равишда психологик, мотивация берувчи ва диний адабиётлар ўқишини билдирган;

Таълим: респондентларнинг 37% бадиий адабиётлар ва 26% илмий адабиётлар ўқишини, 87% спорт турлари билан шуғулланишини ҳамда 53,5% талаба чет тили, 20,7% ИТ ва 15,5% факультетлардаги ўқув курсларига қатнашини билдирган;

Оммавий ахборот воситалари: респондентларнинг 88% Telegram, 48,9% Instagram ва 36,2% YouTube дан фойдаланиши аниқланди;

Давлат органлари орқали: респондентларнинг 56,1% олийгоҳни тамомлагач мутахассислиги бўйича ишлашни ёки илм-фан билан шуғулланишини ҳамда 11,1% давлат органлари ва ҳарбий соҳада ишлаш истагини билдирган бўлса, 17% чет элга ўқиш ёки ишлашга кетиш истагини билдирган.

Хулоса ва таклифлар. Ёшларда ватанпарварлик руҳида тарбиялашда юқори кўрсаткич берган омиллардан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Хусусан, талабаларнинг бўш вақтларида уларда қизиқиш ўйотган соҳалардаги тадбирларни ўтказиш ва материаллар тақдим қилишда ватанпарварлик ғояларини сингдириб бориш лозим.

Шу билан бирга, янги чоп этилаётган мутахассислик адабиётларда фандан келиб чиққан ҳолда миллий қаҳрамонлар, олимлар, бой тарихимиз ва давлатчилигим ҳамда республикамизда амалга оширилаётган ислохотларни ёритиб ўтиш орқали ватанпарварлик ҳиссиётини кучайтириш мумкин.

Шунингдек, талабалар кенг фойдаланаётган ижтимоий тармоқларда бой тарихимиз, миллий урф-одатларимиз, ватанпарвар аждоҳларимиз (Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди ва бошқалар), миллат тарихи ва давлатчилиги, таниқли олимларнинг ҳаёти ва ижоди, ватан ҳимоячиларининг шарафли касби, таниқли ўзбек спортчилари ҳамда бошқа соҳалар бўйича маълумотлар ва видеороликларни жойлаштириб бориш орқали ижобий натижаларга эришиш мумкин.

Ҳозирда қайд этилган тадбирларни айрим гуруҳларда жорий этиш орқали натижасини ўрганиш, қўшимча сўровномалар ўтказиш ва таҳлилдан келиб чиқиб қўшимча хулосалар чиқариш мақсадида тадқиқотлар олиб борилмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Стратегияси. "O'zbekiston" нашриёти, 2021. 257-бет.
2. Мурзина И.Я., Казакова С.В. Перспективные направления патриотического воспитания. Образование и наука. 2019; 21(2):155-175. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2019-2-155-175>.
3. Stanisławek J. Patriotyzm. Edukacja Filozoficzna 66/2018. DOI: 10.14394/edufil.2018.0015 (Дата обращения: 03.04.2022).
4. Юлдашева Н.А., Рахимов М.М. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш маънавий-маърифий уйғонишнинг асосий муаммоси сифатида. // Современное образование (Узбекистан). 2021. №6 (103). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarni-vatanparvarlik-ru-ida-tarbiyalash-manaviy-marifiy-uy-onishning-asosiy-muammosi-sifatida> (Дата обращения: 03.04.2022).
5. Жўраев Ш.М. Ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг устувор вазифалари // Academic research in educational sciences. 2020. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarni-arbiy-vatanparvarlik-ru-ida-tarbiyalashning-ustuvor-vazifalari> (Дата обращения: 03.04.2022).

6. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар). -Т. “Университет” нашриёти. 2003. 88-бет.
7. Маънавий асосий тушунчалар изоҳли луғати. / Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти: таҳрир ҳайъати: Х.Султонов ва бошқ. тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров. - Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2010. 104-бет., Фалсафа. Қомусий луғат. -Т. “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти”, “Шарқ. 2004. 63-бет.
8. Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism. *Political Psychology*, 20, 151-174.
9. Корниенко Е.Р. Гражданско-патриотическое воспитание личности обучающихся в контексте целевой программы университета // Современное педагогическое образование. 2019. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdansko-patrioticheskoe-vospitanie-lichnosti-obuchayuschihsya-v-kontekste-tselevoy-programmy-universiteta> (дата обращения: 04.04.2022).
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори, 23.02.2018 йилдаги 140-сон. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.02.2018 й., 09/18/140/0816-сон; 24.03.2020 й., 09/20/179/0350-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.05.2021 й., 09/21/320/0482-сон. <https://lex.uz/docs/3571158> (Мурожаат санаси: 02.04.2022)
11. Мельникова Н.М. Патриотизм и национализм глазами японской молодежи // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. 2019. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/patriotizm-i-natsionalizm-glazami-yaponskoy-molodezhi> (дата обращения: 21.04.2022).
12. World's Most And Least Patriotic Countries. https://www.forbes.com/2008/07/02/world-national-pride-oped-cx_sp_0701patriot.html?sh=3d3fbb83653c (дата обращения: 21.04.2022).
13. Азербайджанцы - самая патриотичная нация в Европе. <https://haqqin.az/news/214642> (дата обращения: 21.04.2022).